

BIBLIOTHECA STRAHOVIENSIS

•6-7•

KRÁLOVSKÁ KANONIE PREMONSTRÁTŮ
NA STRAHOVĚ

2004

BIBLIOTHECA STRAHOVIENSIS 6-7

Redakce:

Jan Pařez

Autorský kolektiv:

Michaela Bäumlová, Karel Černý, Giles Davison,
Vladimír Juřen, Dariusz Karczewski, Marie Kletečková,
Václav Mílek, Jan Pařez, Pavel R. Pokorný, Pavla
Semerádová, Josef Smolka, Evermod G. Šidlovský,
Vladimír Šindelář, Štěpán Vácha, Jiří Wolf

Vydala:

Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů
na Strahově, Strahovské nádvoří 1, 118 00 Praha 1

Príspevky neprošli jazykovou úpravou

Obálka:

Dle rkp. Strahovské knihovny DA II 19 navrhl Jan Pařez
a upravil Tomáš Zethner. Na zadní straně obálky
razítko Strahovské knihovny z 2. pol. 18. stol.

Vydání: první

Náklad: 500 ks

Tisk: DUO PRESS Mnichovo Hradiště

ISSN: 1213-6514

© Strahovská knihovna

Královská kanonie premonstrátů na Strahově, Praha 2004

Obsah

I. MONASTERIALIA

<i>Dariusz Karczewski: Przywilej używania pontyfikaliów dla przepozytów strzelenskich</i>	0
<i>Jan Pařez: Kopiař a urbář fary ve Světlíku z přelomu 16. a 17. století</i>	0
<i>Jiří Wolf: P. Václav Vojtěch Berenklaui z Berenklaui a osečtí cisterciáci</i>	0
<i>Paola Semerádová: Instrumentální hudba a dramatické produkce</i>	
<i>v želivském klášteře v 18. století</i>	0
<i>Karel Černý: Morová epidemie v Praze roku 1713 a klementinská kolej</i>	
<i>Tovaryšstva Ježíšova</i>	0
<i>Štěpán Vácha: Příspěvek k poznání ikonografie svatoaugustinského cyklu</i>	
<i>v kostele sv. Tomáše na Malé Straně</i>	0
<i>Marie Kletečková: Tabule se jmény premonstrátů a premonstrátek</i>	
<i>ve Strahovské knihovně</i>	0
<i>Václav Mílek: Freska v knihovním sále kláštera premonstrátů v Nové Říši</i>	0

II. EX BIBLIOTHECA

<i>Pavel R. Pokorný: Sáčková vazba</i>	0
<i>Michaela Baumlová: Michaela Baumlová</i>	0
<i>Vladimír Juřen: Neznámý výtisk Vitruvia s poznámkami a kresbami</i>	
<i>Antonia da Sangallo il Giovane</i>	0
<i>Vladimír Šindelář: Šermířské učebnice ve Strahovské bibliotéce</i>	0
<i>Giles Davison: The Fresco of God the Father & Wisdom Creating the World</i>	
<i>in the Theological Hall in the Library of the Strahov Monastery in Prague</i>	0
<i>Josef Smolka: Spisy Prokopa Diviše</i>	0

III. MISCELLANEA

Drobnosti:

<i>Evermod G. Šidlovský: K ikonografii relikviáře sv. Maura.</i>	0

Zprávy:

<i>Symposium ve Žďáru nad Sázavou (Kateřina Zilyská)</i>	0
<i>800 let kláštera Chotěšov (Hedvika Kuchařová)</i>	0
<i>Solemnitas. Barocke Festkultur in Oberpfälzer Klöstern. Symposium des Kultur- und Begegnungszentrums Abtei Waldsassen (Hedvika Kuchařová)</i>	0
<i>Život ve středověkém klášteře: infirmarium (Jan Pařez)</i>	0
<i>Zpráva o konferenci ve Vranově u Brna konané ve dnech 4.-5. 6. 2003 (Jiří Havlík)</i>	0

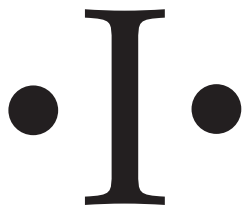
Recenze:

New Catholic Encyclopedia (Jan Pařez)	0
Hugh Lawrence: Dějiny středověkého mniřství (Filip M. Suchán)	0
Mirořlaw Daniluk SCJ: Encyklopedia instytutów řycia konsekrowanego i stowarzyszen řycia apostolskiego, Pojęcia, terminy, instytucje, dokumenty, czasopisma (Filip M. Suchán)	0
Uwe Czubatynski: Armaria ecclesiae. Studien zur Geschichte des kirchlichen Bibliothekswesens (Jan Pařez)	0
Zdeňka Hledíková: Prodrómus vatikánských Monument a listina Klimenta V. pro premonstráty (Frantiřek Hoffmann)	0
Dariusz Karczewski: Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie do pocřátku XVI wieku (Jan Pařez)	0
Kateřina Charvátová: Dějiny cisterckého řádu v Ćechách 1142-1420. 2. svazek. Klářtery zalořené ve 13. a 14. století (Hedvika Kuchařová)	0
Pacifik M. Matějka: Prvopočátky kapucínského řádu; Tomáš Ćernušák – Augustin Prokop – Damián Němec: Historie dominikánů v Ćeských zemích (Hedvika Kuchařová)	0
Malgorzata Borkowska: Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku (Hedvika Kuchařová)	0
Anna Pobóg-Lennartowicz: Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu (Jan Pařez)	0

Anotace	0

Seznam zkratek	0

Adresy autorů	0

MONASTERIALIA

Przywilej używania pontyfikaliów dla przepozytów strzeleńskich

Dariusz Karczewski

Zwierzchników poszczególnych klasztorów mniszych i kanonicznych, tak męskich, jak i żeńskich, zwykło się identyfikować przede wszystkim poprzez przysługujące im oznaki władzy.¹⁾ Spośród insygniów władzy opackiej, elementem najbardziej reprezentatywnym i jednoznacznie kojarzonym z tą funkcją jest pastorał.²⁾ Ma on jednocześnie najstarszą genezę i początkowo, jako jedyny z atrybutów doczesnej władzy opatów – władzy duszpasterskiej, później również i jurysdykcji świeckiej,³⁾ był składany do grobu wraz z ciałem opata lub opatki.⁴⁾ Dopiero od XI wieku stopniowo zaczął się upowszechniać zwyczaj udzielania przez papieży opatom przywilejów noszenia mitry (infuły), pierścienia i sandałów kapłańskich.⁵⁾ Ale i tu obowiązywały szczegółowe zwyczaje, na przykład prawo zakładania pierścienia przypadło tylko tym spośród opatów, którzy posiadali przywilej noszenia infuły.⁶⁾

Prawo do noszenia pontyfikaliów stało się z czasem celem przełożonych licznych klasztorów, w tym również pochodzących z ziem polskich. Przywileje takie wzbogacały liturgię, wzmacniały jurysdykcję opata lub przepozyta wobec wspólbraci, wywyższały klasztor nimi obdarzony wobec innych domów tej samej reguły i podnosiły jego rangę wobec władzy świeckiej. Opaci-infułaci uświetniali swą obecnością uroczyste wjazdy królów, brali udział w ich koronacjach i pogrzebach.⁷⁾

- 1) Por. **Jamiołkowski, S.**: *Insygnia*, [w:] *Encyklopedia kościelna* (dalej cyt. E Kościelna), pod red. M. Nowodworskiego, Warszawa 1976, t. 8, s. 216; **Grzywacz, J.**: *Insygnia*, *Encyklopedia katolicka* (dalej cyt. E Kat.), t. 7, pod red. S. Wielgusa i innych, Lublin 1997, kol. 330.
- 2) Por. **Nowowiejski, A.**: *Pastorał*, [w:] E Kościelna, t. 18, Warszawa 1892, s. 330-333.
- 3) **Gronowski, M.**: *Insygnia władzy opackiej i ich symbolika*, [in:] *Imago narrat. Obraz jako komunikat w społeczeństwach europejskich*, pod red. S. Rosika, P. Wiszewskiego, Wrocław 2002, s. 349-357.
- 4) **Dąbrowska, E.**: *Ceremoniał pogrzebu opata i opatki w średniowiecznej Europie łacińskiej*, [w:] *Benedyktyni tyńieccy w średniowieczu*, pod red. K. Zurowskiej, Kraków 1995, s. 164-170.
- 5) **Hofmeister, Ph.**: *Das Pontificalprivileg more abbatum*, *Liturgisches Jahrbuch*, Jhg. 1; 1951, s. 88, 91-95; **idem**, *Pontifikalien*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 8, Freiburg 1986, kol. 614-615; **Jamiołkowski, S.**: *Infuła*, [w:] E Kościelna, t. 8, s. 117-118; **Nowowiejski, A.**: *Sandały biskupie*, [w:] E Kościelna, t. 24, Warszawa 1900, s. 333-335; **Stawski, M.**: *Benedykcyjność opata cysterskiego w średniowieczu*, [in:] *Pelplin. 725 rocznica powstania opactwa cysterskiego. Kulturotwórcza rola cystersów na Kociewiu*, pod red. D. A. Dekańskiego i innych, Pelplin – Tczew 2002, s. 377-379.
- 6) Por. **Nowowiejski, A.**: *Pierścień u duchownych, Pierścień biskupi*, [w:] E Kościelna, t. 19, Warszawa 1893, s. 242-244.
- 7) **Borkowska, U.**: *Ceremoniał pogrzebowy królów polskich w XIV-XVIII wieku*, [in:] *Państwo – Kościół – Niepodległość*, pod red. J. Skarbka, J. Ziółka, Lublin 1986, s. 133-160 = **eadem**, *The Funeral Ceremony of the Polish Kings from Fourteenth to the Eighteenth Century*, *The Journal of Ecclesiastical History*, t. 36; 1986, s. 513-534; **Derwich, M.**: *Rola opata w koronacjach*

Wydaje się, że najwcześniej przywilej noszenia pontyfikaliów posiadli benedyktyni, chociaż brak dla polskich klasztorów tej reguły dokumentów bezpośrednio potwierdzających takie uprawnienia.⁸⁾ Od wczesnego średniowiecza używali ich opaci tynieccy, o czym świadczą archeologiczne znaleziska funeralne.⁹⁾ Jeden z opatów tynieckich, Michał – wspólnie z opatem benedyktyńskim z Mogilna asystowali *in pluvialibus et mitris infulatis* podczas ceremonii koronacji Władysława Łokietka w 1320 roku.¹⁰⁾ Kolejny z nich – Jan – udzielił mało chlubnego ślubu Kazimierzowi Wielkiemu z Krystyną Rokiczaną w maju 1356, gdyż opat ubrany w strój pontyfikalny, mógł zwieść królewską oblubienicę, uchodząc w jej oczach za biskupa.¹¹⁾ Przełożeni opactwa w Mogilnie mogli nosić mitrę i pierścień począwszy od 1217 roku, chociaż, co szczególnie godne podkreślenia, przywilej ten nadał im arcybiskup gnieźnieński Henryk Kietlicz, sprawujący wówczas jednocześnie godność legata papieskiego.¹²⁾ Również opaci pozostałych klasztorów benedyktyńskich (Sieciechów, Lubiąż i Święty Krzyż na Łysej Górze) używali mitry, jak przypuszcza Marek Derwich na podstawie materiału sfragistycznego.¹³⁾

Opat klasztoru kanoników regularnych pw. NMP na Piasku we Wrocławiu, Konrad *de Leslavia*, uzyskał taki przywilej od Klemensa VI, zezwalający między innymi na noszenie podczas nabożeństw mitry, pierścienia i sandałów, już w 1351 roku.¹⁴⁾ Z soborem w Bazylei związany jest przywilej nadania tytułu opata dla Peregryna, dotychczasowego prepozyta kanoników regularnych w Trzemesznie.¹⁵⁾ Przy tej okazji otrzymał on również prawo używania infuły, pierścienia i pastorału oraz mógł w klasztorze i innych mu podporządkowanych świątyniach po nieszporach, matutinach i wszelkich uroczystych mszach udzielać błogosławieństwa.¹⁶⁾ Opat kanoników w Czerwińsku Rafał (1470-1502) uzyskał w 1487 roku od papieża Innocentego VIII prawo używania mitry, *baculum* i pierścienia oraz prawo udzielania niższych świeceń.¹⁷⁾ Starania o podobny

królów polskich, [in:] *Imagines potestatis*. Rytuły, symbole i konteksty fabularne władzy zwierzchniej. Polska X-XV w. (z przykładem czeskim i ruskim), pod red. J. Banaszkiewicz, Warszawa 1994, s. 31-58.

- 8) Derwich, *op. cit.*, s. 38-39.
- 9) Sczaniecki, P.: „Pontyfikalia” tynieckich opatów w średniowieczu, [in:] *Cultus et cognitio*. Studia z dziejów średniowiecznej kultury, Warszawa 1976, s. 557-563; Gronowski, *op. cit.*, s. 351-353.
- 10) Joannis Dlugossi, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, ed. consilium, liber IX, Varsaviae 1978, s. 108. Por. Bieniak, J.: *Michał, opat benedyktynów w Tyńcu*, [in:] *Polski słownik biograficzny*, t. 20, Wrocław 1975, s. 616-617.
- 11) Joannis Dlugossi, *Annales seu cronicae, liber IX*, s. 284.
- 12) Płoch, J.: *Najdawniejsze dzieje opactwa benedyktynów w Mogilnie*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1969, s. 36 i przyp. 157-158.
- 13) Derwich, *op. cit.*, s. 39.
- 14) *Regesty śląskie*, t. 2, opr. K. Bobowski, M. Cetwiński, J. Gilewska-Dubis, A. Skowrońska, B. Turoń, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1983, nr 509. Píše o tym również *Chronica abbatum beate Mariae Virginis in Arena*, ed. G. A. Stenzel, *Scriptores rerum Silesiacarum* (dalej cyt. SRS), t. 2, Breslau 1839, s. 196. Por. Pobóg-Lenartowicz, A.: *Kanonicy regularni na Śląsku*, Opole 1999, s. 73-74; eadem, *Opat Konrad zwany „z Włocławka” i jego rządy w klasztorze kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu w XIV wieku*, [in:] *Venerabiles, nobiles et honesti*. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej, Toruń 1997, s. 101-114.
- 15) Szerzej na ten temat Karczewski, D.: *Starania prepozytów trzemeszeńskich o tytuł opata. Przejaw ambicji czy potrzeba społeczna*, [in:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, pod red. M. Derwicha i A. Pobóg-Lenartowicz, Opole – Wrocław 1996, s. 511-518.
- 16) KDW, t. 10, nr 1555, por. też ibidem, nr 1542.
- 17) *Biblioteka Narodowa w Warszawie*, BOZ, rkps 70, s. 164-165; Folwark, H.: *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, *Nasza Przyszłość*, t.6; 1957, s. 15-16.

przywilej podejmowali w XV wieku również opaci klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu, poczynawszy od Ludolfa z Einbeck (1394-1422).¹⁸⁾ Początkowo jednak spełzały one na niczym, dopiero Paweł Haugewitz (1489-1507) uwieńczył je sukcesem.¹⁹⁾

Dom bożogrobców miechowskich uzyskał w 1412 roku od antypapieża Jana XXIII dla swego prepozyta przywilej używania mitry, pastorału, pierścienia, dalmatyki oraz prawa udzielania błogosławieństwa pasterskiego ludowi po mszach i nieszporach.²⁰⁾

Ten sam proces doskonale jest widoczny, nawet z jeszcze większym nasileniem, u polskich cystersów. Na XIII i XIV-wiecznych pieczęciach opackich z Sulejowa, Wąchocka i Obry przedstawiano postać *in pontificali-bus*,²¹⁾ czy oznacza to, że tamtejsi opaci już tak wcześniej uzyskali prawa noszenia infuły? Może jednak jest to stosowna do urzędu stylizacja, jak dowodzą przykłady Wąchocka (1525) lub Byszewa (1553).²²⁾ W przypadku cystersów często w parze z przywilejami pontyfikiów szły uprawnienia udzielania niższych święceń.²³⁾ Opaci klasztoru w Mogile koło Krakowa zdobyli od papieża Jana XXIII przywilej noszenia pontyfikiów w 1415 roku.²⁴⁾ Zwierzchnicy cystersów koprzywnickich uzyskali te same prawa od soboru bazylejskiego w 1447 roku.²⁵⁾ Papież Aleksander VI nadał lubiąskiemu opatowi Andrzejowi Hoffmanowi w 1498 prawo noszenia mitry, pastorału i pierścienia oraz prawo udzielania niższych święceń.²⁶⁾ Niewiele później, bo w 1501 roku, podobny przywilej otrzymał opat henrykowski Antoni. Mógł on używać pontyfikiów, udzielać niższych święceń i święcić przedmioty kultu.²⁷⁾ Opaci cystersów z Rud koło Raciborza, poczynawszy od opata Mikołaja IV, otrzymali uprawnienia do noszenia pontyfikiów w 1510 roku.²⁸⁾ Także Adam Mirkowski, opat klasztoru cystersów w Koronowie, w roku 1553 uzyskał od papieża Juliusza III prawo noszenia tych insygniów.²⁹⁾ Natychmiast też sprawił sobie wszelkie stosowne precjoza i szaty

- 18) *Catalogus abbatum Saganensium*, wyd. G. A. Stenzel, SRS, t. 1, Breslau 1835, s. 195.
- 19) Ibidem, s. 233. **Pobóg-Lenartowicz**, *Kanonicy regularni na Śląsku*, s. 74, przyp. 180.
- 20) *Rocznik miechowski*, wyd. Z. Budkowa, *Studia Źródłoznawcze*, t. 5; 1960, s. 133. *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej. Część I: 1063-1415 (Materiały źródłowe do dziejów Kościoła w Polsce, t. 1)* (dalej cyt. ZDKDK), wyd. S. Kuraś, Lublin 1965, nr 197. **Pęcowski, Z.:** *Miechów. Studia z dziejów miasta i ziemi miechowskiej do roku 1914*, Kraków 1967, s. 310, błędnie pisał, że miało to miejsce w 1411 roku.
- 21) **Derwich**, *op. cit.*, s. 39.
- 22) Na pieczęciach opackich klasztoru w Koronowie od XIV wieku pojawia się postać opata przyozdobiona mitrą. **Zyglewski, Z.:** *Pieczęcie klasztoru cystersów w Koronowie*, *Nasza Przyszłość*, t. 96; 2001 (Cystersi na Kujawach i na Pomorzu, pod red. D. Karczewskiego i A. M. Wyrwy), s. 146-147.
- 23) **Stawski**, *op. cit.*, s. 380-381.
- 24) *Zbór dyplomów klasztoru mogińskiego przy Krakowie*, wyd. E. Janota, F. Piekosiński, Kraków 1865, nr 119; *Katalog archiwum opactwa cystersów w Mogile*, wyd. K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, Mogiła 1919, nr 159.
- 25) ZDKDK. Część II: 1416-1450 (*Materiały źródłowe do dziejów Kościoła w Polsce*, t. 4), wyd. S. Kuraś, Lublin 1973, nr 498.
- 26) **Heyne, J.:** *Dokumentirte Geschichte des Bisthums und Hochstiftes Breslau*, t. 3, Breslau 1868, s. 1074; **Jażdżewski, K. K.:** *Lubiąż. Losy i kultura umysłowa śląskiego opactwa cystersów (1163-1642)*, Wrocław 1993, s. 75.
- 27) **Urban, W.:** *Wykaz regestów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu. III. Regesty dokumentów klasztoru w Henrykowie*, *Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego*, t. 4; 1974, s. 243, nr 68, 169. S. Kozak, A. Tarnas-Tomczyk, M. L. Wójcik, Henryków, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, pod red. A. M. Wyrwy, J. Strzelczyka, K. Kaczmarska, Poznań 1999, s. 67.
- 28) *Archiwum Państwowe* (dalej cyt. AP) *we Wrocławiu*, Rep. 114, nr 49. **Rybandt, S.:** *Średniowieczne opactwo cystersów w Rudach*, Wrocław 1977, s. 74.
- 29) AP w Bydgoszczy, Koronowo Kl. A 161. **Chodyński, S.:** *Biskupi sufragani włocławscy*, Włocławek 1906, s. 104-105; **Karczewski, D.:** *Z dziejów wewnętrznych klasztoru cystersów w Byszewie (Koronowie) w okresie przedrydenckim*, *Nasza Przyszłość*, t. 96; 2001 (Cystersi na Kujawach i na Pomorzu, pod red. D. Karczewskiego i A. M. Wyrwy), s. 21.

pontyfikalne.³⁰⁾ W Wąchocku tamtejszy opat Rafał Zaborowski otrzymał w 1525 roku od papieża Klemensa VII prawo używania insygniów biskupich, udzielania niższych święceń klerikom zakonnym oraz poświęcania naczyń i szat liturgicznych.³¹⁾ W tym samym okresie (1559 rok) także opat cystersów z Wągrowca – Andrzej Dzierżanowski, pierwszy opat pochodzenia polskiego w tym klasztorze³²⁾ – uzyskał prawo używania ozdobnej mitry.³³⁾ Do już nieco późniejszych przywilejów należy zaliczyć nadanie prawa noszenia pontyfikaliów, uzyskane w 1609 roku przez opatów klasztoru cystersów w Przemyśle.³⁴⁾

Pośród polskich opactw norbertańskich najwcześniej przywilej używania pontyfikaliów i udzielania błogosławieństw zdobył od papieża Marcina V opat Stanisław z Brzeska – Hebdowa (w 1418 roku).³⁵⁾ Chociaż Jan Długosz pisał, że już jeden z jego poprzedników asystował w kapie i infule w krakowskich uroczystościach koronacyjnych Władysława Łokietka.³⁶⁾ Tenże kronikarz w innym miejscu wspominał natomiast, iż już biskup krakowski Iwo Odrowąż (1218-1229) miał wyjednać dla opata hebdowskiego prawo noszenia pontyfikaliów i ustanowił go zwierzchnikiem wszystkich klasztorów premonstratenskich w swej diecezji.³⁷⁾ Drugie polskie opactwo premonstratenskie, w Witowie koło Piotrkowa Trybunalskiego, uzyskało od soboru bazylejskiego podobny przywilej dla opata Piotra w 1442 roku.³⁸⁾

Dla pewnego porównania warto wskazać, że opaci klasztoru premonstratensów w Tepli uzyskali bullę zezwalającą na używanie mitry i pierścienia już 7 sierpnia 1197 roku.³⁹⁾ Natomiast znacznie starsza królewska kanonia premonstratenska na Strahovie pod Pragą zdobyła podobne uprawnienia od papieża Klemensa VI dopiero w 1344 roku.⁴⁰⁾ Na prośbę cesarza Karola IV papież Innocenty VI w 1361 roku udzielił zgody na używanie pastorału przez prepozyta klasztoru

30) *Archiwum Diecezjalne w Pelplinie*, Monastica, sygn. Koronowo-Cystersi 2, k. 108-108v.

31) *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, Centralne Władze Wyznaniowe Królestwa Polskiego, sygn. 811. **Borkowska, M.**: *Z dziejów opactwa cystersów w Wąchocku*, Kielce 1998, s. 73.

32) **Wyrwa, A. M.**: *Opactwo cysterskie Łekno – Wągrowiec (1153-1835/36)*. Zarys dziejów, Poznań – Wągrowiec 1998, s. 69-70.

33) *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*, dok. perg. 1015. Por. **Tomaszewicz, J.**: *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. II. Dokumenty z lat 1506-1828, Kraków 1991, s. 120, nr 1015.

34) *AP w Poznaniu*, Cystersi Przemyśl, sygn. D 26. **Hołownia, R. – Kaczmarek, K.**: *Wieleni – Przemyśl*, [in:] *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2, pod red. A. M. Wyrwy, J. Strzelczyka, K. Kaczmarska, Poznań 1999, s. 347.

35) *ZDKDK*, cz. II, nr 220.

36) *Joannis Długossii, Annales seu cronicae, liber IX*, s. 108.

37) *Joannis Długossii, Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis*, t. 3, [in:] *Idem, Opera omnia*, t. 9, ed. A. Przezdziecki, Kraków 1864, s. 75. Jest to zapewne wynikiem przeniesienia przez niego do czasów Iwona większości informacji zawartych w bulli papieża Eugeniusza IV z 1442 roku, zatwierdzającej dotychczasowe posiadłości i przywileje klasztorowi brzeskiemu *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 4, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1905, nr 1405.

38) **Kraszewski, A. J. D.**: *Życie świętych y w nadziei świętobliwości zeszytych sług boskich Zakonu Premonstratenskiego ... złożone ... objaśnione ... podane*, cz. 2, Warszawa 1752, s. 455. Por. **Knapiński, W.**: *Święty Norbert i jego zakon. Początki norbertańskich klasztorów w cyrkaryi polskiej i nieco z ich dziejów*, Warszawa 1884, s. 184; **Kędzierska, M.**: *Średniowieczne dzieje klasztoru norbertanów w Witowie*, Nasza Przyszłość, t. 85; 1996, s. 44-45.

39) *Codex diplomaticus et epistolaris Regni Bohemiae*, t. 1, ed. G. Friedrich, Pragae 1904, nr 361. **Schmidt, E.**: *Die Geschichte des Stiftes Tepl*, [in:] *Das Stift Tepl und die Prämonstratenser in Obermedlingen*, hrsg. von E. Schmidt, G. Vogt, Donauwörth 1993, s. 24.

40) *Monumenta Vaticana res gestas Bohemias illustrantia*, t. 1, ed. L. Klicman, Pragae 1903, s. 371.

norbertanek w Chotěšovie koło Pilzna – Jana I z Lestkova.⁴¹⁾ Ten sam klasztor dostał w 1463 roku od papieża Piusa II prawo noszenia mitry i innych insygniów władzy dla prepozyta Jerzego Plotnera i jego następców. Natomiast prepozyt Adam II Rudrisch postarał się w 1616 roku od generała zakonu premonstratensów o odnowienie przywileju noszenia pontyfikaliów.⁴²⁾ Inny klasztor premonstratensek, w Doksanach, doczekał się dla swych prepozytów podobnego przywileju noszenia infuły dopiero w 1630 roku od papieża Urbana VIII.⁴³⁾

Żeńskie kanonie premonstratenskie z ziem polskich uzyskiwały podobne uprawnienia znacznie później, dopiero pod koniec XVII i w XVIII wieku. Należy jednak dodać, że prepozyt kanonii norbertanek na Zwierzyńcu pod Krakowem już w XIII wieku został na swej pieczęci przedstawiony w infule.⁴⁴⁾ W podopolskich Czarnowasach tamtejszy, bardzo prężny i zadufany w sobie prepozyt Baltazar Gerbert uzyskał w 1690 roku od Aleksandra VIII pozwolenie na używanie mitry, pierścienia, pastorału i innych oznak biskupich.⁴⁵⁾ Mógł również, podobnie jak i jego następcy, nakładać kary kościelne, święcić paramenty liturgiczne, dokonywać benedykcji ołtarzy oraz rekonsyliacji kościołów i cmentarzy.⁴⁶⁾

Prawo używania pontyfikaliów uzyskał także prepozyt strzeleński Mikołaj Ignacy Łukowski (1728-1736), wikariusz generalny premonstratensów w Polsce, jeden z lepszych gospodarzy w Strzelnie, który przyczynił się do barokowej przebudowy kościoła i klasztoru.⁴⁷⁾ Bulla papieża Benedykta XIII, wydana 7 listopada 1729 roku, zezwalała zarówno jemu, jak i jego następcom, na używanie mitry, pierścienia, pastorału, sandałów kapłańskich i innych insygniów, zarówno w kościele, jak i poza nim. Mógł je zakładać podczas procesji i sprawowania wszelkich publicznych funkcji, jak na przykład synody prowincjalne i sobory powszechne, w obecności kardynałów, legatów Stolicy Apostolskiej, arcybiskupów i biskupów.⁴⁸⁾ Polski dziejopis zakonu norbertańskiego Antoni J. D. Kraszewski pisał, że Mikołaj Łukowski zdobył prawo *pontificalium usum* na wieczne czasy, podczas gdy jego poprzednicy mogli ich używać tylko do czasu.⁴⁹⁾ W tym kontekście można przypuszczać, że spośród wcześniejszych prepozytów strzeleńskich pierwszym, który mógłby już używać tych insygniów był prepozyt Paweł Wolski (171-1728).⁵⁰⁾ Świadczyć o tym może znajdujący się

41) *Ibidem*, t. 2, ed. J. B. Novák, Pragae 1907, nr 1203, 1204.

42) *Chotěšov a jeho dominanta*, opr. zbiorowe, Chotěšov 2002, s. 176-177. **Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D.**: *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1998, s. 255. Natomiast **Hlinomaz, M.**: *Blahoslavený Hroznata tepelský. Přehled stavu současných znalostí o jeho životě*, Na Hroznatově Míse, t. 3; 2001, s. 36, podaje, że pierwszym infułatem chotieszowskim był już prepozyt Sułek (1384-1412).

43) **Vlček – Sommer – Foltýn**, *op. cit.*, s. 214.

44) **Piekosiński, F.**: *Pieczczę polskie wieków średnich*. Cz. 1. Doba piastowska, Kraków 1899, nr 100.

45) **Hugo, C. L.**: *Sacri et canonici Ordinis Praemonstratensis annales in duas partes divisi, pars I, tomus 2*, Nancei 1734, s. 498; **Knapieński**, *op. cit.*, s. 201.

46) Patrz aneks, nr 2.

47) **Kabaciński R. – Karczewski, D.**: *Katalog prepozytów klasztoru norbertanek w Strzelnie od XII wieku do 1837 r.*, Nasza Przyszłość, t. 87; 1997, s. 31-32, biogram autorstwa R. Kabacińskiego, gdzie błędnie zapisano miesiąc, w którym wystawiono dokument – wrzesień, zamiast listopad. **Jankowski, A.**: *XVIII-wieczne przeobrażenia zespołu klasztorowego w Strzelnie*, [in:] Związki Kujaw i Pomorza na przestrzeni wieków (Prace Komisji Historii BTN, t. XVII), pod red. Z. Biegańskiego, W. Jastrzębskiego, Bydgoszcz 2001, s. 163-164.

48) *AP w Bydgoszczy*, sygn. Strzelno Kl. A 151.

49) **Kraszewski**, *op. cit.*, cz. 2, s. 310-311.

50) **Kabaciński – Karczewski**, *op. cit.*, s. 30-31 (biogram autorstwa R. Kabacińskiego). Należy w tym miejscu zweryfikować podaną tam błędną wiadomość, że P. Wolski był herbu Rogala, w rzeczywistości pieczętował się herbem Rola.

w kaplicy pw. św. Norberta przy kościele Św. Trójcy w Strzelnie kartusz herbowy tego prepozyta, na którym wyobrażono mitrę i pastorał.⁵¹⁾ Nie można jednak wykluczyć, że jest to późniejsza interpretacja artysty wykonującego to epitafium. Od czasów M. Łukowskiego każdemu ze strzeleńskich prepozytów przysługiwał tytuł infułata.⁵²⁾ Miałoby to stanowić ukoronowanie dłuższych zabiegów zwierzchników strzeleńskiej kanonii, dążących do uzyskania pozycji zbliżonej pod względem prawnym i kanonicznym do godności opata.⁵³⁾ Doskonale wpisujących się też w szerszy proces, zainicjowany w początkach XV stulecia, zdobywania podobnych przywilejów przez klasztory, zarówno norbertańskie, jak też należące do innych zakonów, w celu podniesienia i ugruntowania prestiżu lub zdobycia ewentualnej emancypacji swego domu od dotychczasowych zwierzchników.

51) Jankowski, *op. cit.*, s. 164, il. 9.

52) Jamiołkowski, S.: *Infułat*, [in:] E Kościelna, t. 8, s. 119-120; Sobański, R.: *Infułat*, [in:] E Kat., t. 7, kol. 200.

53) Kabaciński, R.: *O rzekomym opactwie norbertańskim w Strzelnie*, Kronika Bydgoska, tom specjalny; 1999, s. 168-172; *idem*, *Historia miasta Strzelna (przełom XIV/XV wieku - 1773 r.)*, Bydgoszcz, 2001, s. 134.

ANEKS

1.

Rzym, 7 listopada 1729 r.

Papież Benedykt XIII nadaje prepozytowi klasztoru norbertanek w Strzelnie Mikołajowi Łukowskiemu prawo używania pontyfikaliów.

Or.: APB, sygn. Strzelno Kl. A 151. Pergamin o wymiarach *x* + * cm, przy którym wisi bulla papieska. Stan zachowania dobry. U dołu karty, tuż ponad zakładką, szereg podpisów kardynałskich.

Kop.: APB, sygn. Strzelno Kl. B 1, k. 145-145v. Tytuł: Facultas usus pontificalium praepositis Strzelniensibus canonicis Praemonstratensibus, expresse professis non aliter in perpetuum.

^aBenedictus XIII episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam
^a. In supremo apostolicae dignitatis solio et potestatis plenitudine summa redemptoris nostri clemencia meritis, licet imparibus constituti ad ea libenter intendimus, per quae praeposituralium dignitatum illasque pro tempore obtinentium honorificentiae et decori opportune consulitur, ut exinde divinus cultus magis augeatur prout locorum qualitatibus debite pensatis conspiciamus in domino salubriter expedire, siquidem nobis nuper, pro parte dilecti filii Nicolai Łukoski presbiterii, ac canonici regularis, infrascripti ordinis expresse professi, ac moderni infrascriptae ecclesiae praepositi petitio continebat, quod cum in oppido Strzelniensi Vladislaviensis dioecesis notabili et satis conspicio ad sit ecclesia monasterii monialium ordinis Praemonstratensis, quod utpote a tempore sancti Norberti ordinis praefati iustitutoris erecta et ex antiquioribus ipsius ordinis ecclesiis existit et tam ipsa ecclesia, quam et monasterium huiusmodi a primaeva illorum erectione per praepositum canonicum regularem dicti ordinis expresse professum ad vitam canonice electum, qui non modo in ecclesia et monasterio praefatis in spiritualibus, sed et in praefato oppido in temporalibus iurisdictionem exercet, regi et gubernari soleat, proinde moderno et pro tempore existentibus dictae ecclesiae praepositis, tam ad ipsorum moderni et pro tempore existentium praepositorum, quam ad oppidi ecclesiae monasterii et ordinis praefatorum splendorem et venustatem mitrae aliorum insignium pontificalium usum plurimum conferre dignoscatur, et propterea dictus Nicolaus usum mitrae et aliorum insignium praefatorum sibi eiusque in praepositura dictae ecclesiae successoribus dicti ordinis canonicis regularis expresse professis, ut infra concedi summo perdesideret, quare pro parte dicti Nicolai nobis humiliter supplicatum, quatenus in praemissis opportune providere de benignitate apostolica dignaremur. Nos igitur praefatae ecclesiae ac oppidi, monasterii et ordinis praefatorum honorificentiae et decori consulari, ipsumque Nicolaum a quibusvis excommunicationis,

a- -a Pierwszy wers napisany ozdobnym pismem. Inicjał B na wysokość całości tekstu.

suspensionis et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis censuris et paenis a iure vel ab homine quamvis occasione vel causatis, si quibus quomodo libet innodatus existit ad effectum praesentium tantum consequendum harum serio absolventes et absolutum fore censes huiusmodi supplicationibus inclinati eidem Nicolao, ut ipse quoadvixerit ac praeposituram dictae ecclesiae, quam ut asserit ad praesens obtinet, obtinuerit eiusque in dicta praepositura successores praefati mitra, annulo, baculo pastoralis, sandaliis hierothecis aliisque pontificalibus insigniis in dicta ecclesia et extra eam in processionibus aliisque functionibus publicisque actibus, quibusquunque dicta ecclesia ac alias quandocunque et quotiescunque opus fuerit, ac etiam in synodalibus, provincialibus et generalibus conciliis, etiam in praesentia Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalium, etiam de latere legatorum ac archiepiscoporum, ac etiam ipsius episcopi Vladislaviensi et aliorum quorumcunque, quibusvis anni temporibus et diebus salvo tamen semper iure ordinarii loci uti illaque induere ac deferre et gestare libere et licite possint et valeant, apostolicae auctoritate tenore praesentium perpetuo concedimus et indulgemus, ipsumque Nicolaum eius indicta praepositura successores praefatos super eiisdem praemissis a quoquam quavis auctoritate et quovis praetextu, colore vel in genio molestari perturbari, inquietari nullatenus unquam posse vel debere, sic que et non alias per quoscunque iudices ordinarios vel delegatos in causarum Palatii Apostolici auditores et praefatae Sanctae Romanae Ecclesiae cardinales, etiam de latere legatos et Sedis Apostolicae praefatae nuncios iudicari et definiri debere et si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter, contigerit attentari, irritum et inane decernimus, non obstantibus quibusquunque, etiam in iisdem et aliis conciliis editis vel edendis specialibus vel generalibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis et quatenus opus sit monasterii et ordinis praefatorum, etiam iuramenti confirmatione apostolica vel quavis firmitate alia roboratis statutis et consuetudinibus contrariis quibuscumque. Nulli ergo omnino hominum licet hanc paginam nostrae absolutionis concessionis, indulti et decreti infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli apostolorum, esse noverit incursum. Datum Romae apud Sanctum Petrum anno incarnationis Dominicae millesimo septuagesimo vigesimo nono, septimo Idus Novembris, pontificatus nostri anno sexto.

2.

Rzym, 9 stycznia 1690

Papież Aleksander VIII nadaje Baltazarowi Gerbertowi, prepozytowi klasztoru norbertanek w Czarnowasach, prawo używania pontyfikałów, nakładania kar kościelnych, rekonyliacji i święcenia przedmiotów liturgicznych.

Oryg.: Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Rep. 71, sygn. 126. Pergamin o wymiarach 73x53 cm. Stan zachowania dobry, pismo miejscami wytarte. Brak bulli, po której pozostały jedynie dwa otwory w pergaminie. U dołu dokumentu podpisy kardynałów rzymskich, na odwrócie dawne sygnatury i noty proveniencyjne.

Kop.: *Strahovská knihovna, Královská kanonie premonstrátů na Strahově v Praze, rkps sygn. DU I 6, k. 483v-484v. Jest to „Liber monasteriorum canonici ordinis Praemonstratensis circariae Boemiae...” z 1691 roku (Szczegółowy opis zawartości tego rękopisu zob.: *Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku Národního písemnictví v Praze, t. V, opr. B. Ryba, Praha 1971, s. 220-225, nr 2934).**

^a-Alexander episcopus, servus servorum Dei, ad perpetuam rei memoriam^a. In apostolicae dignitatis solio et potestatis plenitudine summa redemptoris nostri clemencia meritis, licet imparibus constituti ad ea libenter intendimus, per quam provisionis nostrae auspiciis monasteria insignia, eorumque abbates et praepositi eis pro tempore praesidentes maioribus semper honoribus et dignitatum praerogativis extolli et decorari valeant, sicque Divinus cultus augeatur, prout locorum et temporum qualitatibus debite pensatis conspiciamus in Domino salubriter expedire. Sani pro parte dilecti filii Balthazaris Gerbert moderni praepositi monasterii Czarnoua-censis per praepositum regi et gubernari soliti Praemonstratensis ordinis, Vratisla-viensis dioecesis, nobis nuper exhibita petitio continebat, quod cum monasterium praedictum admodum insigne et competentibus redditibus annuis dotatum, ac suf-ficienti religiosorum numero refertum eiusque pro tempore existens praepositus tanquam in illa provincia praelatus membrum inter illius status, quorum multi sunt haeretici, respective existent ipseque praepositus eo nomine publicis functionibus et comitiis provincialibus teneatur saepius interesse et sicut eadem petitio subiunge-bat, si dicti monasterii praeposito, nunc et pro tempore usus mitrae et baculi ac pon-tificalium, ut infra per nos et Sedem Apostolicam benigne, prout omnibus quasi ab-batibus et praepositis dicti ordinis in terris hereditariis Caesariae Maiestatis alias concessus fuisse reperitur, etiam concederetur exinde profecto maiori decori et ve-nerationi dicti ordinis eiusdemque monasterii et illius praepositi ornamento, ac cat-holicorum spirituali consolationi opportune consuleretur, nec contemnenda divini cultus incremento et orthodoxae fidei propagationi illis in partibus fieret accessio. Quare pro parte dicti Balthazari nobis fuit humiliter supplicatum, quatenus ei et pro tempore existentibus dicti monasterii intueis praepositis in praemissis opportune providere de benignitate Apostolica dignaremur. Nos igitur, qui monasteriorum ali-orumque regulariorum locorum decorem et eorum praepositorum seu abbatum ho-norem summopere exoptamus, dictum Balthazarum et pro tempore existentes dicti monasterii futuros praepositos specialibus favoribus et gratiis prosequi volentes et a quibusvis excommunicationibus, suspensionibus et interdicti aliisque ecclesiasticis sententiis, censuris et poenis a iure vel ab homine quavis occasione vel causa latis, si quibus quomodolibet innodati existunt, ad effectum praesentium tantum consequendum harum serie absolventes et absolutos fore censentes, huiusmodi supplicatio-nibus inclinati ex voto congregationis venerabilium fratrum nostrorum Sanctae Romanae Ecclesiae cardinalium super ritibus ecclesiasticis praepositorum, eidem Balthazaro ac eiusdem monasterii praepositis pro tempore existentibus, ut mitra, an-nulo et baculo pastoralis ac aliis insigniis pontificalibus, tam in dicte monasterii, quam aliis ecclesiis a iurisdictione tamen ordinaria omnino exemptis, in quibus in pon-tificalibus pro tempore celebrabunt, nec non in quibusvis processionibus, stationibus

a- -a Pierwszy wers napisany ozdobnym pismem. Inicjał B na wysokości całości tekstu.

et functionibus ecclesiasticis aliisque actibus publicis et sollemnibus celebrando, assistendo ac interveniendo, ubi et benedictionem sollemnem post matutinorum, missarum et vesperarum et aliorum divinorum officiorum sollemnia supra populum inibi praesentem et interessentem, dum modo inibi aliquis antistes, vel Sedis Apostolicae legatus, vel nuntius praesens non sit, seu si praesens fuerit, eius ad id accedat assensus, elargiri nec non cruces, calices, imagines, campanas, patenas et vasa, in quibus sacri olei unctio non adhibetur, tabernacula etiam pro conservatione Sanctissimi Eucharistiae sacramenti et reliquiarum sanctorum ac corporalia, vestimenta et sacerdotalia paramenta et ornamenta quaecunque ecclesiarum dicti monasterii et ab eo dependentium eorumque altaria benedicere ac ecclesias ultimo dictas illaxumque loca coemeteria sanguinis vel seminis effusione quovis modo polluta, a qua tamen prius per catholicum antistitem, gratiam et communionem Sedis Apostolicae habentem, ut moris est benedicta reconciliare, libere et licite valeant, de licentia tamen et consensu ordinarii loci, Apostolicae auctoritate tenore praesentium perpetuo concedimus et indulgemus. Et desuper plenam, liberam, amplam et omnimodam facultatem, licentiam, potestatem et auctoritatem in perpetuum in praemissis omnibus et singulis, ac ad illa perpetuo quovis modo impartimur. Decernentes easdem praesentes, quavis ex causa de subreptionis vel obreptionis, aut nullitatis vitio seu intensionis nostrae vel quovis alio defectu notari vel impugnari, seu etiam revocari, suspendi, restringi, limitari vel in aliquo eis derogari nullatenus posse; sed ipsas praesentes semper et perpetuo validas et efficaces fore et esse, ac ab omnibus firmiter et inviolabiter perpetuo observari, neque in praemissis per quoscunque iudices, ordinarios vel delegatos quavis auctoritate fungentes, iudicari et definire debere, irritum quoque et innane, si secus super his a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attentari. Non obstantibus felicitis recordationis Alexandri papae IV praedecessoris nostri, quae incipit: Abbates nec non in universalibus provincialibus et synodalibus conciliis editis, specialibus vel generalibus constitutionibus et ordinationibus apostolicis, ac dictorum ordinis et monasterii etiam iuramento, confirmatione Apostolica, vel quavis firmitate alia roboratis, statutis et consuetudinibus contrariis quibuscunque. Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae absolutionis, concessionis, indulti, impartitionis et decreti infringere vel ei ausu temerario contraire. Si quis autem hoc attentare praesumpserit, indignationem omnipotentis Dei ac beatorum Petri et Pauli apostolorum, esse noverit incursurum. Datum Romae apud Sanctam Mariam Maiorem, anno incarnationis Dominicae millesimo sexcentesimo nonagesimo, quinto Idus Januarii, pontificatus nostri anno secundo.

Zusammenfassung:

Dariusz Karczewski

Die Verleihung der Pontifikalienrechte an den Propst von Strzelno

Unter den Insignien der Abtsgewalt gehört der Abtsstab zu den repräsentativsten Zeichen dieses Amtes. Erst im 11. Jh. entwickelte sich langsam der Brauch, dass Päpste Äbten das Recht gewährten, Mitra (Inful), Ring und Pontifikalschuhe zu tragen. Mit der Zeit wurde die Erlangung des Rechts zum Gebrauch von Pontifikalien ein wichtiges Ziel der Vorsteher zahlreicher, sowohl männlicher als auch weiblicher Klöster Polens. Dieses Recht machte die Liturgie feierlicher, es stärkte die rechtliche Position des Abtes bzw. Propstes gegenüber seinen Mitbrüdern, es wertete das damit bedachte Kloster gegenüber anderen Ordenshäusern und gegenüber der weltlichen Herrschaft auf.

Sehr früh erlangten Benediktinerklöster das Pontifalienrecht, sicherlich besaßen es schon sehr früh die Äbte von Tyniec. Im 14. und 15. Jh. erreichten die Pröpste der Augustiner-Chorherrenstifte (das Sandstift/Piasek in Breslau, Trzemeszno, Sagan/ Żagań) und der Propst des Hl. Grab-Ordens (Miechów) ähnliche Vorrechte. Analoge Bemühungen, die sich freilich noch im 15. und 16. Jh. verstärkten, sind auch bei den Zisterziensern (Mogiła bei Krakau, Leubus/Lubiąż, Heinrichau/Henryków, Rauden/Rudy bei Ratibor, Koronowo, Wąchock, Wągrowiec, Priment/Przemęt) zu beobachten. Das erste Prämonstratenserstift Polens, dessen Vorsteher die Pontifikalien erlangte, war der Abt von Brzesko-Hebdów, dem diese Ehre 1418 von Papst Martin V. zuteil wurde. Als zweites Prämonstratenserstift bekam der Abt von Witów bei Petrikau die Pontifikalien, welche ihm das Basler Konzil 1442 verlieh.

Erst mit einiger Verspätung erhielten auch die Vorsteher weiblicher Prämonstratenserinnenstifte ähnliche Vorrechte. In Czarnowanz (Czarnowasy) bei Oppeln erlangte 1690 der dortige Propst Balthasar Gerbert von Papst Alexander VIII. die Erlaubnis, Mitra, Stab und andere bischöfliche Abzeichen zu benutzen. Darüber hinaus durfte er kirchliche Strafen verhängen, Paramente weihen, Altäre benedizieren sowie Kirchen und Friedhöfe rekonzilieren. Ähnliche Vorrechte wurden Propst Nikolaus Ignaz Łukowski, dem Generalvikar der Prämonstratenser in Polen, verliehen. Die Bulle Papst Benedikt XIII. von 1729 erlaubte ihm und seinen Nachfolgern, Mitra, Ring, Pontifikalschuhe und andere Insignien zu benutzen. Diese durfte er sowohl innerhalb, als auch außerhalb der Kirche, bei Prozessionen und anderen öffentlichen Auftritten (z. B. Provinzialsynoden und allgemeinen Konzilien), in Anwesenheit von Kardinälen, päpstlichen Legaten, Erzbischöfen und Bischöfen, benutzen. Seitdem stand jedem der Strzelnoer Pröpste der Titel eines infultus zu. Diese Verleihung war die Krönung der lange dauernden Bemühungen Strzelnoer Pröpste, eine dem Abt in rechtlicher und kanonischer Hinsicht ähnliche Stellung zu erlangen. Im Anhang werden die Texte der päpstlichen Bullen, mit denen den Pröpsten von Czarnowanz und Strzelno die Benutzung der Pontifikalien verliehen wurde, ediert.

*Ins Deutsche übertragen
von Waldemar Könighaus*

Kopiář a urbář fary ve Světlíku z přelomu 16. a 17. století

Jan Pařez

Kanonie v Drkolné (něm. Schlägl), jakožto instituce, která byla po staletí součástí české premonstrátské cirkárie, měla k Čechám vždy úzké vazby.¹⁾ Vyjma skutečnosti, že celá řada drkolenských kapitulárů včetně níže jmenovaného probošta Zypsera pocházela z Čech,²⁾ tu hrály podstatnou roli i dvě Drkolné inkorporované fary na území jižních Čech, totiž Frymburk (Friedberg) a Světlík (Kirchschlag). Ty, stejně jako další pozemkový majetek, zůstaly ve správě drkolenských premonstrátů až do r. 1945.³⁾

Před časem získala Strahovská knihovna rukopis, jehož popis, který bude uveden v následujícím textu, tvoří jistý pendant k článkům Anny Kubíkové o bohemikálních listinách kláštera ve Drkolné.⁴⁾

Papírový svazek o rozměrech 21,5 x 16,5 cm a 70 popsanych a 46 nepopsanych paginách pochází z období úřadu probošta premonstrátské kanonie ve Drkolné Václava Zypsera (1589-1608). Rukopis svázaný do primitivních papírových desek nese nápis „*Urkunden-buchl abgeschrieben von Herrn Wenzl Zypser welcher der 31te Probst zu Schlägel von 1589 bis 1608 war*“⁵⁾ psaný pozdější rukou. Písař textu na deskách měl patrně k dispozici buď srovnávací materiál nebo chybějící část rukopisu, jinak nelze identifikaci Zypsera jako autora vysvětlit, neboť v textu samém se tato informace neobjevuje. Stejnou písařskou rukou byla porížena paginace a německý překlad českých listin z r. 1314 a 1445 na pp. 61-70.

- 1) **Pichler, I. H.:** *Stift Schlägl und Böhmen. Kulturelle, kirchliche und menschliche Beziehungen des Stiftes Schlägl zum südböhmischen Raum*, Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen – Mähren – Schlesien 7, 1985, s. 189-210.
- 2) Srv. též **Pichler, I. H.:** *Totenbuch des Stiftes Schlägl (1630-1800)*, Aigen-Schlägl 1984.
- 3) Viz **Pichler, I. H. (red.):** *Waldbesitz und Forstverwaltung des Stiftes Schlägl. Geschichtliche Darstellung mit besonderer Berücksichtigung der Personalsituation*, Kleinzell und Schlägl 1997 (recenze BS 4-5, 2001, s. 282-283). Do r. 1920 klášter ještě vlastnil revír Cerhonice, který byl v tomto roce prodán kvůli národnostním problémům. Archiválie týkající se Cerhonic a dalších míst popsala v níže uvedené zprávě v AČ (Další bohemika) A. Kubíková. Drkolenský klášter se také významně podílel na provozu Schwarzenberského kanálu pod Třístoličnickem; na rakouské straně měl výhradní právo plavby dříví a povinnost o kanál pečovat.
- 4) **Kubíková, A.:** *Další bohemika v hornorakouských archivech*, AČ 48, 1998, s. 42-43; **táž,** *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského archivu ve Schläglu*, AČ 49, 1999, s. 12-20 (dále Kubíková I); **táž,** *Bohemikální listiny v archivu premonstrátského kláštera v hornorakouském Schläglu – dodatek*, AČ 50, 2001, s. 39-46 (dále Kubíková II); **táž,** *Pečeti českých vydavatelů na listinách v klášterním archivu ve Schläglu*, AČ 53, 2003, s. 176-192. Když byl tento článek již v sazbě, vyšel tiskem listinář klášter ve Schläglu, srv. **Pichler, I. H.:** *Urkundenbuch des Stiftes Schlägl*, Schlägl 2003, se všemi zde zmíněnými listinami. Podrobné citace již nebylo možno začlenit do textu.
- 5) Tachovský rodák Wenzeslaus Zypser (11. 5. 1589-19. 9. 1608) byl ve skutečnosti třicátým šestým proboštem, srv. **Pichler, I. H.:** *Professbuch des Stiftes Schlägl*, Stift Schlägl 1992, na s. 177-187. O něm psal také **Pröll, L.:** *Geschichte des Prämonstratenserstiftes Schlägl im oberen Mühlviertel*, Linz 1877.

Obsahem rukopisu jsou jednak opisy listin vztahujících se k farnosti ve Světlíku, jednak na pp. 52-60 farní urbář téže instituce, který je, jak se zdá, abruptně ukončen. Rukopis vznikl najednou a protože obsahuje i listiny, které se nevztahují jen k odvádění platů, ale i k dalším majetkoprávním záležitostem, nelze jej jako celek považovat pouze za urbář.

Vznik dokumentu lze s největší pravděpodobností klást do souvislosti s reformními aktivitami probošta Václava Zypsera, dotýkajícími se klášterních farností. Již v roce 1589 vydal předpisy, kterými stanovoval povinnosti farářů inkorporovaných far. Pětadvacet článků obsahovalo nejrozumnější nařízení, týkající se řádného katolického chování farního kléru a provozu far. Tyto předpisy, patrně iniciované závěry Tridentského koncilu se dotýkaly tak základních otázek jako bylo dodržování římského ritu, ale také chování (zákaz návštěv hospod a tančiren, zákaz vydržování konkubín, apod.). Mezi články najdeme i nařízení, které zakazuje farářům přibírat si bez výslovného povolení a schválení proboštova světské nebo řádové kněze jako kooperátory a kaplany.

Při té příležitosti se probošt asi snažil shromáždit právní dokumenty týkající se i fary ve Světlíku a pořídil opisy listin a farního urbáře.

Na p. 1 je text je uveden původním nadpisem „*Breviculum privilegiorum concernentium ecclesias parochialem in Liechtenwerdt*,⁶⁾ *vulgo Khirrschlag*“.

Za ním na paginách 1-52 následují opisy listin, jejichž obsah se vztahuje k farnosti ve Světlíku. Jejich přehled v registové formě podávám na následujících stránkách. Od foliace jsem ustoupil ve prospěch již existující paginace. V případě, že je listina i s edicemi, registry a poznámkami uvedena A. Kubíkovou v jejích Bohemikálních listinách, odkazují jen na číslo listiny a stránku u této autorky.

Regesta

1. (pp. 1-2)

1258, 16. červen, Praha

Pražský biskup Jan II. z Dražic potvrzuje, že Vítek z Krumlova dává proboštovi a spolubratřím drkolenského kláštera kostel ve Světlíku (Liechtenwerdt) v pražské diecézi, ke kterému má patronátní právo, a to se všemi majetky.

(Kubíková II, č. 8, s. 39)

Latinsky.

6) Li(e)chtenwerdt(t) je starší německý název pro Světlík, později zcela převládla forma Kirchsschlag.

2. (pp. 2-5)

1283, 6. červen, s. 1.

Jindřich a Vok z Krumlova potvrzují, že jejich otec Vítek z Krumlova daroval klášteru v Drkolné (Schlägl) farní kostel ve Světlíku, dále určité pozemky ve Světlíku (Khirchsschlag) a ves Bobovec (Pfaffenschlag), na kterýžto majetek si jmenovaní nečiní žádné nároky.

(Kubíková I, č. 18, s. 12)

Latinsky.

3. (pp. 5-6)

1291, s. 1.

Dominik z Pasovar dává pro spásu své duše kostelu ve Světlíku (Khirchsschlag) třetinu desátků v Pasovarech (Passawerschlag).⁷⁾

(Kubíková II, č. 22, s. 40)

Latinsky.

4. (pp. 6-8)

1300, 1. červenec, s. 1.

Dominik z Pasovar, který dal kostelu ve Světlíku (Khirchsschlag) třetinu desátků v Pasovarech, přidává témuž kostelu plat 110 vídeňských peněz ze svého mlýna pod lesem u rybníka.

(Kubíková I, č. 31, s. 13)

Latinsky.

5. (pp. 8-10)

1300, 9. květen,⁸⁾ s. 1.

Oldřich z Vyšného, který koupil městečko Světlík (forum in Khirchsschlag), potvrzuje klášteru v Drkolné jeho držbu kostela tamže.

(Kubíková I, č. 30, s. 13)

Latinsky.

6. (pp. 10-11)

1307, s. 1.

Pražský biskup Jan IV. z Dražic potvrzuje klášteru v Drkolné držbu kostela ve Světlíku (Liechtenwerdt) na žádost Voka z Krumlova, který má k řečenému kostelu patronátní právo.

(Kubíková I, č. 60, s. 15).

Latinsky. Nevydáno.

7. (pp. 12-13)

1312, 25. leden, Pasovary

Mikuláš z Pasovar dává kostelu sv. Jakuba ve Světlíku (Khirchsschlag) celý desátek ze své vsi Dvořetína (Dwořzetschlag).⁹⁾

7) Zde je důležitý údaj o velikosti (jedna třetina). Zbývající dvě třetiny Dominik z Pasovar daroval klášteru ve Vyšším Brodu, *RBM II*, s. 670, č. 1560, též listinou, ve které je uveden pouze rok a chybí místo vydání. Ony dvě třetiny snad prodal vyšebrodský opat Otto klášteru Drkolné, srv. **Kubíková I**, s. 12, č. 24.

8) uvádí 19. května, jde ale o tiskovou chybu. *RBM II*, s. 1209, č. 2766, má 9., datace zní „*in translacione B. Nicolai episcopi et confessoris*“.

9) Novější německý název pro Dvořetín je Klein-Uretschlag.

(Kubíková I, č. 68, s. 15)¹⁰⁾

Latinsky. Nevydáno.

8. (pp. 13-15)

1313, 10. září, s. 1.

Přibyslav, titulární biskup satorský, světitel v zastoupení pražského biskupa Jana IV. z Dražic a se souhlasem Oldřicha, probošta kláštera v Drkolné, kapli ve vsi Slavkov (Lakaw) ve farnosti Světlík (Khirchschlag).

(Kubíková I, č. 70, s. 15-16)

Latinsky.

9. (pp. 15-16)

1414, 4. červenec, s. 1.

Bratři Čeněk Walckin a Petr z Trojan prodali farářovi Ondřejovi ze Světlíku louku Voholici za hotových 6 kop pražských grošů s šestiletým předkupním právem.

(Kubíková II, č. 176, s. 40)

Česky.

Pozn.: Opis listiny nese v dataci chybný rok (1314), ale den sv. Prokopa připadá r. 1314 na čtvrtek, zatímco v r. 1414 na středu, jak je uvedeno v dataci listu.

10. (pp. 17-18)

1317, 6. únor, s. 1.

Bratři Vojtěch a Budislav z Harachu a bratři Mikuláš a Buzek z Vyšného (Weichsel) slibují klášteru v Drkolné, že za roční poplatek 4 kopy grošů povolí knězi Liebhardtovi, aby se stal farářem ve Světlíku (Khirchschlag).

(Kubíková I, č. 79, s. 16)

Latinsky. Nevydáno.

11. (pp. 19-21)

1382, 6. říjen, Praha

Bechyňský arcijáhen a oficiál pražského arcibiskupství a apoštolského legáta Boreš potvrzuje, že před ním vyznal Řehoř z Cipína, že dal Bartolomějovi, farářovi ze Světlíku (Swietlick), jeho kostelu a nástupcům poplužní dvůr v Klení (Khlonitz)¹¹⁾ se vším příslušenstvím a platem 1 kopa pražských grošů, za což bude řečený Bartoloměj a jeho nástupci povinen sloužit ranní mši.

(Kubíková I, č. 139, s. 19)

Latinsky, na rozdíl od originálu text nepoškozen. Nevydáno.

10) Text listiny nemá žádná edice.

11) Nenašel jsem odpovídající termín v lexikonech, spoléhám na A. Kubíkovou a její znalost místního prostředí.

12. (pp. 21-23)

1387, 30. květen, Český Krumlov

Jan z Rožmberka a bechyňský arcijáhen Boreš potvrzují dohodu mezi Bartolomějem, farářem ze Světlíku (Swietlick), a poplatnými osobami, totiž Zdeňkem Michalem, Czenslinem řečeným Prügel, Čenkem z Klení (Khlonitz), Oldřichem Henslinem řečeným Krepl (též Riepel), Mikulášem řečeným Riedl a Vlkem (Velkem?), laiky ze Světlíku, o výši odváděných naturálií.

(Kubíková I, č. 144, s. 19)

Latinsky.

13. (pp. 23-28)

1389, 17. červen, s. l.

Verner ze Světlíku (Swietlick) prodává Oldřichovi z Rožmberka dva dvory tamže se vším příslušenstvím za 40,5 kopy pražských grošů.

(Kubíková I, č. 150, s. 20)

Latinsky. Text na rozdíl od originálu nepoškozen. Nevydáno.

14. (pp. 28-30)

1390, 15. listopad 1390

Jindřich z Rožmberka potvrzuje, že na žádost Bartoloměje, faráře ze Světlíku (Swietlick), a jeho matky Magdaleny, kteří jej k tomu zplnomocnili, nechal jejich dvůr tamže, který kdysi koupili od Venera, vložit do zemských desek.

(Kubíková I, č. 152, s. 2)

Latinsky. Text na rozdíl od originálu nepoškozen. Nevydáno.

15. (pp. 30-46)

1404, 23. únor, Břevnovský klášter

Břevnovský opat Diviš pověřený pro tento případ apoštolskou stolicí prostřednictvím inserovaného listu papeže Bonifáce IX. z r. 1403 uvádí do úřadu faráře ve Světlíku (Khirschlag, Swietlick) se všemi jeho požitky Přecha z Převoríc, milevského premonstráta, a potvrzuje, že tento vyhovuje všem požadavkům na úřad.

Latinsky. Nevydáno.

16. (pp. 46-48)

1445, 26. listopad, s. l.

Petr a Václav, bratři ze Světlíka (Swietlik), dávají plat 1 pfunt ze svého dědictví, který vázne na Jaklovi sladovníkovi tamže, Janovi faráři ve Světlíku jako nadaci na každoroční mši v čase sv. Ludmily za duše jejich otce Reinharda (Rinarda) a dalších předků.

(Kubíková II, č. 199, s. 40)

Česky.

17. (pp. 48-49)

1471, 5. červenec, s. l.

Jiřík z Větrní (Wettern) zapisuje na svém dvoře Trojany (Troias) ve Světlíku (Khirschschlag) nadaci na týdně mši slouženou ve farním kostele ve výši 5 kop grošů.

(Kubíková II, č. 310, s. 42)
Německy.

18. (pp. 49-52)

1486, 11. květen, s. 1.

Jan, probošt drkolenského kláštera, dává faru ve Světlíku (Khirchschlag) se vším příslušenstvím drkolenskému konventu.

Latinsky. Nevydáno.

Z opisů zachycených kusů vyplývá, že jde o soubor listin, které pojišťují nejružnější práva jak drkolenskému klášteru v souvislosti se farou ve Světlíku, tak přímo této faře. Objevují se tu jednak patronátní záležitosti, jednak nabytí majetku odkazy i koupí, případně zřízení mešních nadací. Nejde tedy o soubor, jehož skladba bývá typická pro urbáře; v takovém případě bývaly do urbáře zaneseny především emfiteutické listiny, které upravovaly či potvrzovaly podobu daňového poměru, který mají držitelé usedlostí vůči majiteli panství. Nicméně i v urbářích, hlavně starých, se můžeme setkat s opisy listin, které byly významné pro instituci, která urbáře pořídila. Abychom přitom zůstali v premonstrátském prostředí: v urbáři Strahovského kláštera z roku 1410 je opis jeho jinak nedochované zakládací listiny.

Proto asi není vhodné nazývat písemnost urbářem, i když by takové definici obsah delší části textu napomáhal.

Z celkového počtu osmnácti opisů listin jsou zde ve srovnání s přehledem A. Kubíkové dvě navíc (kopiár č. 15 a 18), naopak Kubíková uvádí sedm listin vztahujících se k Světlíku, které v této písemnosti nejsou (Kubíková I, č. 24, 96, 119, 155; Kubíková II, č. 7, 10, 169). Listiny zcela neznámé editorům, které měla Kubíková v ruce v Drkolné a jejichž opisy jsou zároveň v urbáři, dosáhly počtu devět (kopiár č. 6, 7, 10, 11, 13-16, 18), přičemž text tří, které jsou uchovávané v klášterním archivu, je na rozdíl od urbáře poškozen (urbár č. 11, 13, 14). To vše je dostatečným důkazem pro to, že se jedná o dosti cenný soubor opisů.

Od strany 52 začíná „*Urbarium parochialis ecclesiae in Khirchschlag*“. Rozbory a edice farních urbářů jsou v české historiografické literatuře spíše vzácností.¹²⁾ Pro druhou polovinu 16. století, kdy podíl katolické církve ve spektru konfesí v Čechách byl minoritní, je proto urbár fary ve Světlíku výjimečnou příležitostí, jak nahlédnout do struktury příjmů katolické fary v této době.

Nicméně podrobná studie o rukopisu vyžaduje nezbytně další studium v drkolenském archivu, aby bylo možno dokument správně zařadit do historického i diplomatického kontextu. Nechť je tato stať spíše nálezo-
v

- 12) **Rybička, A.:** *Seznamy kle-
notů a úročních platů děkan-
ského chrámu Páně v Chru-
dímí v druhé polovici XV.
a na začátku XVI. století*,
VKČSN, tř. filos.-hist.-ja-
zykozpytná, Praha 1896,
č. XXII, s. 6, urbár na s. 5-6;
Salaba, J.: *Urbár fary v Za-
háji, nejstarší urbár farský*.
(*Studie a edice z dějin sociál-
něprávních, církevních a mí-
stopisných ze století 14. až
18.*), SHK 20, 1919, s. 77-92,
97-111. Srv. též **Gross, H.:**
*Dva inventáře záduší sv. Víta
v Čes. Krumlově z konce
16. století. I. Inventář farní
z r. 1585. II. Inventář kos-
telní z r. 1597*, SHK 25,
1924, s. 48-53, 74-88.

zprávou než analytickou studií. Proto se v ní omezím na zachycení jen některých obecnějších skutečností a na edici urbaniální části.

Dle urbáře, jehož vznik, jak už bylo řečeno na začátku, můžeme datovat dobou proboštského úřadu jeho pořizovatele, tedy léty 1589-1608, přicházely do farní pokladny nejrůznější příjmy z těchto vesnic: městečko Světlík (Khirschschlag), Bobovec (Pfaßenschlag, osada u Světlíku), Lužní mlýn (Awmüll u Bobovce, resp. Světlíku), Malý Uretschlag (Wuratschlag, později Klein Uretschlag), Klení (Haffnern, osada u Cipína), Cipín (Zyppen), Malé Strážné (dříve Malá Strašen) (Klein Drassen), Velké Strážné (dříve Velká Strašen) (Gross Drassen), Vysoká (Hohen-schlag, osada u Světlíku), Ulrichschlag (snad Ulrichsdorf?), Pasovary (Passern, Passawerdorf), Thobietschaw (možná Dobečov, později něm. Dobichau?).¹³⁾

Z řečeného vyplývá tedy „sféra vlivu“ fary ve Světlíku. Stojíme tu však před otázkou, proč urbář registruje poplatky, které byly jednak odváděny přímo klášteru, jednak světlíckému záduší. Lze ji patrně zodpovědět, když vezmeme v potaz osobu pisatele, drkolenského probošta Václava Zypsera. Ten se jako hlava kláštera pokusil evidovat celý příjem z majetku, nejenom ten, který se šel do kasy záduší ve Světlíku. Smísl proto údaje o výnosu z feudální (vrchnostenské) držby s údaji o církevním poplatku.

Podle urbáře náleželo faře 12 domů ve Světlíku, které platily jak daň (Steuer), tak úrok (Zins, Dienst) a desátek (Zehendt) a které nebyly osvobozeny od odúmrti. Formulace, že domy mají povinnost odevzdávat poplatky drkolenskému klášteru, vyjadřuje, že přes všechnu soběstačnost byla inkorporovaná fara ve Světlíku přímo podřízená tomuto řádovému domu.

Obdobné povinnosti (bez zmínky o odúmrti) měli i rolníci v Bobovci, kde bylo 8 gruntů a mlynář v Lužním mlýně. V této části urbáře byla výše jednotlivých poplatků uváděna buď v krejcarech nebo groších. Krejcar („Kreutzer“), označovaný v urbáři zkratkou „k“, byla v té době mince, ražená jako šedesátý díl zavedené zlatníkové měny.¹⁴⁾ Jedna z mincoven, kde se zlaté razily, se nacházela i v Českých Budějovicích. Razily se i díly krejcarů, bílé („d“) a malé („h“) peníze. Bílé peníze byly do krejcaru 3, malých penězů čili haléřů bylo 6. Tomu ovšem v textu nepřilíží odpovídá dělení krejcarů, kdy bílých peněz mohlo být až 6 (nejvyšší uvedený počet bílých peněz je totiž 5). Proto budou níže v textu uvedená čísla jen hrubým odhadem.

V následující části následují vsi, z nichž přicházel desátek faře ve Světlíku. Desátek platilo osm nelokalizovaných rolníků, dále deset rolníků z Černíkova, po třech

13) V 19. století náležely do farnosti Světlík tyto vsi: Světlík, Bobovec s Lužním mlýnem, Švaňkov, Malý Uretschlag (Wuretschlag), Velká Strašen, Vysoká, Černíkov, Friedrichsau a Okolí, srv. **Trajer, J.:** *Historisch-statistische Beschreibung der Diöcese Budweis*, Budweis 1862, s. 261-262.

14) **Sejbal, J.:** *Základy peněžního vývoje*, Brno 1997, s. 189n.; **Vorel, P.:** *Od pražského groše ke koruně české*, Praha 2000, s. 136n.

z Klení a Cipína, po jednom z Velkého a Malého Strážného, po dvou z Vysoké a Ulrichschlagu. Majitel pasovarské tvrže a všichni místní rolníci byli povinni odvádět také, stejně jako dobichovští, ti ovšem jako jediní platili hotové peníze.

Zajímavé jsou i údaje o jednotkách. Jako měrná jednotka obilí se u desátků objevuje snop (Garbe), dále mandel (Mandl), věrtel (Viertel) a džber (Zueber). Stanovení konkrétních velikostí tu není možno uvést kvůli nedostatku údajů v samotném textu.

Co se pěstovalo? Desátek se odevzdával v žitě a ovsu, ale objevuje se i ječmen, ovoce a zelenina.

Urbář je tedy důležitým pramenem k poznání hospodářských, sociálních, historickogeografických i k náboženských dějin, a lze se jen těšit, že se v budoucnosti dočká podrobného zpracování.

Edice:

[p. 52]

Urbarium parochialis ecclesiae in Khirschlag

Marckt Khirschschlag

In Khirschschlag siendt 12 Heusl vnd Güettl, welche zum Gottshaus Schlegl gehörig geben Vndterschiedlich die Steuer, Zins vnd Zehendt vnd siend alle in Todtenfahl werden auch der Zeitt ein ieder mitt nähmen verzeichnet, wie hernach folgt.

	Steuer	S. Georgen dienst	S. Gallen dienst
Veittl Maurer [p. 53]	34 k 1 d	15 g	15 groschen
Jacob Lepsche	30 g 3 d	15 g	5 g
Olschpauer Petter	26 k	20 k	20 k
Pollstock	27 k 4 d	20 k	20 k
Ambrosch Thaler	18 k 4 d 1 h	17 g	17 g
Vrban Petzler	19 k 5 d	13 g	13 g
Andre Schneider	16 k 4 d	10 g	10 g
Martin Richter	19 k 5 d	10 g	10 g
Perlinger	15 k 3 d	2 g	2 g
Blasy Schneider [p. 54]	14 k	3 g	3 g
Nicklas Stine	12 k 1 d 1 h	2 g	2 g
Veitt Thöllerl	14 k	2 g	2 g

Pfaffenschlag 8 guetter

Pfaffenschlag siendt 8 guetter geben auch vndterschiedlich Steuer vnd dienst oder Zins, so wol zue S. georgen als S. gallen tag wie folget.

	Steuer	S. Georgen dienst	S. Gallen dienst
Steffan am hoff 4	7 k 4 d 1 h	10 g	10 g
Bastl am hoff [p. 55]	51 k 1 d 1 h	15 g	15 g
Andre Studenöeder	30 k	8 g	8 g

Hans Weber	33 k 5 d	7 g	7 g
Jacob Jöhel	26 k 2 d	5 g	5 g
Bastian Wentzl	27 k 1 d 1 h	6 g 2 d	6 g 2 d
Khilian Pangratz	22 k 5 d	5 g	5 g
Andre Richter	28 k 2 d	5 g	S. G. vnd vom reitt 3 g

Awmüll

Awmüller gibt iährlich Steuer 37 kh 5 d dient zue S. Georgen tag 7 groschen vnd zue S. Galli 8 groschen

[p. 56]

Die iarliche Zehendt zue der Pfarr Khirchschlag gehörig
 Veittl am hoff gibt Zehendt 50 garben khorn vnd 50 garben habern
 Lepssy gibt 50 garben khorn vnd 50 garben habern
 Bartl Schneider gibt den gantzen Zehendt von allen vnd ieder fruechten
 Simandl gibt 25 garben khorn vnd 25 garben habern
 Martin Pöschl gibt Zehendt 25 garben khorn vnd 25 garben habern
 Georg Schneider gibt 25 garben khorn vnd 25 garben habern

An

[p. 57]

Andre am hoff gibt 50 garben khorn vnd 50 garben habern
 Blasy Paul gibt 26 garben khorn vnd so vill habern, das dritte iahr gibt er nichts, wegen das er in dem dritten feldt khein acker hatt.

Wuratschlag

Peter am hoff gibt gantzen Zehendt von allen vnd ieder getraidt, auch von den fruechten vnd obst der paumen.
 Steffan pattscher gibt 25 garben khorn vnd so vill habern.

Thomandl

der Jane gibt 25 g khorn vnd so vill habern

Florian

Thetschflödl

[p. 58]

Ambrosch 50 g khorn vnd so vill habern
 Schöllnpawer 100 g khorn so vill habern
 Gaimüll 50 g khorn vnd so vill habern
 Sechtenpauer 10 mandl khorn vnd so vill habern

Haffnern

Paull daselbst gibt 5 mandl khorn, so vill habern
 Simandl gibt 7 mandl khorn so vill habern
 Barttl 7 mandl khorn so vill habern

Zyppen

Christll am hoff gibt geschidts getraidt ein zueber khorn, ein zu

[p. 59]

zueber habern vnd darzue ein zueber gärsten
 Simandl gibt ein schober vnd 7 garben khorn vnd so vill habern
 Pöschl gibt ein schober 22 garben khorn vnd so vill habern

Klain Draßen

Pettr daselbst gibt den gantzen vnd das dritte iahr den khraut zehendt

Groß Draßen

Nickl daselbst dient 4 zieber khorn vnd so vill habern vnd in dritten iahr den khrautt zehendt

Hohenschlag

Slaby dient 2 zueber khorn vnd

[p. 60]

vnd 10 viertl habern, sambt dem khraut zehendt

Stockenpauer gibt gantzen zehendt von khorn habern vnd khraut

Vlrichschlag

Simandl gibt gantzen zehendt von khorn vnd habern

Lockpawer dasgleichen gantzen zehendt

Passern

zue passern oder passawerschlag gibt so wol des schloß inhaber als die pawern daselbst den dritten thail zehendt von khorn, habern vnd andern getraidt

Thobietschaw

Ein pawer von Tobietschaw

dient iährlich in dem pfarhoff zue S. Georgentag 35 k vnd zue S. Galln tag in herbst auch eben so vill 35 khreutzer

Summary:

Jan Pařez

Cartulary and Land and Duties Register of the Parish of Světlík at the Turn of the 16th and 17th Century

Author reports about discovery of hitherto unknown document referring to the parish of Světlík (Kirchsschlag) not so far from Český Krumlov. Although this parish was situated in the territory of the Kingdom of Bohemia, it was incorporated to the Premonstratensian monastery at Drkolná (Schlägl) in Upper Austria. That time, the monastery of Drkolná belonged to the Bohemian Circary of the Order.

The paper booklet contains two different texts. The first is a cartulary of deeds concerning the parish of Světlík, the second land and duties register of the same institution. Both of them were written by the hand of Drkolná superior, Wenzeslaus Zypser (1589-1608). Compiling both texts can be linked with the reform activities within the Order after the Council of Trent.

The cartulary records 18 deeds or related documents from 1258 to 1486. Their

originals have preserved mostly in the monastic archives of Drkolná, however some of them were partially damaged. Author compares these copies with the list of preserved originals compiled by A. Kubíková and shows two more pieces.

The land and duties register came from the turn of the 16th century. Its importance resides in fact that such documents from this period are rare in Bohemia. Being a list of financial and work duties of parishioners, it shows the incomes of the parish and gives also more detailed information of measure units as well as currency used in the region. Abstracts of the deeds as well as an edition of the land and duties register are included.

Translated by author

est officinali, Patavienſi, ſingill. cappen.
ſine roboratione. Datum die 11.
maſi, Mai anno dñi 1486.

*Vibarium Paro-
chiale celestie
in Kirchschlag*

Markt Kirchschlag

In Pfingstfest Sonntag 12. Junij
und mittelt welche zum 2. Mal
die 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12.
und 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835

Verill m r	Skur 34. 88 1.55	5 year 5. 30 Sample 2. 20	15. 8 15. 40/8

	Skew.	b. g. g.	cl. g. g.
Little Jacob Rep white eye	30 g. 3. g.	15. g.	15. g.
Old Sparrow peter	26. kg	20. kg	20. kg
Little Red back spar.	27. kg 4. g.	20. kg	20. kg
Little Red throat	18. kg 4. g. 1. g.	17. g. ~~17. g.~~	17. g. ~~17. g.~~
Little Sparrow fugler	19. kg 5. g.	13. g.	13. g.
Little Sparrow fugler	16. kg 4. g.	10. g.	10. g.
Marble Rafter	19. kg 5. g.	10. g.	10. g.
Little Sparrow fugler	15. kg 3. g.	2. g.	2. g.
Little Sparrow fugler	14. kg	3. g.	3. g.

P. Václav Vojtěch Berenklaui z Berenklaui a osečtí cisterciáci

Jiří Wolf

P.

Václav Vojtěch Berenklaui (+ 9. 2. 1699) byl typem barokního kněze, pokud lze podříditi také duchovní fyziognomii lavaterovskému třídění.

Prameny nám však umožňují neomezit se pouze na vnitřní stránku Berenklauiovy osobnosti, ale zjistit také leccos zajímavého o jeho stravě, oděvu a jiných stránkách každodenního života. Aniž bych se po vzoru Ginzburgově pokoušel o podrobnou mikrohistorickou sondu do životních osudů P. Berenklaui, chtěl bych vytvořit na základě zhuštěného popisu dosud nevytěžených pramenů kaligram, který by se alespoň vzdáleně blížil portrétu Václava Vojtěcha Berenklaui.¹⁾

První skupinu pramenů, z nichž je možno čerpat informace o P. Václavu Vojtěchu Berenklauiovi představuje jeho literární tvorba. Podle soupisu Berenklauiovy bibliotéky, pořízeného po jeho smrti, bylo v ní sedm knih napsaných vlastní rukou zemřelého²⁾, z nich víme dnes jen o tiskem vydaném spisku „*Epistola adventoria sacerdotalis, in qua breviter proponuntur occasiones nonnullae, quae statui sacerdotali valde perniciosae...*, Pragae 1693“³⁾, zmiňovaném i v jeho deníku (14. 8. 1693)⁴⁾ přičemž „*incompacti duo fasciculi Epistolarum sacerdotalium*“⁵⁾ zřejmě z nerozprodané části nákladu se rovněž připomínají v Berenklauiově pozůstalosti, a potom o jeho deníku „*saepe memoratum diarium ipsius*“⁶⁾, nacházejícím se nyní v mosteckém okresním archivu, který bezesporu představuje nejdůležitější zdroj zpráv o Václavu Vojtěchu Berenklauiovi⁷⁾.

Dalším pramenem k poznání P. Berenklaui je kopie jeho testamentu, uložená v řádovém archivu oseckých cisterciáků v Litoměřicích, doplněná soupisem jeho knihovny a sbírky obrazů, který byl pořízen po Berenklauiově smrti.⁸⁾ Některé prosopografické údaje o něm lze nalézt také v bečovské farní kronice „*Liber memorabilium, inventarium, fundationum, decimarum etc. Ecclesiae AltoPetschoviensis*“ v okresním archivu mosteckém⁹⁾ Informace o jeho sestře Kateřině, vdané Fritschhansové pak obsahují žatecké městské knihy v lounském okresním archivu¹⁰⁾ Tyto písemné prameny je možno doplnit

- 1) **Iggers, G.:** *Dějepisectví ve 20. století*, Praha 2001, str. 95 a dále. Daleko bližší je mi **Dilthey, W.:** *Uvedení ve vědy duchové*, Praha 1901, str. 34-35 a k pojetí biografie zejm. str. 39.
- 2) SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, karton 349, „Parochia Hoch Petsch“ 23.26.
- 3) Jediný bibliografický údaj o tomto Berenklauiově tisku přináší rukopisný nefoliováný katalog knihovny oseckých cisterciáků z r. 1842 od P. Timothea Fassla, uložený v knihovně RM v Teplicích, pokus dohledat Berenklauiův spisek přímo v osecké knihovně byl neúspěšný.
- 4) SOkA Most, AF Bečov, kniha č. 1, Deník Václava Vojtěcha Berenklaui z Berenklaui, fol. 51v.
- 5) SOA Litoměřice, „Parochia Hoch Petsch“ 23.26.
- 6) SOkA Most, AF Bečov, kniha č. 4., Liber memorabilium, inventarium, fundationum, decimarum etc. Ecclesiae AltoPetschoviensis erectus Anno 1738, fol. 185r-186r.
- 7) SOkA Most, Deník.
- 8) SOkA Litoměřice, „Parochia Hoch Petsch“ 23.26. Originál ze dne 6. 1. 1689 se nachází v SÚA Praha, APA E 1, kart. 2918, zde i dodatek k testamentu z 24. 1. 1699.
- 9) SOkA Most, Liber memorabilium inventarium, fol. 185r-186r.
- 10) SOkA Louny, AM Žatce, Trhové knihy č. 1535 a 1539.

ikonografickým pozůstatkem – Angermayerovým obrazem sv. Bernarda v křížové chodbě oseckého kláštera, který vznikl, jak svědčí nápis (charakterem náležející mezi památky) na něm, na objednávku P. Berenklaua.¹¹⁾

Přesné datum narození P. Berenklaua mi není známo. Jen v zmíněné „*Liber memorabilium*“ bečovské fary se v souvislosti s Berenklauvým úmrtím v únoru 1699 dočítáme „*suae aetatis vero nummeravit annum 57*“, narodil se tedy roku 1641 či 1642. Místem narození byl Horšovský Týn.¹²⁾

Berenklauvův otec mi zůstává skryt. O matce, jejíž portrét vlastnil (v soupise pozůstalosti se píše o obrazu „*des gottseel. Herrn Pfarrers seel. frau Mutter*“)¹³⁾, si činil poznámky do svého deníku v souvislosti s její blíže neurčenou nemocí¹⁴⁾, popřípadě si zaznamenává částky, které matce dal „*na vydání*“.¹⁵⁾

O sourozencích Berenklauvých svědčí jeho závěť, kde píše „*Haeredes totius meae substantiolae relictæ, tam in mobilibus, quam in immobilibus instituo aequaliter et ex asse meos fratres, et superstitem sororem, videlicet: Joannem, Matthiam, Ludovicum, nunc de consuetudine religiosa, nomine mutato Vincentium presbyterum S. Ordinis Praedicatorum religiosum, Georgium et Catharinam sororem*“.¹⁶⁾

První bratr, o němž nás zpravuje kšaft P. Václava Vojtěcha Berenklaua, Jan, který zůstal v Horšovském Týně, je uveden v deníkových zápisech z roku 1694¹⁷⁾ a z 3. 2. 1696, kdy k Václavu Vojtěchu „*přijel z Tejna p. bratr Jan s panem Špačkem*“.¹⁸⁾

O svém bratru Ludvíku – Vincentovi, jenž byl domínkářem, se v deníku zmiňuje „*5. (Aprilis 1695) Panu bratru paterovi Vincentio poslal jsem a vázal jsem ho s jednou stříbrnou lžící a flaší vína*“. Ve stejném roce působil Vincent jako řádový kněz v Lenešicích¹⁹⁾. Na bečovské faře choval také portrét „*des H: P: Vincenti Berenklaui*“ v černém rámu.²⁰⁾

Vincent Berenklaui žil ještě v roce 1709, byl tehdy administrátorem v Letinách, náležejících do klatovského vikariátu²¹⁾

18. 4. 1696 zmiňuje Václav Vojtěch Berenklaui svého nejmladšího bratra Jiřího, který tehdy přebýval ve Vídni.²²⁾

Velice úzký vztah měl k sestře Kateřině, která, lze-li tak chápat sousloví „*soror superstita*“, přežila jako jediná z Berenklauvých sourozenců ženského pohlaví, až do své svatby u něj zřejmě i bydlela a pomáhala mu vést hospodářství. 9. 10. 1675 si zapsal „*.... po obědi šel jsem za oboru do mlejna, Kačenka semlela dva strychy žita a jeden korec pšenice. Od šafářky vzala domů opět kuře jedno a tak pozůstává jich ještě 13*“.²³⁾ 3. 12. 1675 dává sestře Kačence peníze na jarmark²⁴⁾, roku 1676 píše ve svém deníku „*16. julii, když jsem byl v Praze, koupil jsem Kačence sestře šnorovadlo za 13 k*“²⁵⁾. Když se, před 22. 6. 1683 vdala Kateřina za žateckého měšťana Wolfa Christopha Fritschhanse, neznamenalo to

11) Srov. **Topolski, J.:** *Metodologia historii*, Warszawa 1973, str. 348-350 zdůrazňuje úskalí Bernheimovy typologie pramenů (**Bernheim, E.:** *Úvod od studia dějepisu*, Praha 1931, str. 105 a dále). Bernheimovo členění na písemné a obrazové zprávy, na památky a pozůstatky se stává, podle Topolského problematickým, nad náhrobní deskou obsahující oba prvně zmíněné typy pramenů, nebo nad kronikou, která je jako zdroj informací památkou, ale jako literární dílo pozůstatkem.

12) SOKA Most, *Liber memorabilium inventariorum*, fol. 185r-186r, za zjištění místa narození vděčím PhDr. Zdeňku Hojdomi, CSc.

13) SOA Litoměřice, „*Parochia Hoch-Petsch*“ 23.26.

14) SOKA Most, *Deník*, fol. 34v.

15) *Ibidem*, fol. 17v.

16) SOA Litoměřice, „*Parochia Hoch-Petsch*“ 23.26

17) SOKA Most, *Deník*, fol. 50v

18) *Ibidem*, fol. 70r.

19) SOKA Most, *Deník*, fol. 61r; **Podlaha, A.:** *Dějiny arcidiecéze pražské od konce XVII. do počátku století XIX., I.*, Praha 1917, str. 81.

20) SOA Litoměřice, „*Parochia Hoch-Petsch*“ 23.26.

21) **Podlaha, A.:** *Dějiny arcidiecéze*, str. 58.

22) SOKA Most, *Deník*, fol. 71r.

23) *Ibidem*, fol. 16r.

24) *Ibidem*, fol. 19r.

25) *Ibidem*, fol. 28r.

zpretrhání kontaktů mezi oběma sourozenci.²⁶⁾ 5. 1. 1687 zapisuje „poslal jsem do Žatce pro sestru Kačenku, dal jsem sebou soudek piva ... přivezla mi sebou sestra soudek piva a něco ovoce“²⁷⁾ a 17. 6. 1695 „přijel jsem z Žatce a tam jsem paní sestře na vydání zanechal 12 zl.“²⁸⁾ Na svou sestru ovdovělou před 31. 12. 1698²⁹⁾ myslí Václav Vojtěch Berenklaui i ve své poslední vůli, v níž jí odkazuje dům na žateckém předměstí s příslušenstvím „domum in suburbio, praedium seu villam, agros, hortos etc. quae ... omnia in libris civitatis inscripta sunt“.³⁰⁾

Osudy mladého P. Berenklaui před příchodem do Bečova u Mostu, lze naznačit na základě zápisů v rukopise bečovské farní kroniky, dle nich se stal Berenklaui nejprve alumnem pražského konviktu sv. Bartoloměje³¹⁾, následně byl „Anno 1675 ad vineam Domini promotus“,³²⁾ k témuž letopočtu si ve svém deníku poznamenal „veni in vivarium Chladrub dictum“, zde působil jako „capellanus residentialis“.³³⁾ Z Kladrub přišel v květnu roku 1677 do Bečova, sám si o tom napsal „Anno 1677, 1. maii přišel jsem do Bečova na faru, okolo 4. hodiny“ a 9. 5. 1677 „primam Betzowii feci concionem boemicam“.³⁴⁾

Berenklauiovy deníkové záznamy nás zpravují o každodenním životě barokního kněze, nacházíme zde pochopitelně údaje o plnění kněžských povinností. K nim náleželo sloužení mší, tak si 26. 9. 1675 lakonicky poznamenal do svého deníku „celebravi“³⁵⁾ se mši bývalo spojeno kázání, ne však vždy, 30. 12. 1675 si P. Berenklaui zapsal „Nekázal jsem, že bylo málo lidí, trestal jsem je z toho“³⁶⁾, někdy sloužil P. Berenklaui mše mimo svá obvyklá působišť, 30. 7. 1695 poznamenává „v Bílině držel jsem velikou mši svatou“.³⁷⁾ Samozřejmě v Berenklauiově deníku existují také záznamy o udělování svátostí, jako křtu, 19. 5. 1677 „křtil jsem ... děvčátko Kateřinu, dceru řezníka Martina“, o den později „křtil jsem nemluvnátko pachole Václava jménem v Bečově“.³⁸⁾ Někdy musela kněze v udělování této svátosti dočasně zastoupit porodní bába, o čemž také P. Berenklaui učinil poznámku, např. 14. 6. 1677 „Krčmáře z Kozly manželka měla dvě děti, syna a dceru nedozrálí, obě křtila bába, po ní jsem obyčejné ceremonie vyřizoval, pacholeti jsem jméno dal Jakub, děvčeti Magdalena“. 15. 6. 1677 zapisuje „pochoval jsem obě ty děti v Kozlích“.³⁹⁾ Se svátostí manželskou souvisí zápis ze dne 16. 6. 1695 „v přítomnosti pana Kněžovetskýho a mě item mé paní sestry ... stala se přepověď k stavu manželskému“.⁴⁰⁾ Časté jsou zápisy o zaopatřování umírajících a o pohřbech. 29. 10. 1675 „umřel Václav svátostmi všema dobře zaopatřený, pobožně a svatě duši Bohu odevzdal“, 31. 10. 1675 „Pochován jest Václav Pacholek po mši svatě za duši jeho vykonané“.⁴¹⁾ 23. 3. 1676 napsal „byl jsem u baby za vraty“, o den později „zpovídal jsem ji a dal poslední pomazání“.⁴²⁾ 15. 6. 1677 „umřela nám Alžběta v Bečově“, 16. 6. 1677 „pochoval jsem Alžbětu v Bečově“.⁴³⁾

26) SOKA Louny, AM Žatce, Kniha trhovář č. 1535 „Knihy jedenácté trhovář práva města Žatce, založené za písařství Jana Václava Passmana a Jakuba Tyllera, Letha Panie šestnáctistého sedmdesátého druhého“, fol. 271r.

27) SOKA Most, Deník, fol. 43r.

28) Ibidem, fol. 62v.

29) SOKA Louny, AM Žatce, Kniha trhovář č. 1539, fol. 446, kde se dne 31. 12. 1698 připomíná „Catharina Fritschhansin Witwe“.

30) SOA Litoměřice, „Parochia Hoch-Petsch“ 23.26.

31) SOKA Most, Liber memorabilium inventarium, fol. 185r-186r.

32) Ibidem.

33) SOKA Most, Deník, fol. 15r.

34) Ibidem, fol. 34v.

35) Ibidem, fol. 15r.

36) Ibidem, fol. 19r.

37) Ibidem, fol. 63r.

38) Ibidem, fol. 35r.

39) Ibidem, fol. 37r.

40) Ibidem, fol. 62r.

41) Ibidem, fol. 17v.

42) Ibidem, fol. 24r.

43) Ibidem, fol. 37r.

Ke kněžským povinnostem Berenklaovým patřilo také vedení procesí, 4. 7. 1695 vedl jedno takové do Kozel.⁴⁴⁾

S církevními úkony souviselo úzce pořizování předmětů k tomu potřebných, v listopadu roku 1675 píše „přišel malý Gregor, přines mě svíček osum liber a hostie z Kutný Hory“.⁴⁵⁾ 20. 5. 1677 si zapsal „téhož dne dostal jsem z Prahy portatile a svatý olej, navrátil mně kostelník za to portatile pučených peněz“.⁴⁶⁾ 27. 11. 1695 pak píše „Smluvil jsem varhany do kozelského kostela s varhaníkem Gabrielem Mosteckým, když budou na místě postaveny, má se mu dáti 70 kop na hotově“.⁴⁷⁾

Pokud se P. Berenklaou nezabýval svým kněžským povoláním, dohlížel na polní práce, 15. 6. 1677 „dal jsem žiti na jesinkách žito, item ječmen k hliništi“,⁴⁸⁾ nebo se věnoval sadařství, 16. 11. 1677 „sádl jsem štípký do zahrady“.⁴⁹⁾ V souvislosti s hospodářstvím zaznamenával Berenklaou výjimečně meteorologické údaje 23. 6. 1677 „pluit vehementer“,⁵⁰⁾ 13. 5. 1693 – „veliký snůh z nebe spadl, položil všecko obilí“.⁵¹⁾

Volné chvíle mu zpřjemňovala domácí zvířata, 2. 8. 1676 píše, že dostal hrdličku a psa.⁵²⁾

Jen jednou vstupuje do Berenklaouva deníku, psaného v poklidném rytmu venkovského života, ohlas událostí evropských a světových dějin, když 3. 9. 1684 poznamenává „z Jirkova posel přišel, aby se drželo Te Deum laudamus pro dvoje obdržené nad Turkami vítězství“.⁵³⁾

Z Berenklaouva deníku se dozvídáme také o jeho obuvi 28. 8. 1677 „z Prahy pan Kohoutek poslal mi třevíce, ale uzký, a protož zase zpátkem ... jsem je poslal“.⁵⁴⁾ 5. 10. 1677 „byl jsem v Mostě při obléčení Pannen dal jsem sobě tam pár třevíc a pár pantoflí dělati“,⁵⁵⁾ ale rovněž o hygieně, 27. 1. 1676 „přišel koč z Vídně, přivezl mně sebou 16 liber zeleného mejdla“.⁵⁶⁾

Na základě Berenklaouových zápisů lze velice dobře zrekonstruovat také jeho jídelníček: 26. 9. 1675 dal sestře Kateřině nějaké peníze „aby je dala šafáře za maslo a kachny“.⁵⁷⁾ 16. 10. 1675 platil za petržel a křen „u jednoho Němce“.⁵⁸⁾ 22. 2. 1676 zapisuje „J. M. paní poslala mně jednoho velkého kapra a velkou štiku, daroval jsem jí obraz na skle císaře Leopolda“.⁵⁹⁾ 14. 4. 1695 platil za kapouny⁶⁰⁾ 9. 5. 1695 poslal mu kozelský řezník 15 liber hovězího a 15 telecího „na porážku dluhu“.⁶¹⁾ 7. 9. 1695 zaznamenává účty „Za maso telecí, v Mostu za volej a muškátový kulky“.⁶²⁾ Jídlo P. Berenklaou nejraději zapíjel pivem.⁶³⁾

O tom, že P. Berenklaou vůbec velmi dbal na kulturu stolování svědčí následující zápisy: 13. 6. 1695 „stříbrnou konvičku pozlacenou zanechal jsem v Žatci u paní sestry“,⁶⁴⁾ „před týhodnem poslal jsem zlatníkovi mosteckému za pozlacení lžíc jeden dukát“.⁶⁵⁾ 29. 2. 1696 „včera byl jsem v Mostě, nechal jsem u zlatníka dukát od zlacení šálečku“.⁶⁶⁾ 30. 2. 1697 „z Mostu zlatníkovi od díla jednoho šálu a jedený žíce dáno 6 k“.⁶⁷⁾ Zmiňované nádoby pak figurují v Berenklaouově testamentu. Oseckému opatovi Benediktu Littwerigovi odkázal „unam argenteam et inauratam schalam cum meo insigni“, stříbrné

44) *Ibidem*, fol. 63r.

45) *Ibidem*, fol. 18r.

46) *Ibidem*, fol. 35r.

47) *Ibidem*, fol. 67v.

48) *Ibidem*, fol. 37r.

49) *Ibidem*, fol. 41r.

50) *Ibidem*, fol. 37r.

51) *Ibidem*, fol. 46r.

52) *Ibidem*, fol. 28v.

53) *Ibidem*, fol. 43r.

54) *Ibidem*, fol. 38v.

55) *Ibidem*, fol. 39v.

56) *Ibidem*, fol. 22r.

57) *Ibidem*, fol. 15r.

58) *Ibidem*, fol. 16v.

59) *Ibidem*, fol. 22v.

60) *Ibidem*, fol. 61r.

61) *Ibidem*, fol. 45v.

62) *Ibidem*, fol. 65v.

63) *Ibidem*, fol. 18r, 34v, 43v.

64) *Ibidem*, fol. 62r.

65) *Ibidem*, fol. 65r.

66) *Ibidem*, fol. 70r.

67) *Ibidem*, fol. 75v.

šálky od něj, podle závěti, dostal také bílinský arciděkan Martin Gebhardt i regent bílinského panství Vendelín Fridwal.⁶⁸⁾

Jméno opata oseckého kláštera Littweriga již ukazuje k oné druhé, doposud nenaznačené straně osobnosti P. Václava Vojtěcha Berenklaua, která se projevovala jednak ve shromažďování knih a obrazů, dále ve stycích s jedním z kulturních center barokních Čech – oseckým klášteřem, ale také v samotném literárním působení Berenklaouvě.

Zatímco Berenklaouv deník obsahuje jen nemnoho údajů o nákupech, zápůjčkách či vázání knih: 8. 12. 1675 píše „*dostal jsem 3 knihy, které jsem koupil za 20 k, Drexelii opera germanica scilicet, item mou knížku od pana hofmistra*“, již o dva dny později půjčil jakémusi panu Fontanovi zmíněné spisy tehdy populárního spisovatele Jeremiáše Drexelia (1581-1638)⁶⁹⁾, 26. 12. 1694 poznamenává „*zaplatil jsem knihaři od svázání 4 kněh 6 k*“, ⁷⁰⁾ a ještě 15. 4. 1695 platil za blíže neurčené dvě knihy⁷¹⁾, podává naproti tomu ucelený obraz o jeho knihovně „*Inventarium librorum relictorum*“, které odkázal rovněž „*Domino Benedicto abbati Ossecensis monasterii patrono ac fautori meo singularissimo*“. Seznam obsahuje 48 titulů knih náboženských, mezi nimi např. foliové vydání díla italského humanisty z augustiniánského řádu Ambrosia Calepina (1453-1511) či blíže neurčené „*opusculum*“ známého jezuity Petra Canisia (1521-1597) *in octavo*, ale také českou Bibli, 5 položek představují „*libri juridici*“, mezi 8 knihami historickými zaujme nizozemský filolog Justus Lipsius (1547-1606) a rovněž „*Paprocký idiomate boemico*“, k nim přistupují další rozmanité knihy (*alii libri miscellanei*) v počtu 23 titulů, např. Tannerovo „*Cruentum Christi sacrificium*“, pojednání „*De origine et studio linguae italicae*“ a spisek o tinkturách, zřejmě od Jakuba Jana Václava Dobřenského z Černého Mostu (1623-1697) (v seznamu je uvedeno jen „*Dobrzanský*“). Tím však přehled knih, které byly součástí jeho bibliotéky nekončí, pořadatel Berenklaouvy pozůstalosti zde našel ještě šest starobyklých foliantů bez názvů „*incerta sunt 6 opera in folio sine titulo et inscriptione caractere antiquissimo*“.⁷²⁾

Knihovnu P. Berenklaua doplňoval soubor 15 obrazů, o jejichž získávání svědčí zápis v deníku „*kantor ... od p. patera ze Vtelna obrazy do mýho pokoje předověřejškem poslal*“, ⁷³⁾ a mezi nimiž byly již zmíněné rodinné portréty Berenklaouvy matky a bratra, ale také dva, zpodobňující samotného Berenklaua, dále podobizny okolních kněží jako bílinského arciděkana Mikuláše Podhorského (1636-1688), pak portrét neznámého starého muže, nejméně tři obrazy s mariánskou tematikou a jeden s kající se Máří Magdalenou. Všudypřítomná barokní „*Vanitas*“ vstupovala do Berenklaouvy galerie v podobě obrazu umrlčí hlavy.⁷⁴⁾

Zájem o výtvarné umění a literaturu přibližoval P. Václava Vojtěcha Berenklaua významnému podkrušnohorskému duchovnímu centru – cisterciáckému klášteru v Oseku. I když styky s oseckými cisterciáky byly zčásti motivovány prakticky, jak svědčí deníkové záznamy: 21. 6. 1677 „*jel jsem do kláštera*

68) SOA Litoměřice, „*Parochia Hoch-Petsch*“ 23.26.

69) SOkA Most, Deník, fol. 19v, o Drexeliově srov. Vašica, J.: *České literární baroko*, Praha 1995 (2. vyd.), str. 138-139, kapitola „*Překlady Jeremiáše Drexelia*“, v rukopisném katalogu knihovny oseckých cisterciáků od Timothea Fassla z r. 1842 (v knihovně RM v Teplíci), se připomíná würzburgské vydání souborných spisů Drexeliových z r. 1662.

70) SOkA Most, Deník, fol. 57v.

71) *Ibidem*, fol. 61r.

72) SOA Litoměřice, „*Parochia Hoch-Petsch*“ 23.26.

73) SOkA Most, Deník, fol. 50v.

74) SOA Litoměřice, „*Parochia Hoch-Petsch*“ 23.26.

v Oseku, koupil jsem tam rozličné věci, za které dlužen jsem“, 19. 1. 1694 „jel jsem do Oseka“, 6. 12. 1694 „jel jsem do Oseka, přivezl jsem sejr...“⁷⁵⁾ muselo se vzdělaného Berenklaua již záhy dotknout duchovní působení okruhu cisterciáckých literátů shromážděných okolo opata Benedikta Littweriga, jako byl P. Augustin Sartorius, P. Malachias Welcker nebo P. Friedrich Mibes.⁷⁶⁾ Osobní styky lze však doložit jen se zmiňovaným opatem Benedictem Littwerigem a s mnichy P. Vincentem Fritschhansem a P. Gerardem Angermayerem.

13. 2. 1694 si Berenklau do deníku zapsal „*pan opat Benedictus z Prahy skrze Bečov se navrátil do kláštera.*“⁷⁷⁾ 30. 6. 1695 společně obědvali na arciděkanství v Bílině⁷⁸⁾, ale udržovali spolu také obchodní styky, jak svědčí zápis z 13. 6. 1697 „*P. prelátovi do Oseka prodal jsem 100 strychů ječmena, pro peníze mám přijeti.*“⁷⁹⁾ Benedicta Littweriga ustanovil Václav Vojtěch Berenklau také vykonavatelem své závěti, v níž mu odkazuje většinu své knihovny, což dokládá jeho úzký vztah k člověku „*cuius precibus et sacrificiis, missae, totiusquae monasterii, animam meam commendo.*“⁸⁰⁾

Cisterciák P. Vincent Fritschhans (1667-14. 8. 1719), byl zřejmě příbuzným Berenklauovy sestry Kateřiny, vdané Fritschhansové⁸¹⁾. O něm si poznamenal dne 2. 7. 1695 „*první mši svatou sloužil P. Pater Vincentius z Oseka*“,⁸²⁾ myslí na něj i ve své závěti: „*Religioso patri Vincentio Fritschhans, professore in Ossek lego etiam unum Cochlear argenteum cum insigni meo et unum ex libris meis concionatorem, quem voluerit.*“⁸³⁾

P. Vincent Fritschhans figuruje v Berenklauově deníku ještě jednou a to v souvislosti s jiným oseckým cisterciákem P. Gerardem Angermayerem (28. 1. 1634 - 10. 2. 1701),⁸⁴⁾ dne 2. 8. 1697 píše P. Berenklau do deníku „*poslal jsem po P. Kašparovi kupci oseckým P. Paterovi Vincentio pro P. Patera Gerarda 6 k k doplacení mého konterfectu.*“⁸⁵⁾ S blíže nejmenovaným „*malířem z Oseka*“, jímž však byl s největší pravděpodobností P. Gerard Angermayer, se P. Berenklau stýkal, jak vyplývá z jeho deníkových záznamů, již v letech 1693-1694.⁸⁶⁾ V křížové chodbě oseckého kláštera se pak nachází jeden Angermayerův obraz, vzniklý přímo na objednávku P. Václava Vojtěcha Berenklaua. Jedná se o rozměrné plátno sv. Bernarda meditujícího v lese, tento motiv může vyvolat u diváka, který pročítal Berenklauův deník, reminiscenci na polysemantický zápis z 9. 10. 1675 „*přede mší byl jsem v lese.*“⁸⁷⁾ Z potemnělého plátna obrazu vystupuje postava světce v smetanovém hábitu, sedícího pod stromem a podpírajícího si v zamyšlení jednou rukou hlavu, před Bernardem leží Bible, otevřená na první stránce knihy Genesis („*In principio creavit Deus coelum et terram...*“), u nohou světce pak sedí drobný bílý psík (Bernardův atribut), na zemi před ním je rozloženo několik obilných klasů. V pozadí obrazu jsou patrné dva vrchy, na jednom z nich je zřícenina, pod nimi jakási budova, podobná klášteru, hory přecházejí

75) SOkA Most, Deník, fol. 37r, 56r, 56v.

76) Album Ossecense oder Verzeichniss der Mitglieder des Cistercienser Stiftes Osseg vom Jahre 1645-1895, Bilin 1896, passim.

77) SOkA Most, Deník, fol. 56v.

78) Ibidem, fol. 63r.

79) Ibidem, fol. 75v.

80) SOA Litoměřice, „Parochia Hoch-Petsch“ 23.26.

81) Album Ossecense, str. 45-46.

82) SOkA Most, Deník, fol. 63r.

83) SOA Litoměřice, „Parochia Hoch-Petsch“ 23.26.

84) Album Ossecense, str. 30-31, další zmínky o Willmannově žáku Gerardu Angermayerovi, který působil v Oseku v letech 1692-1701 Poche, E.: *Umělecké památky Čech II.* (K-O), Praha 1978, str. 550, a **Dvorský a kol.:** *Dějiny českého výtvarného umění II/1*, Praha 1989, str. 352.

85) SOkA Most, Deník, fol. 76v.

86) Ibidem, fol. 46r, 56v.

87) Ibidem, fol. 16r, o lese jako kulturněhistorickém fenoménu, viz. např. Cahiers du centre de recherches historiques, Octobre 1990, č. 6, s články **Braunstein, Ph.:** *Forets d'Europe au Moyen Age* (od str. 15), **Woronoff, D.:** *Histoire des forets française XVe-XXe siècle* (od str. 25), nebo **Sigaut, F.:** *Lés forets entre rêves et réalités* (od str. 37 atd.).

v obilná pole na nichž se pohybují postavičky cisterciáckých mnichů (pravděpodobně je celé pozadí obrazu ztvárněním oseckého kláštera pod hřebenem Krušných hor). Na obraze je uvedeno v humanistické minuskuli (o velikosti písmen 1 a 0,5 cm na eliptické nápisové ploše o rozměrech 14 x 42 cm) jméno P. Václava Vojtěcha Berenklaa z Berenklaui s jeho tituly, nápis provází takřka nerozpoznatelný alianční znak, náležející však bezpochyby Berenklaui.

Znak i tituly, uvedené na obraze ukazují ještě jednu stránku Berenklauiovy osobnosti – touhu po reprezentaci (u venkovského kněze doby barokní ne zcela běžnou), která se projevila jak ve výzdobě stolního náčiní heraldickými motivy jejich vlastníka, tak v tom, že Berenklaui se nechal nejméně dvakrát sám portrétovat. K dotvoření obrazu o jeho reprezentačních snahách je možno zmínit žádost o diplomy doktora theologie, protonotáře a udělení titulu comes palatinus, adresovanou hraběti Franciscu Sforzovi do Říma, na kterou přišla kladná odpověď v listopadu roku 1696. Berenklaui si do svého deníku poznamenal „*A(d) M(aiorem) D(ei) G(loriam) H(onorem) B(eatae) V(irginis) M(ariae) et O(mnium) SS(ancorum) Accepi hodie ... 28 Nov(embris) 1696 tria diplomata Romae SS. Theologiae Doctoratus 2. Ap(osto)licae sedis Notariatus 3. Militiae et Equisatus Aurati et Comitatus Palatini.*“⁸⁸⁾ Podobné žádosti, určené rodu Sforzů byly, dle A. Podlahy zakázány pražskou arcibiskupskou konzistoří v roce 1702.⁸⁹⁾

K doplnění představy o Berenklauiově touze po okázalosti je možno uvést ještě jednu zajímavou zprávu. Jde o kronikářský záznam oseckého cisterciáka P. Antona Edelmana o Berenklauiově smrti, v němž je zmíněno, že Berenklaui odkázal opatu zdejšího kláštera „*novissimam rhedam cum phiala argentea et inaurata*“.⁹⁰⁾

P. Berenklaui je v rámci bádání o českém baroku takřka úplně neznámý, zvláštní pozornost by si zasloužil zejména jeho deník srovnatelný zčásti se současným dílem tábořského děkana Bartoloměje Michaela Zelenky „*Diarium mea propria manu scriptum*“ a nebo s deníky známého křížovnického velmistra Jiřího Ignáce Pospíchal, rovněž ze stejné doby.⁹¹⁾

88) SOKA Most, Deník, fol. 73v.

89) Podlaha, *Dějiny arcidiecéze*, str. 317.

90) SOA Litoměřice, ŘA Cisterciáci Osek, karton 295, Liber memorabilium compositus a Ven. P. Antonio Edelmann, pag. 19.

91) Částečnou (s ohledem na odlišné postavení v církevní hierarchii) možnost srovnání skýtají např. současné deníky křížovnického velmistra J. I. Pospíchal (1634-1699), jimž se věnoval Rezek, A.: *Paměti generála řádu křížovnického Jiřího Pospíchal z let 1661-1680, Zprávy o zasedání Královské české spol. nauk*, Praha 1880, str. 139-160, a po něm je využil J. Hanzal ve studii Jiří Ignác Pospíchal a jeho doba, ČsCH 19, 1971, str. 229-258, či tábořského děkana B. M. Zelenky z let 1679-1682, o němž existují studie B. S. Součka, *Barok v pamětech Bartoloměje Michala Zelenky*, JSH 20, 1951, str. 21-24, 103-109, 139-148 a J. Hanzala, *Tábořské deníky Bartoloměje Zelenky z let 1680-1682*, JSH 52, 1983, str. 39-45. Srv. též Hanzal, J.: *K duchovní a kulturní úrovni barokního kléru, in Kultura baroka v Čechách a na Moravě, Sborník příspěvků z pracovního zasedání 5. 3. 1991*, uspořádal Zdeněk Hojda, HÚ, Praha 1992, str. 85-91, za upozornění na tento článek vděčím PhDr. Z. Hojdovi, CSc. Berenklauiův deník byl podchycen v soupise M. Tošnerové a kol., *Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998, str. 118, o samotném Berenklauiovi má dvě zmínky Podlaha, *Dějiny arcidiecéze*, s. 82 a 316. Stručnou kodologickou charakteristiku Berenklauiova deníku jsem podal v článku *Diarium Václava Vojtěcha Berenklaui a některé další kněžské deníky z barokních Čech*, StR 35, 2002-3, v tisku.

Zusammenfassung:

Jiří Wolf

P. Wenzel Adalbert Berenkla u von Berenkla u und die Zisterzienser in Ossegg

Der Beitrag handelt von einem wenig bekannten Priester aus der Epoche des Barock, Wenzel Adalbert Berenkla u (+1699). Er ist der Verfasser eines handschriftlichen Tagebuches, das uns einen Einblick in den Alltag eines Landpfarrers in der zweiten Hälfte des 17. Jhrs. gibt. Neben den allgemeinen Pflichten eines Priesters, der Ernährung oder Kleidung, enthält das Tagebuch Berenklaus auch Hinweise auf die

Spiritualität seiner Person, etwa der Erwerb von Büchern und Bildern, oder auch seine Verbindungen zu einem der kulturellen Mittelpunkte Böhmens in Barock, nämlich zu dem Zisterzienser Kloster Ossegg, insbesondere zu dem dortigen Mitglied des Konvents, dem Maler Gerard Angermayer (1634-1701).

Übersetzt von Johanna von Herzogenberg

Instrumentální hudba a dramatické produkce v želivském klášteře v 18. století

Pavla Semerádová

Na ostrohu nad soutokem říček Želivky a Trnávky se od 12. století rozkládá klášter, nazvaný podle biblického rybníka Siloe. Želivský klášter byl v námi sledovaném období velmi významným střediskem vzdělanosti a po stránce umělecké důležitým centrem hudebního dění.¹⁾

V 17. století vytvořil o podobě života řeholníků v želivském konventu plastický obraz Karel Mitis, převor želivského kláštera. V Diariu, které založil v r.1685 zapisoval především události týkající se vnitřních dějin kláštera.²⁾ V této činnosti pokračovali Mitisovi následovníci až do začátku 19. století. Mnohem více záznamů je ve II. a III. díle želivských Análů (I. díl je nezvěstný), ve kterém sled událostí je zachycen hlavně v rovině oficiální bez ohledu na jednotlivé osudy řeholníků.³⁾

Hudební provoz v želivské kanonii lze však stěží rekonstruovat, protože byl zaznamenáván jen okrajově a pisatelé výjimečně zapisovali jména autorů hraných skladeb a jejich názvy. Zachovala se však hudební sbírka (asi 500 hudebnin) z 18.a začátku 19. století s označením „Chori Siloensis“, která je v současné době uložena v Národním muzeu – Českém muzeu Hudby (dále jen CZ Pnm). Sem byly hudebniny převezeny po zabrání kláštera v r. 1950 a 24 hudebnin světské instrumentální hudby zůstalo na želivském klášterním kůru. Sbírká je bohatá nejen na skladby chrámové, ale i na světskou instrumentální hudbu prováděnou při různých příležitostech.⁴⁾

Většinou šlo o hudbu ke slavnostní tabuli, která se hrála při jídle v refektáři nebo v jiných blíže neurčených prostorech kláštera. Příležitostí k tomu byla návštěva vzácných hostů, jako byli biskupové, představitelé duchovních řádů, ze své tské vrchnosti šlechta a vysocí důstojníci. Tyto návštěvy byly v diáriích pečlivě zaznamenávány, zvláště pokud se jednalo o významné osobnosti. V červenci roku 1680 „císař Leopold I. se zastavil v klášteře s rodinou, s jásotem byl doprovázen do chrámu a vyslechl posvátný obřad“.⁵⁾ Zejména pak byla slavena benedikce a životní jubilea opata, dále obláčka noviců, profesní sliby, kněžská svěcení a primice členů řádu. Tyto slavnosti provázela vždy

1) Tento článek navazuje na můj příspěvek *Hudba v Želivském klášteře v 17. a 18. století* v rámci konference k 850. výročí založení Kláštera Želiv v r. 2001. Sbírká hudebnin bude zpracována a uvedena v připravovaném tematickém katalogu.

2) *Klášter Želiv*, sign. B I 240, *Diarium monasterii Siloensis sacri candidi et canonici ordinis Praemonstratensis in Bohemia*, dále jen *Diarium*) zapisoval především události týkající se vnitřních dějin kláštera.

3) *Klášter Želiv*, 10428, sign. A 24/S, *Continuatio Illa Annalium Coenobii Siloensis ab Anno 1661-1700*, a *tamže*, 10429, sign. A 24/S, *Continuatio Illa Annalium Coenobii Siloensis ab Anno 1700-1754*, dále jen *Continuatio Annalium*.

4) Jisté obdoby lze najít ve studii: **Münster, R.:** *Die Musikpflege der Augustiner-Chorherren des Stiftes Weyarn*, in: *Musik der geistlichen Orden in Mitteleuropa zwischen Tridentinum und Josephinismus. Konferenzbericht Trnava, 16.-19.10. 1996*, Bratislava 1997, s. 59, dále jen *Musik der geistlichen Orden in Mitteleuropa*.

5) Překlad záznamu ke dni 7. 7. 1680, *Diarium*.

slavnostní hostina a hudební a divadelní produkce. Také při svátcích řádových světců a velkých církevních svátcích byl celý klášter zarámován slavnostní hudební kulisou.⁶⁾

Z 2. pol. 18. století je díky soupisu želivského kronikáře Viktora Bezděky dochován přehled provozovaných her a oratorií.⁷⁾ Kronikář k tomu připsal: „Z minulého věku XVIII. dochována nám rukou psaných divadelních kusů, nazvíce zpěvacích her. Nelze určit, zdaž všechny domácí květnička byla zplodila.“ V. Bezděka však bohužel neudal pramen, ze kterého čerpal a jen zřídka zaznamenal, ke které příležitosti byly hry prováděny.

V 1652 byl při želivském klášteře opatem Siardem Falcem (1661-1677) zřízen ústav, nazvaný alumnát (gymnázium), který poskytoval chlapcům všeobecné i hudební vzdělání, a také zajišťoval možnost pobytu.⁸⁾ Žáci alumnátu (alumni musici) účinkovali při liturgii a při provádění figurální hudby v konventním kostele, dále provozovali hudbu ke hrám, zpívali v oratoriích, melodramatech a gratulačních dramatech. Divadelní hry hrané želivskými žáky (alumnorum Siloensium) se nazývaly *dramata melica*, *actiuncula* nebo *actio theatralis poetica* a byly hrány k různým příležitostem. Důležitou součástí větších divadelních her (*comediae*) byla hudba. Autoři her byli členové konventu a skladateli hudby byli varhaníci nebo ředitelé kůru, kteří podle řádových pravidel zůstávali v anonymitě.

Příležitostí pro předvedení hudebních dovedností alumnů byla jubilea opatů, svátky nebo výročí benedikce. Pro tyto slavnosti skládali chorregenti jednoduché hudebně-dramatické výstupy, gratulační kantáty a oratoria. Hry s hudbou byly označovány různým způsobem. a u mnohých převládalo označení „melodrama“ nebo „*actione melodramatica*“.⁹⁾ Pokud byla hra bez hudby (*deficientibus modis*) stálo v textu pouze „*actio theatralis*“ a příprava byla svěřena učitelům *oratoriae et poeseos*. Pokud převažovala složka hudební o nastudování se staral *magister musicae* nebo *magister alumnorum in musica*. Učinkování postav bylo doplněno poznámkou „*personae canentes*“ a vyjmenovány postavy.

Dokladem o divadelních a hudebních produkcích žáků želivského alumnátu jsou poznámky: „*vovet alumnatus Siloensis seu liliata cohors studiosa melodrama*“ nebo „*onomatizantist theatro exhibitus ab alumnata Siloensi*“. V názvech her, oratorií a melodramatů se dochovaly následující údaje o provádění: „*theatrum exhibitum ab alumnata Siloensi*“, „*Figura D. N. I. Ch. oratorio musico repraesentata*“, „*a choro musico celebratus*“ „*actione musica*“.¹⁰⁾

Oratoria s texty ze Starého i Nového zákona jsou zastoupena v želivské sbírce hudebnin poměrně často. Oratorium „*Maria plorans Filium seu Opera Passionis*“ asi z r. 1750

6) Rozvrstvení jednotlivých slavností je ve studii: Kuchařová, H. – Pařez, J. – Pokorný, P. R.: *Slavnosti v českých premonstrátských klášterech*, in: *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, V. Bůžek – P. Král, edd., České Budějovice 2000, s. 537-553, dále jen: *Slavnosti a zábavy na dvorech a rezidenčních městech*.

7) SOA Třeboň, ŘP Želiv, kniha č. 38, Bezděka, V.: *Daniel opat želivský*, L. P. 1854, dále jen Bezděka, *Daniel opat želivský*.

8) SOA Třeboň, ŘP Želiv, kniha č. 23, Bezděka, V.: *Želivo opatství vzkříšené*, s. 113.

9) Hudební drama se v 18. století vztahuje k hudebně dramatickým útvarům a znamená deklamovanou hru s hudebním doprovodem. Tento typ vznikl v jezuitských kolejiích, kdy se do hry vkládaly instrumentální předehry, recitativy, árie a sbory. Alegorické části byly zpívány a mluveny byly v mezihrách.

10) Bezděka, *Daniel opat želivský*, s. 207.

je dedikováno opatu Danielu Schindlerovi (1725-1752), jak je patrné z titulního listu.¹¹⁾

Opatu Arnoštu Morávkovi (1752-1774) byla k jeho narozeninám dedikována skladba *Renata redivivo capite gaudia* (1753) a hra *Maria, Mater pulchrae dilectionis* (1755).¹²⁾

V anonymním oratoriu (kolem r. 1790), určeném pravděpodobně opatu Gabrielu Flieglovi (1774-1792) se Pietas obrací k opatovi („*Eja Praesul per amande summis factis colaudande*“). Gabriel Fliegl se v těžkých dobách josefinských reforem zasloužil o to, že klášter nebyl zrušen („*Conjuncta juvat opera obstricta deferre studia*“). Alegorické postavy Divina Providentia, Amor a Fiducia vyzdvihují křesťanské ctnosti opata a v závěrečném sboru jej oslavují („*tibi corda nostra consecramus deservire exoptamus*“).¹³⁾

Koncem 18. století se oratoria prováděla díky chorregentovi P. Milo Stěbralovi (Stibralovi), který byl ředitelem kůru v letech 1772-77 a potom v letech 1783-87. Viktor Bezděka sepsal oratoria z let 1753-1783, provozovaná v klášteře, v nichž se dochoval jeden Stěbrálův autograf, a sice *Theatrum figuratum quo Petrus lacrimans* z r. 1771.¹⁴⁾ Další skladby vzaly zsvě při násilném vyklizení kláštera v r. 1950.¹⁵⁾

Jiným druhem skladeb byly gratulační kantáty, v nichž bylo zvykem podkládat stávající text jiným textem k oslavě opata. To je příklad skladby od Milo Stěbrala *Operetta pro onomasi reverendissimi, ac amplissimi d. domini abbatibus*.¹⁶⁾ Jedná se o skladbu, která vznikla kolem r. 1775 a byla věnovaná opatu Gabrielu Flieglovi k narozeninám („*Quia Dies Nativa sonet ergo vox festiva*“). Slavnostní náladě skladby odpovídají náročné party klarin i koncertantního hoboje s doprovodem basso continuo.¹⁷⁾

Anonymní skladba *Operetta natalitia* z r. 1760 vznikla patrně v jiném klášteře než želivském.¹⁸⁾ Je psána odlišným typem písma i notovým zápisem než ostatní želivské hudebniny. Text je trojjazyčný, latina, chorvatština a dobová němčina. Opat Arnošt Morávek často zajížděl do některého z rakouských klášterů (např. Geras, Pernegg nebo Schlögl).¹⁹⁾ V této skladbě se promítají dobové události, kdy v Čechách zuřila sedmiletá válka („*incendarius Patriam nostram tentat ad ire propius ut suo pro more sufflamet tuguria*“). Ve stylizovaném vyprávění o cestě do Betléma („*quam splendide micant hodie coelestia luminaria*“) se autor snažil navodit atmosféru narození Krista. V závěrečném sboru se odráží poslání skladby, ale navíc je podložen dedikací opatu Arnoštu Morávkovi: „*Sit tibi sit gloria, sit honor Domine qui dilectum Ernestum dedisti Siloe*“. Skladba je zajímavá i z hlediska hudební etnomuzikologie, a to pro výskyt nářečních prvků. V kontrastu k hovorové řeči mají pastýři latinská jména – Solonius a Russus a basové sólo je svěřeno Croatovi (Chorvát).

11) Národní muzeum-České muzeum hudby, dále jen CZ Pnm, sign. XL B 26. Oratorium byl druh duchovní hudby neliturgického charakteru s lyrickými a výpravnými prvky, skládající se z instrumentální předehry, uzavřených recitativů a árií a sborů. V želivské hudební sbírce je zvané „*Oratorium musicum*“, zřejmě kvůli odlišnosti s melodramatem, který měl jinou stavbu.

12) Bezděka, Daniel opat želivský, s. 208.

13) CZ Pnm, sign. XL B 15.

14) CZ Pnm, sign. XL B 27.

15) Oratoria složená P. Milo Stěbralem: *Vulneratus Amor* (1772), *Pax perennis a perenni pacis* (...) *neoelecto abbati Gabrieli* (1775), *Stella Joannea* (1775), *Burlesco agente Ali Turca capto* (1780), *Domus Joseph piis et laetionis coexultat jubilis* (1783). Bezděka, Daniel opat želivský.

16) CZ Pnm, sign. XI B 14.

17) Basso continuo (generálbas) je harmonickým základem barokní hudby. Je to souvislá basová linka nutná k doprovázení koncertantních hlasů varhannami nebo cembalem s violoncellem, kontrabasem nebo fagotem.

18) *Želiv, kůr klášterního kostela*, sign. Hu 20.

19) Rozsáhlá skladba je zatím jedna z nemnoha známých skladeb tohoto typu u nás a patří ke skupině, zvané pastorální opery či operetty. Jejich základem byly uměle vytvořené texty, někdy značné délky, psané v latině s jinými jazykovými interpolacemi. Obsahovaly vždy vstupní pastýřskou scénu, cestu k jeslům a adoraci u jeslí. Zhudebnění textů odpovídalo běžné dobové produkci a střídalo recitativy, árie da capo, dueta a větší sbory.

Synopse anonymní latinské hry s dvanácti scénami je pozoruhodná pro dochovaný seznam účinkujících.²⁰⁾ Hudební doprovod se nezachoval. Představitelé zpěvních partů byli patrně hudební alumní želivského kláštera, z nichž se podařilo zjistit jen představitele Fortitudo, altistu Candida Dubského.²¹⁾ Další „personae“: Vita discantista, Amor discantista, Fidelitas altista, Tempus basista a Felicitas discantista vystupovali jako zpěváci. Určení hry nabízí hned několik možností. Na zadní straně je vedle jmen účinkujících napsáno Daniel. V žádném katalogu se křestní jméno Daniel nevyskytuje, jen u opata Daniela Schindlera. Hru mohl složit na svátek sv. Daniela už zmíněný P. Candid Dubský, který byl v r. 1744 ředitelem kůru.²²⁾ Ve hře je sled jednotlivých částí podobný jako u řákových her v 18. století. Po prologu (Prolusio) s incipitem „*Vitam persequitur Tempus*“ následují jednotlivé scény (Scenae 1.-12.), mezihry (Interludium) a hra je zakončena epilogem (Chorus). Ve hře se střídají části mluvené a části recitované nebo předváděné pantomimou (Mariscus et Jocaster, stultores). Hra měla hudební části, které se nedochovaly, ale podle synopse sestávaly z recitativů, árií a závěrečného sboru (Aria omnium). Jako hrané postavy vystupovaly Discordia, Furor, Amor, Fortitudo a Felicitas.

V klášteře měla své místo také světská instrumentální hudba k osvěžení a zábavě („*recreationes*“).²³⁾ Hudba byla ponejvíce připravována členy klášterní komunity a instrumentální skladby se hrály v refektáři u příležitosti různých návštěv nebo oslav.²⁴⁾ Ze zpráv o tomto druhu hudby je zřejmé, že nešlo o hudbu určenou pouze k poslechu, ale ke společenským účelům jako nezbytný doprovod a součást slavnostní události. Přítomnost každé významné osoby světské či duchovní byla v Análech pečlivě zapisována.²⁵⁾ K poslechu byly hrány hlavně příležitostné skladby, které nevyžadovaly velké obsazení, stačili jen čtyři zpěváci, dvoje housle a basso continuo (mohlo to být cembalo, spinet, později i piano-forte).²⁶⁾ Z této produkce se dochovalo jen velmi málo, dokladem je skladba *Das Schlangenfest, eine Oper für zwei Violinen* od Ant. Grullicha z r. 1824.²⁷⁾ Na kůru klášterního kostela Narození P. Marie leží zapomenuty i skladby pro Piano-forte, které byly tehdy určeny pro zábavu a muzicírování v refektáři. Mezi nimi jsou skladby žáků želivského gymnázia, např. 12 Ungarische Tänze für vier Hände, které složil Mauritius Neubauer „*Illtie gram. class. studiosus*“ nebo *Ländler in C für das Piano Forte* z r. 1817 od Ignatze Seibta.²⁸⁾

20) CZ *Pnm*, sign. XL B 15/3.

21) SOA Třeboň, ŘP Želiv, kniha č. 40, *Catalogus Religionis Siloensis*, dále jen *Catalogus Religionis Siloensis*.

22) Na jiném místě je zmínka: „*Na svátek sv. Daniele 21. července 1744 hráli studenti kousek na divadle, který byl bratr Kandid Dubský, učitel pěkných umění, složil*“. **Bezděka**, *Daniel opat želivský*, s. 215.

23) Pro srovnání slouží fakt, že v mnohých rakouských klášteřích až 40% hudby nepatřilo k duchovnímu žánru, ale bylo spojeno s divadlem, vokální nebo instrumentální komorní hudbou. **Kantner, L.**: *Rekreations- und Refektoriumsmusik in österreichischen Stiftten*, in: *Musik in der geistlichen Orden in Mitteleuropa*, s. 269-273.

24) SOA Třeboň, ŘP Želiv, č. kn. 38, Při vstupu do řádu musel každý uchazeč uvést, jestli umí zpívat a jaký nástroj ovládá. Zápisy u jednotlivých uchazečů jsou v *Continuatio anacephaleoseos Siloene cum successione fratrum post recuperationem ad hunc*, A. 1728, dále jen *Continuatio anacephaleoseos Siloene*.

25) V *Continuatio Illtie Annalium* byla v r. 1743 např. zaznamenána návštěva Filipa hraběte Kinského, v r. 1753 přijela „*D. Comitissa de Wiesznik*“, v r. 1751 baron Dobrzenski a v r. 1752 kardinál Troyer. Kdo z řeholníků při těchto příležitostech hrál zaznamenáno není.

26) Jako doklad o tom, že konventuálové měli svoje hudební nástroje je záznam v *Consignationum Rerum* u ředitele kůru P. Ferdinanda Hülký v l. 1803-1807, že vlastnil Piano-Forte. SOA Třeboň, kart. 45, č. 11.

27) *Želiv, kůr klášterního kostela*, sign. Hu 6.

28) *Želiv, kůr klášterního kostela*, sign. Hu 14 a sign. Hu 18.

Také zde najdeme opisy symfonií od významných skladatelů konce 18. století a začátku 19. století.²⁹⁾

S hudbou k zábavě souvisela také hudba k tabuli „cum prandio“. Společnou hostinu uváděly intrády trubačů, které mnohdy provázely celý průběh stolování. Uvážíme-li, že hostiny trvaly velmi dlouho musel být v klášteře k dispozici obsáhlý repertoár skladeb. Hrály se „sinfonie“, různé „Serenaden“, „Partiten“, „Diuertimenti“ nebo i taneční suity. Nejvíce jsou zastoupeny partity pro 6 dechových nástrojů (2 klariety, 2 hony, 2 fagoty). Tyto drobné poslechové skladby pro dechovou harmonii byly v 2. pol. 18. století oblíbeným druhem hudby.³⁰⁾ Při tomto druhu zábavy je v želivských análech častěji zmíněn premonstrát P. Heřman Antonín Jelínek (1709-1779), který vedle hry na varhany vynikal také hrou na housle.³¹⁾ Byl jediným hudebníkem želivské kanoonie, o němž se prameny podrobněji zmiňují. Ve službách vysoké šlechty často cestoval a tak získával rozhled po evropském hudebním dění. Do kláštera asi přivážel i hudbu, která se tehdy hrála na evropských dvorech.³²⁾

V r. 1741 hrál P. Jelínek s P. Martinem „cum prandio“, a to takovým způsobem, že sklídl úspěch. Ve stejném roce po slavnostní mši byla v klášteře hudební produkce provozovaná P. Jelínkem.³³⁾ V r. 1745 na svátek Nanebevzetí P. Marie po pouti s kázáním následovala bohatá hostina, uspořádaná opatem Danielem za účasti vojenského hraběte z Hagenburku. Potom v refektáři „rozkošně“ hrál „musicus P. Hermannus Gelinek“.³⁴⁾ Také v r. 1750 P. Heřman Jelínek „bavil mistrnou hrou na housle Filipa hraběte z Kolovrat, nejvyššího purkrabího království českého, který byl tehdy na návštěvě v klášteře“.³⁵⁾

Velké slavnostní produkce s hudbou a divadlem byly volně přístupné a měly ohlas u venkovského lidu. Prováděly se buď na prostranství před kostelem nebo v zahradě prelatury. Těmto produkcím předcházely ponejvíce církevní slavnosti, ať to byly slavnostní mše, procesí nebo oslavy svátků světců premonstrátského řádu.³⁶⁾ V klášterním kostele se při příchodu významných hostů, při slavných mších a při nešporách také hrálo na trumpety a tympány. Tyto nástroje se také výslovně zmiňují, kdežto ostatní jsou zahrnuty jen pod obecný název „alia instrumenta.“ V roce 1720 byly např. zakoupeny „4 tubae novae et tympana musica pro choro nostro“.³⁷⁾ Na trumpety se hrálo např. v r. 1746 při teoforickém procesí na svátek Božího Těla nebo v r. 1779 při procesí s relikviemi sv. Jana Nepomuckého, „při kterém klérus zpíval hymnus, kterému

29) L. van Beethoven – Sinfonie op. 21, tisk Leipzig 1801, sign. Hu 2, J. Kř. Vaňhal – Sinfonia in C, opis. z. r. 1780, sign. Hu 20, Karl von Dittersdorf – Sinfonia ex D, opis. z. r. 1777, sign. Hu 5, Synphonia (!) in E od Haydnova žáka Ignaze J. Pleyela, opis. z. r. 1805, sign. Hu 16, „Sinfonia del Sig. Naumann No 4.“ od drážďanského hudebníka Johanna G. Naumanna, opis. z. r. 1785, sign. Hu 13.

30) Želiv, kůr klášterního kostela, sign. Hu 10, Parthia (!) in dis del Sign. Kreith.

31) Continuatio Illia Annalium. Jeho životopisy jsou dále obsaženy v Continuatio anacephaleoseos Siloenae a v Cathalogus religionis Siloensis.

32) Consignatio Musicalium P. Hermanní obsahuje blíže neurčené skladby pro nejrůznější nástroje, mimo jiné i 7 skladeb pro loutnu, 29 koncertů pro housle a 12 „Symphoniae“, viz SOA Třeboň, ŘP Želiv, sign. III F 11, č. kart. 45, s. 119. Za upozornění na tento pramen vděčím prom. hist. Daně Vokolkové.

33) „Musica erat singularis et prolixa a nepote ex Patre videlicet Hermannio Gelinek productaque solemnitate“. Continuatio Illia Annalium, s. 183 a s. 386.

34) Continuatio Illia Annalium, s. 538.

35) Záznam ke dni 6. září 1750. Bezděka, Daniel opat želivský.

36) Podrobný popis těchto slavností je ve studii Oppelové, J.: Příspěvek k typologii barokních klášterních slavností, in: Slavnosti a zábavy na dvorech a rezidenčních městech raného novověku, edd. V. Bůžek-P. Král, Opera historica 8, České Budějovice 2000, s. 505-536.

37) SOA Třeboň, ŘP Želiv, kniha č. 14, Anacephalaeosis seu compendiosa descriptio novae et veteris Siloae, s. 738.

nebránil ani zvuk trubek ani rachocení bubnů ani dalších nástrojů“.³⁸⁾ V r. 1736 o svatodušních svátcích „byl v poledne čas pro poslech hudby“ a byla dávana „operetta“. Večer se pak provedla k pobavení „burlesca“.³⁹⁾

Příkladem dobové světské skladby u příležitosti návštěvy nejmenované osoby je Ein musikalisches Operetto – *Der Reiche Vogelfang* z doby po r. 1757.⁴⁰⁾ „Operetto“ bylo zřejmě komponováno pro jednu příležitost jako volný sled recitativů a árií doprovázených dvěma houslemi a basso continuum. V dochovaných pramenech ze želivského kláštera se jedná o další ozvěnu dobové historické události.⁴¹⁾ V textu jsou narážky na poražené pruské vojsko se 14.000 padlými vojáky („*was Maisen vierzehn tausend stoltze Preysen*“) a další neobvyklá pojmenování („*böhmische Schwalben*“, „*österreichische Lerchen*“ a „*blauen Meisen*“).

V průběhu liturgického roku bylo povoleno věnovat se zábavě, především v době masopustu („*fastnachts recreationen*“). Jak tato zábava probíhala si můžeme už stěžejně představit. Jisté je jen to, že poslední tři dny před Popeleční středou panovala v klášterní komunitě kromě řeholních povinností relativně živá zábava. Měla formu předvádění pantomimických scén nebo byla spojena s muzicírováním a zpěvem krátkých strofických písní, doprovázených houslemi a basso continuum. Tato praxe byla ostatně častá i v jiných premonstrátských kláštích, např. v premonstrátském klášteře Klášterní Hradisko.⁴²⁾ Na Strahově premonstrát Jiří Evermod Košetický ve 4. svazku svého rukopisného sborníku, nazvaného „*Quodlibeti*“ zapsal masopustní popěvky a hry prováděné v klášteře v době masopustu.⁴³⁾ Hry se pravidelně hrály v lednu v souvislosti s koledou a v únoru na závěr masopustu. Nejvíce zpráv je o bakchanáliích v únoru a masopustních výstupech s nimi souvisejících (*actiuncula bacchanalistica*). Byly hrány v refektáři, v zimě v ohřívárně (*in calefactorio*), popřípadě v jiných prostorách kláštera. Prováděli je hudební alumni, novici nebo klerikové, nikdy ne řeholníci s kněžským svěcením. Odehrávaly se „při zavřených dveřích“, jen pro členy kláštera. Z této produkce se nic v Želivě nezachovalo, jen záznamy v diáriu. V únoru 1653 „*unter dem Essen hat er uns ein Musica und etliche Faschingshistorien gar khurz repraesentieren lassen*“.⁴⁴⁾ V únoru roku 1729 „*prodixerunt FF. Clerici vesperi jucundam actiunculam Bacchanalisticam*“.⁴⁵⁾ V r. 1745 za války Karla III. a Marie Terezie je zmínka o „bacchanáliích“ v době, kdy okolní krajinou procházela vojska obou stran. V únoru roku 1751 „*hac die anticipatur jejunium Sti Mathiae ex dispensatione ordinarii ob futuro Bacchanalia*“.⁴⁶⁾

Zůstává otázkou, kdo byli interpreti všech uváděných vokálně-instrumentálních skladeb, jestli to byli v první řadě žáci alumnátu nebo přizvaní hosté. Jaká hlasová dovednost

38) *Continuatio Ilda Annalium*, s. 410 a překlad z latiny ze s. 452.

39) *Burlesca* v 18. století byla hudební žert nebo i opera komického rázu. *Continuatio Ilda Annalium*, překlad ze s. 145.

40) CZ *Prim*, sign. XL B 16.

41) Generál Daun se proslavil za válek o rakouské dědictví (1740-1748) a v sedmileté válce (1756-1763). V r. 1757 zvítězil nad Prusy v bitvě u Kolína.

42) **Sehnal, J.:** *Hudba v premonstrátském klášteře Hradisko u Olomouce*, ČMM 76, 1991, s. 209, dále jen **Sehnal, Hudba**. V této studii mají mnohé události podobný ráz jako v želivském klášteře s tím rozdílem, že na Hradisku se nedochovalo prameny primární podoby, tj. hudebniny, jen diária.

43) SK, sign. DG II 7. **Košetický, E. J.:** *Quodlibeti Tomus Quartus continens, curiosa et jocosa, notata digna*.

44) Záznam v deníku arcibiskupa kardinála Harracha viz *Divadelní ústav Praha*, rkp. bez udání data, **Port, J.:** *Divadelní akce škol a školských bratrstev v období temna*, s. 108.

45) *Diarium* ke dni 28. 2. 1729.

46) *Diarium* ke dni 20. 2. 1751.

těchto chlapců musela být dosažena ukazují party zachovaných skladeb s obtížnými koloraturami. Kdo tedy zpíval sólové party v kantátách, oratoriích a melodramatech?

Mezi alumný byli především přijímáni chlapci s hudebním vzděláním. Součástí žádosti kandidáta o přijetí do alumnátu při želivském klášteře bylo sdělení o tom, jaký hudební nástroj ovládá („*Antonius Hajek, Annorum 18. Organista et Fidicen*“).⁴⁷⁾ Po skončení studií se stal varhaníkem, sukcentorem (succentor) nebo kantorem (cantor musici nebo cantor chori), který současně hrál na další nástroje (např. na housle, trubku, fagot, hoboje, violoncello ad.).⁴⁸⁾ Ředitel figurálního kůru (regens chori figuralis) měl na starosti hudební provoz na figurálním kůru (zpěv a instrumentální hudbu). Do vedoucích hudebních funkcí byli jmenováni ti, o nichž se předpokládalo, že se stanou kněžími. Mezi sukcentory patřili ponejvíce novicové a mezi řediteli figurálního kůru převládali kněží.

Z tohoto hlediska je třeba si povšimnout výchovy hudební a pěvecké, která byla v rukou magistrů musicae. Kromě krásného hlasu, ovládnutí vokální a nástrojové techniky se od hudebních alumnů vyžadovala schopnost hrát a zpívat prima vista. Na kůru byli chlapci zaměstnáni od útlého věku a jako zpěváci museli zpívat sólové a sborové party diskantové a altové, po mutaci tenorové a basové. Příprava pro produkci probíhala podle přesných pravidel a praxe byla stejná ve všech klášterích. Aby se od cvičení došlo k praxi musel každý zpěvák jednou týdně předvést zpěv s doprovodem varhan. Chlapci museli umět také hrát na nějaký nástroj a zvláště starší hoši působili jako instrumentalisté. O chlapce se staral např. opat Siard Falco, který byl před uvedením do úřadu „*magister alumnorum in literis humaniora et musica*“. Opat Zikmund Hemerka (1792-1806) přijal v r. 1802 osm hochů „*musicae peritos*“ a zajistil jim ubytování, stravu i šaty. Hoši se nazývali vokalisté nebo fundatisté.⁴⁹⁾ V roce 1838 je zase zmínka o P. Innocentiovi Neubauerovi (1805-1889), který „*vyučoval mládež hudbě, a sice zpěvu, a zároveň později i hře na fortepiano*“.⁵⁰⁾ V roce 1787 P. Gilbert Bohuslav „*předával mládeži základy hudebního vzdělání*“.⁵¹⁾ Žáci alumnátu se zapísali do dějin kláštera také jako opisovači.⁵²⁾ Celkově lze říci, že z alumnů vyrostli všestranní hudebníci, z nichž se někteří později rozhodli pro duchovní dráhu.

Želivský klášter byl v 18. století významným centrem vzdělanosti a kultury. Řeholní kanovníci premonstrátského řádu si byli dobře vědomi, že hudba a ostatní druhy umění mají velký význam zejména v rámci svátků a slavností v kanonii. Nezastupitelné místo zde měl tehdejší systém výchovné činnosti v oblasti nižšího školství, který velkou pozornost věnoval hudebnímu vzdělání. Obecně bylo veškeré hudební dění pochopitelně podřízeno vnitřním

47) SOA Třeboň, ŘP Želiv, č. kart. 33.

48) E. Trola se zmiňuje o rkp. *Catalogus alumnatus Siloensis*, který obsahoval soupis žáků od r. 1633-1732. Trola, E.: *Siloensia, Hudební revue* 10, 1917, s. 70.

49) Křivský, P.: *O působení premonstrátů na školách německobrodských*, Pelhřimov 1939, s. 43-51.

50) „*luvenis etiam musicam solvit et procul dubio cantum, imo in provecta jam aetate instrumento fortepiano dicto, adhuc sese oblectabat*.“ *Continuatio anacephaleoseos Siloensae*.

51) „*Iuventuti cassatis studiis hui ob musicam relictæ*“. *Catalogus Religiosum Siloensis*.

52) *Symphonia in C* od Ignaze Josepha Pleyela z r. 1805 s přípisem „*Descriptit Franciscus Plesgott Syntaxista absolut*.“ Želiv, kůr klášterního kostela, sign. Hu 16.

potřebám kláštera a instrumentální a světská hudba určená navenek se provozovala především z důvodů reprezentace.

Děkuji Kanonii premonstrátů v Želivě za umožnění studia Diaria a Análů, které se uchovávají v klášteře, a za souhlas ke studiu hudebnin, které jsou nyní deponovány v Českém muzeu hudby. Také vyjadřuji své díky PhDr. Pavlu Kockovi za pomoc při překladech z latiny.

Summary:

Pavla Semerádová

Instrumental Music and Dramatic Performances in the Monastery of Želiv in the 18th Century

Music life in the Premonstratensian monastery in Želiv is documented in numerous records in the 2nd and 3rd volume of the Želiv annals and especially in the conventual Diarium founded in 1685 by Abbot Karel Mitis. Last entries in this extensive chronicle date from the 19th century.

Music constituted an important aspect of the monastic community's life; above all it was music as part of the divine services. The Premonstratensians put great stress on unaccompanied choral singing (Gregorian chant). It was only in 1644 that the chapter of the province allowed figural music accompanied by organ or other instruments to be sung during Holy Mass on Sundays and major feasts.

Besides vocal and instrumental music as part of the liturgy, the monastery resounded also with profane instrumental compositions. It was predominantly dinner-table music (*cum prandio*) performed on the occasion of visits by important personages like bishops, superiors of monastic orders, members of nobility and high-ranking army officers. Other opportunities were ceremonies of benedictions and solemn professions, anniversaries of abbots, ordinations of priests and primary masses read by the members of the monastery. The banquets on these festive occasions were often accompanied by music and theatre per-

formances. Music was inseparable part of the Premonstratensian saints' days and important ecclesiastical feasts.

Owing to the Želiv chronicler P. Viktor Bezdík, we have preserved a catalogue of oratories and plays performed in the monastery. The authors of these works were mostly members of the convent – organists and masters of choir – who, according to the Order Constitutions (*Statuta*), had to remain anonymous. The director of the figural choir (*regens chori figuralis*) was responsible for the music on the chancel and the *magister musicae* took care of the musical and vocal training of the alumni. The music, including small dramatic sketches and congratulatory cantatas, was mostly performed by the students of the Želiv grammar school who provided the acting, singing and accompaniment on diverse instruments, such as violins, clarinets, trumpets, French horns, oboes or bassoons. The Shrovetide period offered an opportunity for entertainment with music, called *Fastnachts Recreationen*, which was held in the refectory by music alumni, novices and non-ordained clerics.

The preserved music collection, which contains precious samples of sacred and profane music, presents a significant cultural legacy. The current musicological research will result in a thematic catalogue.

Translated by Daniela Furthnerová

Introducție Tacet *Basso.* *Harpax*
Recitat. *Wigl. Protr.*

Maß die fagel gely den fuß, waß der fizele mach den iß,
 Was der hachel het den für, was der feizel macht den ir?

besten mon alt sind vergang, und ihr habt bald
 besten mon alt sind setzank, und ihr habt bald

nichts zu fang.
 nichts gefang.

gely ge schind auf di auen fahlen lynn, schau ob dorten
 kette schind auf di auen fahlen kein, schau ob dorten

der Crüder sein, maß zu wist di vogel hangen wer wiß
 seine brüder sein, mach zu recht di fohel stanken verreis

ob dort nichts zu fangen.
 ob dort nichts zu fangen.

Der fuchst ist schon bald verfloßen, der prophit ist noch
 Der heibst ist schon bald forfloßen, der prophit ist noch

ist noch zu klein vogel fang war er verdroßen
 ist noch zu klein fohel fang, war er verdroßen.

Verhauer cito

Basová árie Harpaxe ze skladby „Der Reiche Vogelfang“
 (CZ Pnm, sign. XL B 16)

Allegro molto

Eja Braoul per aman de sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Factio pleau dan de Eja Braoul per amand sum mis

Tenorová árie alegorické postavy Pietas z oratoria věnovaného opatu Gabrielu Flieglovi
(CZ Pnm, sign. XL B 15)

Oratorium Maria plorans Filium, věnované opatu Danielu Schindlerovi
(CZ Pnm, sign. XL B 26)

[illegible]

Prologo

Amor, et Fidelitas cum Fortitudine et Felicitate conjungentes in conser-
vationem vite. Ornamentis ad Concordiam amni cupientes recur-
runt. ^{non} Cuius operam et societatem facile impetrantes dissonan-
tiae ^{rum} siccantur furoris contrarios excedunt. Fortisiam adignis et
Tempus confirmantes prolongationem vite felix ferre abigunt.

Scena Prima.

[illegible]

Synopse latinské hry s incipitem „Vitam persequitur Tempus“
(CZ Pnm, sign. XL B 15/3)

Morová epidemie v Praze roku 1713 a klementinská kolej Tovaryšstva Ježíšova

Karel Černý

Dějiny moru představují jednu z nejpůsobivějších kapitol, s nimiž se v historii setkáváme. Postupné vytrácení morových epidemií z evropského prostoru v raném středověku, aby se pak z dodnes ne zcela vyjasněných příčin vrátily a zasáhly s novou děsivou silou, připomíná vzrušující drama. Kolorit morových epidemií, které se staly synonymem i pro jiné nakažlivé choroby, přitahuje stále zájem historiků i laiků. Epidemie a mezi nimi zejména ty morové ovlivňovaly společnost v mnoha rovinách počínaje tématy marnosti a smrti v soudobé literatuře a umění, přes zájem společnosti o profylaxi a léčení nebezpečných chorob a konče sanitárními pravidly, která se postupně vyvíjela v průběhu staletí.

Epidemiologie moru

Především je potřeba zdůraznit, že diagnóza epidemie v raném novověku je poměrně obtížná věc, v řadě případů vlastně nemožná, protože se jen málokdy stane, že by historický pramen, jenž máme k dispozici, poskytoval přesné informace. Rozhodně není možno se spolehnout na soudobou diagnostiku vycházející obvykle z galénovských zásad a humorální patologie. Paradoxem je, že jistou výjimku tu tvoří právě mor, neboť jeho bubonická forma byla pozorována již ve starověku a kombinace masivní epidemické náklady s vysokou úmrtností a výskytem dýmějů (bubonů) u postižených osob nám poskytuje nejlepší opěrné body pro jinak velmi pochybné stanovení diagnózy. Nicméně i v takovém případě platí, že v napadené společnosti nemusel řídit pouze mor ve všech svých formách, ale také další přenosné choroby, jejichž rozšíření mohlo být celkovou společenskou krizí podpořeno.

Technicky vzato se v případě moru jedná o zoonózu, tj. chorobu zvířat, která se může přenést na člověka s fatálními následky. Původcem choroby je bakterie *Yersinia pestis* objevená v roce 1894 badateli Alexandrem Yersinem a Kitasato Shibasaburem. Choroba se v přírodě přenáší mezi hlodavci kousnutím blechy, ale za určitých okolností mohou blechy napadnout i člověka. Mezi lidmi se mor šíří několika způsoby, především pokousáním parazity (blechami) a nebo i kapénkovou infekcí. Nákaza se může dostat do lidské kůže i bleším trusem.

Současná odborná literatura¹⁾ hovoří o třech respektive čtyřech formách moru, z nichž nejznámější je bubonická (dříve nazývaná

1) Např. Havlík, J.:
Infektologie, Praha
1990.

žlázová) forma vznikající po napadení imunitního systému se silnými otoky v některých mízních uzlinách. Nejsmrtelnější formou je pak plicní mor. Proč u některých jedinců po přenosu kapénkovou infekcí vzniká právě tato forma a jiní jsou proti ní odolnější není jasné. Morové bakterie napadají plicní tkáň a úmrtnost dosahuje vysokých hodnot kolem 90 %. Méně známé jsou kožní a septická forma moru.²⁾ Průběh nemoci u bubonického moru trvá několik dní, plicní forma je velmi rychlá, interval mezi prvními příznaky a exitem napadeného se pohybuje spíše v hodinách. Při epidemii se vždy objevují v různé míře všechny zmíněné formy choroby. Je tedy nesmysl hovořit o „epidemii bubonického moru“, vždy totiž určité procento obětí zemřelo i na septickou, kožní nebo plicní formu onemocnění.

Prameny a literatura k moru v roce 1713

Zmínky o poslední morové epidemii v Čechách je možno najít v řadě publikací. S ohledem především na dějiny medicíny se morem zabývají články E. Rozsivalové³⁾ a před několika lety publikovaná kniha E. Wondráka.⁴⁾ Ze starší literatury se touto epidemií zabývá Wiesnerův cyklus o nakažlivých chorobách publikovaný v *Časopise lékařů českých*⁵⁾ a zajímavé podrobnosti včetně popisu některých pramenů je možno najít také ve Schulzově práci z počátku 20. století.⁶⁾ Středoevropský mor na počátku 18. století se také objevuje v některých zahraničních pracích, z nichž nejaktuálnější s obsáhlým seznamem literatury jsou práce vznikající za přispění A. Karpiňského v Polsku.⁷⁾

Z tištěných pramenů je nejcennější práce věnovaná přímo moru ve střední Evropě na počátku 18. století *Loimographia seu historia Pestis...* vydaná A. Loigkem jen několik let po pražské epidemii.⁸⁾ Řadu dnes již těžko zjistitelných informací je možno najít také v cenné práci Weitenweberově z první poloviny 19. století.⁹⁾

2) Septická forma moru je velmi smrtelná, nemoc se šíří krevním oběhem. Kožní forma je charakteristická petechiemi – černými skvrnami na kůži. Všechny projevy choroby mezi sebou mohou vzájemně přecházet.

3) **Rozsivalová, E.:** *Lékaři a lazarety v době morové epidemie v roce 1713 a letech následujících*, *Časopis lékařů českých (ČLČ)* 1961, č. 42, s. 1337-1338, a **táž.**, *Některé záznamy o rozmístění a honorářích zdravotníků z doby epidemie v letech 1713 a 1714*, *Farmakoterapeutické zprávy Spofa* 22, 1976, č. 2, s. 139-142, a také **táž.**, *Několik čísel z poslední epidemie dýmějového moru v Praze v letech 1713-1714*, *ČLČ* 127, 1988, s. 986-987. Demografické aspekty a především otázka počtu zemřelých se nachází v článku **téže**, *Epidemie z roku 1713 a 1714 ve statistických záznamech a pražských úmrtních matrikách*, *HD* 1969, 3, s. 77-80. Zde je také zmínka o útluku pro pražské chudé na Smíchově, který se objevuje i v jezuitských pramenech. A konečně **táž.**, *Morová epidemie v roce 1713 a pražské matriky*, *DP* 7/2, 1987, s. 409-415. V posledně zmíněném článku jsou shrnuty především informace k počátku epidemie a zhodnoceny matriky jak pramen pro bádání o této problematice.

4) **Wondrák, E.:** *Historie moru v českých zemích*, Praha 1999.

5) **Wiesner, A.:** *Z dějin nakažlivých nemocí v Československu*, *ČLČ* 64, 1927, s. 1491-1494, 1526-1528, 1557-1560, 1585-1567, 1621-1622, 1652-1656, 1688-1690, 1759-1763, 1869-1874, 1913-1919, 1955-1960, 1992-1999.

6) **Schulz, V.:** *Příspěvky k dějinám moru v zemích českých z let 1531-1746*, *Historický archiv české akademie císaře Františka Josefa pro vědy slovesnost a umění v Praze*, č. 20, 1902.

7) **Augustyniak, U. – Karpiński, A. (edd.):** *Charitas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania i praktyce społeczności wyznaniowych w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1999; Karpiński, A.: *W walce z niewidzialnym wrogiem*, Warszawa 2000.

8) **Loigk, A.:** *Loimographia seu historia pestis quae ab anno 1708. ad 1713. Transylvaniam, Hungariam, Austriam, Pragam et Ratisbonam, aliasque conterminas provincias depopulatur: per epistolas ex autopsyia et experientia propria non minus cordate, quam enucleate et graphice juxta medicinae praecepta conscripta, et a Joanne Baptista Werloschnig a Perenberg, sac. rom. imp. equite et Antonio Loigk, Phil. et Med. Doctoribus, Austriae Medicis enarrata. Anno MDCCXV, Styrae typis Joseph Grunewald.*

9) **Weitenweber, W. R.:** *Mittheilung ueber die Pest zu Prag in den Jahren 1713-1714. Ein Beitrag zur med. Geschichte Böhmens*, Prag 1852.

Informace o událostech spojených s morovou epidemií v roce 1713 v koleji sv. Klimenta se nacházejí v několika pramenech. Především je možno použít diarium ministra klementinské koleje, dnes uložené ve Státním ústředním archivu.¹⁰⁾ Zde se mezi průběžnými zápisy roku 1713 postupně s rostoucí frekvencí objevují zprávy o sílící epidemii, jejích obětech z řad jezuitů a změnách v organizaci koleijního života, které si tato kritická situace vyžádala. Druhým stejně hodnotným pramenem, jenž se v mnoha případech s diariem přímo doplňuje, jsou *Litterae annuae*¹¹⁾ koleje u sv. Klimenta za rok 1713.¹²⁾ *Litterae annuae* jsou soubory zpráv z různých kolejí, které se rok co rok zasílaly provinciálovi a pak cirkulovaly po kolejích celé provincie. Mají do jisté míry ustálenou formu, shrnují náboženský, politický i hospodářský život kolejí a zdůrazňují to, čím se kolej v daném roce zvláště vyznamenala při apoštolské práci. S obsahem těchto zápisů se měl pokud možno každý člen koleje seznámit, proto se z nich předčítalo během stolování. Účel tohoto zvyku je zřejmý – povzbudit osazenstvo všech řádových domů k soupeření o co největší úspěchy v evangelizační (ale též ekonomické a jiné) praxi. Zpráva obvykle začíná shrnutím kolik členů právě v koleji je a kolik jezuitů zde v průběhu roku zemřelo. Někdy bývá připojeno i stručné elogium.

Mor v roce 1713 v Praze

Epidemie moru, která vyvrcholila v podzimních měsících roku 1713 v Praze, byla v prvních dvou desetiletích 18. století hostem v různých evropských zemích. V Praze zemřelo na tuto epidemii podle některých údajů až 12048 osob, podle jiných dokonce 12932.¹³⁾ Péče o zdraví obyvatelstva byla v té době z největší části svěřena tzv. zemským nebo krajským přísežným fyzikům (tj. doktorům medicíny) nebo chirurgům. Chirurgy byly osoby vyučené u mistrů chirurgie, kteří dle nařízení z roku 1690 měli být aprobováni na univerzitě. V Praze byli v té době tři přísežní fyzikové a tři chirurgové.

Staroměstským fyzikem byl dr. Václav Ign. Pawlowsky¹⁴⁾ jeho zástupcem pak Al. Ign. Schamský, s nímž se Pawlowský dělil o plat doktora medicíny v době epidemie (50 zl.). Schamskému bylo také slíbeno místo zemského fyzika v některém z krajů, zemřel však v Lounech v roce 1715. Za stejný plat byli na Starém Městě zaměstnáni ještě dr. Langhof (zemřel v říjnu), cand. med. Materna (zemřel hned po nastoupení) a místní plukovní felčar Novacius, který pracoval necelý měsíc.¹⁵⁾ Novoměstským fyzikem byl Adam Augustin Jäkl (Jekl), který byl brzy po začátku epidemie obviněn, že zanedbává nemocné a na rozkaz místodržitelství z 27. září 1713 byl zajištěn v Karolinu a teprve 20. října propuštěn. Stejně jako fyzik byl na

10) SÚA, fond Jesuitika, sig. rkp. 20.

11) Obsáhlá sbírka *Litterae Annuae* pro celou provincii z roku 1713 se zachovala v *Archivum Romanum Societatis Jesu* v Římě, zejména v rkp. Boh. 126 a dále se některé dodatečné informace nacházejí ve svazku Boh. 124 (*Supplementum Historiae prov. Boh. SI ad annum 1711*). Tento římský archiv Tovaryšstva Ježíšova cituji dále jako ARSI.

12) ARSI, Boh. 126, pag. 153-168.

13) Viz **Rozsivalová, E.**: *Lékaři*, s. 1337.

14) Přísežným fyzikem byl od roku 1692, brzy po začátku epidemie dostal pro svůj pokročilý věk zástupce, zemřel roku 1716. Viz **Rozsivalová, E.**: *Některé záznamy*, s. 139.

15) Tamtéž, s. 139.

Novém Městě obviněn i chirurg Leisten. Na Malé Straně byl fyzikem dr. Leonard Ferdinand Meisner z Löwenberku, od roku 1710 mř. prof. pražské lékařské fakulty.¹⁶⁾

Chirurgem na Starém Městě byl J. Ad. Riedl, vedle něj zde toto povolání zastávali ještě Georg Glockner (od začátku epidemie do listopadu) a další dva – Lerch a Matějčička, kteří zemřeli brzy po nastoupení služby. Jejich plat byl 38 zl. 53 kr. měsíčně.

Dr. Schamský a chirurg Riedl docházeli dvakrát týdně do lazaretu, který byl pro Staré a Nové Město společný. Zřízen byl pod vrchem Žižkovem mezi Poříčskou a Novou branou adaptací jednoho zakoupeného a jednoho najatého dvora. V nich byly místnosti pro duchovního, lékaře, chirurga a ostatní zaměstnance. Jako lékař tam působil medicus Boll, dostával 100 zl. měsíčně, chirurgové zde dostávali 75 zl. měsíčně. K personálu patřil ještě hospodář neboli inspektor, který se staral o zásobování lazaretu, ošetřovatelé či ošetřovatelky, kteří jsou také zváni hlídači, hlídačky. Po smutných zkušenostech z předchozích epidemií se jim nařizovalo, aby nemocné nebili, netrýznili a nosili jim jídlo teplé.

Ve zderazské čtvrti sloužil od počátku epidemie Ir dr. De Boing, který však zemřel již 29. září. Na rozhraní Smíchova a Košíř byl malostranský lazaret, kde zastával místo lékaře i chirurga Karel Sluka (Carolus Slauka) až do poloviny prosince, kdy zemřel. Podle jezuitského pramene byl tento lazaret otevřen 18. září a duchovní správa byla svěřena jezuitským kněžím, kteří zde sloužili ve dvojicích. Již zmíněný chirurg Karel Sluka byl dle jezuitů velmi prospěšným pomocníkem,¹⁷⁾ nazývají ho „nejen lékařem nemocných, ale také skutečným otcem chudých ... jehož jméno by nemělo být zapomenuto“.

Medicína v jezuitských kolejkách

Několik desetiletí po svém vzniku získal jezuitský řád svolení papeže s provozováním omezené lékařské činnosti.¹⁸⁾ Přesto, že medicína nestála nikdy v centru zájmu řádu a na řádových univerzitách se až na výjimky lékařské fakulty neotvíraly, někteří jezuité se zaplísali do dějin medicíny významnými studiemi.¹⁹⁾ V každodenní praxi kolejního života se medicína také odrážela přinejmenším ve fungování četných kolejních lékáren, o nichž máme zevrubnější zprávy mimo jiné proto, že se stávaly nežádoucí konkurencí lékárníkům městským.²⁰⁾

Choroby obyvatel koleje se často projevovaly ve všedním životě koleje. Především proto, že nemoci napadající starší i mladší členy řádu omezovaly jejich pracovní výkon,²¹⁾ někdy je i na dlouhou dobu připoutaly

16) K tomu více **Rozsivalová, E.**: *Lékaři*, s. 1337, ale i další výše citované články téže autorky. V podstatě srovnáním pramenů dospívá k závěru, že počet obětí není možno stanovit přesně, ale přesahoval hranici 10 000 lidí. Přímou osobě prof. Meisnera z Löwenberku viz **Hlaváčková, L. – Svobodný, P.** a kol.: *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348-1939 L – Z*, Praha 1993, s. 49.

17) ARSI, Boh. 126, pag. 157.

18) Brevem papeže Řehoře XIII. z roku 1576 byla řádu udělena „*facultas medendi citra adustionem et incisionem*“. Viz *Institutum Societatis Jesu ex decreto Congregationis generalis decimae quartae meliorem in ordinem digestum, auctum, ac denuo recusum*, Pragae 1705, pag. 173.

19) Například Balthasar de Torres, Pedro Montenegro či Thomas Falkner, k tomu více **O'Neill, Ch. E. – Domínguez, J. M. (directores)**: *Diccionario histórico de la compañía de Jesús biográfico-temático III.*, Roma – Madrid 2001, s. 2601-2602 heslo Medicina.

20) K tomu několik postřehů z pramenů populární formou viz **Černý, K.**: *K jezuitskému lékárnictví I. – V.*, *Časopis českých lékárníků* 74, 2002, č. 7, s. 22, č. 8, s. 22, č. 9, s. 22, č. 10, s. 20, č. 11, s. 18.

21) Zprávy o tom nacházíme především v diářích. Časté byly katary, horečky a revmatické bolesti rukou a nohou. Ty mohly být natolik závažné, že znemožnily postiženému sloužit mše, nebo ho alespoň na přechodnou dobu donutily sloužit mše jen v intimějším (a zřejmě před zimou lépe chráněném) prostředí kolejní kaple. Jindy zas donutily trpícího neúčastnit se společného stolování a nebo dokonce na nějakou dobu odejít do kolejního infirmária.

chronickými obtížemi na lůžko. Zároveň si ale jezuité byli také vědomi nutnosti preventivně pečovat o křehkou tělesnou schránku člověka. Na jedné straně se tedy pravidelně dozvídáme o půstech (pátky, suché dny²²⁾ a další dny v roce) nebo disciplíně²³⁾ a na druhé straně se osazenstvo kolejí po celé Evropě podrobovalo profylaktickým zákrokům předepisovaným soudobou medicínou, jako je například pouštění krve nebo „pročištění“.

Dalším projevem kolejní medicíny, který nelze pominout, ačkoliv není součástí „vědeckého“ rodokmenu moderního lékařství, jsou různé zázračné prostředky. Kolej a zejména její chrám představovaly pro okolí významné náboženské centrum, místo, kde bylo možno dosáhnout milosti Boží a úlevy od akutních i chronických chorob. Dodnes o tom svědčí votivní dary (známá jsou stříbrná vyobrazení postižených a úspěšně vyléčených orgánů) které věřící zanechávali na místě, kde se jim dostalo pomoci. Tyto zázraky se neděly pouze před oltáři známých poutních kostelů, každá kolej má svůj seznam zázračných uzdravení a jiných šťastných událostí způsobených na přímělu řádových světců.

Nejobávanější choroba středověku a novověku – mor – zasahovala do kolejního života sporadicky i v době, kdy se v širokém okolí žádné epidemické ohnisko nevyškytovalo. Pokud panovala obava, že by pohroma mohla zasáhnout království, obětovaly se na ochranu proti moru páteční posty v koleji, někdy je provázelo protimorové požehnání. Máme důvod se domnívat, že pobožnosti spojené s žádostmi za odvrácení morového nebezpečí byly vzhledem k rostoucí zbožnosti ohrožené společnosti hojně navštěvovány.

Mor v Klementinu

Předehrou celého dramatu roku 1713 v koleji jsou sporadické zmínky v diáriu (deníku) ministra²⁴⁾ o postech dedikovaných ochraně před morem a pobožnostech za jeho potlačení.²⁵⁾ Nemoc se záhy šířila nejen po městech pražských, ale také podél řeky od Podolí až k Proseku a napříč od Újezda až k Šárce.²⁶⁾ 20. srpna 1713 se do koleje dostavil hejtman Starého Města a žádal, aby byli dva jezuité vysláni do lazaretu na pomoc zasaženým morem.²⁷⁾ Pramen neříká který lazaret přesně to byl, ale zřejmě se jednalo o společný lazaret Starého a Nového Města, protože lazaret pro Malou Stranu byl zřízen až 18. září. Deník ministra poznamenává ke dni 28. srpna, že odešel první dobrovolník P. Jan Slavík,²⁸⁾ to je také údaj, v němž se dva nejvýznamnější prameny rozcházejí. *Litterae annuae* totiž hovoří o odchodu prvních dvou jezuitů až o tři dny později. Prameny se také rozcházejí v tom, kdo zemřel jako první. Deník uvádí již zmíněného

22) Postní středa pátek a sobota čtyřikrát v roce (po sv. Lucii, Popeleční středě, po sv. Duchu a po Povýšení sv. Kříže).

23) Tímto výrazem je míněno obvykle soukromé nebo veřejné flagellantství, existovaly ale i jiné způsoby tělesného sebezapírání, například nošení trnových korun a těžkých křížů při velkopátečním kajicném procesí nebo stolování u zvláštního k tomu vyhrazeného stolečku v refektáři koleje.

24) „Minister“ v kolejích funkce především organizační a hospodářská.

25) Například již v pátek 2. března 1713 se z nařízení konzistoře konala první ze tří pátečních pobožností spojených s výstavem Nejsv. Svátosti a požehnáním, které byly výslovně dedikovány odvrácení hroziícího morového nebezpečí. Viz *SŮA*, Jesuitika, Deník ministra koleje u sv. Klementa, rkp. 20, fol. 19r. Dále jen *Deník*.

26) *ARSI*, Boh. 126, pag. 158.

27) *Deník*, fol. 13v.

28) *Ibidem*, fol. 13v.

Jana Slavíka, ale *Litterae* (snad proto, že byly psány s odstupem) prvenství připisují P. Karasovi,²⁹⁾ jenž tehdy působil již třetím rokem jako misionář. Předpokládám, že jeho smrt nemusela být v Praze známa okamžitě a proto není v deníku, který vznikl jako bezprostřední reakce na události. Další informace z obou výše zmíněných zdrojů do sebe již přesně zapadají.

Do koleje se začali postupně z celé provincie scházet i další jezuité ochotní věnovat se nebezpečné službě: P. Tobiáš Kapeta, P. Matyáš Plánický, P. Alexandr Zavadil. Zdrželi se vždy nějakou dobu v koleji a postupně odcházeli do lazaretů. Záhy začaly také do koleje docházet zprávy o zdravotním stavu těchto dobrovolníků. 11. září se v koleji dozvěděli, že onemocněl P. Jan Slavík³⁰⁾ a že P. Kapeta má sice morový bubon, ale stále je naděje na přežití.³¹⁾ Bohužel Slavík zemřel 14. září a den nato přišla do koleje zpráva, že v noci zemřel i Kapeta.³²⁾ O devět dní později přinesl do koleje P. Jiří Schöffl zprávu, že zemřel též Alexander Zavadil.³³⁾ Když zemřel 28. září P. J. Schöffl,³⁴⁾ učinil k tomu pisatel diaria zajímavou poznámku, že jeho smrt byla způsobena spíše než vlastní epidemií špatným ubytováním a vyčerpávající péčí o nemocné.³⁵⁾ Přestože každý, kdo odešel sloužit do lazaretu, brzy zemřel, stále přicházeli noví dobrovolníci. Do Prahy tehdy přišli položit svůj život ve službě i P. Ferdinand Richtig³⁶⁾ a P. Šimon Křepelka,³⁷⁾ kteří zesnuli ještě v září.

29) P. Karas, narozen v Hunovicích v Čechách 5. 4. 1676, do Tovaryšstva vstoupil 9. 10. 1695. Zemřel jako misionář 6. září 1713. Před misiemi byl jeden rok kazatelem a učil gramatiku. V roce své smrti dosáhl v řádu stupně *pater quattuor votorum* (tj. stal se profesem). Viz ARSI, Boh. 126, pag. 158.

30) P. Jan Slavík (Joannes Slawik) narozen v Žinkovech 26. prosince 1662, v řádu byl pět let profesorem v gramatice a poe-
tice, 16 let kazatelem, tři roky byl rektorem a jeden rok (právě v době moru) představeným rezidence. Vyznamenal se již dříve obětavou prací za moru 1680 v Brně a i tentokrát neprodleně po vypuknutí epidemie zaslal představeným dopis s žádostí o přidělení nebezpečného úkolu. Dva týdny pracoval ve staroměstském lazaretu a zde také skonal na den Povýšení sv. Kříže. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 159.

31) *Deník*, fol. 14v.

32) Tobiáš Kapeta (Tobias Capeta) se narodil 29. května 1663, do řádu vstoupil v Brně 14. října 1686. Zde čtyři roky učil v gramatice, jeden rok byl kazatelem studentům a dalších 14 let kázal věřícím, deset let byl katechetou, osm let předsedal různým kongregacím, dva roky byl regentem semináře a tři roky rektorem. 2. února 1698 se stal *pater quattuor votorum*. Sloužil nemocným na Novém Městě od 30. srpna a zemřel krátce po půlnoci 15. září. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 159-160.

33) Alexandr Zavadil (Alexander Zawadil), narozen v Brně 22. června 1662, vstoupil do Tovaryšstva 14. října 1680, ustálené topoi elogia o něm říká, že byl již od dětství velmi zbožný – učil prý již jako chlapec katechismu ostatní. Byl deset let profesorem humanitních studií, pět let prefektem školy, devět let kazatelem, jedenáct let představeným kongregace a jedenáct let misionářem (*operarius*), sedm let byl katechistou. V řádu dosáhl postavení *coadiutor spiritualis* 15. srpna 1690. Zemřel 23. září o půlnoci. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 160.

34) P. Jiří Schöffl se narodil 5. dubna 1678 v Jihlavě. V Brně vstoupil do noviciátu 9. října 1698. Pět let učil gramatiku, jeden rok poetiku, dva roky byl katechistou, 2. února 1709 se stal *coadiutor spiritualis*. Zemřel 28. září po dvoudenní nemoci. ARSI, Boh. 126, pag. 161-162.

35) *Deník*, fol. 15r.

36) Ferdinand Richtig, rodák z Třebíče na Moravě spatřil světlo světa 19. ledna 1675. Jeho bratr zemřel jako oběť moru roku 1680. V řádu (vstoupil 9. října 1695) učil pět let gramatiku a poetiku. Jeden rok byl kazatelem a jeden rok ekonomem. V roce 1713 dosáhl statutu *pater quattuor votorum*. Jezděl za nemocnými koňmo denně tři až čtyři míle a navštívil tak až dvacet nemocných na vzdálených destinacích, jako misionář se staral o „vinařské oblasti za Vltavou“. Zemřel 25. září. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 160-161.

37) Šimon Křepelka se narodil 26. října 1678, vstoupil do řádu 9. října 1700. Zde čtyři roky učil gramatiku a poetiku, tři roky byl sociem regneta a tři roky exhortátorem studentů. Zemřel 27. září. ARSI, Boh. 126, pag. 161.

Ve Vršovicích na misii zemřel 15. října „na černé skvrny a bubon“ P. Pavel Simonides.³⁸⁾ O pět dní později zemřel Moravan P. Tobiáš Winter,³⁹⁾ jej následoval 30. října P. Michael Gesch.⁴⁰⁾ Na den sv. Stanislava opustil tento svět P. Adam Martinovský, jenž pracoval mezi nemocnými vojáky vyšehradské posádky.⁴¹⁾ Významnou a v roce 1713 také poslední obětí moru byl P. Jiří David,⁴²⁾ jenž se na počátku moru nacházel v koleji v Březnici, ale na svoji žádost byl přesunut do Prahy.

Hlavním jezuitským protimorovým světcem byl sv. František Xaverský, jak o tom mj. svědčí zasvěcení hřbitovní kaple v Libešicích tomuto světcovi po roce 1680, které popisuje ve své historii provincie J. Miller.⁴³⁾ Mariánská hvězda na oltářním obraze proráží morovými oblaky a ozařuje světce, jenž vítězí za velké radosti andělů nad ďáblem, jsa obklopen nemocnými morem.⁴⁴⁾ Pověst mocného ochránce proti moru se také odrazila na návštěvnosti jezuitských oslav v den jeho svátku, autor *Litterae* se zmiňuje o tom, že v době morové epidemie rostl počet ctitelů tohoto „apoštola Indií“. Kolej organizovala různé pobožnosti,⁴⁵⁾ sv. Františkovi se zaslíbila nejen ona, ale i seminář, celé jezuitské hospodářství s personálem a ve městě mnozí obyvatelé porouchali pod Františkovu ochranu své domy. Pisatel hned dodává, že také obraz tohoto světce, byl-li umístěn v prostorách, kde byli nemocní, vyvolával četné zázraky.

Předním úkolem dobrovolných duchovních pečovatелů

38) Pavel Simonides pocházel z Litoměřic, do Tovaryšstva vstoupil 30. listopadu 1683. Za moru roku 1713 pracoval dohromady osm dní jednak na Vyšehradě, kde bylo vojenské ležení, a jednak ve Vršovicích. V řádu učil tři roky gramatiku, dva roky poetiku a dva rétoriku, dva roky opakoval humanitní studia, tři roky byl představeným studentů (*praeses juniorum*), představeným kongregace byl sedm let, prefektem školy osm let, devět let byl katechetou, 12 let vykonával funkci historika koleje, dva roky byl ministrem koleje. Postavení *pater quattuor votorum* dosáhl 2. února 1707. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 164.

39) P. Tobias Winter, narodil se 3. června 1667, do řádu byl přijat 30. listopadu 1683, postupně zde tři roky učil gramatiku, jeden rok poetiku, dva roky byl misionářem, čtyři katechetou, po dobu osmi let je jeho postavení popsáno neurčitým „*ecclesiasta*“ a deset let byl „*operarius*“, jeden rok subministrem a dva ministrem. *Pater quattuor votorum* se stal 2. února 1701. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 164.

40) Michael Gesch, Slezan, se narodil 1671. Do řádu vstoupil 9. října 1692, byl nadaný na jazyky kromě němčiny mluvil česky, francouzsky a italsky. Postupně učil šest let gramatiku, jeden rok rétoriku, dva roky byl exhortátorem studentů (exhorta je povzbuzující promluva s náboženským obsahem), čtyři roky představeným kongregace, misionář osm let. *Pater quattuor votorum* od roku 1706. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 165.

41) Adam Martinovský se narodil 26. listopadu 1656, do řádu vstoupil 30. září 1668. Humanitní studia učil pět let, kázal 16 let, devět let byl regentem semináře, sedm let prefektem kongregací, dva roky zastával funkci *praefectus spiritualis*, prefektem školy byl tři a ministrem dva roky. 2. února 1686 se stal *pater quattuor votorum*. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 166.

42) Jiří David (24. 4. 1648 Zdice – 10. 12. 1713 Praha dle *Diccionario historico*) byl zajímavou osobností, zasluhující zmínky. Do řádu vstoupil 6. října 1664, *pater quattuor votorum* byl od 8. prosince 1682. Dva roky učil nejnižší třídy, jeden rok poetiku, jeden rok rétoriku, čtyři roky hebrejštinu, kontroverzní teologii jeden rok a stejně dlouho i teologii morální. Čtyři roky působil v Moskvě jako misionář s P. Tobiášem Tichawským, seznámil se při tom s ruským jazykem a byl autorem první gramatiky ruského jazyka napsané cizincem. 26 let pak strávil jako kazatel v různých kolejích, ministrem byl tři roky, představeným kongregace deset let, pět let představeným škol, 11 let zpožídal osazenstvo kolejí, jeden rok byl *praefectus spiritualis*. O jeho příchodu do Prahy je zmínka v *Deníku*, fol. 15v a další informace je možno nalézt např. v *Diccionario historico II.*, s. 1048 nebo v *Florovskij, A. V.: Čeští jezuité na Rusi*, Praha 1941, *passim*. ARSI, Boh. 126, pag. 166 (zde je uvedeno odlišné datum narození 26. července 1647).

43) NK ČR, sign. XXIII C 104, Joannes Miller, *Historia Provinciae Bohemiae S. J. ab anno D. 1555 ... ad annum 1723 ... conscripta anno 1723*, vol. II, pag. 1021 (dále Miller).

44) Viz Poche, E. a kol.: *Umělecké památky Čech II. K – O*, Praha 1978, s. 242–244.

45) *Deník*, fol. 15r, 15v.

bylo zajistit, aby umírající postižení morem neodcházeli na věčnost nezaopatření. Tato činnost ovšem vyžadovala velkou námahu především při vyhledávání nemocných, nešlo totiž pouze o zajištění těch, kteří již byli dopraveni do lazaretů, ale také o mnoho nemocných, kteří se nacházeli na vinicích, v přilehlých vsích, zahradních boudách, pobořených sklepích a jiných těžko přístupných místech. Dohromady bylo díky jezuitům svátostí pokání během epidemie smířeno s Bohem 2532 osob, z nichž 1848 přijalo také svátost posledního pomazání, pět osob bylo pokřtěno a čtyři pod vlivem jezuitské péče konvertovaly od víry luteránské ke katolické. Kromě toho bylo dva až čtyřikrát do týdne téměř čtyřicet chudých (nemocných i těch, kteří se již z nemoci uzdravili) opatřováno almužnou.

Litterae annuae nám – byť stručně – dovolují nahlédnout i do denního pořádku kněze v lazaretu. S výjimkou stavu nouze rozvrh následoval takto: ráno kněz absolvoval mši v „domácí kapli“ (z textu bohužel neplyne, jaká kaple se myslí, výrazem „*capella domestica*“ se v jezuitských pramenech označuje obvykle domácí kolejni kaple). Pak kněz vyšel k lazaretu s Nejsvětější Svátostí v rukou spolu s ministrantem, který před ním nesl kříž a dával znamení zvoncem.

Po příchodu kněze se Svátostí do lazaretu se začalo zvonit velkým zvonem, aby se „povzbudila zbožnost“ a nemocní se připravili. Kněz začal s ministrantem obcházet jednotlivé dormitáře v nichž byli nemocní uloženi. Po příchodu nejprve požehnal celé místnosti a pak svolal nemocné ke vhodné ozdobenému a osvětlenému stolu. Zde následovala kratičká exhortace a zpovědi nemocných, v mnoha případech se jednalo o zpovědi generální. Když byly ukončeny zpovědi, kněz opět povzbudil krátce v obou zemských jazycích trpící a ti pak přistupovali k přijímání. Než kněz opustil místnost, ještě jednou všem požehnal a odebral se do dalšího dormitáře. Když kněz obešel tímto způsobem všechny místnosti, vstoupil s Nejsvětější Svátostí do kaple lazaretu, kde díky péči a na náklady jezuitského řádu stále hořely dvě lampy. Obdobným způsobem byly svátosti rozdávány ještě před polednem. Odpoledne se kněz věnoval těm nemocným, kteří to potřebovali, především ve dvou velkých místnostech z nichž jednu zaplňovalo více než sedmdesát a druhou více jak pět desítek nemocných. Kromě těchto dvou prostor bylo v lazaretu dalších sedmnáct pokojů, všechny naplněné nemocnými a později, protože stále přibývali noví, byli nemocní ukládáni i na špinavou podlahu dvou stájí, které proto byly s jezuitskou pomocí vyčištěny a upraveny.

Těmto všem nemocným byla poskytována útěcha, rozhovory o příjemných a zbožných tématech a chudým se rozdávala almužna v částce, která někdy dohromady převyšovala prý i šest zlatých. Vedle toho jezuité rozdávali i jiné útěšné prostředky (*fomentum*) vhodné pro zesláblé pacienty, které poskytli milosrdní dárci nebo byly opatřeny z jezuitských peněz. Tolik k dennímu programu kněze, který pracoval v morovém lazaretu.

Jisté je, že zde byl i další personál, který měl knězi a chirurgovi či lékaři v jeho díle pomáhat. Když byli nemocní dopraveni do lazaretu, měli například ošetřovatelé (*infirmarius*) vybírat nejslabší, aby jim mohla být včas poskytnuta duchovní útěcha, protože zejména svátost smíření (jak psal jezuitský kronikář) byla před smrtí nejdůležitější. Tentýž kronikář nezapomněl poznamenat, že milosrdenství řádu vzbuzovalo velkou vděčnost nemocných a tisíce díky obyvatelů lazaretu.⁴⁶⁾

Pozoruhodnou informací s poněkud děsivým podtextem je zpráva o třech případech porodů nakažených matek, ke kterým došlo přímo v lazaretu. Děti zemřely (pokřtěné) krátce po porodu. Dále se *Litterae* zmiňují o větším počtu dětí, kterým jezuitští kněží podali v lazaretu krátce před smrtí svátostí. Poměr dospělých a dětských obětí však není nikde naznačen. Pozornost je v zápisech věnována také počtu kněží,

jimž jezuité poskytli útěchu na jejich poslední cestě, nebo které po smrti nahradili. Poslední pomazání bylo například poskytnuto jednomu premonstrátovi, který na Malé Straně pomáhal nemocným ve dvojici s nejménovaným jezuitou. Na Starém Městě nahradili jezuitští kněží dva františkány konventuály a dva dominikány, na Malé Straně nastoupili po smrti dvou správců far z řádu dominikánů a augustiniánů eremitů. I na Novém Městě se jezuité angažovali, zde pracovala dvojice Otců spolu s jedním světským duchovním.

Z obecného popisu se dozvídáme jen málo o tom, v čem přesně spočívala práce kněží pracujících za moru v různých částech města. Zápisy ale zdůrazňují nebezpečí, zápach a vedle záchrany živých také zajišťování hrobů pro mrtvé.

Na Smíchově byli shromážděni ve společném obydlí chudí podporovaní z obecních peněz, i zde působil jezuita určený k rozdělování oděvů, peněžní podpory z koleje i od různých dárců a poskytování svátostí.⁴⁷⁾

Kněží nemohli omezit činnost pouze na lazarety nebo pražská města. Mnozí pacienti totiž z lazaretů utíkali a jiní museli (když u nich propukla choroba) opustit domy či hostince, kde byli ubytováni. Tito nebezpeční bezdomovci se snažili dovléci do ústraní, často ke břehům Vltavy, kde je jezuité i jiní vyhledávali a poskytovali jim duchovní pomoc a zajišťovali jejich zpětnou dopravu do lazaretů.

Jako každá mezní situace vyvolávala i morová epidemie zvýšený tlak na náboženské cítění obyvatel a řád toho zcela v intencích doby využíval k povzbuzení těch, kteří byli ve víře slabí nebo přímo k získávání konvertitů, jak bylo již zmíněno výše.

Podle dochovaných zpráv přímo do koleje sv. Klimenta na Starém Městě epidemie nepronikla.⁴⁸⁾ Umírali pouze ti, kteří se věnovali duchovní službě mimo kolej. Jedním z důvodů byla zřejmě i skutečnost, že část osazenstva koleje byla evakuována mimo epidemiologicky velmi riskantní velkoměstskou aglomeraci. Například jezuitští studenti teologie spolu s magistry z Klementina byli rozděleni do dvou skupin, jedna pobývala v Liběšicích a druhá v Girsdorfu,⁴⁹⁾ na opavanská kolejní zboží byli evakuováni posluchači filozofie, posluchači metafyziky a fyziky dleli v Dobronicích, poslední skupina (dialektika) pobývala v Bernarticích. Ze studentů nakonec nebyl nikdo vystaven žádnému nebezpečí. Zato do Tuchoměřic, kam se uchýlili učitelé z malostranského gymnázia a kolejní kazatelé z Klementina, mor proniknul. Jezuitský správce farnosti v Chvalech⁵⁰⁾ se sice nakazil, ale později uzdravil. Ve Středoklukách⁵¹⁾ zemřeli jak regent tak subregent

46) ARSI, Boh 126, pag. 157.

47) Přinejmenším nějakou dobu zde působil P. Jan Sies rodák z Jindřichova Hradce (8. května 1657), do Tovaryšstva vstoupil 2. října 1674, *pater quattuorvotorum* byl od 2. února 1692. Učil čtyři roky gramatiku, jeden rok poetiku, deset let byl kazatelem, tři roky představeným kongregace, devět let ekonomem, osm let misionářem a tři roky rektorem. Elogium jej chválí jako schopného hospodáře a kazatele v obou zemských jazycích. Při péči o chudé v průběhu morové epidemie se prý vyznačoval zejména schopností vybírat peníze na dobročinný účel. Paradoxně, ačkoli byl nepochybně na jednom z nejnebezpečnějších míst, nezemřel na mor, ale v důsledku komplikací způsobených léčbou močových nebo ledvinových kaménků. Stalo se 26. října 1713. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 165.

48) Prámo v koleji zemřel pouze jeden jezuita P. Antonín Žáčkovský (Antonius Żaczkowski) a to na „vodnatelnost“. Viz ARSI, Boh. 126, pag. 162.

49) Girsdorf byl kolejí věnován císařem v roce 1621 jako součást statku Jištěrpy. Viz **Bílek, T. V.: Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených**, Praha 1893, s. 14.

50) Snad se jednalo o statek Chvaly postoupený kolejí sv. Klimenta v roce 1652. K němu viz **Bílek, Statky**, s. 18, 24, 33.

51) Středokluky v roce 1645 prodala kolej semináři sv. Václava a na tento statek byla přenesena Ferdinandova nadace v semináři. T. V. Bílek, *Statky a jmění kolejí jezuitských, klášterů, kostelů, bratrstev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených*, Praha 1893, s. 17, 27, 28, 32.

semináře sv. Václava.⁵²⁾ K protiepidemickým opatřením přímo v koleji patřilo například pečlivé oddělení presbytáře v kostele, „aby studenti nezanesli přes sakristii mor do koleje“ údajně bylo podobné opatření uplatňováno i u servitů v klášteře na Slupi.⁵³⁾ Jezuitská kolej měla k dispozici nepochybně vlastního chirurga, protože například z 8. listopadu se zachovala zpráva, že u pomocníka z kolejní tiskárny diagnostikoval kolejní chirurg mor a tento byl ihned odeslán k Apolináři, kde záhy zesnul.⁵⁴⁾ Není ale jasné, zda se jednalo o člena personálu a nebo odborníka s vlastní praxí, na něhož se kolej obvykle obracela. Také kolejní lékárna se činila a nejen v Praze. 10. listopadu přišla zpráva z panství Tuchoměřice, že zde bylo nejméně 40 lidí z morové nákazy vyléčeno díky prášku dodanému jezuitskou lékárnou. Zasluky svých lékárníků o zdraví spoluobčanů a obecné dobro jezuité pečlivě zaznamenávali. Mohly jim pomoci ve vleklých sporech se světskými lékárníky, kteří ve všech klášterních lékárnách (nejen v těch jezuitských) viděli nekalou konkurenci. J. Miller, který ve svém rukopise zachytil hlavní body argumentace ve prospěch duchovních lékáren mimo jiné hrdě podotýká, že jen v klementinské lékárně se vyrábí některé speciální druhy léčiv (klementinské pilulky), jejichž tajemství výroby by se zákazem lékárny zaniklo.⁵⁵⁾ Jen pro zajímavost je možno dodat, že zprávy o nejstarším raně novověkém privilegiu pražských lékárníků se zachovaly jenom v jezuitských prame-nech.⁵⁶⁾

Ačkoli do klementinské koleje mor, jak už bylo výše řečeno, nepronikl, své oběti si vybral mezi obyvateli novoměstské koleje u sv. Ignáce. Zde jako první zemřel M. Antonín Schmidt, který byl v Tovaryšstvu od roku 1705. Čtyři roky učil v nižších třídách a dva roky byl sociem⁵⁷⁾ regenta semináře. Zachované elogium⁵⁸⁾ jej označuje (ostatně jako všechny ostatní oběti moru) jako velmi zbožného muže, zvláštního ctitele růžence, pobožností k Neposkvrněné Panně Marii a žaltáře sv. Bonaventury. První obět pak ještě následoval prokurátor koleje P. Ferdinandus Richtik (Richtig) a prefekt novoměstské školy P. Pavel Simonides, o obou jsem se zmiňoval výše, neboť jsou zařazeni do *Litterae annuae* klementinské koleje. Na Novém Městě zemřel i P. Karel Kwasniczka, ale vzhledem k tomu, že jeho onemocnění trvalo osm týdnů, téměř jistě se nejednalo o mor.

Vedle Prahy byly v roce 1713 postiženy morem i jiné koleje například slezská Nisa, jak o tom svědčí zachované elogium Jana Kerbra.⁵⁹⁾

52) Regent P. Jindřich (Henricus) Schmidt nar. 10. března 1647 v Jablonném čtyři roky učil gramatiku, aritmetiku a rétoriku (souborně v prameni označeno jako *artistica*), tři roky filosofii, šest let byl kazatelem a zároveň katechistou, po jednom roce byl subministrem a ministrem, novicmistrem byl dva roky a stejně dlouho instruktorem otců třetí probace, pět let byl superiorem, čtyři sociem vizitátora a provinciála, osm let byl konzultorem provinciála, rektorem a vicerektorem Klementina byl sedm let, tři roky představeným profesního domu, jeden rok spirituálem a v době moru třetím rokem regentem semináře. Subregentem byl P. Jakub (Jacobus) Sitter, narozen 1666, do Tovaryšstva vstoupil 29. října 1683. Učil čtyři roky gramatiku, tři poetiku a tři rétoriku, dva roky hebrejštinu, tři roky byl představeným semináře, dva roky *praepositus juniorum*, jeden rok prefektem školy a osm let subregentem.

53) *Deník*, fol. 15r.

54) *Deník*, fol. 16v. U Apolináře nebyl lazaret, ale od roku 1638 zde fungoval jezuitský dům pro exercicie. Snad byl tedy v krizi využit jako špitál. Viz **Baťková, R.** a kol.: *Umělecké památky Prahy – Nové Město, Vyšehrad*, Praha 1998, s. 330.

55) **Miller**, pag. 2881.

56) K nálezu opisu tehdy neznámého privilegia viz **Hanzlíček, Z.**: *Neznámé privilegium pražských lékárníků z roku 1652*, *Farmaceutický obzor* 32, 1963, s. 129-137 a další potvrzení jeho existence **Černý, K.**: *Jezuitské lékárnictví, 5. Ještě o moru v Klementinu a několik slov k prameni a literatuře*, *Časopis českých lékárníků* 74, 2002, č. 11, s. 18.

57) Socius je jakýsi zástupce jezuitů v určité funkci. Zřejmě se jednalo o praxi, díky níž členové řádu získávali při spolupráci se zkušenějším kolegou praxi.

58) *ARSI*, Boh. 126, pag. 96.

59) *ARSI*, Boh. 126, pag. 77.

Cílem předchozích řádek bylo shrnout základní informace o životě v jezuitské koleji v Klementinu v době morové epidemie 1713 za použití pramenů, které dosud v dějinách medicíny používány nebyly. Jedná se podrobnosti osvětující všední život společnosti za epidemie, bez přesných čísel, zato v atmosféře každodenní přítomnosti smrti. Doufám, že bude možno tytéž prameny použít i v širších souvislostech než pouze ve vztahu k jediné epidemické události, především proto, že jezuité nebyli jediným řádem, který se v průběhu velkých epidemií angažoval.

Zusammenfassung:

Karel Černý

Die Pestepidemie 1713 in Prag und das Jesuitenkolleg Klementinum

Ein Thema, mit dem sich die Medizingeschichte der frühen Neuzeit beschäftigt, ist auch die Geschichte der Pestepidemien. In böhmischen Quellen und gelegentlich auch in den Quellen des römischen Archivs der Gesellschaft Jesu kann man einige interessante Belege finden, welche die Situation im Jesuitenkolleg St. Clemens in Prag während der letzten Pestepidemie in Böhmen und Mähren – 1713 – betreffen. Der Beitrag nützt zwei verschiedene Quellen:

Diaria und Litterae annuae und versucht zu rekonstruieren, wie die Pest das Leben im Kolleg beeinflusst hat. Dazu gehören kurze biographische Angaben über jene Mitglieder der Gemeinschaft, die bei der aufopfernden Pflege der Kranken in den Prager Spitälern ihr Leben gaben, ebenso wie die Beschreibung des Tagesablaufs für die Priester, die in den Spitälern arbeiteten.

Übersetzt von Johanna von Herzogenberg

Príspevek k poznání ikonografie svatoaugustinského cyklu v kostele sv. Tomáše na Malé Straně

Štěpán Vácha

Barokní fresková malba v interiérech klášterních chrámů byla mnohdy nositelem složitých alegorických a teologických sdělení, jejichž plné pochopení kladlo na tehdejšího návštěvníka kostela patřičné vzdělanostní nároky. Rozměrné a snadno čitelné figurální scény velkých formátů byly často doprovázeny na první pohled podružnými emblematickými výjevy, které však měly v součinnosti s ostatní výzdobou promyšlenou náplň a ideu jednotně koncipovaného sakrálního prostoru dále umocňovaly či rozváděly.¹⁾ Exklusivním příkladem výzdoby takto subtilní a spekulativní povahy se zdá být svatoaugustinský cyklus v hlavní lodi kostela sv. Tomáše augustiniánů-poustevníků v Praze na Malé Straně.

Radikální barokní obnovou stavebně již značně sešlého, původem středověkého kostela, jehož statiku navíc ohrozil zásah blesku roku 1723, byl pověřen v roce 1727 Kilián Ignác Dientzenhofer.²⁾ Průběh obnovovacích prací, dokončených roku 1731, komplikoval kníže Lobkovic, který vznesl námitky proti úpravám zasahujícím i oratoř, jež byla spojena chodbou s jeho domem a otvírala se přímo do kněžiště. Fresková výzdoba kostela, provedená nejvýznamnějším malířem tohoto oboru u nás Václavem Vavřincem Reinerem (1689-1743), pak probíhala v závislosti na těchto průtazích. První část Reinerových maleb, totiž svatoaugustinský cyklus na klenbě hlavní lodi, byla dokončena nejpozději v roce 1729, kdy 8. prosince došlo k vysvěcení trojlodí, odděleného prozatímne od chóru prkennou stěnou. O něco později následovala výmalba kupole a klenby kněžiště, vyprávějící legendu patrona chrámu, apoštola sv. Tomáše, jež byla dokončena ještě na podzim roku 1730.

Ač byla Reinerovým freskám v kostele sv. Tomáše průběžně věnována náležitá pozornost, a to i po stránce ikonografické, byly emblémy, malované v okrové grisaille v protějškové řešených štukových kartuších srdcovitého tvaru (poukaz na hlavní atribut sv. Augustina – planoucí srdce) na stěnách hlavní lodi mezi emporami a okny, v odborné literatuře zcela opomíjeny.³⁾ Svou vinu na tom zřejmě má jednak jejich obtížná čitelnost, daná mírou jejich zachovalosti, jednak nesrozumitelnost dochovaných lemmat, zaviněná

1) Pozoruhodnou, však ne realizovanou koncepcí tohoto druhu měla být fresková výzdoba jezuitského kostela sv. Ignáce na Novém Městě (1671). O tom **Nevimová, P.**: *Ikonografický program původní výzdoby jezuitského kostela sv. Ignáce v Praze na Novém Městě*, Umění 45, 1997, s. 186 ad.

2) O barokizaci kostela sv. Tomáše na Malé Straně píše **Matějka, B.**: *Přestavba a výzdoba chrámu sv. Tomáše*, Praha 1896, s. 15 ad.

3) Fresky poprvé popsal **Ekert, Fr.**: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy I*, Praha 1883, s. 224-225; dále o nich informuje **Matějka** (cit. v pozn. 2), s. 34 ad.; **Preiss, P.**: *Václav Vavřinec Reiner*, Praha 1970, s. 51-52, s. 54-55, s. 97 (kat. č. 90), s. 99 (kat. č. 102), u obou čísel přehled další literatury. Kartuše s emblémy nezmiňují ani *Umělecké památky Prahy. Malá Strana*, ed. Pavel Vlček, Praha 1999, s. 103.

četnými restauračními zásahy prováděnými již od 19. století.⁴⁾

Na klenebních polích hlavní lodi jsou od západu směrem ke kněžišti namalovány tři epizody ze života sv. Augustina (354-430) následované dvěma oslavnými scénami. Každému z těchto pěti výjevů přísluší dva emblémy (tj. celkem deset), z nichž pouze některé je možné plně objasnit. Jejich provázanost s nástrojnými freskami je však natolik zajímavá, že stojí za to se jim věnovat podrobněji.

Freska v prvním klenebním poli nad kruchtou zobrazuje křest sv. Augustina sv. Ambrožem. K památné události došlo v Miláně roku 387. Krom obou světců jsou slavnostnímu aktu v chrámu vedle ministrantů přítomny také další osoby, za Augustinem pravděpodobně jeho syn Adeodatus a přítel Alipius, kteří byli pokřtěni společně s ním.⁵⁾ V pozadí vpravo je vidět u oltáře s vystavenou monstrancí, opět sv. Ambrože oděného v pontifikáliích, jak celebruje mši. Nad scénou se vznáší anděl s páskou: „TE DEUM LAUDAMUS“.⁶⁾ Na nástěnné kartuši na jižní stěně je možno dobře rozpoznat letícího ptáka (orla?) stoupajícího ke slunci. Z textové pásky se mi podařilo zlomkovitě přečíst tato písmena: „...PUA[či N?]....ICX...“. Omítka je však natolik vydrolená a setřelá, že i rekonstrukce těchto znaků je do značné míry hypotetická. Na protější kartuši je vyobrazen pták s odhaleným srdcem na hrudi (pelikán?), páska je zcela nečitelná.

Nejlépe se zachovaly kartuše vztahující se k nástrojnmu výjevu Sv. Augustin v disputaci s manichejci. Avšak právě jejich až nápadně dobrý stav zachování vyvolává pochybnost po autentičnosti, a to zejména pokud jde o znění lemmat, jež výjevy na kartuších osvětlují. Na jižní kartuši jsou zobrazeni řeholníci s knihami, kterak se snaží uniknout bleskům, vrhaným paží zpola zakrytou mnišskou kutanou. Je tím pravděpodobně – ve shodě vyobrazením Augustinovy disputace s heretiky na klenbě hlavní lodi – činěna narážka na nehodné mnichy či odpadlíky čtoucí špatné knihy, které stíhá boží odplata. Tomu nasvědčuje i páska komentující toto exemplum heslem: „FERITE FULMINA SOSPEŠ“, které lze přeložit následovně: „Bijte bleskové a [ty] pane metej blesky!“.⁷⁾

Protější emblém znázorňuje čtenářský pult, na kterém leží otevřená kniha, uvnitř pultu leží několik svitků. Průvodní páska je tohoto znění: „LIBRIS REPRESSIS CONCLUDIT“, jež ve volném překladu znamená: „[Augustinovo dílo] vítězí nad zavrženými knihami“.⁸⁾ Také tento emblém s obsahem nástrojn fresky velmi dobře konvenuje.

Na první pohled ne zcela jasná vazba emblému s nástrojným obrazem se zdá být v následujícím případě: na

4) O výsledku restaurátorských prací prováděných v první polovině 60. let 20. století psal Šperling, I.: *K obnově Reinerových fresek v kostele sv. Tomáše*, Zprávy památkové péče 27, 1967, s. 78-89; **tentýž**: *Oprava Reinerových fresek u sv. Tomáše*, Staletá Praha 1, 1965, s. 124, také uvádí restauraci provedenou Josefem Hellichem r. 1857. Podle sdělení Patera Marečka, OESA další restaurace fresek probíhala před II. světovou válkou.

5) Podle *Vyznání IX*, 6.

6) Incipit ambroziánského hymnu, který podle pozdější tradice, zaznamenané například ve Zlaté legendě, vyřkl při křtu sv. Ambrož, na což mu sv. Augustin odpověděl: „Te Deum confitemur“. Tak byl údajně jejich vzájemným notováním složen tento chvalozpěv.

7) K výkladu tohoto dosti nestandardního slovního spojení jsem dospěl následovně: výraz fulmina má ve větě dvojí funkci – platí jednak jako předmět v akuzativu plurálu substantiva fulmen (-nis, n. = blesk), a to ve vztahu k imperativu slovesa ferire (=tlouci/udeřiti), jednak jako imperativ slovesa fulminare (=metat blesky), ke kterému se vztahuje zvolání (vokativ) sospes (=spasitel/ochránce, srov. **Dvoreckij, I. Ch.**: *Latinsko-ruskij slovar*, Moskva 1976).

8) *Concludere alicui* (neklas.) = v diskusi zvítězit nad někým. Viz **Španár, J. – Hrabovský, J.**: *Latinsko-slovenský a slovensko-latinský slovník*, Bratislava 1969.

třetím klenebním poli je zachycena čistě apokryfní událost ze života světce – sv. Augustin umývá nohy nepoznanému Kristu v podobě poutníka. Podle legendárního podání byl za to sv. Augustin vyznamenán proslulým Kristovým výrokem, jenž je na Reinerově fresce rovněž vzpomenut: „MAGNE PATER AUGUSTINE, FILIUM DEI IN CARNE HODIE VIDERE MERUITI, TIBI COMMENDO ECCLESIAM MEAM“.⁹⁾ Zobrazení této legendární epizody, ke které údajně došlo v severoafrickém městě Tagaste roku 390, se ustálilo na začátku 17. století na podkladě líčení Augustinových hagiografů Ambrogia Staibana (*Tempio eremitano*, Neapol 1608), Possidia (*Vita Augustini*) a Jordána Saského (*Liber Vitasfratum*) a dosáhlo u augustiniánů-eremitů v období baroka značné obliby.¹⁰⁾

Emblém na jižní stěně představuje hořící lampa s letící holičicí Ducha svatého vlevo nahoře, s páskou tohoto znění: „NUNQUAM DEFICIET“, tj. „nikdy neubude“. Pokusil jsem se o objasnění smyslu emblému v souvislosti s nástrojným obrazem vyhledáním dotyčného výrazu v elektronické verzi Patrologia Latina (souhrnná edice patristických spisů).¹¹⁾ V dílech sv. Augustina jsem našel jediné takové spojení.¹²⁾ Jde o 11. kapitolu LXXXVIII. kázání z řady Augustinových *Sermones ad populum. Classis prima. De scripturis veteris et novi testamenti*, proneseného nad evangelijním příběhem o Uzdravení slepých u Jericha (Mt 20, 29-34).

V kázání se píše toto: „Co znamená uzdravení dvou slepých? Co znamená, když kolem nich prochází Ježíš? Všimněte si výsledku a pořádku věcí. Když kolem procházel Ježíš, dva slepí sedící u cesty na něj volali, aby se nad nimi slitoval. Od lidu, který provázel Pána, však byli okřikováni. ... Oni jej však přehlušili svým vytrvalým křikem, až jejich hlas dolehl k uším Páně. ... Procházel Pán a oni volali. Zastavil se Pán a oni byli uzdraveni. Neboť se Pán Ježíš zastavil, zavolal je a řekl: «Co chcete, abych pro vás učinil?» A oni pravili: «Ať se otevrou naše oči.» Pro jejich víru tak učinil Pán a navrátil jim zrak.

Jestliže jsme již rozlišili vnitřně nemocného, vnitřně hluchého, vnitřně mrtvého; zde se ptejme na vnitřně slepého. Zavřené jsou oči srdce: kolem nás prochází Ježíš, abychom ho volali. ... Co znamená to, když kolem prochází Ježíš? Koná věci pomíjivé. Všimněte si, kolik jeho činů pominulo. Narodil se z Marie Panny: Cožpak se stále rodí? Jako dítě byl kojen: Cožpak stále saje? Prošel všemi věky až do dospělosti: Cožpak stále tělesně roste? ... Učinil také zázraky, které pominuly... A konečně – byl ukřižován: Cožpak stále visí na kříži? Byl pohřben, vstal z mrtvých a vstoupil na nebesa: již neumírá a smrt nad ním nemá dále žádnou moc a božskost jeho stále přetrvává a nesmrtelnosti jeho těla již *nikdy neubude*.“¹³⁾

Nabízí se tedy výklad, že na pozadí Augustinova kázání došlo k zajímavé aktualizaci příběhu legendárního zjevení vtěleného – avšak nepoznaného – Krista vnitřně slepému sv. Augustinovi, jemuž teprve poté, co omyl nohy neznámému

9) Překlad: „Velký otče Augustine, zasloužil sis dnes spatřit vtěleného božího Syna, tobě svědčuji svou církev.“

10) **Lang, P.:** *Augustine in Iconography, History and Legend*, Villanova University New York 1999, s. 54. O ikonografii malby pojednává **P. Preiss**, (cit. v pozn. 3) s. 52, s. 78 (pozn. 210); také **ten-tyž:** *František Julius Lux. Západočeský rokokový malíř*, Praha 2000, s. 85 ad.

11) Přístupná na internetovém serveru <http://ppl.chadwyck.co.uk>. *Patrologia latina* byla knižně vydána v l. 1844-1855 (rejstříky v l. 1862-1865), ed. Jacques-Paul Migne.

12) Toto slovní spojení je jinak v patristice poměrně běžné – vyskytuje se ještě třiašedesátkrát u dalších 50 děl různých autorů; ve Vulgátě se nachází toliko jednou v souvislosti s Hospodinovým příkazem udržování stálého obětního ohně na oltáři (Lv 6,13) K předchozím lemmatům, jakož i k následujícím se mi nepodařilo najít jediné vyhovující spojení, a to ani ve spisech ostatních církevních Otců, případně ve Vulgátě.

13) Překlad autor za pomoci Adama Šmída.

pocestnému, bylo dopřáno v něm spatřit Krista; podobně jako slepým v příběhu z Matoušova evangelia.

Emblém na protější kartuši je bohužel značně poškozený – rozeznáváme bezpečně pouze sluneční kotouč nad globem, z textové pásky je možno přečíst toliko: „UNUS...“, což je však pro bližší určení, jako např. možného citátu z některých Augustinových spisů málo.

Následující čtvrté klenební pole představuje sv. Augustina, chránícího pod svým rozevřeným pláštěm zástupce řeholních společenství řídících se jeho řeholí.¹⁴⁾ Pravici předává řeholníkům rozevřenou knihu Reguly s výmluvným heslem: „VOS DIRIGET ILLA“, tzn. „Vás ať vede ona [Řehole]“; Poblíž je páska tohoto znění: „ME REGIT ILLE“, tzn. „Mne řídí onen [Duch sv.]“. Na jižní kartuši lze bezpečně rozeznat pouze rozkročenou postavu andílka držícího svitek; textová páska je slepá. Kartuše na severní stěně se zachovala v poměrně lepším stavu – můžeme na ní rozpoznat duhu rozepjatou nad oblakem, na duze jakýsi prstenec s mečem či žezlem. Ne zcela dobře čitelná devíza na pásce je tohoto znění: „STABUNT SECURI“, tzn. „bezstarostní budou stát“. I zde je možné vidět vnitřní souvislost s nástrojným výjevem – početná rodina řeholních společenství řídících se Řeholí sv. Augustina je pod záštitou svého řádového patriarchy vedena k Nejvyššímu.

Poslední freska představuje Apoteózu sv. Augustina. Světec v pluvíálu se vznáší za doprovodu andělů přidržujících mu berlu a mitru k nebesům a v ruce drží svůj charakteristický atribut – planoucí srdce. K výjevu se vážou dvě kartuše, z nichž na jedné je vymalováno okřídlené srdce a na druhé planoucí srdce. Na kartuši s planoucím srdcem lze navíc přečíst pásku tohoto znění: „NUNC QUIESC. AUGUSTUS“, tedy: „Nyní spočívá v míru Vznešený“.¹⁵⁾ Podobně jako v předchozích případech, i zde je devízou výstižně komentován příslušný výjev na klenbě, zobrazující tentokrát řádového patrona ve nebeské slávě. Slovo „AUGUSTUS“ je navíc samo o sobě aluzí na svět-covo jméno.

I když je vinou fragmentárního zachování zde předložená rekonstrukce jednotlivých emblémů hypotetická, jejich provázání s jednotlivými poli svatoaugustinského cyklu na klenbě hlavní lodi je možno považovat za průkazné. Emblémy tak tvořily nedílnou součást myšlenkově uceleného programu freskové výzdoby kostela a ve smyslu exemplar rozváděly historické příběhy (*fatti*) nacházející se na klenbě hlavní lodi. Je přitom nanejvýš pravděpodobné, že za projektem svatoaugustinského cyklu v kostele sv. Tomáše stála osobnost teologicky vyhraněná, a to zřejmě vzešlá z augustiniánského řádu.

14) Barokní obraz shodného námětu na plátně lunetového formátu visí v chodbě vedoucí k severní empoře téhož kostela.

15) Předpokládám, že výraz „QUIESC.“ je zkrácením úplného slovesného tvaru „quiescit“.

Kostel sv. Tomáše na Malé Straně, pohled do hlavní lodi.
(Foto zde i násl. autor)

Schema freskové výzdoby V. V. Reinera z let 1728-9 v hlavní lodi kostela sv. Tomáše na Malé Straně v Praze

Z
J + S
V

1A (letící orel)

2A „Ferite fulmina sospes“

3A „Nunquam deficit“

4A (anděl s páskou)

5A (okřídlené srdce)

1B Křesť sv. Augustina

2B Sv. Augustin v disputaci s Manichejci

3B Kristus se dává poznat sv. Augustinovi

4B Sv. Augustin - ochránce řeholních společenství

5B Apoteóza sv. Augustina

1C (pelikán)

2C „Libris repressis concludit“

3C „Unus...“

4C „Stabunt securi“

5C „Nunc quiesc. Augustus“

1A

1B

1C

2A

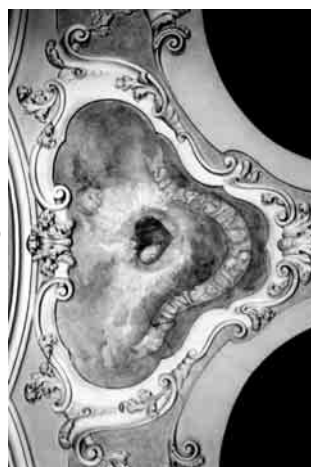

2B

2C

Výjev 3B

Zusammenfassung:

Štěpán Vácha

Ein Beitrag zum Erkennen der Ikonographie des Hl. Augustinus-Freskenzyklus in der St. Thomas-Kirche auf der Kleinseite in Prag

Am Gewölbe des Hauptschiffes der St. Thomas-Kirche (Augustiner-Eremiten) auf der Prager Kleinseite hat Wenzel Lorenz Reiner in den Jahren 1728-29 einen Zyklus von fünf Szenen aus dem Leben des Ordenspatrons, des Hl. Augustinus, gemalt. Dazu gehören im Rahmen der Gesamtkonzeption des Ausmalens des Kircheninneren auch die kleinen, fragmentarisch erhaltenen Embleme in den Stuckkartuschen, die sich auf den Wänden des Hauptschiffes über

den seitlichen Emporen befinden. Der Autor dieses Aufsatzes hat versucht, nach den erhaltenen lateinischen Sinnsprüchen die Embleme zu erläutern und sie in den Kontext mit den übrigen Fresken zu stellen. Es ist unzweifelhaft, dass die Auswahl der Embleme mit den einzelnen Darstellungen aus dem Hl. Augustinus-Zyklus auf dem Gewölbe des Hauptschiffes zusammenhängen sollte.

Tabule se jmény premonstrátů a premonstrátek ve Strahovské knihovně

Marie Kletečková

Ve Strahovské knihovně upoutává pozornost návštěvníků protáhlá dřevěná tabule, nyní umístěná v jižní spojovací chodbě mezi Filosofickým a Teologickým sálem, která však do obsazení kláštera v r. 1950 podle sdělení pamětníků visela v horním ambitu kolem rajskeho dvora v prostoru tehdejšího klášterního archivu (dnešní obrazárny).¹⁾

1) Za informaci děkuji panu
PhDr. K. Dolistovi.

V záhlaví obdélníkové desky o rozměrech 130 x 30 cm je umístěna kartuše z dřevěné imitace hnědého mramoru v prolamovaném zlaceném rámečku. Tabule je rozdělena na tři svislá pole – v prostředním jsou na tmavě zeleném podkladu provedeny zlacené plastické dřevěné ozdoby, dnes částečně poškozené: nahoře rokoková lastura, na níž navazuje mřížka, prodloužená stylizovanými tvary listů. Obdobný, zrcadlově převrácený motiv se opakuje na dolním konci středního pole. Uprostřed je umístěna ozdoba ve tvaru devítilistého květu. Levý i pravý postranní sloupec obsahují každý 77 rámečků, v nichž jsou zasunuty dřevěné destičky, jejichž vnější zaoblený konec přesahuje rámeček a umožňuje tak destičku uchopit, vysunout a zasunout zpět (některé z destiček jsou dnes ovšem, zřejmě vlivem nepříznivých klimatických podmínek minulého uskladnění, nepohyblivé). Dřevo na zadní straně desky je hnědé, hrubě opracované. Profilace horního konce s otvorem, který původně sloužil patrně na zavěšení, napovídá, že hnědá kartuše v záhlaví lícové strany byla asi připojena až později. Na rubu desky je nalepen též lístek s nápisem „*Strahov 616/66*“ – pravděpodobně evidenční číslo Náboženské matice.

Destičky v rámečcích na lícové straně desky jsou přelepeny proužky papíru, na nichž jsou napsána jména. Nápis jsou provedeny červeně a černě, převážně majuskulou, někde s minuskulními koncovkami a abreviaturami – obojí zejména tam, kde bylo třeba šetřit místem. I když snaha zachovat stejný charakter nápisů je evidentní, přesto je pravděpodobné, že byly psány více různými rukama, anebo jednou rukou v průběhu delšího období.

Situace nápisů v obou sloupcích vypadá dnes takto (levá a pravá strana je určena z pohledu pozorovatele, tedy proti tabuli):

Levý sloupec:

1. volné pole
2. volné pole
3. {V:} P: BENEDICTus FORSCHT
4. {?} P: NEPOMUCENus HOFFMAN(N)
5. (V:) P: LUDOLPHUS SCHÖNFUS
6. /červené písmo.../EBAS: THAM(M)
7. /červené písmo.../ FRIDERICUS KEMPFT
8. V: E: P: DÍSMAS COLUMBANI
9. {V:} P. LOHELIus ÖHLSh/!/Legl
10. V: P: ISIDORUS SCHARSCHMID
11. R: R: D: D: IOSE/.../ DE W/.../BURG ABBAS DOXANEN.
12. {?} E: P: EMANUel WENDELIN
13. {V:} P: METHUDIUS IOHN
14. {V:} P: LAURENTi(us) BRAUNHofer
15. {?} P: THADAEUS COLUMBA/.../
16. V: P: FLORIANUS WEISSMan(n)
17. V: P: BALTHASar HORCZIC/.../
18. {?} P: ALEXIUS de La HAYE
19. {?}P: ADRIANus SCHWENARS
20. {?} P: RAYMUNDus MELTZer
21. V: P: BARTHOLOMAe(us) RZIHA
22. {?} P: EMERICus PETRZIK
23. (V:) P: LADISLAUS WANDER
24. {?} P: ADALBERTus OSTERID
25. {V:} P: INNOCEnti(us) KREMP/.../
26. {V:}P: IOAN: Bap: GANDERT
27. V. E. P. DOMINÍCus MIKUSCH
28. {...} P: MATHAEUS MITTNEKER
29. {?} P: LEONARD(us) KETNER
30. V:P: VINCENtius IPPOLD
31. V: P: HERMAN(N)(us) KOTEROws{?}
32. volné pole
33. V: P: CAIETANUS PAUL
34. V: E: P: AMBROSius SCHMID
35. V: E: P: CANDIDUS SÄTHLER
36. {?} P: DANIEL BACHMANN
37. {:} P: WENCESLAus MAYER
38. {?} P: IOAN: Evang: SEHER
39. {?} P: PETRUS ARLT
40. {?} P: MICHAEL LOS
41. {V:} P: IVANUS BERGER
42. {?} P: ERASMus FRAUENdien/.../
43. {?} P: CLEMENS ZIATECZKY
44. {?} E: P: GABRIEL SCHÖTNE{?}
45. V: P: CASIMIRus KAPLANEK
46. volné pole
47. volné pole
48. {?} P: HENRICUS BROZ
49. volné pole

50. **V: P: MATHIAS HARTMAN**
51. /.../ **P: AEGIDIUS CHLADEK**
52. **V: P: RAPHAEL UNGAR**
53. **V: P: STEPHANUS SPIROCH**
54. {?} **P: EDMUNDUS HINEK**
55. volné pole
56. **V: P: LIBORIUS /.../**
57. **V: P: EVERMODUS KESTNER**
58. **V: P: FERDINANDus MARZIK**
59. - 77. volná pole

Pravý sloupec:

1. volné pole
2. **R: F: LEO KREISEL**
3. **R: F: MODESTUS FISCHER**
4. volné pole
5. /.../ **ŠIARD /.../ HLADKY**
6. **R: F: CRISPINus ILLING/.../**
7. {?} **F: NORBERTus LEN/!/AN**
8. **R: F: ANTONIUS HAAS**
9. **V. V. FRANCISca REITEN/.../**
10. volné pole
11. **R: F: ÍSFRIDUS WEYVODA**
12. fragment destičky
13. volné pole
14. **F: OSVALDus U/.../**
15. **F: EVGENIUS GLÜ/.../**
16. volné pole
17. volné pole
18. **Doxansium V: V: CHOR/.../**
19. **F: URBA /.../**
20. destička bez nápisu
21. **V: V: CATHARĭna ULMAN{in}**
22. **V: V: IOANNA KAYLIN**
23. **S: LUCIA HEIZIN**
24. **V: V: ANNA HÖFNER/.../**
25. {?} **V: BARBARA LANGHANin**
26. **V: AGATHA ULRICHIN**
27. volné pole
28. volné pole
29. volné pole
30. **V: V: URSULA SCHÖ/.../**
31. destička bez nápisu
32. volné pole
33. **S: MARTHA EBER/.../**
34. volné pole
35. /.../ **SCHME/.../**
36. **V: V: DOROTHEA LUBIN**
37. volné pole
38. **V: V: MECHTİldis THORANT{in}**

39. volné pole
40. volné pole
41. **V: V: BEATRIX SCHARSchm{?}**
42. **V: V: MICHAELa AUGUSTi{?}**
43. **V: WALBURGIS LHOTK/.../**
44. volné pole
45. volné pole
46. **/.../V: NEPOMUCena SCHWE/.../**
47. **/...černé písmo/S ROS/.../** – fragment papíru bez destičky, asi část příjmení.
48. **V: V: EM(M)ANUELA PAULERi{?}**
49. **V: V:GERTRUDis SCHVEsingeri{?}**
50. **V: BENIGNA NAWRAt{?}**
51. **V: V: PETRONILLA STVRmi{?}**
52. volné pole
53. **S: THECLA ERLBEKIN**
54. volné pole
55. vestička nepolepená papírem, s nečitelným nápisem
56. **/.../ MAGDALĚna ŽATECKi/.../**
57. volné pole
58. volné pole
59. volné pole
60. volné pole
61. **V: V: APOLLONia STELZIngi{?}**
62. **S. MARGARETha TYCHIN**
63. volné pole
64. volné pole
65. **{?}LAURENTia LOREnt{?}**
66. volné pole
67. **/.../ SCHULL/.../** – asi část příjmení
68. volné pole
69. volné pole
70. destička s odlepeným a zkrouceným papírem, nápis není patrný.
71. volné pole
72. volné pole
73. volné pole
74. volné pole
75. volné pole
76. volné pole
77. volné pole

Vysvětlivky k přepisu:

- číslování polí bylo doplněno pro lepší orientaci, na tabuli samotné se nevyskytuje
- červená barva písma je vyznačena tučně
- (...) = rozpis abreviatur
- /.../ = nespolehlivě čitelný nebo zcela nečitelný text
- { } = části textu, které jsou ukryty pod rámcem tabule a jsou čitelné pouze tehdy, povytáhneme-li destičku
- {?} = rámeček tabule pravděpodobně kryje text, destičku však nelze povytáhnout (jedná se zejména o tituly nebo o koncovky ženských jmen)
- /!/ = sic (doplnila autorka)

Po zrušení kláštera v roce 1950 byla tabule spolu dalšími předměty ze Strahova odvezena a uložena v depozitářích Náboženské matice, po roce 1990 vrácena opět na Strahov. Při odvozu s ní bylo zacházeno velice nešetrně²⁾, některé destičky byly patrně zpřeházeny, jak dosvědčují pomíchaná jména bratří a sester v pravém sloupci, jiné se možná, soudě podle volných polí uvnitř seznamu, úplně ztratily.

Jaké jsou okolnosti vzniku tohoto jmenného seznamu a k čemu původně mohl sloužit? Písemná zmínka o tabuli se doposud nikde nenalezla, ústně tradovaných hypotéz je několik:

1. Jedná se o jména zesnulých řeholníků, jejichž jména byla připomínána při modlitbách.
2. Seznam sloužil pro orientaci, kdo je právě přítomen či nepřítomen v klášteře.
3. Ozdobná tabule byla vyhotovena jako slavnostní registr členů a členek premonstrátského řádu k nějaké významné příležitosti.
4. Tabule zachycovala aktuální osazenstvo strahovského a doksanského kláštera a byla průběžně doplňována a obměňována.
5. Jiné, dnes neznámé důvody.

Pokud se chceme pokusit o ověření některé z uvedených hypotéz, je nutno dovědět se více o osobách, jejichž jména jsou na tabuli, často ve velmi torzovitém tvaru, uvedena. Je však nutno hned na začátku zdůraznit, že v našich úvahách se pohybujeme často na poli dohadů, neboť seznam je zjevně defektní a každé z chybějících jmen a jejich osobních dat by mohlo případně dát celému hledání naprosto jiný směr.

Jména a osobní údaje řeholníků se uváděla klášterních análech, přičemž zvláště důležité bylo datum úmrtí, podle něhož se zesnulým ve výroční den jejich smrti věnovala zvláštní vzpomínka při bohoslužbě – k tomuto účelu byla sepisována i samostatná nekrologia. V 18. a 19. století nastává pak na Strahově přímo konjunktura sestavování různých seznamů, katalogů a nekrologií v nejrůznějších časových (též zpětně) a teritoriálních konfiguracích, s rozličnou šíří uváděných informací, od stručných číselných údajů o věku, letech uplynulých od řeholních slibů (profese) a od kněžského svěcení, až po velmi obšírné životopisné zprávy o datu a místu narození, vstupu do řádu, řeholních slibech (profesi), místech působení a zastávaných úřadech (obediencích), datu a příčině úmrtí a případně datu a místu pohřbu.

Ve Strahovské knihovně se zachovala řada rukopisných řádkových katalogů strahovských premonstrátů i doksanských premonstrátek, ať již signovaných nebo bez signatur, obsahujících také jména z tabule.³⁾ Jejich vyčerpávající kritické srovnání nebylo dosud provedeno, rozdíly při namátkovém srovnávání jsou však zanedbatelné, z čehož se dá soudit, že autoři při jejich sestavování znali práce svých předchůdců a vycházeli z nich a že tedy všechny tyto katalogy lze pokládat za poměrně spolehlivé. Pro účely této stati budeme vycházet zejména z údajů Koblasova *Catalogu*, v němž

2) Viz pozn. č. 1.

najdeme všechna jména mužských členů řádu z tabule, a rukopisu Strahovské knihovny DG IV 7, v němž se kromě všech strahovských premonstrátů vyskytují také všechny uvedené doksanské sestry.

U osob, titulovaných v seznamu jako „P., Pater“ je důležité datum kněžského svěcení, neboť od této chvíle mohl dotyčný užívat kněžského titulu, a datum úmrtí. Samozřejmě, že také posmrtně by byl označen jako „Pater“. (Pokud v *Catalogu* v rubrice „*Ordinatio*“ není uvedeno žádné datum, využijeme místo něj datum primice, kterou novokněz slavil několik dnů po vysvěcení.)

U osob na seznamu s označením „F., Frater“, nás naproti tomu zajímá datum vstupu do řádu a datum kněžského svěcení, protože později by jim též příslušel titul „Pater“. Jména řeholníků, kteří nikdy nedosáhli kněžského svěcení, se na tabuli nevyskytují vůbec.

Pro doksanské premonstrátky uvádí rukopis DG IV 7 věk a léta od profese, aktuální v roce 1779.

- 3) Jsou to např. rukopisy *Strahovské knihovny* DF II 26 (č. 1269), DF II 28 (č. 1271), DG II 49 (č. 1601), DG IV (č. 1650), DG IV 7 (č. 1653), DH V 66 (č. 2050), DJ IV 3 (č. 2142), DL VII 31 (č. 2585), DT I 8 (č. 2760), DT III 41 (č. 2863), DT VI 3 (č. 2926), DT VI 4 (č. 2927), DT VI 5 (č. 2928), DU I 9 (č. 2937). Čísla v závorkách odkazují na *Soupis rukopisů Strahovské knihovny Památníku národního písemnictví. Díl III. – VI/2. Zpracoval Bohumil Ryba, Praha, Památník Národního písemnictví 1970-1979* (dále jen *Ryba*). Neaktuálnější pečlivou kompilací údajů o mužských členech řádu jsou dva rukopisy bez signatur, zvané podle svého tradovaného autora Koblasovy. Jeden z nich s titulem *Catalogus universalis Canoniae Sionae Ordinis Praemonstratensis a temporibus B. Ioannis Loheli* (dále jen *Catalogus*) zachycuje jména a osudy řeholníků od doby vlády opata Lohela do přelomu 19. a 20. století v časovém pořadí, v němž vstoupili do kláštera. U každé osoby se uvádějí následující údaje: *Nomen* (jméno řádové i původní), *Cognomen* (příjmení), *Patria* (národnost a místo narození), *Nativitas* (datum narození), *Introitus* (datum vstupu do řádu), *Vestitio* (datum přijetí řeholního hábitu), *Professio* (datum řeholních slibů), *Ordinatio* (datum kněžského svěcení), *Primitia* (datum první mše, již novosvěcenec sloužil), *Obedientiae* (výčet úřadů, jež jmenovaný během života zástával) a *Obitus* (datum, příčina a místo úmrtí, případně pohřbu). Z výše uvedených signovaných rukopisů poslouží jako pramen informací o strahovských premonstrátech, ale hlavně i o doksanských sestrách ve sledovaném období především rukopisy *Strahovské knihovny* se signaturou DF II 26, DG IV 7 a DF II 28. Tyto tři písemnosti zahrnují v rámci mnoha informací o různých premonstrátských konventech i jiných církevních institucích v první řadě soupis členů strahovského a členek doksanského kláštera a též jejich nekrologia. DF II 26 má vrocení 1764. DG IV 7 se svým obsahem hlásí do roku 1779 a v jeho katalozích najdeme všechna jména uvedená na tabuli. DF II 28 je doveden až do roku 1789 a zajímá nás v něm zejména seznam doksanských sester při zrušení kláštera a nekrologium. U řeholníků uvádějí všechny tři katalogy věk („Ae:“), počet let od řeholních slibů („P:“) a počet let od kněžského svěcení („S:“) U řeholnic se udává věk („Ae:“), počet let od profese („P:“) a eventuelně počet let od velace, slavnosti při níž se dotyčná stala chórovou sestrou („V:“) Sestry, které měly doživotně zůstat laičkami, jsou titulovány „S:“, tj. Soror, ostatní „V:“, tj. Virgo, bez ohledu na to, zda postavení chórové sestry již dosáhly, nebo na ně teprve čekaly. Kontrolními prameny jsou dále Strahovské anály, a to zejména pro rok 1782 (SK, sign. DJ IV 3), kde je mimo jiné uveden seznam premonstrátek při zrušení Doksan (f. 78v-81r). Podobnou informaci přináší na s. 129-133 i kniha M. M. Feyfara, *Kurze Geschichte des Königlichen Prämonstratenser – Jungfrauen – Stiftes Doxan bei Leitmeritz von seiner Gründung bis zu seiner Aufhebung nebst Beschreibung der Stiftskirche, ihrer Merkwürdigkeiten in der Vergangenheit und Gegenwart*, Dresden 1860 (dále jen Feyfar). Z ní pravděpodobně čerpal D. Čermák pro svou práci *Premonstráti v Čechách a na Moravě. Stručné vypsání osudů jednotlivých buď ještě stávajících neb již vyhlazených klášterů toho řádu*, Praha 1877, s. 171-172 (dále jen Čermák). Nejznámější doksanské nekrologium, které dnes uchovává Národní knihovna ČR v Praze pod sign. XIII D 25 je dovedeno pouze do 17. století (srv. Truhlář, J.: *Catalogus codicum manu scriptorum latinorum, qui in C. R. Bibliotheca publica atque Universitatis Pragensis asservantur. Pars posterior*, Pragae 1906. P. 235, No 2317.)

V porovnání s *Catalogem* a DG IV 7 vypadá situace osob na tabuli takto:

Levý sloupec:

	Ordinatio	Obitus
3. P. Benedictus Carolus Forst	1758	1800
4. P. Ioannes Nepomucenus Hoffman	1734	1780
5. P. Ludolphus Franciscus Schönfuss	1736	1782
6. P. Sebastianus Ioannes Tham	1755	1758
7. P. Fridericus Ioannes Kempf	1741	1781
8. P. Dismas Franciscus Columbani	1740	1778
9. P. Lohelius Franciscus Oehlschlegel	1755	1788
10. P. Isidorus Franciscus Scharschmid	1749	1790
11. P. Iosephus Franciscus Eques de Winkelburg	1739	1797
12. P. Emanuel Franciscus Wendelin	1745	1798
13. P. Methudius Carolus Iohn	1746	1782
14. P. Laurentius Iosephus Braunhofer	1764	1804
15. P. Thadeus Ioannes N. Columbani	1751	1799
16. P. Florianus Iosephus Weissman	1748	1781
17. P. Balthasar Ioannes N. Horčičzka	1749	1780
18. P. Alexius Ioannes N. Eques de La Haye et Dürenhagen	1752	1789
19. P. Adrianus Ioannes N. Schwenars	1752	1790
20. P. Raymundus Ioannes N. Meltzer	1752	1780
21. P. Bartholomeus Cajetanus Rziha	1751	1783
22. P. Emericus Venceslaus Petrzik	1752	1798
23. P. Ladislaus Wander	1753	1782
24. P. Adalbertus Antonius Osterid	1754	1803
25. P. Innocenc Ioannes Kremputa	1755	1780
26. P. Ioannes Bapt. Ernestus Gandert	1744	1784
27. P. Dominicus Antonius Mikusch	1755	1791
28. P. Antonius Mitneker	1741	1791
29. P. Leonardus Franciscus Kettner Primitio	1756	1779
30. P. Vincentius Venceslaus Ippold	1757	1803
31. P. Hermanus Koterowsky	1758	1785
33. P. Caietanus Ioannes Paul Primitio	1756	1798
34. P. Ambrosius Antonius Schmidt	1752	1811
35. P. Candidus Iosephus Saethler	1758	1788
36. P. Daniel Ioannes N. Pachmann (dle DG IV 7 Bachmann)	1758	1795
37. P. Venceslaus Mayer	1759	1800
38. P. Ioannes Evang. Antonius Seher Primitio	1759	1787
39. P. Petrus Franciscus Arlt	1764	1798
40. P. Michael Ioannes N. Los	1762	1790
41. P. Ivanus Ioannes N. Berger	1764	1796
42. P. Erasmus Iosephus Frauendi/!/nst	1763	1807
43. P. Clemens Antonius Ziatecky	1764	1797
44. P. Gabriel Antonius Schötner	1764	1796
45. P. Casimirus Ioannes N. Kaplanek	1764	1810
48. P. Iosephus Henricus Broz	1767	1804
50. P. Mathias Iosephus Hartman	1769	1782
51. P. Aegidius Chladek	1769	1806
52. P. Raphael Carolus Ungar	1770	1807

53. P. Stephanus Ioannes Spiroch	1770	1804
54. P. Edmundus Ioannes Hinek	1771	1803
56. P. Liborius Leopoldus Schirl	1771	1804
57. P. Evermodus Ioannes N. Kestner	1772	1828
58. P. Ferdinandus Barholomaeus Marzik	1773	1812

Pravý sloupec:

	Introitus	Ordinatio
3. F. Leo Andreas Kreisl	1769	1777
4. F. Modestus Ioannes Fischer	1766	1776
5. F. Siardus Augustinus Hladky	1772	1778
6. F. Crispinus Ioannes Illinger	1766	1774
7. F. Norbertus Ignatius Lehmann	1772	1777
8. F. Antonius Iosephus Haas	1766	1774
9. V. Francisca Reitenberg: /in?/	Ae: 62	P: 40
11. F. Isfridus Franciscus Weywoda	1766	1776
14. F. Oswaldus Thomas Ulm	1772	1778
15. F. Eugenius Iosephus Glück	1771	1777
19. /F. Urbanus Leopoldus Rosche	1770	1777 ?/
	Ae:	P:
21. V. Catharina Ulmanin	68	46
22. V. Ioanna Kaylin	52	26
23. S. Lucia Haintzlin	54	24
24. V. Anna Höfferin	62	45
25. V. Barbara Langhansin	75	55
26. V. Agatha Ulrichin	29	8
30. V. Ursula Schönfusin	54	32
33. S. Martha Eberlin	52	27
35. /V. Gabriela Schmettzerin	42	22?/
36. V. Dorothea Lubin	50	26
38. V. Mechtildis Thoranthin	54	36
41. V. Beatrix Scharsmidin	61	44
42. V. Michaela Augustinetz	36	12
43. V. Walburgis Lhotkai(n)	34	12
46. Nepom(ucen)a Schwesingeri(n)	80	56
47. /Fragment papíru, volně zasunutý v tomto poli, patří zřejmě k č. 19 pravého sl./		
48. V. Emmanuela Paulerin	43	24
49. V. Gertrudis Schwesing: /erin?/	42	21
50. V. Benigna Nawratilin	27	8
51. V. Petronilla Sturmin	44	24
54. S. Thecla Erlbeckin	34	9
56. V. Magdalena Ziatezkin	40	15
61. V. Apollonia Steltzingin	51	28
62. S. Margaretha Tychin	46	20
65. S. Laurentia Lorentzin (v rkp. DG IV 7 není uvedena v katalogu, ale v nekrologiu k r. 1775)		
67. /V. Hedwigis Schullerin	60	39?/

Jak vypadá pět formulovaných hypotéz pod zorným úhlem zjištěných faktů?

Hypotéza č. 1

(tj. seznam zemřelých) se nezdá být pravděpodobná z těchto důvodů:

v pravém sloupci figurují jména bratří (F.), kteří později dosáhli kněžského svěcení a měli by tedy posmrtně být titulováni „*Pater*“ (P.);

na seznamu je s velkou okázalostí uveden doksanský opat Winkelburg (č. 11 levého sloupce – červené písmo, plný titul). Naproti tomu jméno strahovského opata Václava Mayera je zapsáno až v 37. poli a v naprosto shodném provedení jako všech ostatních spolubratří (červený titul a iniciály, ostatní černé), takže v době, kdy se seznam vytvářel resp. naposledy aktualizoval, nemohl být ještě opatem. Úřadujícím anebo zesnulému strahovskému opatu by musela být věnována přinejmenším obdobná pozornost jako doksanskému;

všichni premonstráti uvedení na tabuli působili v řádu převážně v letech 1758-1778, nenajdeme zde ale ani jednoho z těch, kteří ve stejném období zemřeli.⁴⁾ Tato námitka je ovšem sice příznačná, nikoli však plně průkazná, neboť vzhledem k dnešnímu torzovitému stavu seznamu nelze stoprocentně vyloučit možnost, že všechny tabulky zemřelých se ztratily.

K hypotéze č. 2:

Druhá tradovaná domněnka tvrdí, že seznam zastával funkci jakési domovní evidence – při odchodu mimo klášter se tabulky se jmény povytahovaly a po návratu zase zasunovaly zpět – a vznikl po zrušení doksanského kláštera v roce 1782, kdy podle neověřené ústní tradice některé z tamních sester našly azyl na Strahově.⁵⁾

První a zásadní slabinou této téze je skutečnost, že se nikde v pramenech neobjevuje zpráva, že by doksanské sestry jako komunita dožily na Strahově. V roce 1782 se sem přestěhoval opat Winkelburg, pro něhož byly upraveny prostory provizoriátu.⁶⁾ D. Čermák, který ve své knize zmiňuje další osudy některých řeholnic, uvádí pouze Hermannu Höferovou, která „*obývala ve farním domě na Strahově*“.⁷⁾ Pokud by jich tam bydlelo více, jistě by je neopomněl vyjmenovat.⁸⁾

Této hypotéze dále nevyhovují:

zmínění fratres, kteří do roku 1782 již všichni dosáhli kněžského svěcení a tedy titulu „*Pater*“;

sestry, které v roce 1782 byly již prokazatelně po smrti. Podle doksanského nekrologia v DF II 28 zemřely sestry Ioanna (č. 22 pravého sloupce), Barbara (č. 25 pr. sl.) a Nepo-

4) Mezi P. Thamem (+ 1758) a P. Dismasem Columbanim (+ 1778) je v nekrologiích rukopisů DG IV 7 a DF II 28 uvedeno zesnulých 58 řeholníků a 28 řeholnic, z nichž na tabuli se vyskytuje pouze sestra Laurentia (č. 65 pr. sl.), která zemřela r. 1775.

5) Dříve než začneme rozvíjet jakoukoliv úvahu o strahovské tabuli jako o seznamu žijících členů a členek strahovského a doksanského konventu, je na místě znovu připomenout jeho nynější očividnou neúplnost ve srovnání s tehdejšími reálným stavem: na tabuli dnes figurují jména 61 strahovských premonstrátů a 26 doksanských premonstrátek, zatímco např. v roce 1764 žilo v těchto konventech 101 bratří a 50 sester (srov. DF II 26), tedy téměř dvojnásobek. V doksanském klášteře přebývalo v roce jeho zrušení 1782 celkem 49 sester (srov. DF II 28).

6) Viz rukopis SK, sign. DJ IV 4, *Annales Strahovienses pro anno 1782*, f. 79v.

7) Tato se navíc na tabuli vůbec nevyskytuje – podle DG IV 7 z roku 1779 měla tehdy teprve 2 roky po profesi, tj. v Doksanech mohla pobývat přibližně od roku 1776.

8) Srov. též údaje Strahovských análů pro rok 1782 na f. 79v. a dále záhlaví na f. 15v v rukopise DF II 28: „*Regij Parthenonis Doxanen: anno 1782. 20. Martij Virgines Cassatae 49: una manca, alias completae 50. Vivunt dispersae /sic!/ pro anno 1789. Pensionatae 200 f.*“

mucena (č. 46 pr. sl.) mezi lety 1779-1782. Sestra Laurentia (č. 65 pr. sl.) podle nekrologia v DG IV 7 zesnula již v roce 1775;⁹⁾

premonstráti, kteří rovněž nebyli již v roce 1982 naživu (č. 4, 6, 7, 8, 16, 17, 20, 25 a 29 levého sloupce a č. 14 pravého sloupce – P. Hoffman, P. Tham, P. Kempf, P. Dismas Columbani, P. Weissmann, P. Horčíčka, P. Meltzer, P. Krempita, P. Kettner a P. Ulm). Z ostatních pak, pokud se dá zjistit ze sloupce „*Obedientiae*“ v *Catalogu*, někteří pravděpodobně kolem roku 1782 působili jinde než na Strahově. (Zde je ovšem nutno konstatovat, že výčet obedienčí nelze chápat jako kontinuální curriculum vitae příslušné osoby, ale spíše jako připomenutí nástupu do důležitých funkcí. Velmi často lze například v *Catalogu* pozorovat i několikaletou mezeru mezi primicí a první uvedenou obedienčí. Nelze tedy vyloučit, že v mezidobí dotýčný nemohl na čas pobývat jinde, třeba i na Strahově.)

Hypotéza č. 3, tj. vznik celého seznamu najednou k nějaké příležitosti nebo z jiného, dnes neznámého důvodu:

Pokud by seznam měl vzniknout jednorázově, je třeba najít časový interval, v němž by všechny dotýčné osoby žily a zároveň jim příslušel titul, pod nímž jsou uvedeny. Vycházíme-li z úvah, opírajících se o údaje strahovských premonstrátů, pak je tento interval omezen daty kněžského svěcení posledního z paterů (Ferdinand Marzik – č. 58 levého sl.) 18. 9. 1773 a prvních fraterů (F. Illinger a F. Haas – č. 6 a 8 pravého sl.) 29. 5. 1774. Doksaňské sestry podle DG IV 7 byly všechny v této době členkami konventu a jejich jména by se tudíž na tabuli v letech 1773-1774 vyskytovala zcela právem.

Do období 1773-1774 nezapadá ze všech jmen pouze P. Tham (č. 6 levého sloupce), který zemřel již roku 1758 a mohl by tedy být na seznam zařazen pouze *in memoriam*. (Protože ovšem tabule je evidentně neúplná, nelze stoprocentně vyloučit, že podobně nebyla posmrtně uchovávána i dnes ztracená jména dalších řeholníků.)

Jaké výročí či jiná událost na Strahově nebo v Doksaňech v letech 1773-1774 mohla mít souvislost se vznikem slavnostní tabule? Co se vůbec dělo na Strahově a v Doksaňech od dvacátých do počátku osmdesátých let 18. století, to jest v období, které je vymezeno nejstarším (profese sestry Barbary – č. 25 pravého sl. – roku 1724) a nejmladším (před nástupem Václava Mayera do opatského úřadu roku 1779) časovým údajem, které lze ze jmen tabule vydedukovat?

V roce 1727, za vlády opata Mariana Hermanna, se připomínalo sté výročí přenesení ostatků zakladatele řádu sv. Norberta na Strahov, což bylo mimo různých slavností spojeno také s rozsáhlými přístavbami, rekonstrukcemi

9) Srovnej též katalog DG II 49, pars 2, f. 39r: sestra Laurentia zesnula r. 1775 sestry Johanna a Nepomucena r. 1779 a sestra Barbara r. 1781. O sestře Nepomuceně se zminuje také Feyfar na s. 116 jako o předposlední doksaňské převorce. V roce 1757 se sice svého úřadu pro pokročilý věk vzdala, žila však ještě více než dvacet let.

a novou výzdobou starých prostor. Opat Hermann zemřel roku 1741 a byl v opatském úřadu vystřídán Gabrielem Václavem Kasparem.

V Doksanech vládl od roku 1733 probošt Benedikt Bayer, který roku 1738 získal opatskou hodnost.¹⁰⁾ Jeho nástupcem se roku 1754 stal Josef von Winkelburg (č. 11 levého sloupce).

Po roce 1740 trpěly Čechy následky válek císařovny Marie Terezie s ostatními zájemci o habsburské dědictví. Roku 1741 na podzim Sasové obsadili Litoměřice, ubytovali se zde na zimu a později odtáhli do Prahy, v roce 1742 je následovali Francouzové. Pro Doksany to samozřejmě znamenalo dodávky potravin i dalších potřeb pro vojsko, rekvizice i jiné nepříjemnosti, celkem ale klášter z této etapy války vyvázl ještě poměrně lehce. Hůře bylo na Strahově, když koncem léta 1742 obsadili Francouzové Prahu a vzájemně se ostřelovali s císařským vojskem, jež se snažilo město dobýt. Klášter i kostel byly tehdy těžce poškozeny. Opat Gabriel Václav Kaspar s částí konventu se na čas uchýlil nejdříve na Hradištko, potom do Milevska. Po bojích bylo třeba přistoupit ke generální opravě, v jejímž rámci získal celý objekt svou definitivní dnešní podobu.

Koncem léta 1744 byla Praha obsazena pro změnu Prusy, což klášteru přineslo četné finanční a ekonomické nepříjemnosti, budovy samy však výrazněji neutrpěly.

Další pohromu znamenal počátek tzv. sedmileté války. V červnu roku 1757 o Prahu znovu bojovalo pruské vojsko, Strahovský klášter se však ani tentokrát naštěstí neocitl v centru vojenských operací. Přesto se opat s několika bratry na čas uchýlil do Schläglu, kam odvezli také ostatky sv. Norberta. Podobná situace se tohoto roku opakovala ještě jednou v listopadu – tehdy opat se sv. ostatky odjel do Chyšky. Začátkem prosince se vrátil a na Strahově zavládl na určitou dobu zase poměrný klid.

Svízele sedmileté války se ovšem brzy znovu projevil, tentokrát v Doksanech. V dubnu 1758, za vlády Josefa von Winkelburga, klášter přepadli Prusové a dokonce tehdejší provizor Emmanuel Wendelin (č. 12 levého sloupce) byl kvůli výkupnému jako rukojmí na čas zavláčen do Lipska, odkud se vrátil teprve v srpnu 1758.

Po skončení sedmileté války roku 1763 následovalo na Strahově i v Doksanech dosti dlouhé období klidu a rozkvětu. Na místo zemřelého opata Kaspara byl zvolen a 9. prosince 1764 pražským biskupem za asistence opatů doksanského a od sv. Mikuláše slavnostně infulován František Michael Daller, který pokračoval v obnově a dostavbách Strahova.

Radikální zásah do života řádu znamenalo roku 1772 státní nařízení, že premonstrátské kláštery nemají nadále udržovat spojení s generálním opatstvím v Prémontré a každé opatství se má stát samostatnou jednotkou. Toto napětí mezi úsilím státu o decentralizaci řádu a naopak řádovými snahami

10) Srov. **Backmund, N.:** *Monasticon Praemonstratense*, Tom. 1., Straubing 1949, s. 287.

o zachování co nejvyšší míry dosavadní vnitřní organizace vzrůstalo až do církevních reforem Josefa II. počátkem 80. let 18. století, kdy vyvrcholilo ustavením kongregace premonstrátských klášterů pouze v rámci Rakouska, zrušením exempce premonstrátského řádu a jeho zařazením pod pravomoc biskupských ordinariátů, zrušením vlastního řádového školství a zánikem mnoha klášterů.

Mezitím se ovšem událo ještě mnoho jiných dějinných zvratů. Po Dallerově smrti byl roku 1777 byl biskupem Tvrdým za asistence tepelského a doksanského opata infulován Bohuslav Jan Herwig.

V roce 1778 přestály Čechy opět pruský vpád. Ostatky sv. Norberta přenesl převor Kandidus Saethler (č. 35 levého sloupce) na čas do Zduchovic.

V srpnu 1778 Prusové obsadili Litoměřice a v okolí Doksany se odehrávaly bitky mezi pruskými a rakouskými vojáky. Koncem září byli Prusové rakouským generálem Laudonem donuceni k ústupu a 29. září navštívil Doksany císař Josef, aby si prohlédl místo střetnutí. Není vyloučeno, že právě tato návštěva, při níž se panovník obeznámil se se stavem i dobrou hospodářskou situací kláštera, se stala osudnou pro pozdější vývoj událostí.

15. září 1779 byl pražským sufragánem za asistence tepelského a doksanského opata na Strahově infulován opat Václav II. Josef Mayer (č. 37 levého sloupce), za nějž prošel klášter jedním z nejobtížnějších období své existence:

Po smrti císařovny Marie Terezie se ujal samostatné vlády její syn Josef II. a začal provádět rozsáhlou církevní reformu v duchu tehdejšího osvícenského absolutismu. Jejím hlavním účelem bylo dostat církve pod kontrolu státu a zredukovat její vliv i bohatství. Toho se snažil císař dosáhnout především rušením klášterů, jež neprovozovaly charitativní, výchovně – vzdělávací nebo jinak veřejně prospěšnou činnost. Strahov se nakonec udržel, Doksany ne. Ačkoli doksanské sestry v prosinci 1781 zřídily klášterní školu a začaly v ní vyučovat, přesto v březnu 1782 dorazila do kláštera komise vedená rakovnickým krajským hejtmánem hrabětem Kolovratem Kralovickým, která ohlásila likvidaci kláštera z vůle panovníka a převzala budovy, zařízení i majetek. Intervence doksanského a strahovského preláta ve Vídni se ukázala jako neúčinná – nová komise pod vedením kouřimského hejtmana Karla ryt. Bienenburga potvrdila a dokonala činnost té první. Sestrám byla poskytnuta pětiměsíční lhůta k opuštění kláštera. Ty, které ještě nesložily sliby, se vrátily k civilnímu životu, ostatní dožívaly u příbuzných nebo v jiných kláštelech.¹¹⁾

Jak vyplývá z předchozího stručného dějinného přehledu, v letech 1773-74 se žádná událost hodná oslavy neodehrála. Seznam by mohl vzniknout jedině snad jako registr od roku 1772 samostatného kláštera strahovského a jeho ženského

- 11) Pasáz o historii strahovského a doksanského kláštera není vyčerpávající – účelem bylo zaměřit se především na dějinné momenty a údaje, které by mohly mít vztah ke vzniku tabule se jmenným seznamem. Byla vypracována podle Čermáka; Feyfara; Backmundova *Monasticonu Praemonstratense*; práce Weyraucha, E. A. : *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahow*, Prag 1863; *Velkých dějin zemí Koruny české. Sv. 10. 1742-1792*, Praha 2001 (autoři P. Bělina, J. Kaše a. P. J. Kučera). Soudobé strahovské analý pro léta 1744-1779 neexistují. Rekonstrukce událostí tohoto období byla zpracována až zpětně v roce 1861 z podnětu opata Dallera E. A. Weyrauchem, autorem *Geschichte ... Strahov*. Tento VII. díl Strahovských analý se signaturou DJ III 8 je dnes uložen v SÚA, ŘP Strahov, kniha č. 225.

protějšku Doksan. Je ovšem otázkou, zda by tehdejší premonstráti chtěli čímkoli oslavovat tento pro ně nikterak vítaný právní akt.

Jinou závažnou námitku proti jednorázovému vzniku seznamu představuje skutečnost, že tabule byla nepochybně konstruována se záměrem, aby destičky se jmény se daly vysunovat a obměňovat (dokonce u č. 25 levého sloupce se pod částečně odlepeným růžkem papírového lístku dá pozorovat spodní vrstva, patrně s částí písmena). Seznam pro jednu konkrétní příležitost by byl vyroben asi spíše „napevno“.

Časový interval 1773-1774 bude tedy pravděpodobnější považovat za období, v němž byl seznam naposledy doplňován novými jmény a údaji,¹²⁾ než za termín vzniku tabule.

Hypotéza č. 4

navazuje na hypotézu třetí a předpokládá, že seznam vznikl v blíže neurčené době, ať už při nějaké významné příležitosti nebo bez konkrétního důvodu, pro registraci žijících členů strahovského a členek doksanského konventu a byl průběžně aktualizován. Abychom ji mohli ověřit, sestavíme si nejdříve časovou osu, zachycující chronologicky všechna důležitá data a skutečnosti, jež by k tabuli mohly mít nějaký vztah:

1724 – profese nejstarší uvedené doksanské sestry (č. 25 – sestra Barbara). Toto je nejstarší časový údaj, který lze ze seznamu v jeho nynější podobě vydedukovat, nemusí však nutně být termínem *post quem* pro jeho vznik. Akceptujeme-li předpoklad, že jména zesnulých členů a členek řádu byla z tabule odstraňována, ztrácíme tím vlastně jakýkoliv opěrný bod pro úvahu o době jejího vzniku;

1727 – oslavy stého výročí přenesení ostatků

sv. Norberta z Magdeburku na Strahov;

1734 – kněžské svěcení a tudíž označení „P.“ pro prvního z paterů, Jana Nep. Hoffmanna (č. 4 levého sloupce);

1738 – doksanskí probošti získali opatskou hodnost; od 30. let 18. století – počátek užití ozdobného prvku mušle, od 40. let pak mřížky ve výtvarném umění;¹³⁾

1743 – obnova Strahova po francouzské okupaci;

1754 – nástup Josefa von Winkelburga (č. 11 levého sloupce) jako opata v Doksanech;

1758 – březen – umírá P. Sebastian Tham (č. 6 levého sloupce);

1758 – konec pruské okupace;

1764 – opatská volba Františka Michaela Dallera na Strahově, následovaná obdobím klidu a rozkvětu;

12) Nenajdeme v něm již žádného z řeholníků, kteří podle katalogů vstoupili na Strahov po Oswaldu Ulmovi (č. 14 pravého sl.), tj. po 27. 9. 1772. Doksanské sestry Agatha (č. 26 pravého sl.) a Benigna (č. 50 pravého sl.) měly profesi roku 1771, do Doksan tedy mohly přijít asi o rok dříve. Žádné „služebně mladší“ již na tabuli uvedeny nejsou.

13) Srovnej **Herout, J.:** *Slabi-kář návštěvníků památek*, Praha s. a., s. 207 a 208.

- 1770 (cca) – tohoto roku přišly do Doksan poslední řeholnice, které ještě figurují na seznamu;
- 1772 – do kláštera vstoupili poslední premonstráti, jež jsou ještě uvedeni na tabuli (F. Siard, F. Norbert a F. Oswald – č. 5, 7 a 14 pravého sl.);
- 1773 – 18. 9. – P. Ferdinand Marzik (č. 58 pravého sl.) je jako poslední z osob, titulovaných na tabuli „P.“, Pater, vysvěcen na kněze. Toto je zároveň nejmladší nepochybný a prokazatelný časový termín, kdy bylo v seznamu něco úmyslně měněno. Pro vysvětlení absence pozdějších zemřelých je již nutno připustit i možnost, že jejich tabulky se ztratily náhodně;
- 1774 – 29. 5. první z řeholníků, jež jsou na seznamu uvedeni jako „F.“, frater, přijali kněžské svěcení (F. Illinger a F. Haas – č. 6 a 8 pravého sloupce);
- 1775 – umírá sestra Laurentia (č. 65 pravého sloupce);
- 1777 – zesnulý opat Daller je v úřadu vystřídán Bohuslavem Herwigem. Zároveň se toho roku slaví 150. výročí přenesení ostatků sv. Norberta na Strahov;
- 1778 – nový pruský vpád do Čech. Téhož roku 11. 9. umírá P. Dismas Columbani (č. 8 levého sloupce), po P. Thamovi druhý zesnulý z řeholníků uvedených na seznamu;
- 1779 – úmrtí opata Herwiga a opatská volba Václava Mayera;
- 1782 – zrušení doksanského kláštera.

14) V intervalu mezi vysvěcením prvních fraterů v roce 1774 a smrtí P. Dismase Columbaniho v roce 1778 zemřelo na Strahově a v Doksanech 15 bratří a 7 sester, z nichž na tabuli najdeme jen zmíněnou sestru Laurentii.

Některé z těchto událostí, ať už to byla opatská volba, oslavy jubilea přenesení ostatků sv. Norberta nebo euforie ze šťastného konce jedné z válečných epizod, se teoreticky mohla stát důvodem pro zhotovení slavnostního registru osazenstva klášterů na Strahově a v Doksanech. Pro přesnější určení, zda a která to byla, však chybějí potřebné důkazy.

Hypotéza č. 5

V předchozích úvahách se podařilo poměrně hodnověrně určit dobu, kdy seznam přestal být aktualizován: poslední nové údaje byly nejspíše doplněny mezi zářím 1773 a květnem 1774, později už byla pravděpodobně pouze odstraňována jména zemřelých¹⁴⁾, a to ještě ledažby, jak svědčí zachované tabulky P. Thama, zesnulého roku 1758, a sestry Laurentie, zesnulé roku 1775. Veškeré manipulace v seznamu musely skončit nejpozději před opatskou volbou Václava Mayera 8. 3. 1779, pravděpodobně se tak ale stalo již dříve, poněvadž P. Dismas Columbani ještě na tabuli je, ačkoliv zemřel roku 1778.

Pokud se dá při dnešním defektním stavu zkoumaného předmětu tvrdit, zdá se, že zájem o něj ustal asi s koncem vlády opata Dallera a nástupem Herwigovým v roce 1777. Zastaralý, současné realitě již neodpovídající seznam mohl být odstraněn například během různých úklidových a „zkrašlovacích“ aktivit, které na Strahově nepochybně předcházely oslavám 150. výročí přenesení ostatků sv. Norberta.

Těžší je ovšem, jak již bylo řečeno, stanovit dobu vzniku tabule. Pokud totiž přijmeme domněnku, že se na ni zařazovala jména nově vstoupivších osob, zatímco jména zesnulých se odstraňovala, pak nelze prakticky vůbec určit, od kdy se tak začalo dít.

Jedním z nejtvrdších oříšků celé desky je P. Tham, neboť datum jeho úmrtí již v roce 1758 vážně narušuje předpoklad, že tabule je seznamem pouze žijících členů řádu. Tento strahovský premonstrát se narodil roku 1726, do řádu vstoupil roku 1747, kněžské svěcení přijal v roce 1755 a hned poté odešel do Žatce, kde tři roky nato ve věku pouhých 32 let zemřel.¹⁵⁾ Dochování jeho jména na tabuli by se snad dalo vysvětlit okolností, že zemřel poměrně mlád a celý svůj aktivní kněžský život prožil mimo Prahu, takže na Strahově (tím méně případně v Doksanech) nezanechal po sobě výraznější stopu. V roce 1758 měli navíc v obou klášterech (a zejména opět v Doksanech) mnoho starostí s pruským vpádem a mohlo se tedy stát, že tabulka s jeho jménem prostě unikla pozornosti a už to tak zůstalo. (Podobným opomenutím později možná nebylo vyřazeno jméno zesnulé sestry Laurentie a též některým osobám v pravém sloupci, které už dosáhly kněžského svěcení, bylo ponecháno označení „F“. Tato opomenutí však již nejsou tak podstatná, neboť k nim došlo v době, kdy zájem o seznam, na rozdíl od roku 1758, již evidentně upadal.)

Pokud byl P. Tham byl do seznamu zařazen ještě jako žijící, můžeme předpokládat, že tabule nevznikla po roce 1758.

Byla-li by tabule vyrobena jako celek, mohly by se stát určitým vodítkem pro dataci motivy lastur a mřížek, jejichž počátky užití ve výtvarném umění klade Herout do 30.-40. let 18. století. Ani toto časové vymezení ovšem není bezvýhradné, neboť řezbářská výzdoba středního pruhu, jak již bylo uvedeno na začátku při popisu desky, nemusela vzniknout současně s postranními sloupci jmen.

Zkusme však přesto formulovat jistou neprokazatelnou, ale určitou míru věrohodnosti nepostrádající teorii:

I když budeme předpokládat, že první dvě volná pole levého sloupce obsahovala pravděpodobně červený strahovský nadpis, analogický nadpisu „*Doxansium V. V. Chorus*“, a pod ním jméno aktuálního strahovského opata, provedené stejně honosně jako doksanského Josefa von Winkelburga,

15) Údaje o jeho úmrtí se v různých zkoumaných katalozích rozcházejí o den (10. a 11. března), měsíc a rok 1758 jsou však všude shodné a tedy spolehlivé.

přesto je akcentace Doksan na tabuli očividná. Jako možné logické vysvětlení tohoto faktu se nabízí domněnka, že nemusela být nutně určena pro Strahov, nýbrž možná pro Doksany, a že podnětem (nebo autorem) zkoumaného díla byla nějaká událost (nebo osoba), která měla vztah současně ke Strahovu i k Doksanům. Co nebo kdo to mohl být?

Vraťme se nyní znovu k rukopisným strahovským řádovým katalogům. V *Catalogu* mezi premonstráty, vstoupivšími do řádu roku 1758, upoutá jméno Šimona Josefa Trusky. V kolonce „*Patria*“ je údaj „*Boemus Raudnicensis*“, jako „*Obedientia*“ čteme „*Conversus*“. Konvršové, laičtí bratři, byli v kněžském řádu premonstrátských řeholních kanovníků dosti vzácným jevem.

Co o Šimonu Truskovi píše jeho mladší současník a spolubratr Jan Bohumír Dlabac¹⁶⁾ a strahovský regenschori a archivář z počátku 20. století Romuald Perlík¹⁷⁾ Truska se narodil 5. dubna 1734 v Roudnici. Od svého otce Václava Trusky, který byl uměleckým truhlářem a pracoval pro rod Lobkowiczů, se od dětství přiučoval řemeslu. Později odešel do Prahy do učení k dvornímu uměleckému truhlři Kaiserovi, u něhož setrval s krátkým přerušením roku 1757, zapříčiněným pruským vpádem do Čech, pravděpodobně až do chvíle, kdy jej 7. října 1758 opat Gabriel Kaspar přijal jako kandidáta na Strahov, kde 5. listopadu téhož roku obdržel premonstrátský hábit a 1. ledna 1761 složil řeholní sliby. V klášteře jako bratr laik (konvrš) zastával – pravděpodobně do roku 1765 – úřad fortnýře, později byl jako „*excitator matutinalis*“ pověřen probouzením bratří k jitřním modlitbám. Přes své řádové povinnosti i mnohostranné další zájmy¹⁸⁾ nezapomínal ani na své původní řemeslo. Protože na Strahově v té době existovala truhlářská dílna, měl jistě dost možností zabývat se prací s dřevem.¹⁹⁾

Truska byl zřejmě poněkud zvláštní až svérázná osobnost, mezi bratry se však přesto, nebo možná právě proto, těšil zájmu a patrně i oblibě.²⁰⁾ Zemřel 14. ledna 1809.

Je velmi pravděpodobné, že s premonstrátským řádem se v mládí seznámil právě na rodném Podřipsku a není vyloučeno, že to byl někdo z doksanských premonstrátů, snad sám opat Winkelburg, kdo jej přivedl na myšlenku vstoupit do strahovského kláštera, případně jej tam dokonce osobně jako šikovného řemeslníka doporučil. Truska

16) **Dlabacž, J. G.** : *Algemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen, und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*, Prag 1815. Sl. 278 a n.

17) **Perlík, R.**: *Frater Šimon Josef Truska. Poslední bratr – laik z řádu premonstrátů na Strahově*, Zvláštní, o přílohy rozšířený otisk z časopisu *Cyrrill* 49, 1924.

18) Z rozsáhlých a různorodých Truskových aktivit a jejich plodů uvádějí Perlík a Dlabac hrací stroj, věnovaný opatu Dallerovi (1774), pozitiv s pedály pro kostel sv. Rocha (1779), spolupráci s P. Lohelem Öhlschläglem na rekonstrukci velkých strahovských varhan v letech 1764-1774. Kromě toho vyráběl prý Truska také další hudební nástroje dechové, drnkací i strunné, dokonce i klavír. Sám dobře ovládal hru na housle a violoncello a zkoušel také komponovat. Snažil se proniknout i do literatury vydáním německého spisu Lukáše Vocha o stavitelství ve svém vlastním překladu do češtiny a se svou předmluvou.

19) Z tohoto oboru Truskovy činnosti uvádějí různé prameny (viz **Perlík, Frater Šimon Josef Truska**, s. 8) následující díla: vykládané podlahy u oltářů sv. Norberta, sv. Kříže, sv. Jana a sv. Augustina, dále dveře k velkému chóru, dřevěnou skříň k výše zmíněnému hracímu stroji, dveře klášterní fortny, zpovědnice v kostele. V mnoha případech však Truskovo autorství nelze spolehlivě doložit.

20) **Srv. Perlík, Frater Šimon Josef Truska**, s. 8 – citace Truskova nekrologu, sepsaného Dlabacem, a zmínka o žertovné básničce o Truskovi ve sbírce Dlabacových autografů. Příznačné je též, že **Dlabacž** ve svém *Künstler-Lexikonu* nazývá Trusku familiárně „*unser Simon*“ a že v rukopisech DG IV 7 a DT VI 5 je v seznamu strahovských konventuálů u jména Šimona Trusky nakreslena karikatura mužské hlavičky s jakýmsi tykadly (růžky?).

pak snad někdy v době, kdy se ucházel o přijetí na Strahov, mohl vyrobit dřevěnou tabuli s řádovým seznamem, v němž z vděčnosti věnoval velmi čestné místo také doksanskému klášteru, a zavěsit ji, poté co se stal portariem, třeba do klášterní fortny, kde by pro ni v klášteře bylo jedno z nejlogičtějších umístění. Později, snad následkem intenzivní spolupráce s P. Öhlschläglem na rekonstrukci strahovských varhan, jež byla dokončena r. 1774, nebo i velmi košatého a různorodého spektra dalších zájmů, aktualizoval možná bratr Šimon svůj seznam se stále menší pečlivostí, až se tento ocitl, částečně patrně také vlivem pohnutých dějinných událostí, časem zcela mimo oblast obecné pozornosti.

Jinou možností by bylo, že Truska svou práci věnoval přímo doksanskému klášteru, třeba na oslavu opatské volby Josefa Winkelburga, a na Strahov se dostala až později.

Truskovo autorství by obstojně vysvětlovalo přítomnost P. Thama v seznamu, neboť ten zemřel v březnu 1758, pouhých několik měsíců před Truskovým vstupem na Strahov (v říjnu téhož roku), tedy v době, kdy tabule pravděpodobně byla právě „ve výrobě“, její autor však neměl doposud nejužší kontakt s klášterními událostmi. Pokud by pak Truska vyráběl své dílo pro Doksany po volbě opata Winkelburga, tedy za života P. Thama, celá záležitost by se ještě více zjednodušila. Také řezbářská výzdoba tabule časově celkem koresponduje s tímto uvažovaným obdobím.

V souvislosti se strahovskou tabulí se ovšem vynořují ještě další osobnosti:

Ve Strahovské knihovně existuje devět rukopisných řádových katalogů, psaných zřejmě stejnou rukou: je to především šest zápisníků²¹⁾ osmerkového příčného formátu, jejichž obsahem jsou katalogy a nekrologia různých premonstrátských klášterů i další informace o řádu, ve všech však ale v čele stojí seznam členů strahovského a členek doksanského konventu. Tři z nich²²⁾ jsme již hojně využívali jako zdroj informací, týkajících se strahovské tabule. Sedmá kniha obsahuje katalogy členů strahovského kláštera pro každý z roků 1744–1789, což je období, kdy zde pobýval P. Alexius de La Haye.²³⁾ Podobný vzhled i charakter má i kniha osmá,²⁴⁾ v níž je přímo v titulu uveden jako autor P. Alexius de La Haye, stejně jako v devátém příbuzném svazku, jímž je řádový katalog s poněkud obsírnějšími životopisnými údaji.²⁵⁾ Toto dvojí prokázané autorství dovozuje na základě shodného rukopisu všech devíti písemností připsat téže osobě i ostatních sedm knížeček.²⁶⁾ Celá skupina by si zasloužila podrobnější popis jednotlivých exemplářů i rozbor vzájemných vztahů, což by

21) SK, sign. DG IV 7 (Ryba č. 1653), DF II 26 (č. 1269), DF II 28 (č. 1271), DT VI 3 (č. 2926), DT VI 4 (č. 2927) a DT VI 5 (č. 2928).

22) SK, sign. DG IV 7, DF II 26, DF II 28.

23) SK, sign. DU I 9 (Ryba č. 2937). Obsahuje pro každý rok seznam řeholníků se stručnými osobními údaji.

24) SK, sign. DJ IV 14 (Ryba č. 2153): „*Liber obedientiarum Canonicorum Regularium de Premonstrato, in Sion...1944 ...1778. Ab P. Alexio de La Haye...*“.

25) SK, sign. DT III 41 (Ryba č. 2863) Kromě údaje o autorství v titulu viz též na f. 60v chronogram úmrtí P. Lohela Öhlschlägla s podpisem: „*Posuit Alexius*“.

26) Pro knihy v SK, sign. DT VI 3, DT VI 4 a DT VI 5 Ryba ve svém Soupisu, vycházejí z údajů v DT VI 5, jež se vztahují k P. Casimiru Kaplánekovi („...*Obierunt ab anno mei Introitus* 1756. *Die 1. Nov.*“), uvažuje u o autorství tohoto řeholníka. Vzhledem k charakteristickému rukopisu P. Alexia de La Haye je však pravděpodobnější, že Kaplánek byl pouze jednou z osob, jímž P. de La Haye své knížečky dedikoval (srv. obdobné údaje v DG IV 7, „...*ab anno meae Nativitatis* 1723. *die 12. Aprilis*“ a „...*ab anno Introitus* mei 1743. 31. *Augusti*“, jež se asi vztahují k Bohuslavu Herwigovi). Navíc však podle katalogů vstoupil na Strahov 1. 11. 1756 kromě Kapláňky ještě P. Laurentius Braunhofer a oba titi řeholníci měli vztah k Doksanům (Ryba nesprávně uvažuje pouze o Kaplánekovi): P. Kaplánek tam podle údajů v rukopise DU I 9 působil v letech 1770–1772 a P. Braunhofer 1773–1777.

však svým rozsahem a obsahem daleko přesáhlo rámeček úvahy o strahovské tabuli.

P. Alexius de La Haye et Dürrenhagen (č. 18 levého sloupce), se narodil 28. 8. 1727, na Strahov přišel v roce 1744, kněžské svěcení přijal v roce 1752, zemřel 4. 8. 1789. Jak sám uvádí²⁷⁾, ještě před svěcením následkem nemoci ztratil sluch, což ho celoživotně vyřadilo z pastoračních i učitelských činností, jimž se premonstráti obvykle věnovali. Churavějící řeholník měl zřejmě dosti času věnovat se fyzicky nenáročným, ale pečlivým pracím a jeho zálibou se stalo sestavování bibliofilských řádových katalogů, ať už pro své spolubratry nebo pro sebe. Na prvním místě v nich vždy preferoval Strahov a Doksany²⁸⁾ a dedikoval je kromě strahovských také premonstrátům doksanským (opatu Winkelburgovi a P. Casimiru Kaplánkovi nebo P. Laurentiu Braunhoferovi²⁹⁾). Ačkoli zápisníky jsou psány ozdobným písmem minuskulního charakteru, zatímco jména na strahovské tabuli majuskulou a množstvím materiálu pro seriózní paleografickou srovnávací studii je tedy zcela nedostačující, přesto upoutá značná shoda ve způsobu psaní některých písmen (zejména „P“ a „F“ v titulech). Nebyl snad autor devíti uvedených rukopisů inspirátorem monumentálnější dřevěné obdoby svých strahovských a doksanských katalogů, či dokonce autorem některých nápisů? V této souvislosti je též na místě znovu upozornit na přátelský vztah P. de La Haye k Šimonu Truskovi, projevivší se karikaturami u Truskova jména v katalozích³⁰⁾.

Zde se ovšem již ocitáme na poli neověřitelných teorií, jichž by při troše fantazie a přiměřené schopnosti konfabulace bylo patrně možno vytvořit ještě mnoho, a proto raději opustíme tuto nejistou půdu a na závěr znovu zrekapitulujme konkrétní fakta, k nimž jsme v naší úvaze o strahovské tabuli dospěli:

1. Seznam jmen na tabuli, tak jak je zachován dnes, je s největší pravděpodobností nekompletní a zpřeházený, a proto z něj nelze jednoznačně vydedukovat nezvratné závěry.
2. Pravděpodobně se nejedná o seznam zesnulých, nýbrž v době jeho vzniku resp. aktualizace žijících členů řádu.
3. Dobu vzniku tabule nelze na základě doposud známých skutečností stanovit, pravděpodobně to však bylo nejpozději před rokem 1758, resp. před úmrtím P. Sebastiana Thama.
4. Seznam byl pravděpodobně naposledy doplňován novými údaji asi v letech 1773-1774, zesnulí byli snad vyřazováni ještě do roku 1778, ne však

27) Srovnej katalog SK, sign. DT III 41, podepsaný jeho jménem, na f. 57v.

28) Výjimkou je katalog DT III 41, kde za strahovskými premonstráty následují tepelští a teprve po nich doksanské a chotěšovské premonstrátky.

29) Viz výše pozn. č. 26.

30) Viz výše pozn. č. 20.

příliš důsledně, jak svědčí dodnes zachovaná jména P. Thama a sestry Laurentie.

5. Ve své dnešní podobě nemohl figurovat na veřejnosti po zvolení opata Mayera v roce 1779, takže k posledním změnám muselo dojít nejpozději před tímto datem.
6. V žádném případě se nemůže jednat o prezenční seznam premonstrátů a premonstrátek na Strahově po zrušení doksanského kláštera v roce 1782.

Zusammenfassung:

Marie Kletečková

Eine Tafel mit Namen von Prämonstratensern und Prämonstratenserinnen in der Bibliothek von Strahov

An der Nordwand des Ganges, der den Theologischen mit dem Philosophischen Saal der Strahover Bibliothek verbindet, hängt eine lange Tafel, auf der sich zwei Reihen auswechselbarer Tafelchen befinden, auf denen Namen Strahover Prämonstratenser und Prämonstratenserinnen aus Doxan stehen. Über ihre Herkunft gibt es ebenso wenig, wie über ihren ursprünglichen Zweck, seine sichere Erkenntnis, aber es werden verschiedene Hypothesen tradiert.

1. Es handelt sich um das Verzeichnis verstorbener Ordensmitglieder, deren Namen beim Gebet memoriert werden.
2. Das Verzeichnis dient der Übersicht, wer gerade im Kloster anwesend ist, und wer nicht.
3. Die kunstvolle Tafel wurde anlässlich einer besonderen Gelegenheit als festliches Verzeichnis von Mitgliedern des Ordens angefertigt.
4. Die Tafel umfasste den aktuellen Stand der Strahover und Doxaner Ordensmitglieder und wurde jeweils ergänzt und erneuert.
5. Andere, heute unbekannte Gründe

Die vorliegende Untersuchung ist diesen Hypothesen nachgegangen und hat mit Hilfe der Lebensdaten der angeführten Personen und des allgemeinen historischen Umfeldes beider Klöster zu folgenden Ergebnissen geführt:

1. Das heute erhaltene Namensverzeichnis auf der Tafel ist aller

Wahrscheinlichkeit nach nicht vollständig und durcheinander gebracht, so dass keine konkreten Schlüsse daraus gezogen werden können.

2. Wahrscheinlich handelt es sich nicht um das Verzeichnis Verstorbener, sondern vielmehr zur Zeit der Erstellung um lebende Ordensmitglieder.
3. Sicher kann man die Zeit der Entstehung dieser Tafel nach den heutigen Erkenntnissen nicht festlegen, aber sie müsste spätestens vor dem Jahr 1758, das heisst vor dem Ableben des P. Sebastian Thama im März 1758 angefertigt worden sein.
4. Das Verzeichnis wurde wahrscheinlich zuletzt in den Jahren 1773-1774 durch neue Namen ergänzt; die Namen der Verstorbenen wurden vermutlich bis 1778 entfernt, aber nicht konsequent.
5. In der heutigen Form konnte die Tafel der Öffentlichkeit so nicht mehr dienen, denn 1779 wurde Abt Wenzel Mayer gewählt, dessen Name nicht in feierlicher Form erscheint, sondern schlicht unter den übrigen Ordensmitgliedern.
6. Auf keinen Fall handelt es sich um eine „Anwesenheitsliste“ von Prämonstratensern und Prämonstratenserinnen in Strahov, denn die Prämonstratenserinnen aus Doxan lebten nach der Aufhebung ihres Klosters 1782 nicht in Strahov.

Übersetzt von Johanna von Herzogenberg

Celkový pohled na tabuli

Detaily

Freska v knihovním sále kláštera premonstrátů v Nové Říši

Václav Mílek

F

reska na stropě knihovního sálu v Nové Říši zůstávala až doposud mimo zájem a zpracování uměleckých historiků, a to i přes své zjevné kvality. Tento článek se pokouší řečený dluh alespoň částečně splatit. Chci zde představit historické okolnosti a doklady vzniku fresky a zabývat se otázkami atribuce. Naposled se budu zamýšlet nad ikonografickou a ikonologickou interpretací díla.

Historie knihovního sálu a jeho výmalby

Novoříšské knihovní fondy byly zřejmě jako celý klášter obnoveny až s nastupujícím 17. stoletím. Ovšem na opravdový rozkvět, ačkoliv nijak nezpochybňuji snahy jeho předchůdců, knihovna čekala až do nástupu opata Josefa Bernarda Pelikána (1755-1792). Do této doby existující knihovna měla spíše jen „komorní“ charakter, a to co do obsahu, tak i po stránce svého uložení. Přirozeně s rozrůstajícím se knihovním inventářem, jehož zmnožení soudě podle záznamů výdajů za nákupy knih, ale i podle jednotlivých dochovaných svazků, bylo pro Novou Říši počinem vskutku více než závažným, rostla i potřeba jeho nové instalace v souladu s významem (a funkcí), jaký byl knihovně přikládán a jaký bezpochyby také měla. A právě míru tohoto významu dokládá, kromě samotného zvýšeného zájmu o knihy, také reprezentativní lokace.

Hlavní knihovní sál je situován uprostřed v prvním patře křídla dříve zvaného priorát, které do dokončení výstavby jihozápadního traktu na náměstí u kostela a z části i potom plnilo zřejmě některé úlohy prelatury a v němž se také nacházel vstup do konventu. Z tohoto umístění je patrné, že knihovna, díky své výsostné poloze, byla zároveň v jakémisi smyslu „hlavní reprezentační místností“ kláštera, konkurující refektáři. V tom, jak se domnívám, se odkrývá i ideový status, jaký jí byl připisován.

Freska zdobící klenbu nynějšího hlavního knihovního sálu je signována a datována „Ignaz Mayer Pinxit 1770“. Signatura však byla objevena teprve nedávno a proto se v pramenech i v průvodcovské a místopisné literatuře, kde je freska shodně označována jako dílo brněnského malíře Mayera nebo Ignáce Mayera, projevuje nejednotnost v dataci této práce. Tato nejednotnost byla způsobena zejména absencí důvěryhodných dobových záznamů, zvláště pak smlouvy o dílo.

Vyjdeme-li z toho, co již bylo o knihovně řečeno výše, víme, že nárůst knih, a tedy zvýšená pozornost týkající se knihovny, náleží až do doby působení opata Josefa Bernarda Pelikána. To znamená, že spodní hranicí pro datování úprav sálu je rok jeho zvolení, tj. 1755. Z tohoto důvodu je zarážející, že se v některých, zejména starších,

publikacích setkáváme s vročením 1752.¹⁾ Častější a pravděpodobnější je údaj vztahující se k roku 1774. Toto datum uvádí jednak všestranně vzdělaný novoříšský premonstrát Norbert Ritschel (1791?-1868) jak ve svých *Geschichte des Praemonstratensern Stiftes Neureisch* z roku 1836,²⁾ tak i v *Neureischer Stifts-Bibliothek* z roku 1865,³⁾ a v dalších drobných výpiscích na různých místech, a pro kterou existuje i snad poněkud soudobější pramen v knize z novoříšského archivu nadepsané „*Consignatio proventuum acceptae ac expositae pecuniae ab anno electionis 1755-1786*“.⁴⁾ I zde se však zdá, že se jedná o pozdější záznamy či snad prepis ze začátku 19. stol.⁵⁾ Objevuje se tu ovšem ještě jedna zpráva, která hovoří o roku 1770. Je nadepsána „*Ex notatis RR ac Ampl. P. Josephi Pelikan abbatis*“⁶⁾ a obsahuje rozličné údaje týkající se uměleckých zakázek pro klášter i kostel v letech 1756-1776. Důvodem, proč je tento výpisek mimo jiné důležitý, je skutečnost, že by se mohl stát klíčem k vysvětlení dříve obvyklé datace 1752. Údaj vztahující se k roku 1770 totiž říká: „*Pictori Brunensi pro Bibliothecae fornice...250*“, nad tuto větu je však dále vepsáno: „*Platner 1752 2 seiten(...) fresco 50 f*“. Za tímto listem je připojen další podobného obsahu, tentokrát však bez jakéhokoliv nadpisu.⁷⁾ Zde náš údaj vypadá takto: „*1770 Pictori Brunensi Platner pro fornice Bibliothecae...250*“, přičemž „*Platner*“ je přeškrtnuto a pod tím (nikoli již ovšem latinským [humanistickým] písmem, ale kurentem) připsáno „*Mayer*“, což, předcházel-li tento lístek prvému, vysvětluje onen vpisec o roku 1752. Tedy, že malíř Platner pro Novou Říši sice pracoval, ale při jiné příležitosti než výmalba knihovny roku 1770.⁸⁾

Vzhledem k autorské dataci je nutno klást dobu vzniku fresky do roku 1770, rok 1774 uváděný v účetních záznamech se vztahuje k zaplacení. Proč došlo k platbě tak pozdě, je však otázkou. Než se na ni pokusím odpovědět, vrátím se ještě k historii knihovního sálu.

Jak bylo řečeno, vznikla s rozrůstajícím se knihovním inventářem potřeba nově a řádně knihovnu instalovat. To znamená, že předtím musely být knihy uloženy na jiném místě nebo alespoň došlo k zásadní úpravě jejich prostoru.⁹⁾ Tuto domněnku opírám jednak o tvrzení Norberta Ritschela z jeho rukopisných dějin klášterní knihovny a jednak o záznam z údajných

- 1) *Klášter premonstrátský v Nové Říši*, Nová Říše 1911, s. 12; **Kunka, J.:** *Nová Říše*, in: *Vlastivěda moravská, Telecký okres*, Brno 1913, s. 302-333; **Nováková, M.:** *Nová Říše*, Brno 1971, s. 6; **Židek, C.:** *Beschreibung und kurze Geschichte des Prämonstratenser-Chorherrenstiftes Neureisch in Mähren*, Würzburg-Wien 1882, [reprint asi 1994], s. 3.
- 2) MZA Brno, **Ritschel, N.:** *Geschichte des Praemonstratenser Stiftes Neureisch. II. Abtheilung. Von der Einführung der regul. Chorherren des Praemonstrat. Ordens 1641 bis 1793*, E58, kart. 38b, Dolista č. 4, s. 36.
- 3) MZA Brno, **Ritschel, N.:** *Neureischer Stifts-Bibliothek*, 1865, E58, kart. 38c, č. 33b.
- 4) *Consignatio proventuum acceptae ac expositae pecuniae ab anno electionis 1755 usque 1819*. MZA Brno, E 58, kart. 4, kniha 13.
- 5) Jisté vysvětlení by mohla podat jiným písmem psaná (tedy pozdější?), těžko čitelná poznámka na konci této knihy uvádějící rok 1819.
- 6) Viz *Ex notatis RR ac Ampl. P. Josephi Pelikan abbatis*. MZA Brno, E 58, kart. 554, č. 12, v inventáři zapsáno jako „*Historické poznámky Josefa Pelikána 1765-1776*“, jejich původ je však pochybný.
- 7) Snad je to originál, jehož je předchozí opisem, nezdá se však, už podle písma a typu papíru, že by mohlo jít o autentické poznámky opata Josefa.
- 8) O malíři jménem Johann Platner víme pouze tolik, že se roku 1730 oženil s Helenou, dcerou malíře Ferdinanda Ruprechta (**Schweigl, A.:** *Verzeichniss der Mahler, Bildhauer, Steinsneider etc. in der Stadt Brünn von 1588 bis 1800*, MZA, G 11, č. 787) a roku 1737 byl přijat za měšťana (*Die Brüner Bürgeraufnahmen 1559-1845*, Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, Nr. 1/2 Brünn 1935, s. 7. Tento malíř byl tedy zřejmě autorem výmalby z roku 1752 buď nějaké dřívější knihovny nebo jiného prostoru, k němuž se pravděpodobně vztahuje nečitelné slovo v záznamu.
- 9) Vzhledem k tomu, že ani prameny z období před velkým požárem r. 1813 (např. Cerroni) již neuvádějí žádnou místnost vymalovanou dvěmi freskami malíře Platnera, je možné, že tato původní knihovna padla za oběť přestavbě či úpravám právě v místech nového knihovního sálu.

poznámek opata Jana Nepomuckého Františka Pelikána (1793-1819). První z nich hovoří o tom, že roku 1770 byl upraven sál knihovny,¹⁰⁾ druhý klade tyto úpravy už do roku 1768 a navíc hovoří o dalších místnostech nalevo i napravo od ústředního sálu.¹¹⁾ Je zajímavé, že Ritschel Pelikánovy údaje přehlíží, ačkoliv je nepochybně znal, neboť je zřejmě sám autorem těchto exempcí. Naproti tomu příležitostná publikace o klášteře z roku 1936, jejímž autorem je údajně novoříšský kanovník Josef Kunka, uvádí rok 1768 a trojici sálů sousedící s knihovnou.¹²⁾ Dalším údajem dokládajícím aktivitu kolem knihovny, nepočítáme-li ovšem knižní přírůstky, kterými se roky vlády Josefa Bernarda Pelikána doslova hemží, je záznam evidentně opět tradice Jana Nepomuckého Pelikána, i když to zde není *explicite* poznačeno, ve kterém se praví, že roku 1771 byla viděna podoba knihovny (*forma in bibliotheca*) namalovaná malířem Mayerem a že knihovna byla dokončena až roku 1776, v závorce pak připojena poznámka: „*Ex prioribus bibliotheca 1774 picta*“.¹³⁾

Rokem 1774 je v pramenech nejčastěji určeno vykonání malby. Ačkoliv zpráv tohoto určení nenajdeme v novoříšském archivu málo, všechny, třeba v podobách různých výpisků, pocházejí ze společných zdrojů pelikánovsko-ritschelovských a všechny jsou více či méně stejně stručné svým obsahem, omezujícím se na lakonické sdělení typu: kdy, kdo, co, případně za jaký obnos. Tak například N. Ritschel ve svých *Dějínách* uvádí: „1774 *Der Plafond in der Bibliothek vom Maler Mayer von Brünn gemalt*“¹⁴⁾ nebo kniha vydajů: „*Pictori pro Picta Bibliotheca et Cubiculis...865 fl*“¹⁵⁾ a jiné podobné.¹⁶⁾ Naproti této dataci stojí osamocené záznam „1770 *Pictori Brunensi Platner pro fornice Bibliothecae...250*“.¹⁷⁾

Lehce si povšimneme, že se údaje vztahující se k roku 1770 a 1774 liší jednak částkou (většinou), ale také předmětem. Podle účetního záznamu z roku 1774 bylo Mayerovi zaplacen za knihovnu, ale i za výmalbu (dnes neexistující a neznámou) dalších místností. Mayerova výplata tak byla pravděpodobně zanesena do účtů jako suma všech dílčích zakázek, až když byl hotov i s poslední z nich. Je také možné, že se tyto jeho práce z nějakých důvodů protáhly. Nezdá se mi však pravděpodobné, že by mu byli premonstráti čtyři roky dlužní tak vysokou částku.

Zbývá ještě zodpovědět otázku, co se dělo s tímto sálem v následujících letech, je-li ovšem pravdou, jak jsem zmínil výše, že jeho úprava byla

10) „Zum zeit 1770 wurde der Bibliotheksaal adaptet.“ **Ritschel**, *Neureischer Stifts-Bibliothek* (pozn. 3).

11) „1768 *Bibliotheca et adiacentia cubicula proratus ad latus sinistrum, et alia ad latus dextrum adaptata*.“ Jedná se o jeden z volných listů obsahující různé poznámky nadepsané *Ex notatis R. R. A. Nepomuceni successoris R. R. A. Josephi Pelikan, MZA, E58, kart. 38b, č. 29, Fragment patrně téhož údaje na okraje volně vloženého listu v Consignatio* (pozn. 4).

12) [**Kunka, J.**]: *Nová Říše – klášter premonstrátů*, Nová Říše 1938, str. 28. Autor se zde pravděpodobně nechal zmýlit soudobým uspořádáním knihovnických sálů a aplikoval je na historický údaj.

13) „1771 *Videtur forma in bibliotheca per pictorem Mayer picta fuisse quae demum 1776 adaptata est (Ex prioribus bibliotheca 1774 picta)*.“ V knize volně vložený list papíru na němž jsou stručné poznámky z let vlády J. B. Pelikána. *Consignatio*.

14) **Ritschel**, *Geschichte. II. Abtheilung*, s. 36.

15) *Consignatio*.

16) Viz např.: „*Pictori Mayer pro Bibliotheca et Cubiculis...865 fl, Bibliothekmalen (von brüner Maler Mayer)... 300 250*“, obě viz **Ritschel**, *Geschichte. II. Abtheilung*; „1774 *Pictori Mayer pro Bibliotheca et cubiculis 865fl*“, na volném listě v knize *Consignatio*; „1774 *der Plafond von brüner Maler Mayer (259 fl) ausgemalt*“, **Ritschel**, *Neureischer Stifts-Bibliothek*; „1774 *Pictori Mayer pro Bibliotheca et cubiculis 865*“, *Historische Data Consignatio proventuum 1756, MZA Brno, fond E 58, kart. 38b, Dolista 29*; „1774 *Bibliothecae fornix per pictorem Mayer picta*“, list nadepsaný *Ex notatis R. R. A. Nepomuceni successoris R. R. A. Josephi*, též dokument.

17) *Ex notatis* (pozn. 6).

považována za dokončenou až rokem 1776.¹⁸⁾ Můžeme předpokládat, že šlo již jen o více méně drobnější řemeslné práce, jediným snad závažnějším počinem písemně dokladovaným je vybavení parketami (*tabulatura*) právě roku 1776.¹⁹⁾ Přesto, jak plyne z dalších údajů, nemohla být zcela dokončena, neboť v ní dosud chyběly regály na knihy. Ty totiž měly být vyrobeny až k roku 1778.²⁰⁾ Pochopitelně mohly zde existovat nějaké provizorní police anebo, což je mnohem závažnější varianta, původní určení sálu bylo jiné.

Rokem 1778 byla instalace bibliotéky v podstatě završena. Další aktivity mající vztah k umělecké a ideové výzdobě knihovny pokračovaly ve vybavení chodby před knihovnou, které s knihovni ikonografií, jak se zdá, úzce souviselo. V blízkosti dveří bylo v blíže neurčené době umístěno osm velkých obrazů čtyř evangelistů a čtyř církevních otců od Josefa Winterhaldera.²¹⁾ Pro úplnost dodejme ještě několik informací o dalších dějinách knihovny. Pro neustále narůstající množství knih bylo zapotřebí, podle klášterních historiografů, zřídit ještě tzv. dolní knihovnu,²²⁾ která byla bez klenby. I tak ovšem musely být roku 1801 pořízeny nadstavce regálů zakončené kartušemi s emblematickou výzdobou.²³⁾ Před velkým požárem, kterému roku 1813 podlehl skoro celý klášter včetně dolní knihovny, zůstal knihovni sál s freskou snad zázrakem uchráněn. Přesto se i na něm kvůli narušené statické celé budovy projevilo poškození v podobě nevelkých trhlin na klenbě, takže vznikly obavy, zdali se nezřítí.²⁴⁾ Roku 1861 byla knihovna rozšířena o další dvě menší navzájem propojené místnosti. Patrně až v novější době byla připojena místnost třetí, která sloužila jako archiv. První dvě mají strop vyzdoben novobarokní iluzivní výmalbou, strop poslední místnosti nese dekor secesní, snad z doby kolem roku 1914, kdy byly všechny tři místnosti vybaveny novými regály.

Na tomto místě si povšimneme poměrně dlouhého období, deseti let, během něhož docházelo k nové instalaci knihovny. Je docela dobře možné a pochopitelné, že v průběhu takto dlouhé doby mohlo dojít ke změnám, jak v konceptu freskové výmalby, tak i v náhledu na funkci samotného prostoru. Pro takovéto úvahy však neexistuje pevná opora pramenů, a tak se tyto myšlenky pohybují vždy v intencích „pouhé spekulace“.

18) Srv. volně vložený list v *Consignatio*.

19) „1776 *Nova tabulatura bibliotheca* 155 fl.“, list vložený v *Consignatio*; totéž znění v *Historische data* (pozn. 16); „...demum 1776 *nova adaptata tabulatura* (155 fl)“, *Ex notatis* (pozn. 11); „*Parketen zu fuszboden 1776* (155 fl)“, *Consignatio*; podobně i *Ritschel*, *Neureischer Stifts-Bibliothek*.

20) „*Pro locula montis libros et statuano 590*“, na vloženém listě, dále: „*Pro loculamontis librarium, statuano 590*“, v knize *Consignatio*; podobně i v *Ex notatis*; „1778 für Bücherschränken und raffiren Torsäulen 590“, *Consignatio*; podobně v *Ritschel*, *Neureischer Stifts-Bibliothek*. Na základě stylové analýzy je však nutné tuto zprávu korigovat, totiž že zmíněné regály byly zřejmě z velké části jen nově sestaveny s použitím starších uměleckých článků. Ty mohly pocházet třeba ze zrušené koleje jezuitů v Telči, jejichž knihovnu opat roku 1776 koupil.

21) Původ obrazů není znám. Obrazy a jejich umístění uvádí poprvé **Cerroni, J. P.**: *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren und Schlesien, Zweite Abtheilung*, 1807, rukopis, MZA v Brně, G 12, I-33, s. 12. Srv. **Kratinová, V.**: *Baroko, Moravská Galerie* (kat.), Brno 1992, č. kat. 55; **Jirka, A.**: *Obrazárna premonstrátského kláštera v Nové Říši na Moravě*, (kat. výst.), Cheb 1997, č. kat. 45-50.

22) Údajně v přízemí knihovniho křídla vedle hlavního vchodu na straně blíže ke kostelu. V souvislosti s tímto prostorem se naskytá otázka k čemu sloužil dříve před knihovnou, nebyla-li právě tato místnost onou původní knihovnou vyzdobenou roku 1752. Vzhledem k její poloze, totiž v přízemí, to však nepovažuji za pravděpodobné.

23) Viz **Dokoupil, V.**: *Dějiny moravských klášterních knihoven ve správě Universitní knihovny v Brně*, Brno 1972, s. 145; k obsahu emblémů **Loudová, M.**: „*Bibliotheca – Domus Sapientiae*“. *Ikonografie malířské výzdoby klášterních a zámeckých knihoven na Moravě v 18. století*, Disertační práce FF MU, Brno 2003, s. 194 - 197.

24) Viz **Dokoupil**, *Dějiny*, s. 150.

K životu a dílu malíře Ignáce Mayera

Jméno Mayer a jeho varianty byly a jsou velmi rozšířeným přízviskem, není proto divu, že se hojně vyskytovalo i mezi umělci, tedy i malíři. Vždyť jen v Brně bychom jich ve druhé polovině 18. století napočítali několik. Tento fakt ovšem historické bádání a identifikaci osoby Ignáce Mayera značně ztěžuje, zvláště uvědomíme-li si, s jakou ledabylostí bylo užíváno křestních jmen, bylo-li jich vůbec užíváno, na něž se proto nemůžeme nikdy dostatečně spolehnout.

Pomineme-li pozdější literaturu jako je např. Hans Welzl,²⁵⁾ k němuž je nutno přes velké množství jím uváděného materiálu přistupovat velmi kriticky, a soustředíme se na prameny či dobovou literaturu, nalezneme spolehlivé čtyři malíře s příjmením Mayer vyskytující se v inkriminované době druhé poloviny 18. stol v Brně, z toho dva Ignáce. Tak například *Brünner Totenbuch*²⁶⁾ uvádí Ignaz Mayer, městský malíř, 26. 5. 1785, 65 let. Tuto informaci potvrzuje a doplňuje i matrika zemřelých u sv. Janů.²⁷⁾ U umělce se dochoval též pozůstalostní spis.²⁸⁾ Další dva malíře Mayery můžeme vystopovat zejména v pozdějších historických časopisech a adresářích. Tak například v *Neuer Notizschema von der Hauptstadt Brünn für das Jahr 1789, ...,* kde se uvádí mezi brněnskými malíři také „Herr Mayer (Ignatz) Freskomahler, in der Krapfengasse, in der Stadt, Nro 339. Hausinhaberin Frau Mayer, Wittwe. Herr Mayer (Johann) Freskomahler. Im gleichbesagtem Hause“.²⁹⁾ O nich ovšem víme, že to byli synové Ignáce Mayera zesnulého roku 1785 ve jmenovaném domě na Kobližné ulici, z jehož pozůstalosti známe také jejich stáří.³⁰⁾ Podle tohoto zápisu měl Johann v roce 1785 24 let a Ignác 23. V roce vzniku fresky v Nové Říši měl tedy starší z nich 9 let, což vylučuje z okruhu kandidátů na autorství také je.³¹⁾

Jediný nám známý malíř Ignác Mayer z Brna, který by v souladu se zněním signatury na fresce mohl provést kolem roku 1770 výmalbu knihovního sálu, je tedy Ignác Mayer zemřelý roku 1785 v Brně. Takto postupoval možná i Jan Petr Cerroni, když se rozhodl napsat: „...Fresko von der Hand des verstorbenen Brunner Mahler Ignaz Mayer“.³²⁾

K dalšímu posouzení možnosti působení toho malíře v Nové Říši mnoho historických pramenů nemáme, podobně je to i s pozůstatky jeho díla, o nichž si ovšem tak zcela jisti být také nemůžeme. Nevíme dokonce ani, kdy a kde se přesně narodil. V jeho pozůstalosti se uvádí věk 65 let, což by ukazovalo na dobu narození kolem roku 1720. V tomto směru je zajímavé tvrzení Hawlikovo, v jehož knize k dějinám výtvarného umění na Moravě³³⁾ se píše o Ignáci Mayerovi, současníku Josefa Sterna (čímž je jednoznačně určeno, že není míněn jeho syn), který se měl

25) Welzl, H.: *Quellen zur einer Geschichte der mährischen Kunst und Kunstgewerbes*, Brno 1893, MZA Brno, G 13, inv. č. 358/9.

26) *Brünner Totenbuch 1771 - 1850*, U1/222 II, AMB v Brně, str. 124.

27) *Knihla zemřelých*, 3/14, AMB.

28) Pozůstalost Ignáce Mayera, AMB, A 1/12, inv. č. 3393, sign. 1154, krab. 406.

29) *Neuer Notizschema von der Hauptstadt Brünn für das Jahr 1789, ...,* Brno 1789, str. 69, AMB H23; d'Elvert, Ch.: *Brünn von hundert Jahren*, in: *Notizen-Blatt historisch-statistischen Sektion...*, Brno 1878, s. 34 - 40.

30) Ignác Mayer, AMB, A 1/12, krab. 406, sign. 1154, inv. č. 3393. V pozůstalostním spise je uvedena manželka Anna a děti Elizabetha, Barbara, Anna, Johannes, Ignaz, Josefa a Klára. Poslední tři byly v době úmrtí svého otce ještě neploleté. L. Kalábová odlišně uvádí, že v závěti jsou uvedeny děti Josefa, Elizabetha, Barbara, Johann, Ignaz, Josef a Klára. Srv. Kalábová, L.: *Malíři a dekoratéri v Brně kolem roku 1800: příspěvky ke slovníku umělců*, *Opuscula Historiae Artium* F 44, 2000, s. 66.

31) K malířské rodině Mayerů srv. Kalábová, *Malíři*, Mayer, Ignaz starší, s. 66, Mayer, Ignaz mladší, s. 67, Mayer, Johann, s. 68.

32) Cerroni, *Skitze*, s. 10.

33) Hawlik, E.: *Zur Geschichte der Baukunst, der bildende und zeichnende Künste in Markgrathum Mähren*, Brünn 1838, s. 50.

(stejně jako Stern!) narodit ve Štýrském Hradci, rok však neuvádí. Třebaže se nejedná o pramen v pravém slova smyslu, nemůžeme ani tuto informaci zcela pominout.

Od Hawlika převzal tuto informaci Beda Dudík do svého článku o moravském malířství.³⁴⁾ Na základě Dudíkova článku se Constantin von Wurzbach pokouší ve svém slovníku najít spojitost mezi Ignazem Majerem a malířem Johannem Mayerem činným v Grazu kolem poloviny 18. století.³⁵⁾

V brněnských matrikách se poprvé vyskytuje malíř Ignác Mayer až roku 1763, kdy byl pokřtěn jeho syn Ignác.³⁶⁾ Do tohoto roku, snad právě kvůli doloženému pobytu v Brně, klade také Řehoř Volný vznik několika závěsných obrazů na Starém Brně, namalovaných však zřejmě původně pro kostel či konvent u sv. Tomáše. Je ovšem zajímavé, že nebyl nalezen matriční záznam ani u o rok staršího syna Johanna, ani u dcery Josefy narozené po Ignáci.³⁷⁾ To by naznačovalo, že malíř Mayer nesídlil v těchto letech v Brně trvale. V brněnských matrikách se znovu objevuje v roce 1767, kdy byl svědkem na svatbě malíře Johanna Jablonského a kdy se mu narodila dcera Klára, již byl kmotrem brněnský mědirytec Johann Christoph Leidig.³⁸⁾ Koncem šedesátých let, jak víme ze záznamů opata Matouše Pertschera, pracoval Mayer na nástěnných malbách v augustiniánském konventu u sv. Tomáše. Kvittance uvádějí konkrétně data 6. 1768, 3. 1769 a 3. 1770.

V pořadí další záznam o činnosti malíře Ignáce Mayera představují až zmíněné stručné a snad i z velké části nepůvodní záznamy z Nové Říše vztahující se k letem 1770, 1771 a zejména k roku 1774. Mnohem určitější je však údaj vážící se k datu 1. 7. 1776 v brněnské knize měšťanů.³⁹⁾ Datum přijetí za měšťana je trochu s podivem, ale zároveň to snad také něco vypovídá o době či délce Mayerova trvalého usídlení v Brně. V roce 1783 byl svědkem na svatbě malíře a štafíře Johanna Aletze.⁴⁰⁾ Další data z osmdesátých let, která se týkají Mayerovy umělecké činnosti, nejsou zcela spolehlivá, a proto poslední údaj, který zde můžeme uvést, je oněch několik záznamů spojených s jeho úmrtím.

Z hlediska samotné umělecké tvorby Ignaze Mayera jsou prameny poněkud sdílnější. Mezi nejstarší z nich patří Chambrézův rukopis o umělcích. Jako první zaujme fakt, že při vyjmenovávání brněnských malířů figuruje Mayerovo jméno mezi Sternem a Korompayem, což samo o sobě trochu vypovídá o dobovém hodnocení našeho malíře. Dále v textu shrnuje jeho osobnost takto: „*Der Maler Mayer war in seiner Jugend ein vortrefflicher Bildnis-Maler. Ich sah die Portraite des Generals Ruspín und seiner Gemahlin von dessen Hand gemalt, die überaus schön, ein schmelzendes Colorit zeigten. Ob es der Mangel an solchen Arbeiten, oder sein eigener Wille war, dab er diesen Zweig der Kunst verließ und mit Zimmermalen ihn vertauschte, kann ich nicht bezeugen. Zu Bistris untern Hostein, und zu Simanoviz in Preussisch-Schlesien habe ich beide Schlösser im*

34) **Dudík, B.:** *Kunstschätze aus dem Gebiete der Malerei in Mähren, Österreichischen Blätter für Literatur und Kunst* Nr. 75-78 (1844), s. 607.

35) **Wurzbach, C. v.:** *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* XVIII, Wien 1868, s. 131-132. Podle tohoto slovníku měl Johann Mayer zemřít mladý a z jeho díla existovala do té doby freska na fasádě v ulici Herengasse z roku 1742 a stěny v boční kapli u kostela milosrdných bratří ve Štýrském Hradci.

36) Kniha pokřtěných u sv. Jakuba, str. 212, 23. 6. 1763, Jméno dítěte Ignác Alois Josef, otec Mayer Ignác, malíř, matka Marie Anna; Toto datum a jméno malíře uvádí i **Schweigl, Verzeichnis.**

37) V této záležitosti se opírám o Schweiglovy a Cerroniho výpisy z brněnských matrik. **Schweigl, Verzeichnis.**

38) Viz **Kalábová, Malíři**, s. 66.

39) **AMB**, rkp. č. 77, *Bürger Buchel ab anno 1769.*

40) **AMB**, Matrika oddaných u sv. Jakuba 1/41-25. 2. 1783. Srv. **Kalábová, Malíři**, s. 62.

Innern von derselben gemalt gesehen. Mayer war friedlich und immer guter Laune. Nach seinem Tode begaben sich dessen Söhne als Zimmermaler nach Wien, wo ich den einen angetroffen habe“.⁴¹⁾ O něco mladší údaje poskytují spisy Cerroniho, v první řadě jeho *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren und Schlesien*,⁴²⁾ *Verzeichnis von Malern und ihren Arbeiten in verschiedenen Kirchen Mährens und Schlesiens*⁴³⁾ a *Historisch-Artistischen Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien*.⁴⁴⁾ Další ze slovníkových děl uvádějící Mayerovu osobu je již zmíněná Hawlikova kniha, kde se však neuvádí jeho konkrétní díla, nýbrž jakési zhodnocení jeho tvorby.⁴⁵⁾

Shrnutí a zhodnocení tvorby Ignáce Mayera, a tím i jakési zařazení do situace ve výtvarném umění jeho doby, není při rozkolísanosti a nestálosti dílčích i celkových kvalit jeho děl snadná záležitost. Kdybych pominul ostatní díla a hodnotil malířovy umělecké schopnosti jen podle fresky v Nové Říši, která bezesporu zaujímá výstřednější místo mezi jinými, mohl bych se bez ostychu vyslovit pro Mayerův těsný vztah k předním malířům vídeňského okruhu. Mám-li ale na tuto záležitost uplatnit komplexnější a dostatečně kritický pohled a zvážit všechny aspekty, zněl by můj závěr bohužel trochu jinak.

Malířská výzdoba sálu

Knihovní sál o obdélném půdorysu s rozměry cca 6,5x13 metrů, jehož stěny sledují bohatě řezané regály s tordovanými sloupy, je zaklenut neckovou klenbou nasedající na profilovanou římsu. Celá plocha klenby je pokryta jedinou freskou, jejíž jednotlivá významová pole jsou rozvržena v souladu s konstrukčním členěním na čtyři, resp. pět částí. Freska je signována a datována na kameni na levém okraji výjevu nade dveřmi „*Ignaz Mayer pinx. 1770*“.

Před divákem vstupujícím do knihovny se otevírá pohled na Triumf sv. Norberta nad kacířem Tanchelmem, vlevo na kratší straně je vyobrazen sv. Norbert před papežem, naproti pak alegorie tří teologických ctností. Zbývající delší partii uzavírá moc církevní a světská klanící se Nejsvětější svátosti. Toto vyobrazení monstrence mezi adorujícími anděly tvoří centrální motiv uprostřed na vrcholu klenby.

Ústřední postavou prvního výjevu Vítězství nad Tanchelmem je sv. Norbert, jehož až nevhodně jinošský obličej zvýrazněný linkou sytě červených rtů ještě jakoby podtrhuje blankytně modrá stuha u krku, jediný barevně působivý prvek jinak šedavě bílého kanovnického oděvu. Světec obklopený dvojicí svých soupeřníků šlape a s holí v ruce se spíše jen opírá než doráží na Tanchelma

41) **Chambrez, I.:** *Nachlass eines mährischen Künstlers zur Belehrung seiner Söhne*, Schriften des hist.-stat. Sektion 9., Brno 1856, s. 361.

42) „*Mayer Ignaz / Historien Mahler in Brünn lebte noch 1763. Er war in seinem Jugend ein guter Bildesmahler, er vertauschte aber später diesen Zweig mit Szenen des Zimmermalens. Von ihm sind: 1) In der zweyten kirchlichen Zacrstei in Altbrün im königlichen Kloster das Abendmahl Christi ein großes Gemälde in der Breite der heilige Amadeus und Gelasius in lebens Grosse - nur ein kleineres Bild hl. Joseph schwebend in der Wolken darunter ist abgebildet das Stiftsgebäude zu St. Thomas in Brünn in der Stadt. 2) Die Ausmalung der Schlosskapelle in Nenowitz ein 160 f., welche der letzte Welehrader Abt Philip Znig - wohin das Gut Nenowitz gehörte - ausmalen best. 3) Hochaltarblatt in der Kirche zu Hlin 1746. 4) Hochaltarblatt Joh. Bap. in Grosbitesch. 5) Er malte in den Schlössern zu Bisstriz unter Hostein und Simanowitz in Schlesien preussisch.*“ **Cerroni, J. P.:** *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren und Schlesien, Dritte Abtheilung*, 1807, s. 172, rukopis, MZA, G 12, I-34.

43) Srv. **Cerroni, J. P.:** *Verzeichnis von Malern und ihren Arbeiten in verschiedenen Kirchen Mährens und Schlesiens*, MZA, G 11, č. 722.

44) Srv. **Cerroni, J. P.:** *Historisch-Artistischen Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien*, MZA, G 11, č. 713.

45) Viz **Hawlik, Zur Geschichte**, s. 50.

ve zlatavých šatech s purpurovým pláštěm ležícího na zádech s dozadu zvrácenou pololysou hlavou a pootevřenými ústy. Jeden z premonstrátů v pokleku sesbírává na patěnu hostie, sypané se z ciboria v Tanchelmově pravici, které stejně jako rozevřenou knihu v levé ruce, ač v posledním tažení, stále pevně svírá. Bratr po Norbertově pravém boku se pustil do dalšího kacíře, který teď zděšeně padá k zemi. Z opačné strany zvědavě sleduje Norberta malý chlapec, vedle něj, téměř již v pozadí, jeden z premonstrátů spíná ruce k modlitbě. Další muž v této části s nábožně sepnutými dlaněmi sklánějící se před silou působení Božího muže spojuje centrální děj s hloučkem užasle přihlížejících účastníků ztrácejících se v lehkých valérech modré, růžové a šedofialové.

Gesto muže s široce rozevřatým bílým praporem ukazuje k Norbertovi jakoby na důkaz nebi, kam také upírá svůj pohled. Polopostava muže pod ním s výrazem podobným extázi či muž, který prstem levé ruky ukazuje na Norberta a tváří i gestem pravé ruky komunikuje se sedící ženou s dítětem na klíně, jejíž modravě fialový oděv i postava jsou přímo zality světlem, to jsou hlavní protagonisté této části.

Za nimi následující postavy náleží již ke skupince, která se shromáždila kolem ohně spalujícího knihy bludného učení. Světlé barvy nyní vystřídal kolorit sytých barev, skvěle využívající kontrasty světla a stínu. Tomuto výjevu dominuje elegantní postava vznešeně oděného muže v klobouku s temně červeným chocholem, okružím kolem krku, zlatém obleku, jehož zářivý lesk se odráží na modrém pásu splývajícím mu přes hrud, s těžkým pláštěm červených odstínů spadajícím s ramen. Jeho postoj i výrazná tvář vyjadřující rozhodnost jako by naznačovala důležitost této postavy v celé události. Lehkým pohybem ruky dává pokyn trojici služebníků naproti živícím oheň dalšími svazky knih. V jejich pohyblivých postavách v různobarevných šatech se zračí námaha práce v blízkosti ohnivého žáru.

Z levé strany navazuje na výjev s kacíři jiné, nijak kompaktní seskupení osob. Pokleknuvší muž oděný v trávově zelený šat, z části překrytý teplou barvou hnědobéžového amorfního pláště, s přesvědčivým gestem rukou i výrazem tváře s do široka otevřenými očima. Za ním do pozadí ustupující dvojice starce poučujícího jinocha, zúčastněně pozorujícího děj uprostřed, opět již v tlumených světlých tónech azurově zelené a matně růžové, obdobně jako u ženské polopostavy dále. Znovu v prvním plánu, tedy v plné barevnosti zde dominující červené a fialové, uzavírají dva na kameni sedící starci s vyrovnaným pohledem unaveně upřeným k zemi. Na konci zaujme gotizující chrámová stavba s vysokou věží ztrácející se v jakoby mlžném oparu pozadí.

Obraz sv. Norberta před Kristovým náměstkem je tvořen šesticí postav. V levé části na vyvýšeném honosném trůně sedící papež v okrové klerice, přes něj má rochetu, lesknoucí se purpurovou mozetu a zlatou štolu, s camaurou na hlavě, obklopený zprava kardinálem a postavou biskupa s mitrou na hlavě v šedivém rouchu ztrácejícím se ve stínu tmavě fialového baldachýnu lehce vzdušného závanem větru, jímž je celá trojice převyšena, dvěma prsty pravé ruky žehná a v levici předává sv. Norbertovi listinu s nápisem „*FILI VADE OPERARE IN VINEA MEA matth: c. 21. v. 28*“. Sv. Norbert v bílém hábitu (se škapulířem přepásaným širokým cingulem) a pláští, doprovázen podobně oděným druhem, klečící na stupni, na němž leží kus bílé látky s lilii, se naklání k převzetí dokumentu. V jeho tváři plně pokory čteme zatajený dech, což podtrhuje slavnostnost i význam okamžiku, jemuž tiše, jakoby povzneseně přitakával anděl za Norbertem, obkroužený světlými tóny zelené a růžové, chystaje mu hůl a šedý plášť s nápadně umístěnou mušlí. Šíří pozadí se táhne dekorativně střídá stavba podobná nepříliš vysokému vítěznému oblouku, správně

perspektivně prohlubující a centralizující výjev, zarostlá keřky pohlcovanými v chladných stínech pozadí.

Naproti dvě ženské postavy představující ctnosti – vlevo láska, vpravo naděje – přinášejí na dlouhé holi zavěšený fialový hrozen vinné révy neskutečné velikosti i tvaru, jenž tvoří jakoby kartuši pro hostii zasazenou v lunule vyzařující zlaté paprsky. Kompoziční figura kosodélníku je dynamizována dlouhým krokem obou postav, který vyznívá v jejich nespoutaně vzdušných pláštích. Kombinace žluté a červené v oděvu ženy tisknoucí v dlani srdce kontrastuje s chladným koloritem hávu ctnosti třímající v levici kotvu soustředěným v měňavé zelené a fialové. V tomto figurálně ne zcela zaplněném obraze nabývá podílu na výtvarném účinku též modelace pozadí. Nevýrazně zvlněná krajina přecházející od okrové zelené až k šedomodré barvě vplouvá do teplých růžovooranžových valérů oblohy, bohužel ne příliš plynule se střídajících s modrým blankytem a bílými tóny oblak. Oba okraje vyplňuje vegetativní stafáž, vpravo doplněná několika balvany, vlevo dokonce polozbořeným plůtkem.

Výjev nade dveřmi umístěný do prostředí, jež vzbuzuje dojem divadelního jeviště spíše než reálného prostoru světa, na němž se právě odehrává představení adorace, se skládá ze dvou rovnocenných částí – moci světské vpravo a moci církevní vlevo – významově spojených s vyobrazením Nejsvětější svátosti, bez něhož by na rozdíl od ostatních částí byl významově neúplný.

Jako první zástupce církevní hierarchie je zde klečící kardinál, o jehož kleriku spolu s rochetou a mozetou se zachytává nebo odráží záře vycházející od Nejsvětější svátosti a vytváří tak bohatě odstupněnou barevnou škálu červení a bělob. Jeho pravice ukazuje na dvojitý kříž s kardinálským kloboukem ležícím na zemi, zatímco levá ruka gestem jako by to vše odevzdávala tam, kam směřuje jeho zrak, totiž k monstranci s Nejsvětější svátostí.

Za kardinálem v církevní posloupnosti následuje biskup, klečící a sehnutý až k zemi, jen jakoby nejistě a s bázní pozvedající hlavu a zrak vzhůru. Odstín jeho roucha přechází od světle modré až po tmavou ztrácející se do černé. Plášť splývající z jeho ramen barevně koresponduje s medovou barvou mitry, která leží spolu s berlou vedle biskupa.

Prostor za nimi vyplňuje skupinka čtyř kleriků v koloristickém oparu šedi, jen u dvou z nich rozjasněné žlutým valérem ornátu a blankytnou modří štol. Kompozice plná křížících se diagonál, jejich gestičnost a mimika vytvářejí jednu z nejživějších částí celé fresky. Řadu ukončuje muž téměř celý zahalen do zlatožlutého pluvíálu. V druhém plánu ho provází klečící postava premonstrátského představeného letmo ukazujícího na svůj pektorál. Na konci této strany výjevu se nachází ještě věžovitá stavba s klenutým obloukem, zarostlá křovisky, připomínající zříceninu.

Nejvýznamnější představitel řady vládců, jež je podána proti předchozí barevně i věcně bohatší, se představuje oděný v zlatě blyštícím se brnění, jež vyrůstá zpod vznešeného aristokratického oděvu sestávajícího z množství doplňků překrytého pláštěm zlaté, na rubu karmínové barvy, který zezadu přidržují dvě líbezně se usmívající děti. Vladař, v jehož vzhůru obráceném obličejí lze číst úctu i oddanost, oběma rukama pozvedá kouřící kadidelnici. Před sebe na honosný polštář složil žezlo, císařskou a královskou korunu. V druhém plánu jej obklopují dvě vznešené dámy a muž v hermelínu s knížecí korunou v ruce. Dalšímu bloku postav vévodí muž oděný podobně jako císař, jen méně honosně. Zbroj už není zlatá i plášť se musel spokojit pouze s odstíny modré a šedé a před sebou na podušce chová jen jednu korunu, přesto však tato postava vyjadřuje spíše eleganci než zbožnost. V těsné blízkosti

se nacházejí další dva exoticky vyhlížející muži, z nichž zaujme zejména stojící postava panovníka, s vysokou špičatou pokrývkou hlavy, připomínající carskou korunu, zahalená do červeného pláště s kožešinou kolem ramen, se shovívavým spíše než uctivým výrazem ve tváři.

I na této straně zakončuje výjev architektura. Komplex budov začíná chrámem okrouhlého půdorysu zaklenutým kupolí, který obklopují dva obelisky. Dále tento útvar pokračuje stavbami palácového typu a mizí za baldachýnem ze sousedního pole klenby.

Hlavní motiv na vrcholu klenby, ač rozměry nevelký, vytváří barevně místy neobyčejně pestrá kompozici. Podle postavení monstrance a postav andělů je orientován pro pohled od dveří. Monstrance ve středu klenby nesená dvojicí andílků rozlévá do nejbližšího okolí záři v podobě tmavě žlutého až nazelenalého nepravidelného kruhu, který však z hlediska světelnosti není příliš zdařilý. Působí spíše dojmem tepla, o němž vypovídají také plnokrevné inkarnáty malých okřídlenců. Kolem a pod touto částí se vznášejí trojice andělů. Dva z nich mávají kadidelnicemi. Směs kouře prostoupená paprsky světla vytváří jakýsi vnější ještě nepravidelnější oblak, prosycený různými odstíny krevelové barvy, konstruuje zároveň hranici zobrazení porušovanou jen nohama andělů, které někde zasahují až do výjevu s Tanchelmem. Barevně rozehraná kompozice středy purpuru, mořské zeleně, běloby a odstínů růžové a žluté v odění andělů vlevo, podložené ještě sytou modří oblohy, činí z této partie jedno z nejkontrastnějších a nejvýraznějších míst. Zdařilé ztvárnění dopadajících paprsků Božího světla se odkrývá ve zlatavých řasách drapérie šatů jednoho z nebešťanů.

Z levé strany přiléhající výjev je jakousi spojnici s obrazem sv. Norberta před papežem. Anděl obklopený zlatožlutým pláštěm vznášející se na hutném oblaku spolu s malým andílkem přidržuje pásku s nápisem „*DOCTOR EUCHARISTICUS*“, jeho zrak přitom směřuje k příslušníkům moci světské. Zprava pak přistupuje opět skupinka velkého a malého anděla v oblacích ovinutých několika pruhy plátna výrazných barev.

Práce provedená technikou fresky, občas zřejmě doplněná i secem, je zachována v poměrně dobrém stavu.

Rytá podkresba není všude stejně pečlivě provedena, místy se úplně ztrácí, někde se jí malíř držel rigorózně, jinde byl naopak jeho štětec volnější. Také barevná vrstva vykazuje proměnlivost od hladké, velmi tenké vrstvy až po pastózní nánosy.

Kompoziční schémata vytvářejí vcelku vztahově přehledné a prostorově ujasněné komplexy, jimž bychom mohli něco vytknout pouze ojediněle. Například poněkud konvenční a neživé postoje některých zástupců moci světské (postava knížete), v moci církevní pak jakousi nesoudržnost a až téměř nadbytečnost posledních dvou figur.

Obličeje jsou poměrně rozrůzněné, přesto můžeme rozlišit zhruba dva typy bezvousé, dva s plnovousem a jeden přechodný. Setkáme se tu však často i s individuálnějším zpracováním či pokusem o zindividualizování typu, např. obličej papeže, šlechtic u ohně aj.

Koloristicky vyvážený charakter, udávaný světelně vylehčenými tóny modré a ztemněnými zeleněmi spolu s fialovou, jen lokálně porušují britké jasy žluté a poněkud tlumenější červené, jež slouží jako činitel výrazu některých postav, či jako rytmizující faktor. V prostorově mělkých kompozicích zejména širších částí klenby je to opět barva, která je perspektivně ztvárňuje odlišujíc první plán barev plných světlo odrážejících a plán druhý nesený senzitivně zjemněným koloritem transparentních valérů. Tyto plány nejsou však skutečně perspektivními, co do smyslu

prostorové formace, ale spíše jen barevnou hrou pořádající a dynamizující malbu. Nelze si však nevšimnout, že tento razantní přechod působí zcela nerealisticky. Kladně bychom toto provedení mohli interpretovat na straně mocností, kde takové členění slouží ke zdůraznění hlavních zástupců, avšak v protější scéně se zdá použití tohoto principu do značné míry nahodilé a nejasné.

Modré odstíny oblohy naplňují fresku jakýmsi „přirozeným“ světlem, které jí vtiskuje jistou lehkost a přitom navozuje intimní náladu. Snad také pro tuto intimní „neokázalost“ již malíř nedosáhl onoho světelně-koloristického patosu mistrů pozdního baroka, což dokládají i potíže při zobrazení světla „nadpřirozeného“.⁴⁶⁾ Nepůsobí-li to však vliv nastupujícího klasicizmu, jehož ohlasy cítíme v některých figurách zvláště zřetelně.

V souvislosti s takovýmto cítěním se objevují ovšem i problémy, nejviditelněji snad ve scéně Vítězství nad Tanchelmem. Jeví se tu konflikt mezi úlohou, tj. námětem triumfálního vítězství a rokokově hravou formou. Jestliže zejména v podání postavy sv. Norberta, v jeho tváři, šatech i postoji, ale samozřejmě i v dalších postavách, v barvě i tvaru nalézáme až naivně zjemnělé ztvárnění, pak je jisté, že musí dojít k nepochopení a nesouladu s námětem, který podle mne předpokládá expresivitu, výraz síly a nervového vypětí. Důsledkem tohoto protimluvu je pak komičnost či komediálnost. Nemůžu se proto ubránit pocitu, že toto „představení bylo špatně zahráno“. Tento pocit nabude konkrétnějších obrysů, vzpomeneme-li si na Krackerova svatého Norberta z novoříšského kostela. Také zde byla postava sv. Norberta podána s rokokovou něžností, které však Kracker dokázal využít jako protipólu naturalisticky podaného těla Tanchelmova a vyjádřit tak ostrý kontrast dobra a zla. U Mayera se toto „barokní“ zdůraznění protikladů ztrácí. Podobná tendence se ovšem projevuje i v dílech jiných autorů tohoto období, což na druhou stranu ponouká k zamyšlení nad možností jiného pohledu na věc. Připomeňme zde alespoň Stětí svaté Kateřiny z Muzea umění v Olomouci od F. A. Šebesty-Sebastiniho.⁴⁷⁾

Přes podobné větší či menší nedostatky si ovšem dílo stále uchovává nezpochybnitelné tvůrčí kvality, nehledě na ikonografii. Hledáme-li ekvivalent nebo alespoň dílčí podobnosti v díle jiných tehdejších freskařů (neboť odpovídající srovnávací materiál se, podle současného stavu poznatků, u Mayera nedochoval), nelze přehlédnout dílo Josefa Sterna. Není vyloučeno, že Stern a Mayer přijeli na Moravu spolu a že Mayer pobyl nějakou dobu ve Sternově dílně. O tom vypovídá především zelená podmalba inkarnátů, charakteristická v moravském prostředí právě pro Josefa Sterna, dále určité podobnosti v typech obličejů⁴⁸⁾ a užití některých detailů, jako například baldachýnu na

46) Viz okolí monstrance.

47) František Antonín Šebesta-Sebastini, Stětí sv. Kateřiny, olej, plátno, 73x59 cm, druhá pol. šedesátých let 18. stol., signováno F. A. Sebastini Pinx [?], Muzeum umění v Olomouci, inv. č. O264. Literatura: Krsek, I. – Kudělka, Z. – Stehlík, M. – Válka, J.: *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1996, s. 553.

48) Obličej sv. Norberta ve scéně před papežem vykazuje podobnosti s obličejí andělů na Sternově fresce v brněnském kostele sv. Leopolda, zejména v pojetí vlasů a rtů. Dále ženské obličejí s vlasy svázanými do drdolu v postavách ctností mají analogie v postavách v zámecké kapli v Borotíně, ale i jinde. Na druhou stranu uznávám, že v posledním jmenovaném případě může jít o zobecněný typus objevující se i u jiných malířů.

fresce zámecké knihovny v Kroměříži, ale také v barevné škále, která sice nedosahuje Sternova mistrovství, nicméně se alespoň ubírá stejným směrem. Jakékoliv osobní kontakty obou umělců se však nepodařilo prokázat. Klasicizující momenty, ale také práce se světlem pak nezaprou rovněž poučení díly Franze Antona Maulbertsche. To vše, podle mého mínění, dostatečně legitimizuje přiřazení novoříšské fresky k pracím malířů okruhu vídeňské akademie šedesátých a sedmdesátých let 18. století.

Proměny v přípravné práci a její vztah k fresce

Dříve než přistoupím k ikonografické interpretaci, je důležité zmínit se také o přípravné práci k této fresce, která se alespoň zčásti dochovala a může později posloužit při pokusu o rekonstrukci vývoje ideového rozvrhu této práce.

Obraz Uctívání Nejsvětější svátosti čtyřmi evangelisty, mocí církevní a světskou, v Moravské galerii⁴⁹⁾ zaujme již svou instalací. Dohromady šest samostatných výřezů je arestováno na další plátno, zdá se, že přibližně stejného stáří a druhu, domalované neutrálním zeleným tónem a na dvou místech (plášť jednoho z andělů a křídlo orla sv. Jana) doplněn také nápodobivě. Tyto retuše vypadají velmi autenticky, je tedy možné, že úprava pochází přímo od autora. Kvalita provedení jednotlivých výseků prozrazuje zkušeného mistra v kladení světla a stínů. Přes skicovitě mírně rozvolněné tvary lze pochválit také postoje a výrazy jednotlivých figur v mnohých případech v neprospěch změn provedených na fresce. O tom, jakou fázi přípravy obraz představuje nebo o důvodech takové instalace by bylo možno pouze spekulovat. Já sám bych se klonil k názoru, že v této konfiguraci rozvrh malby, ani její části, nikdy zamýšlen nebyl, a to už vzhledem k dispozici klenební plochy. Tato úprava měla zřejmě pouze sběratelskou funkci. Budu si proto především všímat jen samostatně jednotlivých výřezů, které ledacos napoví nejen o proměnách kompozice, ale také a hlavně o vývoji námětové stránky fresky.

Část umístěná nejvýše obrazu představuje Nejsvětější svátost v monstranci s adorujícími anděly. Je provedena kompozičně a v rámci možností daných odlišností techniky i barevně shodně s nástropním provedením. Zpod ní navazují dva, pro nás nové, vedle sebe nakomponované výřezy s evangelisty v invenčních polohách vznášejícími se na oblacích. Vlevo Marek a Matouš, vpravo Jan a Lukáš se svými atributy. Pod nimi uprostřed obraz pokračuje dvojicí malého a velkého anděla, jak je známe z vrcholu klenby mezi eucharistií a třemi ctnostmi. Desku uzavírá pár přesně do sebe zapadajících částí plátna s výjevy moci církevní vlevo a světské vpravo. Přes podstatnou podobnost zde proti konečné realizaci došlo k několika závažným změnám, nehledě na skutečnost, že na fresce jsou oba výjevy doplněny o další postavy. Nejviditelnější posun se odehrál v řadách moci církevní, kde se nově v čele nachází postava pokleknuvšího papeže držící v široce

49) Ignác Mayer, Uctívání Nejsvětější svátosti čtyřmi evangelisty, mocí církevní a světskou, skica pro nástropní malbu, olej, plátno na dřevěné desce, 81,5 x 61,5 cm, kol. 1770., nesign., MG v Brně, inv. č. M 416, pochází z dodatků ke sbírce Heinricha Gomperze, nepublikováno.

rozpražených rukou kadidelnicí, před nímž na podušce leží tiára s dvěma klíči. Díky této postavě došlo pochopitelně také k určitým zásahům do uskupení a umístění dalších postav. Týká se to vlastně celé skupinky kleriků v druhém plánu a kardinála, jenž se tak dostal až za postavu hluboce se klanícího biskupa se svými insigniemi. Biskup je zde jako jediný zcela totožný se svým obrazem na fresce. Zajímavou změnou prošel i chrám se dvěma obelisky, tvarově ovšem mírně odlišný, na rozdíl od nástěnné malby umístěný na pravém okraji výřezu s mocí církevní. Vyobrazení moci světské se mimo zde chybějící postavy Turků změnilo pouze v postojích jednotlivých představitelů. Všechny postavy na skici klečí a vytvářejí tak mnohem provázanější útvar. Císař a postavy bezprostředně jej obklopující byly přeneseny věrně. V postavě knížete je gesto změněno na sepnuté dlaně a působí tak mnohem vroucněji, podobný pocit mám i z poslední postavy krále, byť v jeho případě k zásadní tvarové změně nedošlo, jen výraz je poněkud expresivnější.

Kromě čtveřice evangelistů se tedy na výsledném návrhu objevily všechny ostatní z těchto výjevů, avšak mimo oboje moci v odlišných vztazích. To platí i o Nejsvětější svátosti, která byla pro podhled klenby převrácena podle horizontální osy.

Po stylové stránce se tato skica plně řadí do proudu přední moravské malby závěru baroka. Mayerovo autorství lze podepřít mimo evidentní souvislost s freskou také snad tradovaným zápisem v inventáři Gomperzovy sbírky. Zajímavější je srovnání s dalšími známými obrazy připisovanými Mayerovi. V tomto ohledu zaznamenáváme zejména časté citace z kompozice. (sv. Urban a sv. Jakub v Olbramovicích)

Vzhledem k tomu, že jednotlivé části nebyly zřejmě původně zamýšleny jako jeden obraz, není výsledný světelně-barevný efekt nijak zajímavý. Ovšem stejně i jednotlivé části jsou podány v tomto ohledu jednoduše, pouze se základním rozvržením světla a stínů. Takže zde najdeme jen běžné spektrum, s jakým se setkáváme i v dalších Mayerových obrazech, sestávající z poměrně světlých tónů převládající mořské zeleně přerušované vystupujícími odstíny karmínu, žluté a nevýrazné modři.

Ikonografie

Významuplnost umělecké výzdoby klášterních knihoven 18. století, o níž svědčí dochované často velmi sofistikované výklady ikonografických programů, jistě není třeba dokazovat. Tyto programy nazývané také „*concetta*“ nebo „*libreta*“, které byly podkladem pro práci umělců, byly komponovány v souladu s dobovou teorií decora požadující soulad mezi funkcí prostoru a jeho výzdobou. Autory programů bývali objednatelé nebo jejich poradci, v případě klášterů představení či knihovníci, výjimečně sami umělci. Tvorba *concett* totiž vyžadovala jisté vzdělání a orientaci v ikonografických příručkách.⁵⁰⁾

50) Viz **Lehmann, E.:** *Die Bibliotheksräume der deutschen Klöster in der Zeit des Barock*, Berlin 1996, s. 238; **Loudová,** *Bibliotheca*, s 7- 8. Zde uvedena další literatura.

Význam knihovních maleb byl odvozován z významu knih nebo, přesněji řečeno, ze samotného vědění, jehož jsou knihy prostředkem a symbolem. Problém vědění a jeho vztahu ke katolické víře, jak se zdá, stojí v pozadí (není-li přímo prezentován) námětů výzdoby snad ve všech církevních knihovnách. Vyjádření tohoto ústředního problému se ubíralo dvěma cestami: první, možná rozšířenější, bylo „*con-nubium virtutis ac scientiae*“, tedy harmonické spojení ctností a vědění, kde jedno bylo předpokladem druhému. Druhá možná forma byla založena na protikladu Starého a Nového Zákona, pohanství a křesťanství nebo pravdivé katolické víry a lživé hereze.⁵¹⁾

Východiskem ke čtení barokních freskových programů byla střední část výjevu. Proto toto místo v případě knihoven většinou zaujímala právě Boží prozřetelnost, apokalyptický Beránek, Nejsvětější Trojice nebo jedna z jejích osob, která mohla být přímo součástí nějakého výjevu. Příkladem je velmi oblíbené téma Dvanáctiletý Ježíš v Chrámě (minorité v Brně, benediktini v Broumově). Centrum pak obklopovala další témata, vysvětlující, k čemu mají být knihy používány. Ve středoevropském prostoru se k tomuto účelu užívalo nejčastěji zobrazování evangelistů, církevních otců a dalších světců – učitelů církve. V klášterních knihovnách někdy také myslitelů a náboženských spisovatelů vlastního řádu. Variací těchto postav a jejich vkomponováním do dalších témat, kupříkladu potírání hereze nebo alegorií vědních disciplín, získávaly programy nové významy a odkazy (kapucíni v Brně, benediktini v Rajhradě). Jiná abstraktněji pojímaná zobrazení hojněji využívala alegorií ctností, věd a umění či jejich jednotlivých odvětví a například pomoci uspořádání řešila jejich vztah k náboženským hodnotám (premonstráti na Hradisku, benediktini v Břevnově). Při volbě námětu hrálo roli také praktické zaměření a spiritualita řádu, stejně jako osobnost představeného konkrétního kláštera.⁵²⁾

Již na první pohled se také freska klášterní knihovny v Nové Říši hlásí k výše popsané (samozřejmě zjednodušené) typologii. Podobně se zde setkáváme se svatým Norbertem zakladatelem řádu a vítězem nad bludaři a také zobrazení teologických ctností není v knihovních interiérech něčím zcela výjimečným (benediktini v Admontu, Štýrsko). A třebaže se zasvěcenějšímu pohledu zdá, že těchto motivů tu bylo použito poněkud neobvykle a v pozměněném smyslu, můžeme poznat z následujícího výkladu, že se ani novoříšské řešení se základními myšlenkami jiných knihovních programů nemíjí.

Základní ikonografické schéma a jeho konstrukční zpracování na klenbě knihovny v Nové Říši bylo popsáno výše. Nyní před námi stojí tyto problémy: původ jednotlivých námětů, jejich vztah k celku a jeho význam.

51) *Ibidem*, s. 241 - 242.

52) Základní literatura ke knihovní ikonografii: **Mrazek, W.:** *Studien zur Ikonologie der Barocken Deckenmalerei in Österreich. Versuch einer Typologie*, in: *Imagination und Imago*, Salzburg 1983, s. 195-201; **Heydenreich, L. H. (ed.):** *Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte (RDK) I - VIII*, Stuttgart 1937 - 1987, Bd. II, heslo *Bibliothek*, in s. 529 - 540; **Wrancke, C. P. (ed.):** *Ikongraphie der Bibliotheken* Wolfenbüttler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 17, Wiesbaden 1992; **Lehmann, E.:** *Die Mitte in den Bibliotheksprogrammen der deutschen Klöster in der Barockzeit*, in: *Denkmalkunde und Denkmalpflege*, Dresden 1995, s. 369-370; **Lehmann, E.:** *Die Bibliotheksräume*; **Gaberson, E.:** *Eighteenth-Century Monastic Libraries in Southern Germany and Austria: Architecture and Decorations*, (Saecula Spiritualia 37), Baden-Baden 1998; **Tomaschek, J.:** *Klosterbibliotheken als Rüstkammer des Geistes. Ein Kulturhistorisches Mosaik*, in: *Die Suche nach dem verlorenen Paradies* (kat. výst.), St. Pölten 2000, s. 149-155.

Z toho, co již víme, můžeme rozdělit náměty na hagiografické a řekněme alegorické, i když toto rozdělení je pouze pracovní a, jak se pokusím vyložit dále, ani dostatečně nevystihuje významovou strukturu. Než se však začneme zabývat ikonografií celku, musíme se napřed zastavit u analýzy jednotlivých výjevů. Jako první skupina mého pracovního rozdělení jsou na řadě dva výjevy spojené s osobou sv. Norberta, zakladatele řádu premonstrátů.

Honorius či Gelasius?

V komponování řádových zakladatelů do ikonografie barokních knihoven nebylo nijak neobvyklým jevem. V ostatních premonstrátských kláštích v Čechách a na Moravě se v baroku sice nevyskytlo, ale setkáme se s ním třeba v německém Weissenau, kde jsou náměty: sv. Augustin předává sv. Norbertu řeholi a Disputace sv. Norberta a sv. Kateřiny nebo ve Speinshartu, kde premonstrátské světcí představují jednotlivé knižní obory.⁵³⁾

Jako první se budu zabývat tématem, které jsem až doposud poněkud nejasně nazýval sv. Norbert před papežem. Důvodem bylo mé nové určení tohoto tématu, lišící se od běžného označování obdobných výjevů nejen v případě Nové Říše. Obvyklá interpretace totiž hovoří o potvrzení řádu papežem Honoriem II. (1124-1130) bulou „*Apostolicae disciplinae sectantes*“ roku 1126 v Římě, já se však domnívám, že se jedná o udělení kazatelského „oprávnění“ papežem Gelasiem (1118-1119) v St. Gilles pravděpodobně koncem roku 1118.⁵⁴⁾

Než přistoupím ke zvážení argumentů pro i proti oběma názorům, připomenu postavy zde vystupující. Papež obklopen kardinálem a biskupem a Norbert s jedním druhem a za ním anděl. S velmi podobnou kompozicí se z blízkých premonstrátských klášterů setkáváme v životopisných cyklech v Doksanech, v rakouském Gerasu a v reliéfech z chórových lavic v Louce, v posledních dvou dokonce dvakrát, a také v rozsáhlém obrazovém cyklu koncem dvacátého století nově umístěném v Nové Říši.

Jelikož papež nemá žádný osobní atribut vyjma listinu, nemůže být z jeho osoby nic vyvozeno. Jinou určující postavou by snad mohl být průvodce sv. Norberta. Ani zde si však příliš nepomůžeme, na fresce je druh jeden – toho bychom mohli interpretovat jako sv. Evermoda, který jak známo Norberta už od roku 1120 všude doprovázel a byl s ním i roku 1126 v Římě.⁵⁵⁾ Pouze jedna postava se vyskytuje také na reliéfu z Louky, avšak na ostatních zmíněných obrazech jsou Norbertovi druhové tři a pro tento počet nemáme oporu nikde. Už podle nejstarších životopisů⁵⁶⁾ měl cestou do St. Gilles se sebou dva služebníky, kteří u něj dobrovolně zůstali (třetí se k nim připojil až na zpáteční cestě). Z toho možno soudit, že byli jeho žáky, což by vysvětlovalo stejný oděv. Nikde však nenajdeme dostatečné opodstatnění jejich počtu, proto,

53) Srv. **Lehmann**, *Die Mitte in den Bibliotheksprogrammen*, s. 369 an.; RDK, heslo Bibliothek, s. 535-542.

54) Srv. **Říha**, **T.**: *Svatý Norbert a jeho dílo*, Řím 1971, s. 82 a 47; viz též **Stahlberger**, **R.**: *Die Ikonographie Norberts von Xanten: Themen und Bildwerke*, in: **K. Elm**, *Norbert von Xanten*, Köln 1984, s. 217-245; *Lexikon der christlichen Ikonographie* (LCI), I-VIII, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1990, Bd. 8., heslo Norbert von Magdeburg, s. 68-71.

55) Srv. **Říha**, *Svatý Norbert*, s. 82.

56) Srv. *Svatý Norbert, nejstarší životopisy*, Praha 1940, s. 44.

a vzhledem k různosti v jednotlivých vyobrazeních, je budu považovat jen za jakýsi kompars.

Na novoříšské fresce je ovšem ještě jedna velmi důležitá a vzhledem k ostatním zobrazením nová postava, která by měla poskytnout jakýsi klíč k rozluštění. Totiž anděl stojící za sv. Norbertem, s holí a kusem plátna (asi pláštěm) přehozeným přes levou ruku, na němž spočívá velmi nápadná mušle, tedy s atributy poutníka či misionáře, resp. putujícího kazatele, kterým byl právě sv. Norbert. Z jeho různých životopisů víme, že právě touha po takovémto životě vedla jeho kroky do St. Gilles k papeži, aby si od něj vyžádal potřebné potvrzení, neboť byl předtím na synodě ve Fritzlaru obviněn, že si neprávem přisvojil kazatelský úřad. Tak tedy právě Gelasiovým schválením začíná Norbertovo kazatelské putování po Francii a Německu. Anděl je tedy podle mne dokladem toho, že se výjev týká pouze osoby sv. Norberta a nikoli celého řádu. Kdyby se totiž tato scéna měla vztahovat k celému řádu, a k tomu se jistě téma schválení řádu vztahuje, musely by i atributy nesené andělem mít vztah k řádu. Ten však, třebaže pastorační a *eo ipso* i misijní činnost je jednou z jeho priorit, není žádnou putovní společností. Nehledě na skutečnost, že i sám text na listině: „Synu, jdi pracovat na mou vinici“ se vztahuje spíše k individu, než k posláni celého řádu, pro něj by se jistě našlo množství výstižnějších citátů.

Toto, co zde bylo dosud řečeno, by mohlo přispět mé hypotéze v případě fresky, co však u ostatních vyobrazeních tohoto tématu, kde se (zdánlivě) žádné poutnické atributy nevyskytují, ale přesto je zřejmé, že mají s novoříšskou freskou společnou předlohu? Pokud se chceme dozvědět více, musíme sestoupit k přímo k této předloze, resp. k jejím pramenům. Než však přistoupím k problému obrazových předloh, zastavím se krátce u pramenů literárních.

Podle Ivana Šperlinga⁵⁷⁾ vycházeli tvůrci životopisných cyklů hlavně z nejstarších pramenů ze 12. století a jako doplněk používali také soudobá zpracování autorů jako např. Amadeus Fabius, Jeroným Hirnheim apod., kteří ovšem také vycházeli z těch nejstarších zpráv. Z nich nejdůležitější jsou Vita A z let 1155-61 a o málo mladší Vita B.⁵⁸⁾ Pro nás je důležité, že tyto nejstarší životopisy o setkání Norberta s Gelasiem výslovně zmiňují listinu: „...obdržel od něho dovolení putovat a dosáhl též plné volnosti kázat, kterou mu pán papež mocí svého listu potvrdil“.⁵⁹⁾ O listě se hovoří také v novověkých životopisech, např. C. L. Hugo: „...Concedendo plenitudine potestatis sue, super quo etiam dum expresassaei experdiri fecesed litteras...“.⁶⁰⁾ Zatímco potvrzení řádu papežem Honoriem II. není v prvních životopisech zmíněno vůbec: „Norbert však na započaté cestě dospěl do Říma, kde dobré paměti papežem Honoriem byl s poctou přijat a začkoli spravedlivě žádal, milostivě od něho obdržel; a opatřiv své věci vydal se na cestu domů...“.⁶¹⁾ Novější práce je sice již opomenout nemohou (C. L. Hugo dokonce v příloze uvádí plné znění bully), přesto se domnívám, že toto zdůraznění přítomnosti jakési listiny v nejstarších životopisech respektované i později mohlo být velmi silným inspiračním zdrojem pro obrazové ztvárnění.

- 57) Šperling, I.: J. V. Neunhertz a jeho fresková výzdoba na Strahově, Umění 30, 1982, s. 272-279.
- 58) Další životopisná literatura uvádí Říha, Svatý Norbert, s. 294-295.
- 59) Svatý Norbert, s. 44.
- 60) Hugo, C. L.: Vita sancti Norberti, Pragae 1732, s. 24.
- 61) Svatý Norbert, s. 78.

Vzhledem k velké podobnosti či přímo totožnosti základních kompozičních řešení a u některých případů též shodným detailům, jako například výstavba pozadí,⁶² mezi jednotlivými vyobrazeními různých životopisných cyklů, lze očekávat společnou předlohu v grafice. Tou byly nejčastěji ilustrace „Antverpského životopisu“ z roku 1622 sestaveného premonstrátem Janem Chrysostomem van der Sterre v Antverpách. Autory rytin byli bratři Cornelis a Theodor Galle. Ilustrace jsou číslovány a doplněné identifikujícími latinskými texty. Mezi čtyřiatřiceti výjevy ze života sv. Norberta je zobrazeno potvrzení Gelasiovo i Honoriovo, obě kompozičně velmi podobně jen stranově převrácené.⁶³ Tato podobnost se promítla i do realizace zmíněných témat v obrazovém cyklu z Gerasu, jehož jednotlivé obrazy jsou opatřeny vysvětlujícími popiskami, i na reliéfech z Louky, kde je nezpochybnitelné určení námětů dáno pořadím.

Řešení problému dvou podobných maleb se sv. Norbertem před některým z papežů, které by mělo spor definitivně rozsoudit, je spojeno s objasněním ještě jedné maličkosti, kterou používají skeptici jako námitku proti mému určení. Totiž jak to, že je na těchto scénách sv. Norbert zobrazen v řeholním rouchu, když klášter v Prémontré (a tedy řád) byl založen až o několik let později a když, jak víme z životopisů, měl Norbert na cestě ke Gelasiovi jen prostý kajicnický oděv: „...oděn pouze vlněnou tunikou a oblečen v plášť s oběma svými průvodci za strašlivých mrazů šel bos do Saint Gilles“.⁶⁴ Je to však skutečně premonstrátský hábit, co má sv. Norbert na sobě? Na uvedených rytinách a závěsných obrazech má Norbert jakési bílé šaty snad něčím přepásané, přes které má přehozen bílý plášť, v případě vyobrazení povolení ke kazatelské činnosti na rytině, geraském obraze a na loucké řezbě také klobouk visící na ramenou. Podobně jsou oblečení i jeho společníci. Vyjma bot, které má jaksí navíc, souhlasí Norbertovo odění zcela s popisem v nejstarších životopisech. O řeholním oděvu by se mohlo oprávněně hovořit snad jen v případě novoříšské fresky, která je z uvedených vyobrazení nejmladší, ovšem i zde je překryt pláštěm. Pokud si dále pozorně prohlédneme zobrazení nápisem či polohou určené jako potvrzení řádu a další obrazy, jejichž náměty se přesvědčivě týkají již doby po vzniku řádu, v případě fresky v knihovně jsou to různé postavy premonstrátů v sousedních výjevech, snadno si všimneme, že jejich oblečení se od výše popsaného trochu liší. Jejich oděv je totiž vždy navíc doplněn o mozetu (případně něco, co ji připomíná), často se vyskytuje i biret – tedy doplňky oděvu kanovníků. Pokud tedy jde o nápadnou podobnost spodního roucha sv. Norberta ve scéně před papežem s premonstrátským hábitem, chápu ji jako pouhou nedůslednost, jejíž příčinou mohla být prostá snaha zdůraznit odlišnost Norbertova ustrojení od oděvu ostatních kleriků. A jestliže uvážíme, že od vlněné tuniky není již daleko k celému základnímu oděvu premonstrátů, snadno pochopíme, že mezi nimi

62) Například v reliéfech z Louky a v obrazu z Gerasu, ale také u mnohých obrazů v Nové Říši.

63) Srv. Elm, K.: *Norbert von Xanten*, Köln 1984, s. 338–337, rytiny zde publikované však nepocházejí z původního vydání van der Sterreova spisu, jak se v knize uvádí. Pocházejí pravděpodobně z nějakého pozdějšího německého vydání, jak naznačují popisky ve spodní části obrazů napsané vedle latiny také v němčině. Kromě jiného znění textu se však většina skutečných původních rytin liší pouze v drobných detailech. Původní vydání obsahovalo rovněž pouze 34 scén ze života světce (edice publikovaná K. Elmem jich má 35).

64) *Svatý Norbert*, s. 44.

nebylo ve výtvarném zpracování, kopírujícím pouze základní schéma předlohy, příliš rozlišováno.

Z toho tedy zřetelně vyplývá, že novoříšská freska stejně jako jí podobné nepopsané obrazy (Doksany) představuje scénu Potvrzení kazatelské činnosti papežem Gelasiem.

K ústřednímu tématu celé klenby je Potvrzení kazatelského úřadu vztaženo prostřednictvím andělů s mluvící páskou vznášejícími se nad tímto výjevem. Onen text – „*DOCTOR EUCHARISTICUS*“ – výstižně dokládá nejen význam Norbertova poslání, ale opět i určení námětu.

Triumf sv. Norberta nebo Nejsvětější svátosti?

Druhé téma týkající se osoby sv. Norberta bývá určováno jako Vítězství sv. Norberta nad kacířem Tanchelmem. Předlohou těmto zobrazením je misie sv. Norberta z roku 1123 do Antverp, kde ještě osm let po smrti původně mnicha a potulného kazatele Tanchelma bujelo jeho bludné učení zaměřené proti církevní hierarchii, placení desátku a popírající některé svátosti, zejména eucharistii.⁶⁵ Přestože se této herezi a jejímu původci dostalo v životopisech vylíčení v nejtemnějších barvách, je Norbertův triumf zmiňován velmi umírněně a lakonicky: „*A tak se stalo, že onen lid, který byl onen nejhorší soudce podvodně svedl, zbožný kazatel Norbert sám a pomocí svých na cestu pravdy a spravedlnosti přivedl*“.⁶⁶ Svátek triumfu svatého Norberta slavený na počest toho vítězství třetí neděli po svatodušních svátcích se později stal jedním z nejvýznamnějších v řádovém kalendáři. Událost potlačení Tanchelmovy hereze svatým Norbertem líčená už v nejstarších životopisech byla považována za natolik zásadní, že se stala jedním z hlavních argumentů pro jeho svatořečení roku 1582.

Je pozoruhodné, jak se tato do šíře rozvinutá kompozice plná postav drží v mnohých detailech původní literární předlohy. Tak vidíme Norberta doprovázeného dvěma spolubratry – podle životopisů Evermodem a Waltmanem, či Tanchelma oděného v zlatý šat⁶⁷ a také chrám vlevo v pozadí pravděpodobně upomíná na antverpskou katedrálu.⁶⁸ Naproti tomu skupinka pálicí knihy v pravé části je spíše novodobou protireformační interpretací proti heretického působení, vždyť právě kniha je jedním z atributů Tanchelma. Jedinou zárukou správného vědění je v intencích tohoto námětu pouze víra. Tak je zde toto téma par excellence barokních knihoven o vztahu mezi vírou a vědou, řešeno totálně ve prospěch zjeveného.⁶⁹

V mědirytech se scéna vítězství nad bludem tanchelmitů objevuje poprvé na konci 16. století v souvislosti s rozvojem světcovy ikonografie po jeho svatořečení. Za místo vzniku typu zobrazení sv. Norberta šlapajícího po Tanchelmovi bývá považována kanonie sv. Michaela v Antverpách. Snad právě díky zasvěcení opatství získala socha z tamějšího klášterního kostela vytvořená podle návrhu Petra Pavla Rubense rysy přibuzné zobrazování archanděla Michaela.⁷⁰

65) K Tanchelmovi viz *Lexikon des Mittelalters I-IX*, Stuttgart-Wien 1999, Bd. VIII, s. 455; *Lexikon für Theologie und Kirche I-IX*, Freiburg-Basel-Rom-Wien 1993-2001, Bd. IX, s. 1252.

66) *Svatý Norbert*, s. 81.
67) Viz **Říha**, *Svatý Norbert*, s. 77-78; *Svatý Norbert*, s. 80-81.

68) Vysoká štíhlá věž se objevuje i na rytinách životopisů sv. Norberta. Podobnost katedrálou je zřejmá na základě srovnání s dobovými vedutami Antverp. Srv. **Loudová**, *Bibliotheca*, s. 186.

69) Příklon k mimoracionálnímu poznání není v klášterní knihovně této doby výjimkou. Setkáváme se s ním již např. ve Sternově fresce Sv. Bonaventura odhaluje pramen své moudrosti v knihovně brněnských kapucínů.

70) **Stahlberger**, *Die Ikonographie Norberts von Xanten*, s. 240-241; *LCI*, Bd. 8., heslo Norbert von Magdeburg, s. 68 - 71.

Zobrazení se sv. Norbertem potírajícím Tanchelmovu herezi lze do jisté míry rozdělit na dva druhy. První zahrnuje taková zobrazení, jaká známe z novoříšské fresky, tedy sv. Norbert zde přímo fyzicky nějakým způsobem napadá a ničí kacíře. Druhá skupina pak představuje spíše kázání či poklidnou disputaci s větším množstvím účastníků, někdy bez přítomnosti samotného Tanchelma. Sem patří výjev z většiny životopisných cyklů. Na rytině z cyklu otištěném v Antverpském životopise je zobrazen sv. Norbert kázající zástupu. Pravou nohou se opírá o postavičku Tanchelma.⁷¹⁾ Jako příklady prvního druhu zde můžeme uvést mnohé obrazy prostě představující postavu světce, například oltářní obraz od Jana Kryštofa Lišky v Doksanech a oltářní obraz z kostela v Nové Říši od Johanna Lucase Krackera, kde se shodně vyskytuje motiv hole (v případě Nové Říše se jedná o arcibiskupský kříž) trýznící bludaře, z nástěnných maleb třeba freska v předsáli tzv. slavnostního sálu na Hradisku u Olomouce. Podobných zobrazení bychom díky rozšířenosti premonstrátského řádu a úcty k jeho zakladateli našli spousty. Většinou se však nejedná o výjev „ze života“, nýbrž o samostatné vyobrazení světce nebo obecně vyjádřený triumf sv. Norberta nad zlem reprezentovaným kacíři. Postava heretika svíjejícího se u světcových nohou, nejčastěji s kalichem s hostiemi a knihou, figuruje v těchto obrazech jako osobní atribut sv. Norberta. Tanchelm, s nímž se Norbert ve skutečnosti nikdy nesetkal, je zde tedy pouze symbolem hereze.

Je otázkou, zda je vhodné výjev na fresce v novoříšské knihovně nazývat výjevem ze života, nejedná-li se spíše o obecné zobrazení sv. Norberta, jak se to jeví podle použité kompoziční formy. Jedná-li se však o zobrazení obecné, jaké má místo a opodstatnění v celku? Vždyť sv. Norbert jako „eucharistický doktor“ byl představen už v předchozím výjevu. Smysl tohoto námětu v celku ikonografického programu lze, podle mého názoru, určitým způsobem objasnit, pokud nebude hledán pouze v osobě zakladatele řádu.

V podobných výjevech je Norbert vždy znázorněn zároveň jako uctívající Nejsvětější svátost. Ta je obvykle v monstanci buď umístěna na oltáři nebo ji přidržuje anděl atp., v nejprostějším zobrazení ji drží sám světec. Tak i v novoříšském případě je třeba chápat výjev jako celek s Nejsvětější svátostí adorovanou anděly na vrcholu klenby. Tedy na rozdíl od předchozího obrazu, který byl smysluplný sám o sobě, je tato část významově uchopitelná pouze ve vztahu k ústřednímu tématu, které sama dotváří. Tento výjev totiž není správné chápat jako triumf sv. Norberta, tzn. jako výjev ze života, ale v první řadě jako triumf Nejsvětější svátosti, jehož je sv. Norbert pouze prostředníkem. Podle mne, je tedy třeba číst tuto kompozici alegoricky a nikoli hagiograficky. Bylo by proto lépe nazývat tento syžet Alegorie vítězství eucharistie (– symbolu pravé víry) nad herezí.

71) **van der Sterre, J. Ch.:** *Vita S. Norberti*, Antwerpen 1622. Ilustrace označena číslem 21. Autory rytin jsou bratři Cornelis a Theodore Galle. Rytina publikovaná v **K. Elmem**, *Norbert von Xanten*, s. 334, se od původní liší. Zde zobrazený sv. Norbert s monstancí se přímo pohledem obrací ke kacířům, po nichž šlape. Pozadí je více méně totožné, jen stranově obrácené.

Víra nebo eucharistie?

Druhou polovinu námětů, kterou jsem označil jako alegorickou (alegorickou v užším smyslu, vše na fresce by se totiž dalo chápat alegoricky), začneme vyobrazením tří křesťanských ctností, pokud ho tak pro jeho netypičnost smím nazvat. Netypičnost v tom, že jako osoby jsou zde předvedeny jen láska a naděje, jež nesou mezi sebou na tyči zavěšen hrozen, v jehož středu je hostie jakožto zástupce třetí ctnosti, víry.

S podobným spojením klasického zobrazení tří teologických ctností a starozákonního příběhu vyslání zvědů do země Kanaán, kteří se vrátili nesouce mezi sebou na sochoru obrovský vinný hrozen (Nu 13,23), jsem se nikde v realu ani v literatuře nesetkal. Pokusím se proto o jeho interpretaci sám.

Vyobrazení zvědů vracejících se ze zaslíbené země není v křesťanském umění nikterak vzácné, neboť mu bylo od nejstarších dob rozuměno jako předobrazu ukřižovaného Krista. Taktéž samotný hrozen byl již v raně křesťanském umění chápán jako symbol víry v Krista a ve věčný život (symbolem věčného života není konec konců jen v křesťanském umění). Již Klemens Alexandrijský přirovnává Krista k vinnému hroznu. Zároveň je však vinná réva symbolem krve Kristovy, tedy eucharistie.⁷²⁾ Smysl takové kompozice v celku eucharisticky zaměřeného ikonografického programu je zřejmý. Vinná réva v sobě spojuje symbol víry se symbolem Nejsvětější svátosti. Důvodem zařazení do programu právě tohoto tématu je, zdá se, to, co jsem již naznačil u předchozího obrazu, totiž položení „=“ mezi ideu víry a eucharistie. A je to opět osoba sv. Norberta, ve které se snoubí tyto dvě roviny. Nemám nyní na mysli podobnost atributů alegorie víry a typického zobrazení sv. Norberta (kříž a kalich x kříž a monstace), i když i to je jistě pozoruhodné, ale hlavně proměny ikonografických způsobů zobrazování jeho samotného. Již bylo pojednáno o spojování svatého Norberta s rozličnými způsoby eucharistie, teď však můžeme zmínit i jeho spojení s personifikovanou vírou. Jako příklad poslouží konkrétní partie fresky v soukromé opatské kapli kláštera Hradisko, jejímž autorem je J. K. Handke. Zde vidíme sv. Norberta s monstancí, kterou však navíc přidržuje i ženská postava s křížem identifikovaná jako víra.⁷³⁾ To vše jistě vypovídá o významu užití námětu se zvědy, jakož i o sounáležitosti víry s eucharistií. Nestačí to však k pochopení úlohy, jakou zde hrají ony dvě zbývající ctnosti. Mají pouze pomocně-identifikační funkci k víře, či jsou zde jen jaksi do počtu, protože prostě patří k sobě?

Snad něco napoví příklad, v němž se vyskytuje celá tato triáda spolu se sv. Norbertem. Jedná se o skicu Josefa Winterhaldera, zachycující údajně jeden z původních výjevů ve frontonech na průčelí kláštera v Louce, nazvaný misie sv. Norberta.⁷⁴⁾ Je zajímavé, že spolupřítomnost tří teologických ctností se sv. Norbertem je součástí právě výjevu potírání kacířů (triumf sv. Norberta). Je možné jej tedy vzít jako doklad vzájemné

72) RDK, Bd. VI, heslo Eucharistie, s. 154-254; LCI, Bd. IV, heslo Weintraube s. 494-496; *Christliche Ikonographie in Stichworten*, Leipzig 1980, heslo Weinrebe s. 201.

73) Srv. **Burian, V.:** *K ikonografii nástěnných maleb v klášteře Hradisku*, Vlastivědný věstník moravský 34, 1983, s. 155. Na Hradisku se ovšem vyskytuje více pozoruhodných maleb např. už zmíněná freska z předsálí, kde vedle Norberta sedí žena držící kalich se zářící hostií, viz **Bendová, D.:** *Malířská výzdoba kláštera Hradiska u Olomouce*, dipl. práce FF UJEP, Brno 1981.

74) **Slavíček, L.:** *F. A. Maulbertsch a malířská výzdoba letního refektáře v Louce*, in: **P. Kroupa a kol.,** *Premonstrátský klášter v Louce. Dějiny, umělecká výzdoba, ikonologie*, Znojmo 1997, s. 86, obr. s. 95.

souvztažnosti podobných námětů na novoříšské fresce. V té by se ovšem takovýchto vztahů dalo zachytit více. Kupříkladu pohlédneme-li na znění textu předávaného papežem sv. Norbertu na protější straně klenby, v němž je vybízen k práci na vinici, pak zde můžeme vidět plod oné vinice, přinášený nadějí a láskou, jako nutnými předpoklady hojné sklidné víry. Na úrodu upomínají i obilné snopy, další symbol eucharistie, složené při spodním okraji malby.

75) Henkel, A. – Schöne, A.: *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts*, Stuttgart 1978, Ruinen, s. 95-96 a 99-100.

Kněz nebo vladař?

Zbývající výjev na delší straně se zástupci moci církevní a moci světské je, podobně jako protější triumf, nerozlučně svázán se skupinkou kolem monstrance. Tento námět sám o sobě není jistě nijak nepochopitelný, co se však týká jeho užití vzhledem k celku, mohli bychom spekulovat. Z tohoto aspektu je zajímavá skutečnost, že proti císaři, nejvyššímu zástupci moci světské, zde stojí na straně moci církevní pouze kardinál a nikoliv papež, jak bylo původně zamýšleno podle již zmiňované skici z Moravské galerie. Zdálo by se, že vypuštěním jeho postavy se autor předlohy vyhnul konfrontaci „velikosti“ obou mocí a zároveň ponechal smysluplnou interpretaci v intencích Římskoněmeckého císařství, respektive území pod vlivem Habsburků. Takové vysvětlení je však v rozporu s přítomností exoticky vyhlížejících postav na konci světské hierarchie.

Další změněnou skutečností proti skici je křesťanský chrám, který na fresce vidíme v pravém rohu za představiteli moci světské. Jeho centrální dispozice s dvojicí obelisků po stranách připomene chrám sv. Karla Boromejského ve Vídni. To spolu s honosnými stavbami v jeho pozadí má zřejmě vyvolat představu nádhery a velkoleposti sídel (křesťanských) panovníků vybudovaných jistě k oslavě právě adorovaného Boha. Přesně naproti za mocí církevní však vidíme zcela jinou stavbu. Křovím obrostlou zříceninu stavby neurčitého charakteru s věží, na níž je snad ještě zbytek hodinového ciferníku. Podle dobové emblematické literatury zřícenina značí pomíjivost člověka a vůbec všeho pozemského.⁷⁵⁾ I bez toho je nám však jasný smysl takové architektury postavené jako opositum nádherným stavbám světa. Avšak ani tato světskost zde není nijak zavrhnuta, naopak, vždyť přece zástup panovníků, zástup světa, je zde naprosto roven se zástupem kléru, zástupem církve. Přesto, ačkoliv zde nevidím a ani nemohu vidět Augustinův protiklad obce církevní a obce světské, nutí nás znamení prchavosti k myšlenkám nad hodnotou těchto dvou pozic.

Eucharistie – pramen pravé moudrosti

Vztah jednotlivých výjevů k centrálnímu je, jak se domnívám, vcelku evidentní a srozumitelný. Nepochybím tedy, nazvu-li

celek výzdoby jako apoteózu eucharistie. Způsobů, jakými lze číst toto svaté divadlo, by mohlo být zřejmě vytvořeno více, jeden z nich jsem nastínil během jednotlivých rozborů. Avšak všechny možné způsoby rozumnění by měly mít shodný závěr. Totiž, že jen Nejsvětější svátost (Kristus, víra) může poskytnout a poskytuje správný, a tím pádem i jediný smysl veškeré lidské činnosti. Jen skrze ni člověk poznává, co a jak má dělat, jak jsme to viděli ve scéně s papežem Gelasiem a naproti ve vyobrazení tří teologických ctností, a že jen k ní má vztahovat veškeré své úsilí, jak to vyjadřují zástupci světské a církevní moci i sv. Norbert potírající Tanchelma.

Zbývá si položit otázku, jejíž odpověď jsem jen naznačil před začátkem tohoto ikonografického bádání. Jde o problém, na který jsem narazil již v historické části výkladu. Zda byl původně celý sál a pochopitelně i jeho výzdoba určen pro knihovnu, zda tedy námět fresky neodkazuje spíše k jiné funkci.

Těžko se dá říci, že by se v předcházejícím rozboru objevilo něco, co by přímo odporovalo dobovým představám a nárokům na výzdobu knihovny. Jestliže účelem knihovny má být poskytnutí poučení a poznání, pak analogicky to-muto účelu odpovídá i ikonografický program fresky, jenž v každém ohledu poučuje o správném poznání. Na druhou stranu je však třeba zdůraznit mimořádnou akcentaci eucharistie a jejího spojení s osobou sv. Norberta, která nemá v střeoevropských premonstrátských knihovnách baroka obdoby.

Božský princip v centru výjevu, téma spojené se zakladatelem řádu, potírání hereze, ctnosti, to vše představuje více méně standardní výrazový aparát barokních knihoven ve střední Evropě. Méně obvyklé je zde jednostranné zdůraznění zjeveného náboženství na úkor zcela vypuštěných věd a umění a také vyobrazení zástupců moci světské a duchovní.

Domnívám se, že novoříšská knihovna náleží do nepočetné, ale výrazné skupiny ikonografických programů, které se ob-racejí proti osvěcenskému racionalismu v době, kdy ve svět-ských kruzích zažívá svůj vrchol.⁷⁶⁾ Vedle Nové Říše zde stojí například o málo starší knihovna kapucínů v Brně malovaná Josefem Sternem, kde mysticismus sv. Bonavetury zahanbuje diskurzivní teologii sv. Tomáše Akvinského,⁷⁷⁾ nebo knihovna lycea v Egeru s freskou od Jana Lukáše Krackera z roku 1778 představující protireformační Tridentický koncil s jeho nau-kou o svátostech, kde podobně jako v Nové Říši hoří kacíř-ské knihy.⁷⁸⁾

Ikonografie knihovny v Nové Říši svým antiracionalismem do jisté míry pokračuje v tom, co naplňuje výzdobu celého kláštera. Zbývá tedy otázka, kdo byl autorem ikonografie. Z jiných klášterů víme, že jím nezřídka býval sám opat, pří-padně osoba, kterou pověřil.⁷⁹⁾ Opat Josef Pelikán, měl jako

76) Odpor k osvěcenství není v řeholních kru-zích této doby nic ne-obvyklého, jak se ně-kdy z přílišného zdů-ražňování dění pro-jevů tzv. katolického osvěcenství (např. iko-nografie knihovny v Louce) může zdát. Jedním z nejvýzna-mějších kritiků osvícenského životního názoru byl premon-strát, profesor arcibis-kupského semináře a pozdější strahov-ský opat Bohuslav Herwig (1723-1779), autor obsáhlého spisu *Antidotum libertismi moderni sanis fidelium mentibus in praeservationem, male vero affectis ad reparationem propinatum* (Protijed moderního svobodomy-slnictví věnovaný zdravě smýšlejícím věřícím k uchránění, nakaženým k nápra-vě). Viz **Sousedík, S.:** *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvěcenstvím*, Praha 1997, s. 281-287.

77) Srv. **Loudová, Biblio-theca**, s. 155-174.

78) Viz **Lehmann, Die Bi-bliotheksräume**, s. 367-370.

79) *Ibidem*, s. 238.

podporovatel náboženského života a poutí, muž svaté pověsti, jemuž se v dětství ve snu zjevila Panna Maria, všechny předpoklady pro prosazování idejí, o nichž tu byla řeč. Druhou osobou, která se mohla na sofistikovaném námětu knihovní malby podílet byl sečtělý Bernard Jakeš, jenž v době provádění výmalby zastával funkci knihovníka.

Summary:

Václav Mílek

Fresco in the Library of Premonstratensian Monastery of Nová Říše

The ceiling fresco in the library of the Premonstratensian Monastery in Nová Říše in Moravia was painted by Ignác Mayer (1720?-1785 Brno). The fresco was finished in the times of abbot Josef Bernard Pelikán (1755-1792), and its analysis has not been published yet.

This work links its autor to the best Central European painters, especially to the successors of F. A. Maulbertsch. The fresco excels in originally performed composition and lively picture, quality of which, though, sporadically fluctuates. It bears numerous stylemarks of early Classicism as well as traces of rococo. Because of this reason, the fresco impresses a little discordantly.

Remarkable iconographic programme includes an idea usually used for decoration of monastic libraries - the relationship between Faith and Science. In this dispute, irrational Faith wins by all means. Faith is represented by Eucharist and occupies the centre of the vault. Accentation of this eucharistic topic regarding to the teaching of Norbert, the founder of the Order, is exceptional. In Premonstratensian monasteries, such

an accentation seems to be precedentless. The sides of the vault include other topics referring to the central Triumph of Eucharist: St. Norbert's victory over heretic Tanchelm is situated above windows, on the left side is the Pope Gelasius II (1118-1119) granting St. Norbert letters permitting him to preach anywhere in the world. This scene, though very resemblant, differs from the frequently presented depiction of Approval of the Order. Actually, St. Norbert does not wear a moset, what dates the event before foundation of the Order. On the light we can see an unusual performance of the Three Theological Virtues. For this purpose, painter used the scene of Scouts coming back from Kanaan (Nu 13, 23). Two of them, Love and Hope, carry a giant bunch of grapes that embodies Faith and symbolizes Eucharist as well. Above the door, representatives of secular (Emperor) and ecclesiastical (Cardinal) authority are depicted. Both of them make obedience to Eucharist.

Translated by author

EX BIBLIOTHECA

Sáčková vazba

Pavel R. Pokorný

N

eprehlednutelnou součástí mobiliáře Teologického sálu Strahovské knihovny je pozdně gotická plastika sv. Jana Evangelisty, držící v levé ruce knihu v tzv. sáčkové vazbě. Výraz tváře i gesto pravice vyjadřující bolest a zármutek svědčí o tom, že jde jen o torzo většího celku, konkrétně Kalvarie, tedy sv. Jana stojícího původně pod křížem. Plastiky Ukřižování umísťované do vítězného oblouku jsou zejména na přelomu 15. a 16. století obvyklou součástí chrámových interérů. Řezba pochází z dnes již neidentifikovatelného kostela. Její výskyt v protoru klášterní bibliotéky není ničím mimořádným. Vždyť právě barokní knihovny sály se zdaleka neomezovaly na více či méně zdobené regály s knihami podél stěn, ale jejich nedílnou součástí bývaly krom obvyklých globů i předměty a sbírky velmi rozličné. Sv. Jan vzbuzuje pozornost vnímavějších návštěvníků právě knihou v sáčkové vazbě.

Tato zvláštnost gotického knihařského umění náleží dnes k nesmírným vzácnostem. Originálů se dochovaly necelé tři desítky v knihovnách a muzeích především Německa a Skandinávie.¹⁾ Nejde tu o měsíc či pouzdro, do kterého je kniha vložena, ale o zvláštní úpravu vazby samé. Celokožený překryv přesahuje desky při dolní ořízce o výšku knižního formátu. Vytváří tak sáček, který lze zavázat na uzel, zavěsit na kroužek či háček a nosit u pasu nebo v ruce. Dochované exempláře dokládají, že vazby tohoto typu byly užívány u knih menších, ale i středních formátů a hodily se evidentně pro svazky, které často měnily místo. Mezi dochovanými sáčky nacházíme Bibli, Žaltář, Breviář, rukopisné modlitby, ale i kodex právní. Pro ostatní knihy, které trvale zůstávaly v knihovně, byla sáčková vazba bezúčelná a nepraktická. Její rozšíření především v Německu a zemích pod německým kulturním vlivem bylo poznamenáno dobovou módou, kdy bez měšce si nelze představit oděv kulturních vrstev sklonku 14. a celého 15. století. V nedávné době byl objeven téměř úplný sáček i v našich knižních sbírkách. Je jím rukopisný

- 1) **Bruckner, U.:** *Beutelbuch – Originale, Studien zum Buch und Bibliothekswesen. Band 9*, München-London-Paris 1995, s. 5-23.

misál o rozměrech 31 x 21 cm, pocházející z poslední třetiny 15. století, svázaný v původně modře obarvené kozí kůži.²⁾

Jak již bylo naznačeno, počet autentických dokladů je jen velmi malý. Byly dokonce konstatovány pokusy obohatit knihovnu o tuto raritu i za cenu falz. Vysvětlení je tu poměrně zřejmé. Sáčkové vazby nejen vyšly z módy, ale jejich osud zpečetil i změněný způsob ukládání knih. Průběhem druhé poloviny 16. století dochází totiž k výraznému zvratu v architektuře knihovního prostoru. Ten se zbavuje lavic i pultů a knihy se stěhují na regály kolem stěn. Pokud svazky ležely na dosavadních plochách a sáček mohl viset dolů, nebylo důvodu k jeho likvidaci. Ve chvíli, kdy se knihy začaly ukládat způsobem, na nějž jsme zvyklí dnes, sáčky jako zcela nevhodné pro regálové uložení zanikly. Přecházející pokryv vazby tvořící onen typický atribut byl odříznut a kniha tak uzpůsobena novým podmínkám.

Jsou-li dochované originály opravdovou raritou, o to častější je počet dobových vyobrazení, která svědčí o skutečnosti, že ve své době šlo o artefakt velmi rozšířený. V minulosti bylo věnováno i několik studií právě výskytu sáčkové vazby ve výtvarném umění. Autoři nejrozsáhlejší z nich došli k počtu 497 dokladů pro sledovaný typ vazby, i když zdaleka nedosáhli úplnosti.³⁾ Nejstarší vyobrazení se objevují koncem 13. století ve Francii, kde jde ovšem o dataci jen velmi přibližnou a počet nepřesahuje rovinu jednotlivin. Poměrně vzácně se objevuje sáčková vazba ve výtvarných dílech až do roku 1450. Po tomto roce se však četnost zobrazení nepoměrně zvětšuje a hlavním údobím rozkvětu jsou léta 1475-1525. Poté počet opět klesá a po roce 1550 se zobrazení sáčkové vazby objevuje již pouze výjimečně. Práce poukazuje i na námětovou vyhraněnost situací, v nichž se s vazbou setkáváme. Jejimi majiteli jsou v drtivé většině apoštolové či ostatní světcí, vyšší i nižší duchovenstvo a řeholníci. V řadě případů ovšem původní význam zobrazených osob neznáme a proto jsou charakterizovány jen velmi obecně – muž, žena, učenec. Kuriozitou potvrzující pravidlo jsou dva případy sáčku v rukou čertů. Se zobrazením sáčkové vazby se setkáváme takřka ve všech projevech výtvarného umění počínaje plastikou a deskovým malířstvím, kde je výskyt nejčastější, přes fresky, dřevorezy, kresby, rytiny, miniatury, malby na skle až po zvony, relikviáře, pečeti a znaky. Zejména plastiky nám dávají odpověď na otázku, jakým způsobem byla vazba používána. Předně zjišťujeme sáček nesený v lev ruce, která je obvykle mírně ohnuta. Řidčeji je svěšena volně dolů. Kniha sama je nejčastěji obrácena vpřed deskou, méně často ořízkou jako v případě strahovském a takřka výjimečně hřbetem. Při vazbě

2) SÚA, fond Archiv kapituly Vyšehradské.

3) Alker, H. – Alker, L.: *Das Beutelbuch in der bildenden Kunst*, Mainz 1966; titíž: *Das Beutelbuch in der bildenden Kunst. Ein beschreibendes Verzeichnis. Ergänzungen*, Guttenberg – Jahrbuch 1978, s. 302-308.

obrácené vpřed deskou směřuje ořízka nejčastěji k tělu nositele, což je při umístění v levé ruce přirozené a odpovídá praktické potřebě užívání knihy. Kniha umístěná na polici je k divákovi obrácena nejčastěji ořízkou, ale známe i zobrazení, kdy je otevřena. Pozornost zasluhuje i barevné provedení. Na obrazech a polychromovaných dřevořezbách se objevuje barva červená, světle modrá, zelená, černá či žlutá. Dochované originály dokazují, že kůže byla skutečně barvena a nešlo tedy jen o umělcovu licenci či snahu o zpestření zobrazené figury. Dosavadní soupisy se pochopitelně zabývají i geografickým rozvrstvením zjištěných skutečností. Většinu z nich konstatují především v Bavorsku nebo jižních oblastech Německa. Místo dnešního dochování však nemůže být samo o sobě průkazné, neboť u většiny sledovaných památek nemůžeme v minulosti vyloučit podstatnou migraci. Výsledky jsou rovněž ovlivněny excerpovaným materiálem, kterým zůstává především převážně Německa se týkající soupisová literatura. Doklady z ostatních zemí jsou podchyceny značně nerovnoměrně. Příkladem tu může být i zastoupení českých zemí, byť i z dalších míst by bylo možné shromáždit doplňky více než četné. V prvním soupisu Glauningově⁵⁾ je zachycen právě jen exemplář strahovský, ale i práce nejnovější připojila pouze několik málo doplňků. Výskyt sáčkové vazby v našem prostředí je však podstatně častější a zdaleka se neomezuje pouze na sochy. Proto mu nyní věnujeme samostatnou pozornost. Již P. Hamanová v roce 1959 zaznamenala sedm dokladů na území tehdejšího Československa, ale i ta se omezila svými nálezy pouze na plastiku a deskové malířství.⁴⁾ Soupisové práce zahraniční nepodchytily ani ty, a tak soustavnější přehled nebyl dosud podán. Zatím byl zjištěn více než trojnásobek dokladů jen na území České republiky. Ty mají svou důležitost nejen pro vývoj domácího knihařství, ale nejednou ovlivňují dosavadní poznatky o tomto fenoménu jako celku. Pro možnost srovnání a přehlednost volím chronologické uspořádání bez ohledu na to, zda památka byla z tohoto aspektu již popsána. Při odkazech na reprodukce není pochopitelně kladen důraz na úplnost, neboť některé artefakty byly reprodukovány opakovaně, nýbrž na běžně dostupnou literaturu s prvořadým ohledem na zřetelnost a detail.

- 4) **Hamanová, P.:** *Z dějin knižní vazby*, Praha 1959. Srv. též **Nuska, B.:** *Typologie českých renesančních vazeb. Terminologie, slohové určování a datování materiálu, Historická knižní vazba 1964-1965, Liberec 1965, s. 19-145*
- 5) **Glauning, O.:** *Der Buchbeutel in der bildenden Kunst, Archiv für Buchgewerbe* 63, 1926, s. 124-152

1. Karlštejn – hradní kaple sv. Kříže

Mistr Theodorik: sv. Ambrož, malba na dřevě 114,3 x 103 cm, před 1365, okení špaleta zadní stěny.

Jediná ze souboru karlštejnských desek zobrazuje v pozadí světce pulpitovou skříňku, v jejíž spodní části leží kniha

v červené sáčkové vazbě. Pokryv její spodní desky vytváří chlopeň, která chrání ořízku a přesahuje do třetiny horní desky, kde je sepnuta dvěma zlatými sponami. Sáček visící volně dolů je ukončen hákem. Po stranách leží dva rozvinuté svitky a na tím dva kodexy v běžných vazbách. Celek je doplněn i zavěšeným písařským náčiním. Jsou tu tedy zastoupeny hned tři různé projevy knižní kultury.

Friedl, A.: *Magister Theodoricus*, Praha 1956, obr. 162 – detail.

Kutal, A.: *České gotické umění*, Praha 1972, obr. 83.

Dvořáková, V.: *Kaple sv. Kříže na Karlštejně*, Praha 1978, obr. 27.

2. Praha – Národní galerie

Mistr třeboňského oltáře: sv. Jakub, sv. Bartoloměj a sv. Filip – zadní strana Zmrtvýchvstání, dřevo, plátno 133 x 92 cm, před 1380.

Sv. Jakub ml. drží v levici červenou sáčkovou vazbu se dvěma zlatými sponami po pravé straně a volným koncem mezi palcem a ukazovákem. Oba další apoštolové drží knihy v běžných gotických vazbách.

Matějček, A.: *Mistr Třeboňský*, Praha 1937, obr. 5 – detail.

Matějček, A.: *Česká malba gotická 1350-1450*, Praha 1938, obr. 97.

Swoboda, K.M.: *Gotik in Böhmen*, München 1969, Taf. 160.

3. Nelahozeves – Roudnická Lobkowiczská knihovna MS VI Ff 48

Officium latinum. Francouzský iluminovaný rukopis z 1. čtvrtiny 15. století, p. 61: setkání P. Marie se sv. Alžbětou v otevřené krajině.

Alžběta drží v levé ruce zelenou sáčkovou vazbu se sponou obrácenou vpřed. Rukopis byl darován kněžnou Lichtensteinovou rozenou Esterhazy mezi léty 1837-1846.

4. Praha – Národní knihovna MS XVI A 17

Rukopis kroniky Kostnického koncilu od Ulricha von Richenthal z r. 1464.

a) f. 117: procesí kostnických měšťanů ubírajících se vítat papeže. V popředí černě oděný učenec drží v pokrčené pravici červenou sáčkovou vazbu se dvěma sponami po levé straně, pěti žlutými puklami a volným koncem nad sevřenou dlaní. Ořízka ponechána v barvě papíru.

Menclová, D.: *České hrady II.*, Praha 1972, s. 254.

b) f. 120v: průvod mistrů a doktorů. Bíle oděná postava drží v mírně pokrčené pravé ruce bílou knihu v sáčkové vazbě s volným koncem. Jakékoliv detaily nejsou prokresleny.

5. Olomouc – kapitulní archiv CO 278

Misál f. 89v. Kánonový list, kolem 1490.

Ukřižování. Sv. Jan drží v levé ruce modrou sáčkovou vazbu s bílou, vpřed obrácenou ořízkou, dvěma sponami a kováním. Volný konec prochází dlaní.

Krása, J.: *České iluminované rukopisy 13.-16. století*, Praha 1990, s. 397.

Pozdně gotické umění v Čechách (1471-1526), Praha 1978, s. 416.

6. Kutná Hora – kaple Vlašského dvora

Levé křídlo hlavního oltáře (134 x 91 cm) nese vysoký reliéf polychromované postavy sv. Vojtěcha z r. 1496. Dnes uloženo v Okresním muzeu v Chrudimi.

Světec drží v pokrčené pravé ruce černou sáčkovou vazbu s pěti zlatými puklami a ořízkou na pravé straně. Konec volně přesahuje sevřenou dlaň. Na základě poznámky v účtech kutnohorského mincovního úřadu „*Mistru řezáku na barvy do kaple 15 kop*“ (Method 12, 1886, č. 2, s. 18) vyslovena domněnka o autorství Hanušově. Novodobá replika tohoto křídla je umístěna v pražském kostele sv. Ludmily.

Podlaha, A. – Šittler, A.: *Album Svatovojtěšské*, Praha 1897, list 42.

Muška, E.: *Vlaský dvůr v Kutné Hoře*, Praha 1900, tab. VII.

Wirth, Z.: *Kutná Hora. Město a jeho umění*, Praha 1912, č. 45 – detail.

Matějček, A.: *Dějepis umění III*, Praha 1927, obr. 174.

7. Kutná Hora – kaple Vlašského dvora

Pravý boční oltář nese ve svém středu polychromované plastiky sv. Filipa a Jakuba z roku 1496.

Sv. Filip drží v pokrčené levé ruce černou sáčkovou vazbu se zlatou sponou a ořízkou obrácenou vpřed. Ořízka je zčásti kryta hranovými přehyby, zakončeno koulí. Polychromie novodobá.

Muška, E.: *Vlaský dvůr v Kutné Hoře*, Praha 1900, tab. IX.

Wirth, Z.: *Kutná Hora. Město a jeho umění*, Praha 1912, č. 48.

Method 12, 1886, č. 2, s. 18.

8. Studnice u Telče – filiální kostel sv. Vojtěcha

Polychromovaná plastika sv. Vojtěcha na hlavním oltáři mezi sv. Barborou a sv. Kateřinou z konce 15. století.

Světec drží v pokrčené levé ruce zelenou sáčkovou vazbu s pěti puklami, zlatou sponou a ořízkou po pravé straně. Zakončení ukryto v dlaní. Polychromie opravena v roce 1895. Dnes uloženo v Městském muzeu v Telči.

9. Praha – Královská kanonie premonstrátů na Strahově, knihovna

Polychromovaná plastika sv. Jana Evangelisty, kolem roku 1500.

Světce drží v levé pokrčené ruce černou sáčkovou vazbu s profilovanými diagonálami, zlatou středovou puklou a dvěma sponami, obrácenou ořízkou vpřed.

Kneidl, P. – Rollová, A. – Preiss, P.: *Strahovská knihovna*, Praha 1988, s. 29.

10. Cheb – kostel sv. Mikuláše

Na postranních novogotických oltářích jsou dnes umístěny plastiky z lipového dřeva, dílo chebského mistra z doby pro roce 1500.

Svatá Klára má v pravé pokrčené ruce sáčkovou vazbu ořízkou vpřed s jednou sponou.

Ševčíková, J.: *Chebská gotická plastika*, Cheb 1975, s. 60, obr. 68.

11. Švihov – hradní kaple

Dřevěné polopostavy církevních otců, patrně součást predely hlavního oltáře z první dekády 16. století.

Sv. Řehoř drží v levici knihu v červené sáčkové vazbě se dvěma zlatými sponami po levé straně, zakončenou uzlem volně visícím přes hřbet ruky.

Vaněk, F. – Hostaš, K.: *Soupis památek... v okrese Klatovském*, Praha 1894, s. 164.

Sedláček, A.: *Hrady ... díl IX.*, Praha 1935, s. 144.

12. Bible česká, Benátky, Petrus Liechtenstein 5. 12. 1506 (Knihopis č. 1097)

F. IIa: V pravé části dřevořezu (90 x 60 mm) výjev, ve kterém přejímá bratr Ambrož od kněze Paulina list. V nice nad oběma postavami visí sáčková vazba se čtyřmi puklami a ořízkou vlevo se dvěma sponami. Přes zběžné provedení patří tento doklad k nejpозoruhodnějším pro své umístění. Na vedlejší scéně jsou stopy po obdobně zavěšeném sáčku.

Knihopis českých a slovenských tisků..., díl II., s. 57.

13. Praha – Svatováclavská kaple katedrály sv. Víta

Fresková výzdoba kaple. Dílo Mistra litoměřického oltáře a jeho pomocníků z let 1507-1509.

V pravém horním půloblouce východní stěny sv. Václav lisuje víno. Za světlem šlapajícím hrozny stojí skupina služebníků. Dva přelévají víno do džbánu. Třetí, přihlížející poněkud v pozadí, drží v levé ruce červenou sáčkovou vazbu se zlatou sponou, středovou puklou a nárožnicemi, volným koncem, obrácenou vpřed hřbetem.

Kráska, J.: *Svatováclavská kaple*, Praha 1972, obr. 16.

Výšeč výzdoby byla reprodukována i na čl. poštovní známce. Pofis č. 1766.

14. Litoměřice – biskupská galerie

Sv. Olaf a sv. Augustin. Jedna z osmi desek skládacího oltáře. Kolínský mistr, olejová tempera na dřevě (80 x 46,5 cm) z let 1507-1509.

Sv. Augustin levou rukou přidržuje berlu opřenou o rameno a zároveň drží v dlani červenou sáčkovou vazbu bez ozdob s volným koncem.

Obrazy byly získány biskupem Arnoštem Emanuelem Waldsteinem a nejpozději od roku 1767 se nacházely v kapli letní biskupské rezidence ve Stvolíkách. Kolem roku 1880 převezeny do Litoměřic.

Pozdní gotika. Z pokladů litoměřické diecéze I. Katalog, Praha 1991, s. 23, obr. 4.

15. Praha – Knihovna Národního muzea

MS IV B 24 Jenský kodex. Rukopis vzniklý v Čechách mezi léty 1490-1510 se dostal po roce 1526 do Německa. V Jeně byl uložen do roku 1951, kdy byl darován do Prahy.

a) f. 25r: Biskup váží víru Kristovu a víru papežovu. Po levé straně výjevu stojí modře oděný klerik, který drží v pravé pokrčené ruce červenou sáčkovou vazbu se dvěma černými sponami, žlutou ořízkou a pěti puklami, obrácenou hřbetem dopředu. Zakončení je volné nad hřbetem ruky.

Drobná, Z.: *Jenský kodex*, Praha 1970, s. 27

b) f. 67r: Farář se stěhuje s hospodyní. Dole u cesty jde vyzábělý bílý pes držící v tlamě červenou sáčkovou vazbu s pěti puklami a diagonálami.

16. Příbram – děkanský kostel sv. Jakuba

Cínová křtitelnice s reliéfy apoštolů Petra a Pavla, Judy Tadeáše a Jana, datovaná rokem 1511.

Sv. Petr drží v ohnuté pravé ruce sáčkovou vazbu s pěti puklami, dvěma sponami obrácenými vpřed a volným koncem. Apoštol Pavel drží knihu v běžné vazbě.

Podlaha, A.: *Soupis památek ... v okrese Příbramském*, Praha 1901, s. 93.

17. Praha – Národní knihovna

MS VII A 2 Životy sv. Otců. Rukopis pořízený pro Ladislava ze Šternberka roku 1516.

F. 87v: Miniatura u Života Marie Egyptské. Ke světici přichází poustevník Zosyma, který drží v levé volně svěšené ruce okrově hnědou sáčkovou vazbu obrácenou hřbetem vpřed. Zakončení není zřetelné. Přestože v bohatě iluminovaném rukopise je knih v rukou jednotlivých postav několik desítek, zůstal tento sáček osamocen.

Homolka, J.: *Jihočeská pozdní gotika*, Hluboká n. Vlt. 1965, obr. 108.
Pozdně gotické umění v Čechách (1471-1526), Praha 1978, s. 450.

18. Bible česká, Norimberk, Linhart Milichtaler 1540 (Knihopis č. 1100)

F. IVa: *Dřevořez Ukřižování signovaný H.S. (= Hans Schäufelein)*, 233 x 157 mm.

Pod křížem stojící sv. Jan má u pasu sáček s pěti puklami, ořízkou se sponou obrácenou vpřed. Zakončení nezřetelné.

19. Corvinus, Anton: Vejklady na čtení svátků vejročních, Praha, Bartoloměj Netolický 1542. 4°. (Knihopis č. 1628)

F. 77: *sv. Bartoloměj, dřevořez 87 x 67 mm.*

Světce drží v pravé pokrčené ruce sáčkovou vazbu s diagonálami, pěti puklami a jednou sponou po levé straně, zakončenou uzlem volně čnějícím nad hřbetem ruky.

Týž štoček použit v dalších tiscích:

Nausea, F.: *Křesťanská modlitební kniha*, Praha, Bartoloměj Netolický 1550. 8°. F. 259 (Knihopis č. 6095).

Ferus, J.: *Postilla letní o svatých*, Praha, Jiří Melantrich 1575. 2°. S. 80 (Knihopis č. 2450).

20. Nausea, Friedrich: Křesťanská modlitební kniha, Praha, Bartoloměj Netolický 1550. 8°. (Knihopis č. 6095).

a) F. 259: *Sv. Bartoloměj – viz výše*

b) F. 272: *Sv. Šimon, dřevořez 75 x 48 mm*

Apoštol stojící ve volné krajině před městem drží v pravé pokrčené ruce sáčkovou vazbu obrácenou ořízkou s jednou sponou dopředu. Volné zakončení přechází nad hřbetem ruky.

21. Erasmus, Desiderius: Knížka, kteráž jednomu každému křesťanskému člověku naučení i napomenutí dává, jak by k smrti hotoviti se měl, Praha, Jiří Melantrich 1563. 8°. (Knihopis č. 2356).

F. C 4: *Smrt zastihuje mnicha. U jeho pasu zavěšena sáčková vazba s pěti puklami a ořízkou se dvěma sponami po levé straně.*

Melantrich zde nechal na vlastní náklad přerýt podle předloh Hanse Holbeina ml. cyklus nazvaný Tanec smrti. Kolekci 55 dřevořezů (65 x 50 mm) doplnil některými biblickými citáty a zařadil do překladu Erasmova spisu.

22. Praha – Národní knihovna

MS XVII F 60 Album amicorum novoměstského měšťana Jana Aleše.

F. 139r: *Zápis Hilmaru Ernesta a Eberharda Otty von Münchhausen z 3. 10. 1595 v Jeně.*

Ve zlatém štítě bíle oděný mnich s černým škapulířem. V levé ohnuté ruce drží červený sáček s volným koncem, v pravici červenou hůl. Turnajský helm s točenicí a pokryvadly černo-zlatými nese stejný klenot.

23. Jindřichův Hradec – pobočka Státního oblastního archivu v Třeboni

Památník Wolfganga ze Stubenberga.

V Tübingen se 14. 1. 1614 zapsal Filip Adolf von Münchhausen.

Znak týž.

24. Studnice u Telče

Část antipedia z počátku 18. století.

Sv. Vojtěch drží knihu v černé sáčkové vazbě.

Replika hlavního oltáře (viz č. 8).

25. Bolelucký, Matěj Benedikt: *Rosa Bohemica*, Praha, Urban Goliáš 1668. 12°. (Knihopis č. 1206).

S. 387: *Sv. Vojtěch zanechává benediktiny v lese.*

S. 412: *Sv. Vojtěch udeřen veslem.*

S. 421: *Smrt sv. Vojtěcha.*

Ilustrace Karla Škréty ryté Kasparem Doomsem umísťují v těchto scénách světci k pasu sáčkovou vazbu jako výraz historismu.

Soupis exemplářů viz **Pokorný, P. R.:** *Boleluckého Rosa Bohemica – vydání či varianty?* Příspěvky ke Knihopisu 11, Praha 1996, s. 115-117.

© Pavel R. Pokorný

Zusammenfassung:

Pavel R. Pokorný

Beutelbuch

Das Beutelbuch ist ein spezielles Phänomen in der Geschichte der Bucheinbände. Der lederne Überzug ist länger als der Buchblock und hat vom unteren Schnitt noch einmal mehr als die Länge des Buchformates. So entsteht ein Beutel, den man oben einfach verknotet, an einem Ring oder einem Hacken festmacht und am Gürtel oder in der Hand trägt. Die erhaltenen Exemplare beweisen, dass dieser Einband bei kleineren Büchern benutzt wurde, gelegentlich auch bei mittleren Grössen; er war besonders

praktisch für Bücher, die oft ihren Platz wechselten. Dieser Sonderfall eines Einbandes aus der Zeit der Gotik hat sich nur in weniger als dreissig Exemplaren erhalten. Es gibt aber neben diesen künstlerische Darstellungen an Figuren, in der Tafelmalerei und in Buch-Illuminationen. Der Beitrag behandelt alle 25 in Böhmen gefundenen Darstellungen des Beutelbuches, beschreibt sie einzeln und gibt ihren Standort an.

Übersetzt von Johanna von Herzogenberg

Tisky v knihovně tepelského opata Zikmunda Hausmanna

Michaela Bäumlová

Úvod*)

Tato práce je do jisté míry doplňkem k *Přehledu tepelských prvotisků* z pera dr. M. Hlinomaze,¹⁾ prvního úplného díla tohoto druhu pro tepelskou knihovnu. První dosavadní pokus o vědecké zpracování tepelských inkunábulí uskutečnil dr. Walterem Dolchem na počátku 20. století zůstal nedokončen. Vědec se stal jednou z obětí 1. světové války, padl roku 1914 na východní frontě.²⁾

Kromě prvotisků práce postihuje i paleotypy (do r. 1539 resp. 1550),³⁾ celkem se jedná o 191 s jistotou určitelných svazků pořízených pro klášterní knihovnu v rozmezí let 1480-1506 za opata Zikmunda Hausmanna (opatem 1458-1506). Zkoumaný soubor tvoří pouhý zlomek tepelské knihovny, jež je se svými více než 100 000 tituly druhou největší svého druhu v České republice. Její předchůdce alespoň v podobě místnosti pro ukládání knih existoval nejspíše již od samých počátků kláštera (založen blahoslaveným Hroznatou v letech 1193-1197),⁴⁾ byť se tehdy jednalo s největší pravděpodobností především o liturgické knihy. Ostatní svazky byly v jejich společnosti uloženy patrně až do roku 1501, kdy byla na popud opata Hausmanna vystavěna první knihovna.⁵⁾ Právě Zikmund Hausmann bývá – a jistě právem – považován za budovatele tepelské knihovny a tvůrce prvního knihovního systému. V době jeho opatství se početní stav knihovny, umístěné od roku 1501 v nových prostorách, rozrostl na zhruba 700 svazků. Cennou zprávu o jeho akviziční činnosti zanechal v prvním svazku tepelských análů převor Václav Schilling.⁶⁾ V jím pořízeném opisu dnes již neexistujícího výčtu vybavení pro klášterní kostel a knihovnu pořízeného opatem Zikmundem se mj. uvádí: „*Item gradualia et antiphonaria pro utroque choro conscribi curavit, pro quibus exposuit plus quam pro 360 fl., item duo psalteria in pergameno pro 20 fl., item epistolaria, evangelia, lectionalia pro matutinis*

*) Děkuji všem, kteří se podíleli na vzniku této původně bakalářské práce. Vedle její vedoucí mgr. Jany Oppeltové z Univerzity Palackého v Olomouci, to byl především tepelský knihovník dr. Milan Hlinomaz, jenž umožnil přístup k trezorovému fondu tepelské knihovny a po několik měsíců přispíval svými vědomostmi i praktickými zkušenostmi k vytvoření následující studie.

1) **Hlinomaz, M.:** *Přehled tepelských prvotisků, Minulostí Západočeského kraje* (MZK) 35, 2000, s. 167-243 (tam i další literatura).

2) **Srov. Nentwich, M.:** *Zur Geschichte der Tepler Stiftsbibliothek*. In: *Zum 700jährigen Todestage des seligen Hroznata des Gründers der Klöster Tepl und Chotieschau*. Marienbad 1917. II. Teil, s. 82.

3) **Hlinomaz, M.:** *Přehled tepelských postinkunábulí a paleotypů*, MZK 36, 2001, s. 147-253.

4) Hroznata Tepelský z Ovence – český šlechtic, syn Dobroslavy Černínové a pravděpodobně přemyslovského levobočka Sezemy, narozen kolem roku 1160, po smrti syna a manželky vstoupil do řádu a byl 14. července 1217 umorěn hladu v zajetí loupeživými rytíři, roku 1897 blahorečen, od roku 1997 patronem nově vzniklé plzeňské diecéze. O něm nejnověji **Kubín, P.:** *Blahoslavený Hroznata. Kritický životopis*. Praha 2000.

5) *Annales Teplenses*. Tomus I., f. 130r: „...novam bibliothecam anno 1501 exstrui curavit...“

6) **Hoffmann, F.:** *Soupis rukopisů knihovny Kláštera premonstrátů Teplá*, Praha 1999, pag. I Úvodu.

pro 350 fl.“ a „*Item plures et alios libros, pro quibus novam bibliothecam anno 1501 exstrui curavit, emit et comparavit. Taceo missalia et alios pergamenos libros*“.⁷⁾ Tento záznam tedy dokládá nákup nových liturgických rukopisů (např. antifonářů a graduálů, v nichž nacházíme zobrazení opata Hausmanna, zhotovených v Magdeburku roku 1491),⁸⁾ což svědčí proti v literatuře často opakovanému tvrzení o existenci tepelského skriptoria.⁹⁾ Pod položkou „*plures et alios libros*“ se s největší pravděpodobností skrývají knihy tištěné.

Z dalších rozmnožitelů knihovního fondu můžeme jmenovat např. opaty Jana VI. Mausköniga, zvaného též Myšín nebo Murregius (opatem 1559-1585), jeho nástupce Matyáše Gehela, bývalého opata strahovského (tepelským opatem 1585-1596), Andrease Ebersbacha (1599-1629), z dob pozdějších pak např. opata dr. Chrysostoma Pfrogenera (1801-1812) a především předposledního německého opata dr. Gilberta Johanna Helmera (1900-1944), vědce, sběratele a germanistu, jenž ke spolupráci povolal výše zmíněného dr. Dolcha.¹⁰⁾ Knihy ovšem nenakupovali pouze nejvyšší představitelé kláštera, ale i chotěšovští probošti či řadoví členové konventu.¹¹⁾ Část knih byla klášteru odkázána jeho dobrodinci, získána nejrůznějšími výměnami, či do tepelské knihovny putovala ze zrušených klášterů – o jejich nákup se zasloužil zejména opat Christoph Hermann hrabě Trautmannsdorf (1767-1789).¹²⁾ Rozšiřování knihovního fondu končí rokem 1950, kdy byli vyhnáni čeští řeholníci (premonstráti německé národnosti byli z Teplé odsunuti těsně po 2. světové válce) a klášter byl protiprávně zrušen a na 40 let převeden do státní správy. Do roku 1978 sídlila v jeho zdech posádka ČSLA, což se mu na rozdíl od sesterského kláštera v Chotěšově nestalo osudným.¹³⁾ Poté klášter přešel do „péče“ památkového ústavu v Plzni. V listopadu 1990 se klášter navrátil zpět do rukou premonstrátů. Restituce se týkala i knihovny. Ta stála v letech státní správy poněkud stranou zájmu badatelů. Ještě např. v publikaci Česká kniha v proměnách staletí se Teplá objevuje pouze na třech místech, a to jen ve velmi stručné podobě.¹⁴⁾ Od konce 90. let se situace zlepšila. Roku 1999 se dočkaly svého soupisu tepelské rukopisy, o rok později byl vydán přehled tepelských prvotisků a v tisku je přehled paleotypů.¹⁵⁾ Napraveny byly rovněž největší nedostatky v péči o knihovnu (dřevomorka, plísň, snížena relativní vlhkost, temperován trezor).

V současné době je knihovna umístěna v neobarokním křídle zbudovaném v letech 1902-1910.¹⁶⁾ Knižní

- 7) Annales Teplenses. Tomus I., 1620-1621, f. 130r.
- 8) Hoffmann, Soupis, č. 274-277, 313-314.
- 9) Srov. např. Hoffmann, F.: *Nad rukopisy knihovny premonstrátského kláštera v Teplé, Studie o rukopisech* 26, 198 -1988, s. 5.
- 10) Srov. Fischer, K. R.: *Bibliothekar Dr. phil. Walter Dolch*, MVGD 54, 1915, s. 58-63; Hlinomaz, M.: *Tepelský opat dr. Gilbert Johann Helmer*, HSK VII, 1999, s. 138.
- 11) Např. antverpská šestisvazková „*Biblia Regia*“ se znakovými supralibros chotěšovského probošta Laurencia Kastla (1588-1593).
- 12) Hlinomaz, M.: *Tepelský opat osvícenec, hrabě Heřman Trautmannsdorf (1767-1789)*, Sborník Chebského muzea 2000, s. 64-65.
- 13) Klášter premonstrátek založený roku 1202 rovněž blahoslaveným Hroznatou na žádost jeho sestry Vojslavy, vdovy po krakovském purkrabím, zrušen roku 1782, do roku 1822 ve správě náboženského fondu, poté do roku 1878 v rukou rodu Thurn-Taxisů, od roku 1878 v areálu sídlil dívčí pensionát sester Navštívení P. Marie zrušený roku 1950, objekt byl poznamenán dlouhodobým pobytem posádky ČSLA, dnes – po restituci – se budovy nacházejí ve špatném stavu a bez stálého využití.
- 14) Bohatcová, M.: *Česká kniha v proměnách staletí*, Praha 1990, s. 57, 108, 329. Srov. i Cejpek, J. – Hlaváček, I. – Kneidl, P.: *Dějiny knihoven a knihovnictví v českých zemích a vybrané kapitoly z obecných dějin*, Praha 1996, s. 89-90, 107.
- 15) Hoffmann, F.: *Soupis a přehledy citované v pozn. 1 a 3*.
- 16) Srv. např. Vacek, V.: *O dnešním stavu knihovny kláštera tepelského, Knihy a knihovny* 1, 1920, s. 83; Grassl, B.: *Geschichte und Beschreibung des Stiftes Tepl*, Pilsen (2. vyd.) 1929, s. 52 an.; Gnirs, A.: *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad*, Augsburg 1932, s. 382 an.

fond čítá na 100 000 děl. Jeho početní stav byl vyšší, množství knih však padlo za obět drancování kláštera (k prvnímu vyplenění došlo již roku 1278) ať již v dobách dávných či nedávno minulých (nájezdy tzv. reemigrantů a čs. ozbrojené moci po 2. světové válce).¹⁷⁾ Svůj podíl viny bezesporu nese i nedbalá péče státu v letech 1950-1990.

V knihovně tepelských premonstrátů je uchováno mnoho rukopisů (810 a 322 zlomků) z 9. (Poenitentionale z doby kolem roku 830) až 20. století, 540 inkunábulí a přes 750 paleotypů. Z rukopisů mimo již zmíněného Poenitentionale vynikají např. Hroznatova legenda vzniklá přímo v Teplé cca roku 1259, tzv. Codex Teplensis z konce 14. století – německý překlad Nového zákona či např. liturgické knihy (misál, graduály, antifonáře) objednané opatem Hausmannem roku 1460 a 1491 v Magdeburku. Mezi prvotisky (nejstarší pochází z roku 1470) na první pohled zaujme kniha Hodinek pařížského původu, prvotisk na pergamenu (tiskař Pigouchet).¹⁸⁾ Mimo zmíněných rukopisů, inkunábulí a paleotypů i starých tisků, tepelská knihovna obsahuje ještě fond zlomků (rukopisných i tištěných) vyňatých z vazeb, mladší a moderní tisky včetně množství regionální vlastivědné tvorby či periodik. Za pozornost stojí i tepelské vazby, jež si vždy po určité období udržely ustálenou podobu. Zhruba do konce první třetiny 16. století se jedná o hověžinové vazby zdobené slepotiskovými rozvilinami. Od doby renesanční (za opatů Mausköniga a Gehela) nastupuje nový typ vazby ve světlé kůži zdobené slepotiskem (rámová kompozice) a nesoucí rok svázání a iniciály opata (např. MGAT=Mathias Gehel Abbas Teplensis).¹⁹⁾ Tento typ – rozšířený o tepelské supralibros (troje paroží) – se v zásadě udržel až do 19. století. Prakticky na všech vazbách zde pojednávaného trezorového fondu se do dnešních dob dochovaly staré signatury. Na hřbetech nacházíme signatury ze 17. století a dále mladší z poloviny století následujícího, jejichž systém se udržel až do počátku 20. století. U některých svazků nacházíme ještě signaturu z přelomu 15. a 16. století (z doby opata Hausmanna), nikoli však napsanou na hřbetě, nýbrž na štítku nalepeném na přední desce.

Právě nejstaršího systému signatur a typové jednotnosti vazeb z určitého období bylo využito v této studii, jejímž cílem bylo rekonstruovat tiskovou část knihovny opata Zikmunda a na jejím příkladu provést sondu do knihovní činnosti významného kláštera na sklonku bouřlivého 15. století. Onou „sondou“ má být nastínění způsobů získávání knih, jejich výzdoby, opatrování vazbami, řazení v knihovně, odraz významných událostí v přípisech atd. Tyto snahy byly poněkud komplikovány faktem, že

17) Blíže např. Archiv Kláštera premonstrátů Teplá (dále jen archiv), karton 128; Tyl, H.-J.: *Psancem*, Třebíč 1995, s. 83 an.

18) **Hlinomaz, M.:** *Vzácnosti z fondu tepelských prvotisků, Knihy a dějiny* 6, č. 1-2, 1999, č. katalogu 15.

19) K renesanční typologii vazeb srv. nejnověji **Vondráček, R.:** *Knižní vazba* (styl a ornament). In: *Rudolf II. a Praha*, Praha 1997, s. 340-344, Katalog vystavených exponátů, s. 404-406; **Hlinomaz, M.:** *Ke knihovědnému významu tepelských inkunábulí, paleotypů a starých tisků, Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Počátky v dějinách knihtisku. Sborník z 8. odborné konference Olomouc 20.-21. října 1999, Brno 1999, s. 76.*

řada svazků byla v období od konce 16. století do počátku 19. století opatřena novými vazbami, čímž pochopitelně došlo ke zničení štítků se signaturami, jakož i typických vazeb a často i vlastnických záznamů na přídeští. Přesto se podařilo „odhalit“ prozatím 191 knih, jež kdysi tvořily součást knihovny nejvýznamnějšího tepelského opata konce středověku.

Opat Zikmund Hausmann a jeho doba

Ve více než osmisetleté historii tepelského kláštera se v jeho čele, či v řadách osazenstva, vyskytla celá řada vynikajících osobností. Jednou z největších byl bezesporu 21. opat původem ze Saska – Zikmund (Sigmund, Sigismund) Hausmann, jenž byl opatem téměř celých 48 let (v letech 1458-1506). Do úřadu byl zvolen roku 1458 po rezignaci předchozího opata Alberta (opatem 1454-1457) 17. listopadu. Do funkce byl potvrzen následujícího roku.²⁰⁾

Hausmann, vzdělaný, inteligentní muž pevné vůle, v případě nutnosti patřičně tvrdý, jindy zas obratný diplomat, se nedal zdeptat ranami, jež klášter v nelehkých pohusitských dobách stíhaly. Přez všechny překážky dokázal z tepelského kláštera vybudovat instituci ojedinělé úrovně. Právě ony obtíže činí jeho dílo dvojnásob obdivuhodným.²¹⁾

Můžeme-li věřit prvnímu dílu tepelských analů (20. léta 17. století), byl sled událostí následující. Opat Hausmann, ač katolík, od počátku pevně stál na straně krále Jiřího z Poděbrad (pravděpodobně u pragmatického vědomí výhod stability centralizované panovnické moci), za což si vysloužil jeho přízeň, ale i napomenutí papežského legáta Rudolfa.²²⁾

Král Jiří klášteru potvrdil všechna privilegia, jichž se mu doposud dostalo, jakož i držení doposud nabytého zboží.²³⁾ Poté, co byl král papežem Piem II. dne 15. června 1464 prohlášen za kacíře a vyhlášeny postihy pro jeho stoupence, byl opat Hausmann uvržen do klatby a nad klášterem vyhlášen interdikt. Této záminky, stejně jako opatovy dočasné nepřítomnosti (nalezl útočiště v Chebu), využili okolní katoličtí páni. V pátek 29. května 1467 oblehli v čele s Bohuslavem ze Švamberka, Jindřichem z Plavna – míšeňským purkrabím pánem na Kynžvartě – a jeho syny a Vilémem z Volfštejna a na Třebli tepelský klášter.

Pod pohrůzkou zapálení kláštera, utopení několika řeholníků a následného útoku požadovali od řeholníků slib zřeknutí se kacířského krále. Při vyjednávání vedeném farářem Egidiem (Jiljím) Rumpoldem se jim ho dostalo. Nato se brány kláštera šlechticům otevřely. Páni si vynutili slib věrnosti od tepelských řeholníků i v klášteře ukrytého lidu. Následujícího dne zapálili menší klášterní kostel Všech svatých opodál brány, vylámali všechny dveře a zámky a uloupili doslova vše, co se uloupit dalo. (Zde mohly vzít za své i mnohé knihy.) Poté, co dorazilo královské vojsko ležící na Tepelsku, klášter dle analů vypálili.²⁴⁾ S touto zmínkou si však protiřečí zpráva

20) **Karlík, H.:** *Fest-Schrift zum 700-jährigen Jubiläum des Praemonstratenser-Stiftes Tepl*, Marienbad 1893, s. 88-115.

21) Tato skutečnost byla vnímána již v jeho době – spolubratři nechali pod opatův obraz napsat latinské verše: „Znáti Sigismunda cheš? Bylt veľiký opat věkem, zásluhami i utrpením.“

Karlík, H.: *Osudy kláštera v Teplé, Blahověst 2*, 1857, s. 216. Stejný nápis figuruje i na fiktivním Zikmundově portrétu z počátku 18. století (21. obraz z dochované řady portrétů tepelských opatů, tzv. Series abbatum). Srv. **Kaderschafka, R.:** *Leben und Wirken der Äbte des Stiftes Tepl, dargestellt in 48 lateinischen Wahlsprüchen und Distiche*. In: *Zum 700-jährigen ... I. Teil*, s. 213.

22) **Schilling, V.:** *Annales monasterii Teplensis*. Tomus I. 1620 -1621, ff. 59v-130 r.

23) Archiv, inv. č. 142, sign. 129, listina 1459, 2. listopadu, Praha.

24) **Čermák, D. K.:** *Praemonstrati v Čechách a na Moravě*, Praha 1877, s. 369.

ze dne 5. února 1483 označující tepelský klášter za nejméně poškozený v Českém království. Lze tedy souhlasit s názorem K. Dolisty, že vypálen byl pouze zmíněný kostelík Všech svatých, a klášter zůstal obyvatelným.²⁵⁾ Nevyvratitelným faktem však zůstává, že katoličtí páni po vyplnění kláštera ještě obsadili značnou část klášterního zboží.

Opat Hausmann se navrátil z Chebu a snažil se očistit od nařčení z kacířství. Dne 17. prosince 1467 se mu podařilo obvinění od sebe odvrátit. Stalo se tak v Řezně před tamním biskupem. Po smíření s církví bylo nutné smířit se s katolic-kou šlechtou. Ta odmítala vydat rozchvácené klášterní statky, odvolávající se na papežskou bulu o boji proti kacířskému králi Jiřímu. Někteří páni klášter nadále terorizovali; například Jindřich starší z Plavna přepadával a olupoval osoby cestující z Teplé do Chebu. Jeho syn (Jindřich mladší z Plavna) pak dle análů pod pohružkou vypálení zbylých obyvatel-ných částí kláštera vyslovil poněkud podivný požadavek do-dání loveckých sítí. V srpnu r. 1468 údajně se svými lidmi te-pelský klášter znovu přepadl a uloupil vše, co nepodlehlo prvnímu nájezdu, mimo jiné i liturgické knihy.²⁶⁾ Ty slíbil na-vrátit v případě dodání zbylých sítí. Největší usurpátoři kláš-terního zboží, páni z Plavna a páni za Švamberka očekávali od papeže potvrzení a schválení svých záborů.

To opat Hausmann nehodlal připustit. S podporou a pří-mluvou Buriana z Gutštejna na Nečtinách a na Rabštejně a dal-ších mocných pánů podal dne 10. února 1469 v Řezně protest u nového papežského legáta Vavřince (Laurentia), biskupa ferrarského. Tato jeho snaha byla korunována úspěchem. Klášteru bylo navíc generálním komisařem křížové výpravy, jeropolským biskupem Janem povoleno konat navzdory in-terdiktů bohoslužby, ovšem při zavřených dveřích a s vylou-čením kacířů.²⁷⁾

22. března 1471 zemřel král Jiří. Nový král Vladislav byl klášteru od počátku svého panování nakloněn. Nastala doba opětovného vzestupu zdeptaného opatství. Zbaven vnějších nepřátel, mohl se opat Zikmund plně věnovat obnově kláš-tera, v čemž mu pomáhala podpora zakladatelského rodu pánů z Gutštejna, jakož i krále. Ten klášteru znovu potvrdil všechna privilegia a povolil vyplatit vsi zastavené ještě zem-řelým králem Jiřím.²⁸⁾ Klášteru rovněž navrátil jeho stříbrné doly a povolil na jeho zboží zřídit další. Dále se zavázal ne-manipulovat s majetkem kláštera. V této době páni ze Švam-berka konečně navrátili městys Úterý a vsi Křivce a Ole-šovice, Jindřich z Plavna pak vsi Jankovice, Hoštěc, Babice, Rájov, Číhaná, Bohuslav, Popovice, Tisová, Rankovice a mlýny zvané „*Ströhrmühle*“ a „*Schirdingermühle*“ čili „*Rödlmühle*“. Klá-šteru přišla jistě vhod i řada úrodných let. Opat Hausmann dal obnovit poničené klášterní budovy a založil několik no-vých rybníků.²⁹⁾

25) **Dolista, K.:** *Tepelský klášter v pozdní gotice a renesanci*, MZK 5, 1967, s. 173-197.

26) *Fest-Schrift*, s. 100.

27) Archiv, inv. č. 169, sign. 155, listina 1469, 10. února, Rabštejn nad Střelou.

28) Archiv, inv. č. 173, sign. 159, listina 1474, 20. března, Praha.

29) Archiv, listiny inv. č. 142, 182 a 183.

Mimo klášterního hospodářství bylo nutné pozvednout též řeholní kázeň, silně pokleslou ve válečných dobách, a to nejen v klášteře tepelském. Bylo rozhodnuto pozvat právě do Teplé, jež byla ze všech klášterů v Čechách v nejlepším stavu, řádové bratry ze saské provincie, kde morálka kléru vykazovala i nadále vysokou úroveň. Ti měli svým působením kázeň v klášteře pozvednout. S královským glejtem a podporou administrátora pražského arcibiskupství se Zikmund a strahovský opat Jan vydávají do Mildenburgu. Tamní probošt není s to jejich prosbě vyhovět, se souhlasem saského vévody Ernsta tedy putují do Magdeburgu. Odtud s nimi do Čech odcházejí tři vzdělaní řeholníci. Již při vizitaci tepelského kláštera téhož roku konstatuje vizitátor Bernard, opat hradištský, rychlý obrat k lepšímu. Do Magdeburgu se Hausmann – podporován opět králem a administrátorem – obrací ještě jednou. Přicházejí další dva vzdělaní bratři. Výměnou za ně si mladí tepelští řeholníci odcházejí do Magdeburgu osvojit tamní přísnou kázeň, kterou posléze pomohou upevnit v domácím klášteře. Tato výměna položila základy budoucích přátelských vztahů obou klášterů. Přes veškeré opatovy snahy shledávají někteří bratři reformu řeholní kázně (dle přípisů v knihách ji lze umístit do let 1482-1484) příliš tvrdou a bouří se proti všem novotám. Hausmann se tedy obrací na generálního opata Huberta s dotazem, jak nakládat s těmito odbojníky. Hubert svěřil nepolepšitelné do pravomoci krále, jenž onu žádost zprostředkoval. Dal mu pravomoc naložit s nimi dle svého nejlepšího vědomí a přimět je tak k poslušnosti.³⁰⁾ Reformní opatření se s podporou panovnickovy autority záhy prosadila a klášterní kázeň (dodržování řehole sv. Augustina a premonstrátského denního programu) opět dosáhla vysokého standardu. Z tohoto důvodu se ostatní premonstrátské kláštery, jež se dosud vzpamatovaly z válečných let, svěřily pod dohled tepelského kláštera. Vysílaly do jeho zdí své mladé kleriky, aby si zde osvojili nová pravidla.³¹⁾ Jak praví analista Schilling, „husitský blud“ byl vytlačen nejen z kláštera, ale i celého tepelského regionu, zbožnost lidu utěšeně vzrůstala. Důkazem toho bylo například založení Růžencového bratrstva tepelským děkanem Egidiem (Jiljím) Rumpoldem.³²⁾

Král přející klášteru jej na dobu patnácti let osvobodil od odvádění platů do královské komory, potvrdil mu vlastnictví zlatých dolů a roku 1486 mu povolil otevřít nové stříbrné doly v Pramenech (Sangenberg). Bohatství pramenic z těchto dolů umožnilo opatu Hausmannovi v osmdesátých letech za 4000 rýnských zlatých zvelebit a nákladně vyzdobit klášterní kostel, jenž byl dne 4. června 1490 znovu vysvěcen naumburským sufragánem Jindřichem.³³⁾

Zmíněné bohatství opatovi rovněž dovolilo dát zhruba od osmdesátých let průchod jeho bibliofilské zálibě. Jak již bylo zmíněno, klášterní knihovna se tak rozrostla na zhruba 700 svazků, pro něž dal roku 1501 vystavět novou knihovnu.

30) Archiv, inv. č. 188, sign. 174, listina 1483, 6. září, bez místa vydání.

31) *Annales Teplenses I.*, f. 110v.

32) *Annales Teplenses I.*, f. 111r; **Mikulec, J.:** *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000, s. 10, 144; **Pátková, H.:** *Bratrství ke cti Božie. Poznámky ke kulturní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách*, Praha 2000, s. 25, 78, 89, 103, 119, 160-161.

33) Událost se zřejmě aktuálně odrazila v iluminaci iniciály tepelského antifonáře č. 277, sign. E 11A, f. 113v. Pořízena byla rovněž liturgická roucha v barvách církevního roku, označená v análech jako červený ornát s dalmatikou a kápí, zelený ornát s příslušenstvím a bílý ornát s příslušenstvím. *Annales Teplenses I.*, ff. 129v-130r – seznam věcí pořízených pro klášterní kostel a knihovnu, v nichž se opat nechal zobrazit jako donátor v antifonářích a graduálech zhotovených v Magdeburku roku 1491. **Hoffmann, E.:** *Soupis*, č. 274-277, 313-314.

Bohužel období klidu netrvalo dlouho. Spory o hranice se sousedními pány Janem z Gutštejna a Jindřichem z Rozvadova se roku 1480 podařilo vyřešit mírovou cestou.

Rozmíška o užívání rybníka řečeného Dešťový (Regenteich) byla daleko rozvleklejší a bouřlivější. Vyžádala si dokonce zásah krále a Hausmanna nakonec stála 600 kop českých grošů, za něž si musel koupit druhou polovinu rybníka od sester Anežky z Kočova a na Chodové Planě a Apoleny a Markéty z Rebersreutu.³⁴⁾

Kromě majetkuchtivých sousedů opatovi ztrpčovali život jeho poddaní. Obyvatelé poddanského města Teplá se nejprve bouřili proti svému faráři Pavlovi. Tento spor byl narovnan pokojnou cestou. Poté se Tepelští rozpomenuli na privilegium krále Jiřího z 22. prosince 1466 obehnat jejich město valy a hradbami. Toto opatření mělo význam v době, kdy v Teplé leželo vojsko krále Jiřího uvřazeného do klatby. Tehdy však měšťané ke stavbě nepřistoupili. Nyní se dožadovali potvrzení tohoto privilegia králem Vladislavem. Ten, stejně jako opat Zikmund, cítil zaměření tohoto činu proti klášteru, a stavbu hradeb nepovolil.³⁵⁾

Město nebylo s takovým rozhodnutím spokojeno a mstilo se obnovením stížností na svého faráře, tentokráte u administrátora pražského arcibiskupství. Ten obyvatelům města nařídil, aby svého faráře drželi v úctě. Měšťané v reakci odmítli odvádět klášteru desátek. Přes královský zákaz pak počali budovat hradby kolem svého města a ignorovali veškeré opatovy snahy o pokojné narovnání. Z příkazu krále Vladislava byly obě strany předvolány do Plzně, kde byla 26. listopadu 1496 uzavřena smlouva, v níž se mimo jiné tepelské obci nařizuje upustit od stavby hradeb. Navzdory tomu opevňovací práce pokračovaly. Opatovi tedy nezbylo, než si roku 1497 znovu stěžovat u krále. Ten tvrdě zasáhl. Rozhodl, aby žádný panovník nemohl městu Teplá ani ostatním obcím na klášterním panství udělit jakákoli privilegia bez vědomí a souhlasu opata. Neuposlechnutí zákazu opevňování bude měšťany stát ztrátu všech ostatních privilegií, jakož i majetků a životů. Dále bylo Tepelským nařízeno uznat opata za svého pána a podvolit se jeho moci. V případě odporu proti klášteru jim nikdo v Čechách nesmí poskytnout pomoc či podporu. Tepelští se podrobili, nenávisť však přetrvala.³⁶⁾

19. září 1502 vpadla na Tepelsko vojenská tlupa Jindřicha Rottera z Míšně. Ozbrojenci vypálili ves Vlkovice, odehnali všechen dobytek z Vysoké, Vlkovic a Rájova, oloupili rolníky, zabili 6 lidí a 20 odvedli do zajetí. Celkem způsobili škody za 6000 kop grošů. To vyvolalo pozdvižení lidu. Za dva dny se rozhořčení rolníci v doprovodu Tepelských objevili u kláštera a žádali rozhovor. Opat jim vyhověl a vyzval je ke klidu a trpělivosti. Dav však starého muže napadl a zbil; teprve poté se ptal po příčině přepadu. Opatu Hausmannovi dalo mnoho

34) Fest-Schrift, s. 103.

35) Archiv, inv. č. 168, sign. 154, listina 1466, 22. prosinec, Praha; inv. č. 219, sign. 205, listina 1497, 12. srpen, Pražský Hrad; srov. též Macek, J.: *Jagellonský věk v českých zemích* 3. Praha 1998. s. 75-76, 81.

36) Archiv, listiny inv. č. 216, 218, 219.

práce lid uklidnit slibem, že bude po říšském knížeti, do jehož moci útočníci patří, požadovat náhradu škod.³⁷⁾

Roku 1503 se další nepříjemnost udála přímo v klášteře. Laický bratr Mikuláš, akolyta Jiří z Lokte a jáhen Jan z Norimberka v noci vylákali z jeho bytu, zavraždili a oloupili starého klášterního hejtmana Martina Czirlicka. S lupem uprchli, byli však dopadeni.

Laik byl předán světské moci a řeholníci odsouzeni k zadžení. Téhož roku byl opat nucen obrátit se o pomoc k řádovému generálovi Jeannu de Lacluse ve věci útěků řeholníků z tepelského kláštera. Někteří bratři totiž shledávali výše zmíněnou Zikmundovu reformu příliš tvrdou a s padělanými doporučujícími dopisy prchali do Francie. Připojil rovněž prosbu o zrušení opatření jeho předchůdců, jež si chotěšovští probošti vykládali jako zbavení své podřízenosti tepelskému opatu. Měl na mysli konkrétně vzpurného probošta Erharta, za nějž kázeň v ženském klášteře upadla natolik, že ho musel král jeho úřadu zbavit. Obě Zikmundovy stížnosti byly v St. Quentinu vyslyšeny. Odpověď slibovala potrestání bratrů prchajících do Francie a nařizovala, aby se chotěšovský probošt držel obvyklých pořádků. Současné jmenování vizitátorem české provincie opat Hausmann kvůli svému vysokému věku a nemoci odmítl.³⁸⁾

Přesto, že královské rozhodnutí z roku 1497 klášterní poddané plně podrobovalo opatově vůli, věděl Zikmund, že takové nařízení není zárukou klidu, spíše naopak. Rozhodl se dosáhnout trvalejšího urovnání vztahů s městem. To nabídku přijalo a slíbilo podrobit se rozsudku. Z iniciativy touto záležitostí pověřeného kancléře Albrechta Kolowrata Libštejnského byl 7. listopadu 1503 uzavřen smír.³⁹⁾ Dodatek smlouvy praví, že soudní pravomoc nad městem připadá opatovi či jeho hejtmanovi, tepelský farář bude členem opatství a k potřebám obce bude držet tři kaplany znalé českého i německého jazyka. Obě strany souhlasily a král smír potvrdil. Klášter smírčího soudce z vděčnosti jmenoval na dobu osmi let svým ochráncem.

Právě na jeho radu opat, vědom si svých ubývajících sil (nebyl již schopen chůze), jmenoval se souhlasem kapituly roku 1505 úředníka (hejtmana), jenž v čase Zikmundovy nemoci dbal o hospodářství kláštera a záležitosti poddaných. Krátce nato, 26. prosince roku 1506, opat Zikmund Hausmann zemřel. Byl pohřben před oltář sv. Kříže uprostřed kostelní lodi mezi čtvrtým dvousloupím od západu.⁴⁰⁾

Jeho nástupcem byl v lednu následujícího roku zvolen dosavadní tepelský farář Jan Fröstl (opatem coby Jan IV. v letech 1507-1509). Charakteristika souboru

Podle dochovaných dobových signatur, jejich zlomků, eventuálně dle dobových přepisů bylo možno do skupiny tisků z knihovny opata Hausmanna s jistotou zařadit 191 svazků. Jedná se jak o inkunábule (vytištěné do r. 1500), tak o postin-

37) *Fest-Schrift*, s. 112.

38) Archiv, inv. č. 233-234, inv. č. 219a-219b, dvě listiny 1503, 16. květen, St. Quentin (Francie); *Annales Teplenses* I., f. 126v; *Fest-Schrift*, s. 113.

39) *Fest-Schrift*, s. 114.

40) Klášterní anály uvádějí text jeho náhrobku: „*Anno domini M. D. Vi. sabatho in natalis. protomartyris Stephani obiit venerabilis in Christo pater et d. d. Sigismundus abbas huius ecclesie anno sui regiminis XXXXVIII. Orate pro eo*“. **Hackenschmidt, A.:** *Annales Teplenses*. Tomus II., f. 61r.

kunábule (1500-1510) a paleotypy (do r. 1539 resp. 1550) z celkového časového rozsahu let (1466) 1477-1521.⁴¹⁾ Nabízí se tudíž úvaha, že některá díla byla do kláštera dodána až po smrti objednavatele – opata Hausmanna (+1506). Pravděpodobná je i varianta o pokračování osvědčeného systému řazení knih, zavedeného v Zikmundově době, přinejmenším ještě za jeho následovníků Jana IV. Fröstla (opatem 1507-1510) a Petra II. (opatem 1510-1526). Skutečnost, že se tisky datované po roce Hausmannova úmrtí často vyskytují jako součásti konvolutů, ukazuje na fakt, že útlá dílka byla po určité časové období shromažďována, až jejich počet dosáhl výše, kdy je bylo možné dát svázat. To se dělo s ohledem na vysokou cenu vazby. Tak se titul zakoupený opatem Hausmannem např. roku 1501 mohl ocitnout kupř. ve svazku z roku 1515 ve společnosti děl zakoupených o pět či více let později již jiným opatem.⁴²⁾

Obsah

Tisky Hausmannovy knihovny zahrnují celé spektrum námětů – od převážující literatury duchovní (bible, liturgické knihy, teologické traktáty, díla církevních otců ...) přes díla z nejrůznějších vědních oborů (literatura právnická, jazykovědná či přírodovědná) až po knihy „populárně-naučné“ (Gesta Romanorum – sign. C 42, či Breydenbachovo „Putování do Svaté země“ sign. B 64).

Za zmínku stojí i fakt, že se některá díla ze Zikmundovy knihovny (jedná se o filozofické a teologické spisy – sign. C 54, C 84 a C 89) ocitla o dvě století později na seznamu zakázaných knih, tzv. prohibiti.⁴³⁾

Jazyk

S výjimkou pouhých dvou titulů v němčině (přívazky ve svazku sign. C 70) a jednoho díla latinsko-německého (tatáž sign.) je jazykem všech děl latina.

Formát

V souboru se vyskytují tisky všech formátů od foliového (zejména bible) až po drobné osmerky a šestnácterkový formát. Díla menších formátů (zejména kvarty a osmerky) tvoří většinou útlejší svazky pospojované až po dvanácti kusech do konvolutů (jedná se hlavně o signatury I, T a signatury dvojpísmenné).

Písmo

V knihovním souboru nacházíme celou škálu gotických písem od textury užívané zejména v nadpisech až po rotundu, jakož i humanistické písmo antikvu.⁴⁴⁾

41) Jedná se patrně o tiskovou chybu vzniklou obrácením číslice 9 v letopočtu 1496. K problematice kategorizace a popisu srov. **Horák, F.** – **Wižďálková, B.** – **Urbánková, B.**: *Pravidla jmenné katalogizace starých tisků, prvotisků a rukopisů*, Praha 1971.

42) Datum tisku nejmladšího titulu je pochopitelně rovněž rokem v němž (či po něm) vznikla vazba svazku. Srov. **Hlinomaz, M.**: *Ke knihovědnému významu tepelských inkunábulí, paleotypů a starých tisků*. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Počátky v dějinách knihtisku*. Sborník z 8. odborné konference Olomouc, 20.-21. října 1999. Brno 1999, s. 76.

43) **Schlager, H.**: *Bibliothecae monasterii Teplensis catalogus et annotationes librorum aquirendorum*. Ante 1639, cod. 232 (64), sign. D 15. **Hoffmann, Soupis**, s. 194-195.

44) Srov. např. **Húščava, A.**: *Dejiny a vývoj nášho písma*, Bratislava 1951, s. 265-267; **Muzika, F.**: *Krásné písmo I*, Praha 1958, s. 265 an.; **Kašpar, J.**: *Úvod do novověké latinské paleografie*, Praha 1979 (2. vyd.) vysokoškolské skriptum; *Vademecum pomocných věd historických*, Praha 1997 (3. vyd.), s. 47 an.

Poškození

Téměř všechny svazky vykazují alespoň drobné poškození vazby. Nejčastěji se jedná o natržení hřbetu, jenž v důsledku výše zmíněných úprav ztratil svoji pevnost, absenci spon apod. Většina knih má rovněž poškozený potah desek, příčinou jsou opět barokní úpravy svazků. (Na místě odtrhaného kování vyčnívají z desky hřeby, jež při novodobém způsobu ukládání – svazky spočívají v policích ve svislé poloze – rozdírají vazby sousedních knih.)

Část svazků je mírně poškozena vlhkem (týká se zejména iluminací). Největší podíl na neutěšeném stavu některých knih má ovšem jejich časté či nešetrné používání. Několik svazků ztratilo část desek, celou vazbu nebo titulní listy, z potahů dalších byly vyřezány kusy kůže, u jiných pak odstříhli vandaloové okraje listů s droleriiemi či vystříhli signety.

Výzdoba

Kromě výzdoby tiskové se v knihách vyskytuje ještě výzdoba dodatečná, a to v několika podobách. Ve všech svazcích se objevuje pečlivě provedená rubrikace a dokreslené iniciály (pakliže již nejsou tištěné) – obojí v základních barvách (nejčastěji v červené), zřídka též v barvě zelené. Části iniciál (zejména velká písmena na začátcích kapitol či např. jednotlivých knih bible) se dostalo buď náročného kresebného provedení (opět v základních barvách v kombinaci s inkoustem)⁴⁵⁾ nebo podoby malované, často ještě umocněné zlatením plátkovým zlatem (někdy cizelovaným) či zlatým roztokem. Malované iniciály jasných barev v mnoha případech doprovázejí drolerie v podobě rostlinných rozvilin, květů a poměrně zdařile ztvárněných živočichů známých z domácího prostředí i exotických. Některým titulům se dostalo druhotné výzdoby v podobě karikatur snad čtenářových spolubratří, či známých nebo groteskních obličejů apod.

Tištěná výzdoba se kromě iniciál omezuje většinou na titulní listy a tiskařské signety. Výskyt většího množství ilustrací (např. svazek sign. B 64), ať již ve vztahu k textu či bez něj, není příliš častý. Kvalita dřevořezů značně kolísá od až naivistických zobrazení světců po portréty a náročné kompozice vysoké umělecké úrovně (opět sign. B 64). Velká část tiskové výzdoby byla dodatečně kolorována vodovými barvami.

Vlepené fragmenty

Při výrobě vazeb většiny knih byly k vyztužení použity např. staré kalendáře (tištěné i psané na pergamentu), dopisy a texty kázání. Některé nebyly z vazeb dosud vyjmuty, ostatní tvoří zvláštní, dosud nezpracovaný fond.⁴⁶⁾

45) Tyto tzv. filigránové iniciály nalézáme již u rukopisů z 13. století, srov. např. **Brodský, P.:** *Katalog iluminovaných rukopisů Knihovny Národního muzea v Praze*, Praha 2000, č. katalogu 310, 316 a 329. U prvo-tisků jsou pak běžné, srov. např. **Klausnerová, E.:** *Prvotisky Státní vědecké knihovny v Plzni*, Plzeň 1990, nečisl. obr. 3; **Hejnic, J.:** *Soupis prvotisků Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2000, obr. příloha.

46) Tiskové fragmenty nejsou dosud přehledně zpracovány, rukopisné zlomky zpracoval **Hoffmann, F.:** *Soupis, díl II. Zlomky a rejstříky*.

Vazba

S výjimkou jediného svazku (sign. B 62), převázaného roku 1595 za opata Matyáše Gehela (1585-1596) do renesanční vazby z bílé kůže, jsou knihy opatřeny vazbami pozdně gotickými. Převažují hnědé hověžinové vazby zhotovené v Teplé. Část svazků je vázána ve vepřovici, výjimečně se objevují též vazby v červené kůži (např. sign. B 52). U všech svazků (včetně onoho renesančního) se objevuje slepotisková výzdoba. U vazeb hověžinových převažuje prostá kompozice zrcadla s bordurou vyplněného rostlinnými rozvilinami, méně častěji mřezováním s heraldickými či ornamentálními motivy (orlice, lev, růže, hvězda).⁴⁷⁾ Některé knihy nesou na přední desce jméno autora či titul ve zlatotiskovém provedení (např. sign. C 47).

Výzdoba vepřovicových vazeb je zpravidla nápaditější. Převládá rámová kompozice, mimo motivů heraldických a ornamentálních se vyskytují i drobné figurální kompozice (lovecké scény – např. sign. B 51), křesťanské symboly (Agnus Dei – např. sign. B 72) či krátké texty (Maria – např. sign. C 53).⁴⁸⁾

Naprostá většina vazeb je kromě poškození způsobeného letitým užíváním knih znehodnocena barokní úpravou hřbetu, spočívající v jeho seříznutí a přelepení pruhem bílé kůže nebo přetření hřbetu světlou barvou. Tomuto zásahu unikla jen malá část svazků, většinou vázaných do vepřovice (např. sign. B 45). Úpravám v období baroka podlehlo též ochranné kování, kompletně dochované jen u malého počtu svazků (např. sign. C 67).⁴⁹⁾ Skládalo se z jedné či dvou háčkových nebo dírkových spon, nárožnic a středového kování a mělo nejružnější provedení od jednoduchých pukel až po složité ornamentální tvary vysekávané z mosazného plechu (v případě vazeb hověžinových) či lité (u vazeb ve vepřovici – krásným dokladem je kování rozměrných svazků sign. E 37 a E 39).

Knihovní, vlastnické a čtenářské záznamy

Na hřbetech knih se nachází zkrácený titul, někdy jméno autora a jeden až tři druhy signatur ze 17. až 19. století. Na přední desce jsou pak nalepeny dva (výjimečně tři) pergamenové či papírové štítky se zkráceným titulem a signaturou z přelomu 15. a 16. století, psané červeným inkoustem. Štítek s názvem díla se zřejmě nevyskytoval na svazcích se zlatotiskovým titulem na přední desce. U některých kusů (např. sign. E 34) se na témže místě vyskytuje ještě další signatura (pouze jediné písmeno bez čísla) napsaná černým inkoustem přímo na koženém potahu a výjimečně též zkrácený titul. Stručná podoba názvu díla se zřídka objevuje i na přední ořízce.

Ve všech knihách se vyskytují příписы např. o vlastnictví knihy tepelským klášterem či jinou institucí popř. osobou, o jejím zapsání do katalogu, o koupi nebo přístupnosti díla („*liber prohibitus*“), nejčastěji z přelomu 15. a 16. století a ze

47) Obdobnou výzdobu nalézáme i např. u svazků v knihovně Eliáše Čecha, původně tepelského premonstráta, srov. **Pokorný, P. R.:** *Knihovna Eliáše Čecha*, BS 2, Praha 1996, s. 133.

48) O vazbách obecněji srov. **Nuska, B.:** *Typologie českých renesančních vazeb*. In: Historická knižní vazba. Sborník příspěvků. Severočeské muzeum 1964-1965. Liberec 1965, s. 19-145; **týž:** *Vazby z knihovny vyšebrodského kláštera Strahovská knihovna 5-6, 1970-1971*, s. 229; **Stehlíková, D.:** *Knižní vazba*. In: *Gotika v západních Čechách (1230-1530) II*, Praha 1996, s. 563-566.

49) Dle M. Bohatcové byly bílé hřbety nejen výrazem touhy po estetické unifikaci, ale i symbolem premonstrátského řádu odvozený od bílé barvy řádového oděvu. **Bohatcová, Česká kniha**, s. 329. Srov. též obdobnou, avšak důslednější změnu vazeb ve Vyšším Brodě – **Riedl, M.:** *Katalog prvotisků jihočeských knihoven*, Praha 1974, s. 12-15, obr. příl. č. 22, 25.

století sedmnáctého. Nechybí pochopitelně ani novodobé knihovní záznamy, ať již v podobě nových signatur, či razítek. Rovněž nelze nezmínit významné přípisy, tzn. jmenující osobu opata Hausmanna, datující koupi knihy nebo např. uvádějící její cenu.

V naprosté většině knih se rovněž vyskytují čtenářské přípisy v podobě zatržení důležitých částí textu, marginálních či méně častých interlineárních poznámek a znamének symbolizovaných ukazující rukou.

Žádný ze svazků není profoliován, což poněkud ztěžuje orientaci, zejména v objemnějších dílech.

Provenience

Všechny tisky jsou zahraničního původu – opat je objednával či nakupoval na svých cestách, část knih opatřili sami řeholníci (ve vlastnických přípisech se nejčastěji objevují jména tepelských farářů Johanna Cypria a již zmíněného Egidia Rumpolda). Některé svazky byly klášteru darovány či odkázány jeho dobrodinci (velký soubor knih pochází od magistra Jana z Úterý, kanovníka svatovítské kapituly). Ze zemí původu převažují dnešní Německo (zejména bavorský Norimberk), Švýcarsko (Basilej) a Francie (například někdejší německá města Štrasburk a Hagenau). Několik titulů pochází též z Itálie (konkrétně z Benátek).⁵⁰⁾

Systém signatur

Knihovní systém zavedený v době opata Hausmanna je nejstarším dodnes dochovaným systémem v tepelské knihovně. Spočívá v řazení knih do skupin dle jim přidělených signatur. Systém se vztahoval na všechny svazky v knihovně, tedy nejen na tisky, ale též na rukopisy (zřejmě s výjimkou liturgických knih, jež byly obvykle ukládány v sakristii či přímo na lavicích v kostele).⁵¹⁾ Dokumentuje to dochování štítků se signaturami na dvou rukopisech (v současné době pod signaturami C 6 a b 24). Pro jejich zařazení do Hausmannovy knihovny svědčí typické hovězinové vazby, svazek b 24 nese navíc vlastnický přípis datující jeho koupi do roku 1488.⁵²⁾

Signatury jsou psány červeným inkoustem. Nacházíme je na pergamenovém či častěji papírovém štítku obdélníkového tvaru, nalepeném v horní části přední desky,⁵³⁾ obvykle pod štítkem uvádějícím zkrácený titul díla.⁵⁴⁾ Vyskytují se dva základní typy signatur – jednopísmenné a dvojpísmenné. První jsou tvořeny jediným majuskulním písmenem, jehož velikost se pohybuje kolem 30 mm. Dvojpísmenné signatury ob-

50) O zahraniční akvizici prvotisků srv. např. **Hlaváček, I.:** *Poznámky k italským tiskům v českých knihovnách na konci středověku a počátkem 16. století*, Miscellanea odd. rukopisů a starých tisků 13, 1996, s. 39-52.

51) Srv. **Pařez, J.:** *Každodennost v klášteře premonstrátů na Strahově v polovině 16. století*, FHB 17, 1994, s. 110 (tam o ukládání liturgických a ostatních knih zvlášť).

52) „*Liber ecclesie Sanctae Dei Genitricis Virginis Marie monasterii Teplensis quem comparavit vir magnificus Egidius Rumpoldi, frater et plebanus oppidi Teplensis anno gratiae 1488 reformationis autem anno sexto.*“

53) Tato skutečnost naznačuje, že knihy nebyly v knihovně ukládány dnešním způsobem, tedy postaveně hřbetem ven z police. Můžeme usuzovat, že se v době opata Hausmanna jednalo o tzv. pultovou knihovnu, v níž byly svazky pokládány vedle sebe na knihovní pulty. Srov. např. **Neuhauser, W.:** *Geschichte und Bedeutung der Wiltener Bibliothek*. In: 850 Jahre praemonstratenser Chorherrenstift Wiltener, Innsbruck 1989, s. 273, 275 a **Tomaschek, J.:** *Klosterbibliotheken als Rüst-kammern des Geistes. Ein kultur-historisches Mosaik*. In: *Die Suche nach dem verlorenen Paradies*, St. Pölten 2000, s. 154; u nás srov. **Dokoupil, V.:** *Soupis prvotisků z fondů univerzitní knihovny v Brně*, Praha 1970, obr. příl. 25; **Petráň, J. a kol.:** *Dějiny hmotné kultury I/1*, Praha 1985, s. 470, či **Pavlát, L.:** *Tajemství knihy*, Praha 1988 (2. vyd.), obr. na s. 49, nebo **Kneidl, P.:** *Z historie evropské knihy*, Praha 1989, s. 46 + obr.

54) Obdobný systém nacházíme např. v knihovně koleje Národa českého. Srv. Strahovská knihovna 5-6, 1970-1971, obr. příl. č. 10-13.

sahují vedle majuskulní litery ještě totožnou literu minuskulní (např. Aa). Velikost minuskulních písmen kolísá zhruba mezi 10-20 mm. Vedle části písmenné je signatura tvořena ještě arabskou číslicí (číslicemi) označující pořadové číslo svazku v jeho řadě. Velikost čísel odpovídá přibližně velikosti majuskulních písmen. Jedná se, jak již bylo zmíněno, o číslice arabské, a to v jejich středověké podobě (užívána cca do roku 1500 – viz obr. příl. 1 b). Ve čtyřech případech se již vyskytla číslice 4 v podobě užívané i dnes (např. sign. D 52). Ve třech z nich se jednalo o tituly vytištěné po roce 1500, v jednom těsně před ním. Jiná číslice v moderní podobě se nevyskytla.

V souboru tisků nalézáme řady signatur: B, C, D, E, F, G, H, I, K, L, M, N, O, Q, R, S, T, X, Z a dále: Aa, Bb, Cc a Dd. Chybí tedy série: A, J, P, U, V, W a Y. Vzhledem k používání písmene I ve středověké latinské gramatice i na místě J, se lze domnívat, že řada J nikdy neexistovala.

Sporná je existence řad W a Y. Případ U a V je totožný jako u písmen I a J, řada U resp. V se však nedochovala, stejně jako řada označená P. Dle F. Hoffmanna nesou oba již zmíněné rukopisy signatury A 1 (C 6) a A 10 (b 24).⁵⁵⁾ To vybízí k domněnce, že řada A mohla být určena výhradně pro rukopisná díla. Vzhledem k tomu, že se signatura svazku C 6 jeví spíše jako d 1 (viz obr. příl. 1 b) a u svazku b 24 se jedná o C 10 ev. C 101 (viz též obr. příl. 1 b), lze tuto teorii celkem spolehlivě vyvrátit. Rukopisy byly zřejmě zahrnuty mezi ostatní knihy. Již na první pohled je patrné, že naprostá většina velkých písmen je inspirována zvláštním druhem tiskového písma, tzv. lombardou (konkrétně její 12-mm variantou).⁵⁶⁾ Část jich je naprosto totožná (obr. příl. 2 b) či velmi podobná (obr. příl. 3), některá ozdobnější vycházejí ze základního tvaru, jsou však rozvedena do kaligrafické podoby (obr. příl. 4). Poněkud archaičtější podobu si udržely litery K a X (obr. příl. 5 a). Obvyklému vzhledu se zcela vymykají signatury svazků B 80/I (obr. příl. 5 b) a B 99 (obr. příl. 5 c), v prvním případě se jedná o překvapivě „moderně“ ztvárněné písmeno S, ve druhém se pak objevuje dosti neobvyklé D. Srovnáním dat tisku či nákupu jednotlivých titulů lze vyvrátit domněnku, že řada označená např. oním poněkud archaickým K byla založena dříve než např. řada svazků popsaných kaligraficky provedeným písmem Q. Všechny skupiny byly tedy zavedeny ve stejné době, systém ukládání byl předem připravený a promyšlený. Nabízí se tedy otázka, dle jakého klíče byly jednotlivé svazky přiřazovány do jednotlivých skupin. Teorie o řazení knih do řad dle velikosti či dle společných autorů jsou velmi nepravděpodobné – v rámci jedné skupiny nacházíme díla různých autorů a rozdílných formátů. Odpověď zdá se nalézáme v nejstarším úplném katalogu knihovny pocházejícím z roku 1639.⁵⁷⁾ Knihy v něm zapsané jsou rozděleny do dvanácti tématických okruhů. Řad z dob opata Hausmanna je

55) Hoffmann, F.: *Soupis, I.*, s. 122-124 (C 6), s. 365-367 (b 24).

56) Dokoupil, V.: *Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky*, Brno 1974, obr. příl. 1.

57) Viz pozn. 43.

sice více, zamyslíme-li se však nad nimi, zjišťujeme, že „jeho“ systém byl založen na obdobném principu. V katalogu uvedené skupině „*Libri S. Scripturae*“ (s výjimkou sign. B 100) odpovídá řada B, skupina „*Historici*“ je totožná se sérií G, do souboru „*Libri iuris*“ lze přiřadit tisky s označením C, N a O atp. Následují třídy „*Expositores S. Scripturae*“, „*Libri S. patres et scriptores ecclesiastici*“ (např. řada D), „*Libri spirituales*“, „*Libri S. Theologiae*“, „*Concionatores*“, „*Libri artium*“ (sem lze s úspěchem zařadit svazky nesoucí označení F), „*Libri apologetici*“, „*Libri varii*“ (jedná se o knihy již tehdy, tedy r. 1639, dochované pouze v torzech) a „*Libri mixti*“ (mohlo se jednat o označení konvolutů, zejména těch obsahujících značně nesourodé tituly, čemuž by odpovídaly svazky s dvojpísmennou signaturou). Přesto, že se některé řady do dnešní doby dochovaly pouze v podobě jediného kusu, lze na základě výše uvedených faktů tvrdit, že knihovní systém zavedený za opata Hausmanna byl založen na tematickém (obsahovém) principu. Tento způsob třídění knih se v Teplé udržel až do počátku 20. století.

Závěrečné shrnutí

Fond tisků v knihovně opata Hausmanna se v současnosti skládá ze 191 dochovaných a určitelných svazků obsahujících přes 400 titulů, neboť se v mnoha případech jedná o konvoluty. Většina tisků pochází z oblasti někdejšího německého jazykového okruhu (dnešní SRN, Švýcarsko a francouzská část Porýní), žádné bohemikum se v souboru nevyskytuje. Dle vlastnických přípisů kláštera zjišťujeme, že se na nákupu knih podílely kromě opata i jiné osoby, část tisků pochází z pozůstalostí. Do vlastnických přípisů se promítly i významné události (např. zmínka o očištění se opata od klatby či odkaz na Zikmundovu reformu řeholní kázně 1482-1484).⁵⁸⁾

Zakoupené tisky byly po svém příchodu do Teplé opatřeny vazbami (v naprosté většině hovězinovými se slepotiskovými motivy rostlinných rozvilin a rout) a vybaveny rubrikací a iniciálami nebo iluminacemi.⁵⁹⁾ Doba od dodání do kláštera a svázáním čítá zejména u drobných děl spojovaných do konvolutů i několik let. Každý svazek byl opatřen štítky s titulem a signaturou odpovídající jeho zařazení do určitého tematického okruhu a zařazen do knihovny. Systém třídění knih dle obsahu se v Teplé udržel přinejmenším do první třetiny 17. století (což dokládá výše zmiňovaný katalog knihovny z roku 1639) a kromě tisků se vztahoval i na rukopisy.

Soubor, ač nevelký, skýtá další možnosti ke studiu. Jen námtkou se nabízí zpracování fragmentů použitých k výrobě vazby či umělecko-historický rozbor dřevorezových ilustrací, dále např. rozbor rukopisných přívazků (z hlediska paleografického i filologického) a významnějších marginálií.

58) Dolista, K.: *Reformatio monasterii Teplensis saeculo decimo quinto exeunte*, APraem 61, 1985, s. 203-256.

59) Dle názoru dr. P. Brodského mohly být některé knihy zdobený iluminacemi skutečně v Teplé, a to bratry, kteří díky Hausmannově reformě přišli z Magdeburku. Ti iluminátorské umění s největší pravděpodobností mohli ovládat, ať už pocházeli z Magdeburku nebo tam byli jako tepelští profesové vyučení.

REJSTŘÍK MÍST TISKU

Současný název (varianty uvedené v tiscích)	Zeměpisná poloha	Signatura svazku
Augsburg	SRN (Bavorsko)	C 73
Basel (Basilea, Basilien)	Švýcarsko	E 27/I, D 33, D 35, D 44, D 37, D 38/I, D 39, D 41, D 42/I, D 42/II, D 43, C 36, B 48, B 49, C 73, C 77, C 78, C 79, C 81, C 75, B 76, B 56, E 35/I, E 33/II, B 78, D 49, D 46/IV, B 86, B 87, C 45, C 69, C 66, C 67, B 75/III, C 55, C 57, C 60, C 93, C 95, C 99, C 101
Haguenau (Hagenau, Hagenaw)	Francie	C 80, E 33/I, B 79, B 87, C 65, B 83, C 85, C 96, E 32
Erfurt	SRN (Durynsko)	C 76
Köln (Colonie, Cologne)	SRN (Severní Porýní -Vestfálsko)	B 51/II, D 45, C 64, C 63, C 71, B 99, B 85, C 74, C 88, C 89, C 91
Leipzig (Lyps, Lyptzir, Lypzig, Liptzk)	SRN (Sasko)	C 78, B 88, B 86, C 63, B 99, C 84, C 91, C 94
Lyon (Lugdunum)	Francie	B 77, C 76, C 136
Marseille (Marsipolis)	Francie	C 67
Nürnberg (Nurberg, Nuremberge)	SRN (Bavorsko)	E 28/I, E 28/VII, D 60/I, D 60/IV, D 58, D 34/a, E 37, E 39/II, C 35/I, C 75, B 44, B 55, D 55, C 70, B 99, B 1, B 70, C 84, C 88, C 92
Paris (Parrhisia)	Francie	C 77, B 50, C 46, C 71, C 70
Speyer (Spiren)	SRN (Porýní-Falc)	D 59, D 57, C 62, B 64, B 66, B 74

Strasbourg (civis Argenteus, Argentine, Argenteraci)	Francie	D 59, D 36, D 40, D 61, C 37, C 42, C 39, C 40, C 47, B 57, C 114, D 47, D 50, E 34, D 51, D 52, B 73, C 50, B 80/I, C 69, C 64, C 63, C 68, B 21, C 70, C 72, B 99, B 54, C 58, C 85, C 89, C 92, C 93, C 94
Tübingen (Thubingen)	SRN (Bádensko -Württenbersko)	D 48, C 65
Ulm	SRN (Bádensko -Württenbersko)	B 51/I, B 72, C 53
Venezia (Venetia)	Itálie	C 38, E 30/I, C 48, B 88, C 52, B 21, C 54, B 59, C 93

REJSTRÍK OSOB ZNÁMÝCH Z VLASTNICKÝCH PŘÍPISŮ

Osoba	Tituly a funkce uvedené v přípisech	Doba působení známá z přípisů	Signatura svazku
Cypra, Johannes- plebanus in Tepla (Czypra)	[farář]	1493	C 35/I, C 35/II, C 35/III, C 52
Rumpold, Egidius plebanus in Tepla	[farář]	1486	D 51
Sigismundus (Sygismundus) [= Hausmann]	abbas [otec = opat]	1484-1502	D 44, D 38/II, D 39, D 40, D 56, B 45, B 58, E 35/I, D50, E 34, D 46/IV, D 54, C 52, C 67, C 51, C 61, C 91

z Úterý, Jan (de Novo Foro de Utera, Mgr.)	canonicus ecclesiae Pragensi (kanovník u sv. Víta), prepositus capellae Omnium Sanctorum regalis in Castro Pragensi (probošt král. kaple Všech Svatých na Hradě), decanus (děkan tantěž), cancellarius [kancléř] ⁶⁰⁾	1488-1492	D 57, C 43, D 46/IV, B 66
Vincencius [děkan tantěž],	plebanus in Pernarec	1495	D 47

REJSTRÍK TISKAŘŮ A NAKLADATELŮ⁶¹⁾

(pozn.: zkratky imp.= impressor = tiskař a ed.= editor = nakladatel)

Jméno (další varianty)	Působíště	Doba působení (uvedená v tiscích)	Číslo svazku
Amerbach, Johann (Amorbach)	Nürnberg Basel	1498- 1502 1489-1505	E 28/I, E 28/VII D 37, D 38/I, D 39, D 41, D 43, B 48, C 77, C 57, C 61
Benalius, Bernard (Benaltus)	Venezia	1486	C 38, B 21
Besicken, Johann de	Basel	1483	C 67
Campis, Janot de	Lyon	1508	B 77
Drach, Peter	Speyer	1477-1492	D 59, D 57, B 64, B 66, B 74
Flach, Martin (Simus)	Strasbourg	1489-1500	D 36, D 40, C 47, D 47, B 80/I, C 64, C 68, C 85
Flach, Martin iun.	Strasbourg	1502	D 52

60) Dle **Podlaha, A.:** *Soupis rukopisů knihovny metropolitní kapitoly pražské*, Praha 1922, s. 399 č. 1548 – není bližší specifikováno.

61) Hlavně křesťní jména se velmi často vyskytují ve své latinizované podobě: např. Ulrich = Udalricus, Heinrich = Henricus ... na místě přehlásek ö, ü se setkáváme s dvojhláskami oe, ue např. Hoeltzel = Höltzel.

Froben, Johann	Basel	1496-1521	E 27/I, D 33, D 44, C 36
Froben, Peter	Basel	1505	D 43
Furter, Michael	Basel	1495-1509	D 35, E 28, C 93
Gering, Ulrich	Paris	1498-1508	C 77, C 71
Gran, Heinrich	Haguenau	1498-1513	C 80, E 33/I, E 31/I, B 79, B 87, C 65, B 83, C 85, C 96, E 32
Gregorius, Gregor de (Gregoriis)	Venezia	1505	E 30/I
Grüninger, Johann	Strasbourg	(1466) 1484-1501	D 59, C 42, B 46, B 54
Gueynard, Stephan	Lyon	1508	B 77
Hochfeder, Caspar	Nürnberg	1494	B 44
Höltzel, Hieronymus (Hoeltzel)	Nürnberg	1503-1507	C 75, C 70
Huber, Wolfgang	Nürnberg	1517	C 84
Husner, Georg	Strasbourg	1498-1500	C 40, C 89
Kachelofen, Conrad	Leipzig	1497	C 84
Kessler, Nicolaus	Basel	1488-1502	D 44, D 42/I, D 42/II, B 49, E 35/I, D 46/IV, C 45, B 75/III, C 55, C 60, C 95, C 101
Knoblouch, Johannes (Knoblauch, Knolouch)	Strasbourg	1505	C 92
Koberger, Anton (Koburger)	Nürnberg	1483-1502	E 28/I, E 28/VII, D 60/I, D 60/IV, D 58, D 34/a, E 37, E 39/II, C 35/I, B 55, D 55, B 70
Kreusner, Friedrich	Nürnberg	1493	C 88

Kysteler, Bartholomeus	Nürnberg	1501	C 72
Lachner, Wolfgang – imp. – ed.	Basel Haguenau	1495 1503	D 35 B 83
Landsberg, Martin de (Bc., Lanzberg, Lanzperk, Herbipolensis [= würzburgský])	Leipzig	1503-1511	B 86, C 94
Liechtenstein, Hermann (Coloniensis)	Venezia	1487	C 52
Liechtenstein, Peter	Venezia	1507	B 59
Lotter, Melchior	Leipzig	1502	B 88
Mantuan, Johann (Pelsnensis [= plzeňský])	Nürnberg	--	B 99
Meyenberger, Friedrich	Tübingen	1499	D 48
Monachium, Wolfgang de (Monascensis [= mnichovský])	Leipzig	1514	C 78
Novimagio, Reynaldus de	Venezia	1480	C 48
Otmar, Johann	Augsburg	1502	C 73
Petit, Jean – ed.	--	1508	B 82
Petri, Johann (de Langendorf)	Basel	1496-1506	E 27/I, D 33, D 44, B 89
Pratis, Nicolaus de	--	1508	B 82
Quentell, Heinrich	Köln	1487-1508	B 51/II, D 45, C 64, C 71, B 85, C 74, C 88, C 89

Rembolt, Berthold (Mgr., Renbolt)	Paris	1498-1510	C 77, B 50, C 71
Renner, Franz (de Heilbrun)	Venezia	1483	C 54
Rynman, Johann – ed. (de Oringau, Oringaw)	Haguenau	1498-1510	C 80, E 31/I, B 79, B 87, C 65, C 85, C 96
Schönsperger, Johann iun.	Augsburg	1502	C 73
Schott, Johann	Strasbourg	1511	C 93
Schott, Martin	Strasbourg	1498	C 69
Schurer, Mathias (Schunrer, Schürer)	Strasbourg	1502-1515	D 52, C 92, C 94
Stuchs, Georg	Nürnberg	1488	B 1
Stuchs, Johann	Nürnberg	--	C 84
Sultzbach, Heinrich – ed. (Sultzpach)	Nürnberg	1488	B 1
Tacuinus, Johann (de Tridino)	Venezia	1505	C 93
Vingle, Johann de	Lyon	1508	B 77
Wagner, Peter	Nürnberg	1495	C 75
Waterloo, Johann de	Paris	1510	C 70
Wolf, Jacob de Pforzheim (Pfortzheim, Pforzen)	Basel	1498-1508	C 78, C 79, C 81, C 75, B 76, B 56, E 33/II, B 78, D 49, B 87, C 96, C 66, C 57, C 93, C 101
Zainer, Johann	Ulm	1480	B 51/I, B 72, C 53
Zyrichsee, Cornelius (Zierikzee)	Köln	1509	B 99

Zusammenfassung:

Michaela Bäumlová

Die Bücher in der Bibliothek des Tepler Abtes Sigismund Hausmann

Die Stiftsbibliothek in Tepl ist mit ihrem etwa 100 000 Titeln die zweitgrösste dieser Art in der Tschechischen Republik. Ihr Vorgänger – wahrscheinlich in der Form eines Raumes zur Aufbewahrung liturgischer Bücher – bestand hier wohl seit der Gründung des Stiftes durch den seligen Hroznata (1193-1197). Dieser Raum wurde erst im Jahre 1501 durch eine richtige Bibliothek ersetzt, die der 21. Abt, Sigismund Hausmann (1485-1506) errichten liess. Hausmann, in Sachsen geboren, einer der mächtigsten Äbte, war nicht nur ein strenger Herr und bedeutender Organisator, sondern auch ein Bibliophiler – zu seiner Zeit befanden in der Bibliothek etwa 700 Bände. Manche kauften oder bestellten Mitglieder des Konvents, manche der Abt persönlich auf seinen Reisen durch Europa; es stammen auch Bücher aus Nachlässen oder sie kamen als Geschenke von Wohltätern. Sobald die Werke im Kloster eingetroffen waren, wurden sie gebunden, kleine in Konvoluten, und mit Einbänden (spätgotische, meist Rindledereinbände mit Blinddruckverzierung und Schutzbeslag), Initialen und manche auch mit Drolerien ausgestattet. Auf den vorderen Einbanddeckel eines jeden Bandes wurde ein Schildchen mit dem Titel und ein weiteres mit der Signatur aufgeklebt.

Wahrscheinlich wurden die Bücher in thematische Gruppen unterteilt – dafür spricht, dass sich in jeder Signaturreihe Titel aus dem gleichen Bereich finden – und dann in einer Pultbibliothek aufbewahrt. Dies war ein häufiger Typus in mittelalterlichen Bibliotheken: die Bände lagen auf Pulten und darum war es nötig, die Signaturen und Titel vorne auf den Einbanddeckel zu schreiben, wie es gerade in dieser Sammlung zu sehen ist. Dank der Schildchen mit Signaturen, die bis heute erhalten sind, gelang es, 191 dieser Drucke zu finden, meistens Wiegendrucke. Es handelt sich vor allem um theologische und geistliche Werke, weiters Titel aus verschiedenen wissenschaftlichen Disziplinen, oder „allgemein beliebte“ Literatur; sie sind ausländischer Provenienz, vor allem aus dem heutigen Deutschland, aus der Schweiz, aus Frankreich und Italien – aus den Jahren 1477-1521, mit Ausnahme von zwei Titeln alle in lateinischer Sprache. Viele Bände erlitten durch die häufige und oft auch rücksichtslose Benutzung schwere Schäden, vor allem an den Lederüberzügen der Einbände. Fast überall finden wir Glossen und Eintragungen, oft werden bedeutende Ereignisse erwähnt, so etwa dass der Abt vom Bann befreit wurde.

Neznámý výtisk Vitruvia s poznámkami a kresbami Antonia da Sangallo il Giovane

Vladimír Juřen

Památce Isidora Zahradníka, O. Praem.

Třebaže Antonio da Sangallo il Giovane (1484-1546), jeden z nejvýznamnějších architektů vrcholné renesance, zaměstnává historiky již víc než sto let¹⁾, zůstaly doposud bez povšimnutí a zasluhují proto pozornosti poznámky a kresby z jeho dnes dobře známé ruky,²⁾ ve výtisku Vitruvia pojednání De architectura, uloženém ve Strahovské knihovně pod signaturou AU III 34 (vyobr. 1-6).

Jedná se o foliový svazek (cca 30,6 x 21 cm) prvního vydání s ilustracemi, publikovaného r. 1511 v Benátkách staříčským humanistou a architektem Fra Giovannim Giocondem.³⁾ Jeho specifickými znaky jsou, vedle Sangalloových doplňků, měkká pergamenová vazba, která – vzhledem ke svému stavu a k odříznutým poznámkám na několika okrajích – nemůže být ani nedávná, ani původní; titulek „Architectura de Vitruvio“, napsaný inkoustem na hřbetě a zčásti porušený; rukopisná signatura neznámé sbírky na předešlé; fakt, že postrádá jednu vrstvu o čtyřech listech s titulní stránkou, kam Sangallo obvykle připojoval svoje exlibris⁴⁾, papežským privilegiem, Giocondovým věnováním papeži Juliovi II. a obsahem; a dva italské přípisky perem z ruky 17. století, zřejmě vlastníkovy, na rektu a na versu posledního listu, jednak seznam osobních potřeb, včetně bílého oděvu („*un vestito bianco*“), možná premonstrátského, jednak bilance cestovních výdajů závratné výše: „*All'osteria io hò speso più di 300 m(ila) scudi ducati 12 [sc. mila] contanti*“. Kdy a jak byl získán tento výtisk strahovskými premonstráty, není známo.

Sangallovy poznámky a kresby, psané a provedené perem, jsou – krom marginálií, obzvláště slova „*fanum*“ v nejrůznějších tvarech (fol. 5r=1,2,7; 5v=1,3,1; atd.), a krom drobnějších dodatků k vyobrazením, písemných i grafických – komentáře, ilustrace s vysvětlivkami a opravy, vcelku nečetné

1) Viz přehledy literatury, sestavené **Bruschim, A.**: *Cordini, Antonio, detto Antonio da Sangallo il Giovane, Dizionario biografico degli Italiani*, XXIX, Roma 1983, s.21-23, a **Cerruti Fusco, A.**: *Antonio da Sangallo (ii), The Dictionary of art*, **Turner, J.** (ed.), London 1996, XXVII, s. 746.

2) Zejména z ukázek písma publikovaných **Frommelem, C. L.**, v úvodu ke korpusu *The Architectural drawings of Antonio da Sangallo the Younger and his circle, I*, New York 1994, s. 13, vyobr. 7, c-m (ca 1503-ca 1514), a s. 37, vyobr. 32, a-m (1518-1545).

3) **Ciaponi, L. A.** : *Fra Giocondo da Verona and his edition of Vitruvius, Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 47, 1984, s. 72-90, tab. 16, a-d. Sangallo, mimochodem řečeno, Gioconda osobně znal ze staveniště chrámu sv. Petra v Římě.

4) Jak svědčí tři další výtisky Vitruvia s vlastnickovými poznámkami a kresbami: italský překlad Francesca Lucia da Castel Durante (Benátky 1524) v parmské Biblioteca Palatina (**Pagliara, P. N.** : *Studi e pratica vitruviana di Antonio da Sangallo il Giovane e di suo fratello Giovanni Battista*, in: *Les traités d'architecture a la Renaissance. Actes du colloque tenu à Tours du 1er au 11 juillet 1981*, ed. Guillaume, J., Paris 1988, s. 185 a 202, vyobr. 6); jiný exemplář téhož překladu ve Vatikánské knihovně (**Pagliara, P. N.**, in: *Hochrenaissance im Vatikan. Kunst und Kultur im Rom der Päpste, 1503-1534*, Bonn 1998, s. 572-573, č. 369); a Giocondovo druhé vydání (Florence 1513) v newyorském Metropolitan Museum of art (**Scaglia, G.** : *Drawings of „Roma Antica“ in a Vitruvius*

a větším dílem soustředěné v knihách o stavebních řádech, III. a IV.⁵⁾

V komentářích autor vykládá svým způsobem a v toskánském dialektu, své mateřštině, pasáže o výšce zubořezu v jónském kladí (fol. 30v=3,5,11): „*qua(n)to epistylli media fascia, cioe qua(n)to meze tutte le fascie i(n)sime quale sono 12 parte* [srov. 3,5,10]; *ne piglia sei p(er) lo denticulo e altre sei p(er) la corona col suo simatio*“, o výšce okapových říms („*simiae*“) štítu rovněž jónského (ibid.=3,5,12), o rozpětí abaku korintské hlavice (fol.34r=4,1,11), o její výšce (ibid.), o její šířce (fol.34v), o rozvržení metop a triglyfů v dórském vlysu (fol. 37v=4,3,8), o světlosti dórských dveří (fol. 39v=4,6,1) a o zúžení konsol dveří jónských (fol. 40v=4,6,4); upozorňuje na shodu s antickými památkami údajů o výšce jónských architrávů v poměru k výšce sloupů (fol. 30v=3,5,8): „*Questi partime(n)ti delli epistylli afro(n)ta cholli antichi partendo lo fuso solo della cholona senza la basa e lo chapitello*“, a o rozpětí korintského abaku (fol. 34r=4,1,11): „*Questo afronta colli antichi facien-dolo cosi come disegniato*“, parafrázuje Pythagorovu větu (fol. 84v=9, praef. 6-8); podrobuje kritice Giocondovo vyobrazení mnohoproudého kladkostroje zvaného „*poly-spastos*“ (fol. 96v=10,2,8-10), dotýká se přitom vlastní zkušenosti z demolice původní basiliky sv. Petra v Římě: „*queste traglie vogliono es(sere) dua rote i(n) altitudine tre i(n) latitudine, tanto che ogni traglio a rote tre grande e tre pichole. La pulegia a rote tre i(n) latitudine e chosi vole tre corde e tre argani. Ce vi e ne ad es(sere) tanto qua(n)to fusino par a tre di traglie separate, ma chosi sono congiunte tre i(n)sime*.⁷⁾ *Così dicie Vitru<v>io. Lo disegno e falso. Anchora dicie Vitruvio che i(n) chambio de argani si puo tirare con omni a mano come si fa i(n) galea. E anchora si puo ditte traglie ordirle con una fune sola e una pulegia e uno argano solo, ma vole piu lo(n)ga chorda e lo peso va su piu tardo, ma leva gra(n) pesi e le traglie e pulegie vogliono le chasse di fero e lle rote di metallo come o fatto per tirare le cholone di S(an) Pietro provato*“; a uvádí ekvivalent, v daném případě mylný, jednoho slova v rejstříku na konci (sig. p IIIv): „*fastigium altezza vol dire*“.⁸⁾

Ilustrace znázorňují rostlinu „*asplenon*“ (fol. 7r=1,4,10), železnou svoru s citací textu „*ansis ferreis*“ (fol. 17r=2,8,4), půdorys jónské svatyně Artemidiny v Efesu (fol. 24v=3,2,7), půdorys sloupové haly kolem chrámu (fol. 26v=3,3,9), náběh dříku sloupu („*apophysis*“), mylně ztotožněný s „*crepidines*“, čili podnožemi (fol. 27r=3,3,7), jónskou hlavici s proporčními údaji a vysvětlivkami (fol. 29r=3,5,5), spodní část dříku dórského sloupu (fol. 32v), půdorysné schéma korintského abaku ve třech verzích s uvedeným odkazem k antickým památkám u první z nich (fol. 34r-v), profil horního ukončení korintského

edition of the Metropolitan Museum of Art, Römisches Jahrbuch für Kunstgeschichte 27/28, 1991/1992, s. 61-63).

- 5) Používám překladu **A. Otoupalíka** *Vitruvius: Deset knih o architektuře*, Praha 1979, a následujících vydání: **Rose, V. – Müller-Strübing, H.**, Leipzig 1867; **Granger, F.**, London-Cambridge (Mass.) 1970, 2 sv.; **Fensterbusch, C.**, Darmstadt 1976; **Fleury, Ph. (I)**, **Gros, P. (III a IV)**, **Soubiran, J. (IX)**, **Callebat, L. – Fleury, Ph. (X)**, Paris 1969-1992, 5 sv.
- 6) Předpokládám, že sloveso „*afrontare*“ je ve třetí osobě jednotného čísla a nikoliv v imperativu, že zde znamená rozvrhovat v souladu, a že podmětem je jméno Vitruvius jako v jiných případech, jakým je např. citovaný výklad pasáže o výšce zubořezu v jónském kladí, fol. 30v=3,5,11. Totéž platí mutatis mutandis o následujícím komentáři.
- 7) T. j. zvedací lana („*corde*“) v Giocondově ilustraci. Skutečně by měla být tři. Neoprávněná je naopak Sangallova kritika pohyblivých kladnic („*traglie*“), které anticipují moderní rekonstrukce. Viz **Otoupalík**, s. 327, vyobr. 96, a **Callebat-Fleury**, s. 100, vyobr. 5.
- 8) „*Fastigium*“ není u Vitruvia výška, nýbrž domovní štít, střecha, spád, nakloněná rovina a pod. Srov. **Callebat, L. – Fleury, Ph.**: *Dictionnaire des termes techniques du De architectura de Vitruve*, Hildesheim-Zürich-New York 1995, s. 378, s. v.

dříku (fol. 34v), půdorysné rozvržení antického chrámu všeobecně (fol. 38v=4,4,1), pět detailů dórských a jónských dveří (fol. 40r=4,6,1-3), konsolu jónských dveří (fol. 40v=4,6,4), dva průřezy sloupu s pilíři basiliky postavené Vitruviem ve Fanu (fol. 46v=5,1,6), půdorysy tři druhů atrií (fol. 62r=6,3,3), Platónovu demonstraci jak zdvojnásobit čtverec geometrickou cestou (fol. 84r=9, praef. 4-5), pravý úhel zjištěný Pythagorovou metodou pomocí tří tyček nestejně délky (fol. 84v=9, praef. 6), tři krychle a nepravidelný šestihran, nepochybně sluneční hodiny (fol. 92v=9,8,1), a řez šestihrannou fošnou, ve skutečnosti šestinu stopy silnou (fol. 97v=10,2,14). Schémata abaku jsou pečlivě výkresy, které ilustrátor předkresil a narýsoval pomocí jehly, pravítka a kružidla. Jinak jde o víceméně zběžné náčrtky volnou rukou.

Opravy, kterých je celkem sedm, jsou poznámky k pěti pasážím IV. knihy: „sine abaco“ k „*altitudo capituli cum abaco*“ (fol. 34r=4,1,11) o výšce korintské hlavice; „*vol es(sere) XLII e XXVII*“, původně „*XLIII 1/2*“ a „*XXXVIII*“, k „*frons aedis doricae in loco quo columnae constituentur, dividatur si tetrastilos erit, in partes XXVIII, si hexastilos XLIII, ex his pars una erit modulus*“ (fol. 36v=4,3,3) o zjištění jednotky („*modulus*“), která určuje proporční vztahy všech částí dórského chrámu diastylového; „*Vol es(sere) XXVIII 1/2 et XVIII 1/2*“ k „*Si vero systylon et monotriglyphon opus erit faciendum, frons aedis si tetrastilos erit, dividatur in partes XXIII, si hexastilos erit, dividatur in partes XXXV*“ (fol. 37v=4,3,7) o zjištění těžé jednotky v případě dórského chrámu systylového s jedním triglyfem v každém mezisloupí; „*quello di libreria del papa dicie antepigmenti parte e dicendo parte e non altro se a dantendere mezo antepigmento*“ k „*si erit lumen ab imo [minimo add.s.l.] ad sexdecim pedes antepagmenti tertia*⁹⁾ *parte*“ (fol. 39v=4,6,1) o zúžení světlosti dórských dveří v poměru k šířce ostění; a „*Li altri dicano dicano [sic] cosi: tribus partibus in imo*“ k „*Ancones ... habeant in fronte crassitudinem ex antepagmenti tribus partibus unam, in imo*¹⁰⁾ *quarta parte graciliores, quam superiora*“ (fol. 40v=4,6,4) o šířce konsol jónských dveří v poměru k šířce ostění. První z nich je mylný dohad, který snad spočívá na studiu antických hlavic. Čtyři další naopak představují definitivní řešení založená na výpočtu¹¹⁾ a poprvé publikovaná r. 1544 francouzským humanistou Philandrierem.¹²⁾ Obě poslední jsou konečné varianty, jedna rukopisu Vat. lat. 2230, fol. 28r, jediného kodexu Vitruvia doloženého ve Vatikánské knihovně za Sangallova života¹³⁾, a druhá tři starších vydání s textem rukopisné tradice.¹⁴⁾

Sangallo, jak známo z dochované předmluvy¹⁵⁾, chy-

9) Slovo, nejprve opravené na „3 s(emis)“, je přeškrtnuto.

10) Pasáž je opravena na „*partibus in imo*“.

11) **Pagliara**, *Studi* (pozn. 4), s. 190-191.

12) *Les Annotations de Guillaume Philandrier sur le De Architectura de Vitruve. Livres I a IV*, přel. F. Lemerle, Paris 2000, str. 193-194, c. 17, a s. 189, č. 4.

13) **Fohlen, J.**: *Les manuscrits classiques dans le fonds Vatican latin d'Eugene IV (1443) a Jules III (1550)*, in: *Roma humanistica. Studia in honorem Rev. I. Ruysschaert*, ed. Ijsewin, J., Louvain-La-Neuve 1985 (*Humanistica Lovaniensia* 34 A), s. 16, 27 a 49. Rukopis, který pochází ze 13. až 14. století, byl naposled popsán **S. Schulerem**, *Vitruv im Mittelalter. Die Rezeption von „De architectura“ von der Antike bis in die frühe Neuzeit*, Köln-Weimar-Wien 1999, s. 362-363, č. 36. Varianta je samozřejmě chybná.

14) Slovo „*unam*“ mezi „*tribus partibus*“ a „*in imo*“ je hypotetická interpolace Fra Gioconda, dnes opuštěná (**Fensterbusch a Granger**) nebo nahrazená slovem „*duarum*“ (**Gros**).

15) Florencie, *Bibl. naz.*, rkp. Magl. XVII, 20, fol. 1r-v. **Barocchi, P. (ed.)**: *Scritti d'arte del Cinquecento*, III, Milano-Neapol 1977, s. 3028-3031. Předmluva je autograf s datem 1531, opraveným na 1539. O vitruviovských studiích od starověku do 16. století, viz **Pagliara, P. N.**: *Vitruvio da testo a canone*, in: *Memoria dell'antico nell'arte italiana*, ed. Settis, S., III, Torino 1985, s. 3-85. Pro středověk viz též **Schuler** (pozn. 13).

stal o Vitruvioví jakousi ilustrovanou publikací, se kterou souvisí tři jiné výtisky De architectura s jeho doplňky¹⁶⁾, ještě nezpracovanými, a některé z jeho kreseb ve florentské Galleria degli Uffizi.¹⁷⁾ Půdorys antického chrámu na jedné z nich¹⁸⁾ a poznámky ke dvěma dalším, „*Per fare li architravi. Quelli della seconda stampa*“¹⁹⁾ dice chel dentello col suo cimatio sia tanto alto quanto dello epistilio media factigia, credo voglia dire meza fascigia, cioè quanto mezo tutte le fasce che così afrontano li antichi [cioè tutte a tre le fasce senza lo cimatio add. in mg.] ...“,²⁰⁾ a „*Si tertrastylos sara, sia moduli 19 1/2. Si exastilos sara, sia moduli 29 1/2*“,²¹⁾ se zase v podstatě neliší od doplňků na fol. 38v, 30v a 37v strahovského výtisku. Je tedy zřejmé, že ani on není bez vztahu k chystané publikaci.

Co se týče datování, lze se opřít jen o písmo. Číselné opravy na Philandrierovi nezávisí²²⁾ a vyklízení sloupů ze starého chrámu sv. Petra, zmíněné v komentáři o kladkostroji, začalo za pontifikátu Julia II.²³⁾ kdy Sangallo již na staveništi působil. Písmo, ačkoli přinejmenším trojího typu, je vždy charakterisováno duktem „ch“ blízkým písmenu „g“ a opuštěným Sangallem po roce 1527²⁴⁾, takže jen retuše mohou být pozdější.

Doposud se předpokládalo, že Sangallo se věnoval přípravě své vitruviovské publikace teprve po roce 1527, kdy vyplenění Říma císařským vojskem vyvolalo několikaleťtou krizi stavebních zakázek.²⁵⁾ Strahovský výtisk, nemýlí-li se, dokazuje opak. V tom nepochybně tkví jeho největší význam.

16) Viz výše pozn. 4.

17) Budou zpracovány teprve ve III. svazku citovaného korpusu; jsou však zčásti publikovány, především **Pagliarou**, *Studi* (pozn. 4), a **H. Güntherem**, *Das Studium der antiken Architektur in den Zeichnungen der Hochrenaissance*, Tübingen 1988.

18) A 899r. **Günther** (pozn. 17), s. 195, vyobr. 33.

19) T. j. výtisky benátského vydání Vitruvia z r. 1497, ve skutečnosti třetího.

20) A 1211v. **Pagliara**, *Studi* (pozn. 4), s. 188.

21) A 1174v. **Pagliara**, *ibidem*, s. 190 a 206, vyobr. 15.

22) Jak prokázal **Pagliara**, *ibidem*, s. 191.

23) **Frommel**, **L. C.**, in: *Raffaello architetto*, ed. **Frommel**, **C. L.**, **Ray**, **S.** a **Taffuri**, **M.**, Milano 1984, s. 287-288, č. 2.15.33.

24) **Frommel** (pozn. 2), s. 36.

25) **Frommel**, *ibidem*, s. 36 a 57, pozn. 313.

Resumé:

Vladimír Juřen

Un exemplaire inconnu de Vitruve avec des notes et des dessins d'Antonio da Sangallo il Giovane

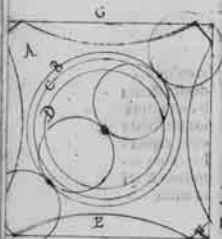
Il s'agit de l'édition vénitienne de 1511, conservée sous la cote AU III 34 à la Bibliothèque des prémontrés à Strahov (Prague) et – à en juger par des ajouts manuscrits à la fin – passée au XVIIe siècle par une collection privée qui reste à identifier. Les notes et les dessins de Sangallo, dans l'ensemble peu nombreux et pour une large part concentrés dans les livres sur les ordres, le IIIe et le IVe, sont – sans compter des notabilia et des compléments mineurs aux figures – des commentaires rédigés en toscan, des illustrations le plus souvent légén-

dées et des corrections du texte, fondés sur des recherches tant archéologiques que philologiques et apparemment liés à son projet de publier un ouvrage illustré sur Vitruve. L'écriture, quoique relativement variée, est toujours celle d'avant 1527, caractérisée par une construction particulière de „ch“, si bien que seules quelques retouches peuvent être plus récentes. L'exemplaire serait alors l'un des premiers témoignages sur la publication du célèbre architecte et, au delà, sur ses études vitruviennes en général.

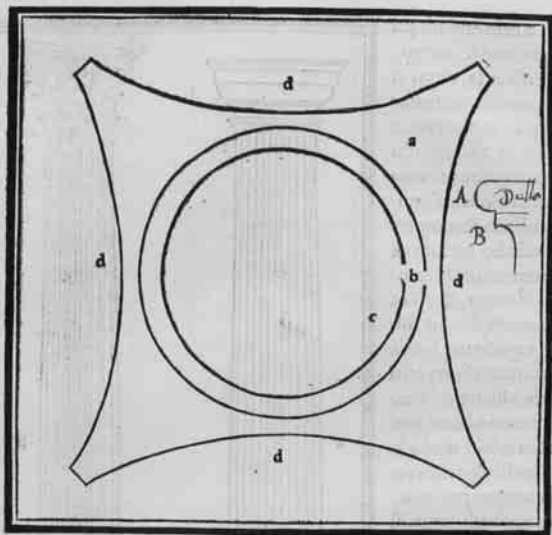
LIBER

a: abacus

b. crassitudo
imi scapi co-
lumnæ
c. crassitudo
hypotrache-
lii
d. cōtractura
frontis abaci

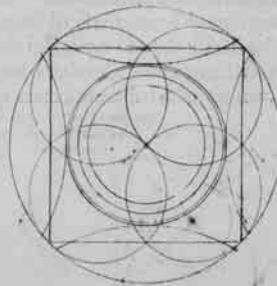

A abacus
B confusio in scopi column
C confusio in column
D confusio in pueris
E confusio in pueris
F confusio in pueris
G confusio in pueris

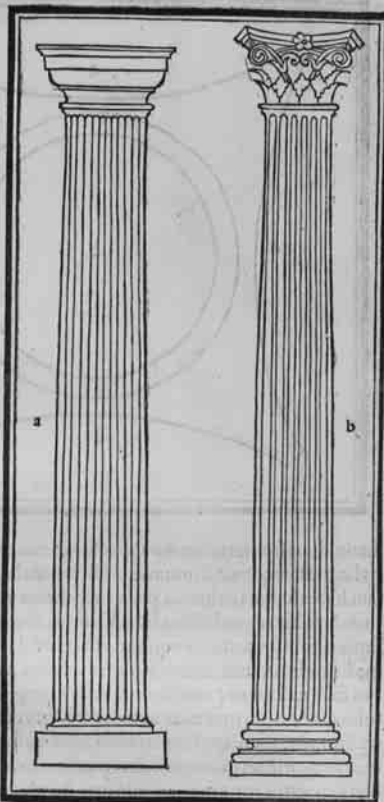
[illegible]

Glomer
Astraga
lum
Bapontif

Latitudinis frontes sinuuntur intorſus ab extremis angulis abaci, ſuæ frōtis latitudinis nona. Ad imum capituli tantam habeant craſſitudinem quā tam habet ſumma columna, præter apothefim & aſtragalum. Abaci craſſitudo ſeptima capituli altitudinis. Deſcripta abaci craſſitudine diuiditur reliqua pars in partes tres, ex quibus vna imo folio detur, ſecundum folium mediā altitudinem teneat, cauliculū candē habeant altitudinem, e quibus folia naſcuntur proieſta, vtī abacum excipiant, quæ ex cauliculorum foliis nate procurunt ad extremos angulos volute, minoręq; helices in graſſum medium qui ſunt in abaco, fibribus ſubiecti ſcalpanitur. Flores in quatuor partibus quanta erit abaci craſſitudo, tam magni formentur, ita his ſymmetriis corinthia capitula ſuas habebunt exactiones.

Fius autem capituli pri
ma inuentio sic memo
ratur esse facta, Virgo ci
uis corinthia iam matri
ra nuptis implicita mor
bo decessit. Post sepul
tam eius quibus ea viua
poculus delectabat, nu
trix collecta & composi
ta in calatho pertulit ad
monumentum, & in sum
mo collocauit, & vti ea
permaneret diutius sub
diuo, tegula texit. Is cala
thus fortuito supra achâ
ti radicem fuerat colloca
tus, Inueniri pōdere pre
lia radicis achâti media fo
lia & cauliculos circa ver
num tempus profundit,
cuius cauliculi secundū
calathi latera crescentes
& ab angulis tegulæ pō
deris necessitate expressi
flexuras in extremas par
tes volutarum facere sūt
coacti, Tūc callimachus
qui propter elegantiam
& sublimitatem artis mar
morea ab atheniensibus
catatechnos fuerat no
minatus, præteriens hoc
monumentum animaduert
it eum calathum, & cir

a. columna
dorica striata
b. columna
ionica striata
cum capitu-
lo tamen co-
rinthio & spi-
ra atrica

ca foliorum nascentem teneritatem, delectatufq; genere & formæ novitate ad id exemplar columnas apud corinthios fecit, symmetriaq; confistit, ex eoq; in operum perfectionibus corinthii generis distribuit rationes, ius autem capiti symmetria sic est facienda, ut quanta fuerit crassitudo, eam columna, tâta fit altitudo capituli cû abaco, Abaci latitudo ita habeat ratione, ut quâta fuerit altitudo, bis tâta fit diagonis ab angulo ad angulum, Spatia enim ita iustas habebunt frontes quoquoerfus.

sopra la formazione di una

♂ Sim abare
abare abare
partina fagnoli
alto ende di som
fate una abare
de lino otto

E 11

[illegible]

Šermířské učebnice ve Strahovské bibliotéce

Vladimír Šindelář

V bohatých knižních fondech proslulé knihovny Strahovského kláštera v Praze sice převládá literatura církevního charakteru, ale při bližším pohledu na jednotlivé knižní tituly zde můžeme někdy objevit i knihy, jejichž námět je vysloveně světský. Příkladem toho mohou být čtyři velmi zajímavé učebnice šermu z období 16.-18. století, s nimiž jsem se mohl díky pochopení pracovníků knihovny v nedávné době seznámit.

Tou nejstarší a nejvzácnější knihou o šermířském umění, která je uložena v klášterní knihovně, je dílo provensálského šermířského mistra Henriho de Saint-Didier z roku 1573. Název této knihy je v duchu dobových zvyklostí dlouhý: *Traicte contenant les secrets du premier livre sur l'espee seule, mere de toutes armes, qui sont espée, dague, cappe, targue, bouclier, rondelle, l'espée deux mains et les deux espées...* (Traktát obsahující tajemství první knihy o meči, otci všech zbraní, jako jsou meč, dýka, plášť, hranatý štít, pěštní štítek, kulatý štít, dvouruční meč a dva meče...) Kniha vyšla se souhlasem francouzského krále Karla IX. uvedeného roku v Paříži v tiskařské oficíně Jeana Mettayera a Mathurina Challenge. Autorovi bylo později dopřáno té cti, že směl jeden výtisk předat osobně panovníkovi a král při této příležitosti požádal Mistra de Saint-Didier, aby ve cvičném utkání s vévodou de Guise a některými dalšími zručnými šermíři předvedl něco ze svého umění.

Henri de Saint-Didier byl francouzským mistrem šermu a podle dosud nepotvrzených dohadů byl žákem slavného italského učitele šermu Achille Marozza v Bologni. Zda tomu tak skutečně bylo, to se zatím nepodařilo prokázat, ale pravděpodobnost Didierova italského pobytu je vzhledem k obsahu této jeho knihy velmi vysoká. Didier totiž ze stylu italského šermu vychází, ale zároveň tyto zásady utřídil, pojmenoval je a do jisté míry i pofrancouzštil, jinými slovy, tam kde se mu italské šermířské akce nezdají dost dobré, klidně je kombinuje s krajovými zvyklostmi tehdejší Francie. Francie tehdy ještě neměla žádnou svou národní šermířskou školu (ta doba přišla až roku 1653 vydáním slavné knihy Charlese Besnarda *Le Maistre d'Arme Libéral*), takže cesty mladých Francouzů za výukou šermu do Itálie, která tehdy byla Mekkou šermířů, byly velmi časté. Francouzští šermíři té doby však Italům konkurencí být zatím nemohli. Tuto skutečnost nemohl Saint-Didier sice změnit, ale byl první, kdo z Francouzů si dovolil vnést do italského šermu některé francouzské šermířské zvyklosti.

Na rozdíl od tehdejší praxe zavrhoval Didier používání dýky v levé ruce a preferoval šerm samotným mečem. Protože podle jeho představ měli tedy mít šermíři levou ruku volnou, doporučoval těm zručnějším, aby během boje přehazovali zbraň

z pravé ruky do levé a naopak. Tato zásada se však v praxi příliš neujala. Didier rozeznával tři polohy zbraně: *la basse*, kdy ruka se zbraní byla pod úrovní ramene, *la moyenne*, kdy ruka se zbraní je v úrovni ramene, a konečně *la haute* – ozbrojená paže je nad úrovní ramene. Ilustrace v jeho knize jsou na dobré úrovni, přehledné a zřetelné. Pro pochopení pohybů nohou jsou na zemi vyznačeny očíslované šlápoty, jež vyznačují správné pořadí prováděných kroků.

Kniha Henriho de Saint-Didier, která je i s autografem autora uložena ve Strahovské knihovně, patří tedy k vůbec prvním francouzsky psaným pojednáním o šermířském umění a objevila se v době, kdy král Karel IX. tomuto rytířskému umění velmi přál. Založil roku 1567 Královskou šermířskou akademii, která sdružovala nejlepší mistry šermu té doby. Pouze její členové směli ve Francii vyučovat šermu. Henri de Saint-Didier mezi ně ovšem rovněž patřil, a tak jeho kniha, kterou čeští zájemci o studium starého šermu dosud znali především z novodobého francouzského reprintu z roku 1907, patří k velmi vzácným dokladům o prvních krůčcích šermířského umění ve Francii, která později svůj italský vzor dostihla, předhonila a v 18. a 19. století tak ovládla celou Evropu.

Další vzácnou šermířskou publikací ze Strahovské knihovny je dvoudílný traktát, jehož autorem je Sebastian Heussler z Norimberka, jenž se sám v titulu knihy označuje jako *Kriegsmann und Freyfechter*, tedy válečník a svobodný šermíř. Výrazem *Freyfechter* se tehdy označovali ti, kteří se výukou šermu v německy mluvících zemích živili. Prvnímu oddílu knihy, jenž se zabývá šermem samotným rapírem, chybí titulní list, takže přesné datování není možné, ale druhá část Heusslerova traktátu o šermu rapírem v kombinaci s dýkou titulní list má. Z něho se dozvídáme, že tato část s názvem *Neu künstlich Fechtbuch* (tedy Nová umělecká kniha šermířská) byla vytištěna roku 1616 v norimberské tiskárně Ludwiga Lochnera. Tím je tedy dosud problematické datování první části díla alespoň částečně dáno, lze se totiž domnívat, že oba díly knihy, i když měly původně každý svůj vlastní titulní list, vznikly buď zároveň (protože šermířské praktiky v druhém dílu až příliš úzce navazují na první část knihy) nebo jen ve velmi krátkém časovém odstupu. Přesnější datování první části knihy však není možné, protože soupisy šermířské bibliografie tuto „strahovskou“ šermířskou knihu neznají. Obvykle se uvádí pouze dvě jiná Heusslerova díla: třetí vydání *Neu künstlich Fechtbuch* z roku 1630 a *Künstliches Abprobites und Nützliches Fechtbuch von einfachen und doppelten Degen Fechten* z r. 1665. Exemplář ze strahovské knihovny však nese v dochované titulní straně nápis *...zum andern mal aufgelegt und mit vielen schönen Stücken verbessert...* (opětovně vydané a mnoha pěknými kusy, tj. vyobrazeními, vylepšené). Je tedy více než pravděpodobné, že v případě strahovské knihy se jedná o druhé vydání Heusslerova díla *Neu künstliches Fechtbuch* patrně z roku 1616. První vydání této knihy bývá obvykle kladeno do doby kolem roku 1610, běžné seznamy šermířské bibliografie je však většinou neznají.

Sebastian Heussler byl velkým obdivovatelem a příznivcem italské šermířské školy rapírem. Sám ostatně v titulu své knihy uvádí, že se vlastně jedná o výtah z díla italských mistrů šermu Salvatora Fabrise (1606) a Ridolfa Capo Ferra (1610). Heusslerovi, tomuto epigonu slavných Italů, však chybí jejich pečlivost, takže systém řazení šermířských akcí a jejich návaznost trochu pokulhává za systematickými díly Fabrise a Capo Ferra, jejichž díla má autor těchto řádků k dispozici, takže

může srovnávat. Hodnota Heusslerovy knihy je však dána tím, že vlastně ukazuje stupeň šermířského umění na počátku 17. století ve střední Evropě, tedy vlastně i v našich zemích. Protože první učebnicí šermu prokazatelně vydanou na našem území je až kniha Josepha Otta *Lithografierte Abbildungen...* (Olomouc 1853), máme o úrovni šermířského umění u nás z počátku 17. století jen velmi málo zpráv. Z tohoto důvodu je tedy Heusslerova kniha cenným příkladem, jak se dívali obyvatelé střední Evropy na italský šerm, jenž byl tehdy na svém technickém vrcholu a ovládal proto s výjimkou Španělska šermířské povědomí celé Evropy.

Třetí šermířskou učebnicí ze strahovské kolekce je v dnešní době kupodivu neznámé vydání slavného díla Benátčana Nicoletta Gigantiho z roku 1628 s názvem *Scola, overo teatro* (Škola aneb divadlo). Původní název této knihy, která poprvé vyšla už roku 1606 v Benátkách, však zněl *Scuola overo Teatro di Spada* (Škola aneb divadlo meče). Toto už čtvrté vydání zmíněného díla vyšlo v Padově v tiskárně Paola Frambotta. Na 95 stranách zde slavný Benátčan demonstruje jednu z nejklassičtějších ukázek nebezpečného italského šermu rapírem v kombinaci s dýkou, jak byl v Itálii v této době praktikován.

Giganti vydal tuto knihu, jak sám uvádí, až po 27 letech profesionálního výcviku se zbraní. Jedná se o dílo mistrovské, které posunulo šerm opět o krok kupředu. Podle zásad Gigantiho má šermíř nejprve napnout paži se zbraní a pak teprve provést výpad nohama – tato zásada přežila v dnešním sportovním šermu až dodnes. Pokud by se tento výpad nezdařil, má šermíř nejprve odklonit z dosahu soupeře trup a pak teprve vrátit do původního postavení nohy. Čepele rapírů se podle Gigantiho představ mají křížit asi v polovině délky a maestro klade také velký důraz hlavně na neustálé sledování hrotu soupeřovy zbraně během boje. Téměř všechny útoky podle zásad Gigantiho šermířské školy jsou vedeny na obličej či alespoň hlavu protivníka, kde končí bodem do soupeřova oka, úst či ucha, jen málo útoků popsanych v této knize je směřováno na sokův trup. Jednotlivá *assalta* (tedy chody zbraní) byla poměrně krátká a čepele se střetly jednou či dvakrát, maximálně třikrát a pak buď došlo k zásahu nebo soupeři akci ukončili a ve vhodné chvíli začali jinou. Rozhodně měla tehdy soubojová realita velmi daleko k onomu střelhitému, ale bezúčelnému mlácení čepelemi o sebe, jak to vidíme v některých slaboduchých historických filmech. Skutečnost byla daleko krutější. Navíc souboje byly vždy velkou hrou nervů a v Gigantiho době to platilo dvojnásob. Utkání se skládalo především z opatrného vyčkávání a číhání na pohyby soupeře, kontaktů čepelí bylo relativně málo a teprve když se jednomu z protivníků zdálo, že je vhodná chvíle, vsadil vše obvykle na jednu kartu a podnikl výpad, což byla ovšem při vhodném soupeřově protiútku dosti riskantní věc. Navíc italská škola velmi dobře ovládala tzv. *stesso tempo*, tedy spojení obrany a protiútku zároveň. Připočteme-li k tomu skutečnost, že bodný šerm rapírem byl vždy nebezpečnější než německý sečný šerm třeba mečem, dojdeme k závěru, že pokud protivníci při souboji správně použili poučky z Gigantiho knihy, nejméně jeden z nich musel zůstat mrtev na místě souboje. Strahovský exemplář Gigantiho šermířské knihy je doplněn kvalitními perokresbami, které v dobovém duchu zobrazují šermíře bez oděvu – je to zapříčiněno jednak tehdejší obdivem k antice, kdy se při cvičení odkládal oděv, a jednak i snahou o co nejdetailnější ukázkou držení těla při souboji, protože správné postavení bývalo odvozováno

i podle natočení prstů, napjatých svalů a dalších detailů. Gigantiho kniha patřila nepochybně mezi vyhledávaná díla už za autorova života a nyní je toto málo známé vydání skutečnou, byť zatím nedoceněnou, ozdobou Strahovské knihovny.

Poslední, tedy čtvrtou učebnicí šermu, o níž se zde chci zmínit, je dílko Alexandra Doyla z roku 1715 s názvem *Neu alamodische ritterliche Fecht und Schirm Kunst* (Nové rytířské, šermířské a ochranné umění a la mode). Německé sloveso *schirmen* bylo v období 16. a částečně i 17. století vedle slovesa *fechten* jedním z označení pro šermování, v 18. století, kdy vyšla i Doylova učebnice, se však vyskytuje v tomto významu málo. Hlavním německým převládajícím termínem pro šerm, který ostatně přežil dodnes, se tehdy stalo sloveso *fechten*. Dalším zajímavým výrazem v názvu této knihy je slovo *alamodische*. Dobové označení *a la mode* se v té době týkalo všeho módního, tedy především francouzského. Z tohoto označení se postupem času vyvinulo dokonce i podstatné jméno – výrazem *alamódi* byli označováni tehdejší dandyové, kteří se za každou cenu snažili držet krok s módou. Doylova kniha se tedy z obchodních důvodů tváří, že je určena právě pro tento druh lidí. Z jejího podtitulu ostatně vyplývá, že se zde jedná o francouzskou šermířskou školu krátkým kordem, která dlouho předtím i potom dlouho ovládala celou Evropu. Zatímco dlouhé renesanční rapíry, jejichž délka se běžně pohybovala v rozmezí 130-140 cm, vhodné především pro útok, než k obraně vyžadovaly použití nějaké další pomocné zbraně v levé ruce (dýka, pěstní štítek, plášť, lucerna, plechová rukavice), krátký kord francouzského typu, jehož délka dosahovala nanejvýš 100 cm, byl sám vhodný jak pro útok, tak i pro obranu. Ve druhé polovině 17. století tento elegantní, ale zároveň velmi konvenční šerm ovládl evropské šermířny a jeho důležitou součástí se stala i pohybová elegance. Zjednodušeně by se snad dalo říci, že tehdy bylo v očích kavalírů *a la mode* přijatelnější raději prohrát ve cvičném utkání, než projevit při šermu neznalost francouzské šermířské pohybové kultury.

Alexander Doyle pocházel z Irska a v době vydání této šermířské knihy byl dvorním mistrem šermu na dvoře mohučského kurfiřta. Jeho učebnice představuje slušný průměr dobových francouzských zásad šermu, okořeněných ještě malou špetkou italského šermování, nepřináší však v zásadě do šermu nic nového. Dílko tedy sice nepatří na rozdíl od knih Saint-Didiera a Gigantiho mezi publikace, které posunuly vývoj šermu kupředu, ale zato nám podává cenné svědectví o úrovni šermu v Německu a také v našich zemích, protože kniha byla původně v majetku Jáchyma Hroznatý, hraběte z Guttensteina.

Šermířské knihy ze Strahovské knihovny představují zajímavý soubor a jsou dobrým dokladem o vývoji šermu v dobách, kdy toto rytířské umění tvořilo nedílnou součást výchovy nejen mladých kavalírů, ale i mnohých měšťanů, a především universitních studentů.

Výběr bibliografie:

- Hergsell, G.:** *Talhofers Fechtbuch aus dem Jahre 1467*, Prag 1887
Hergsell, G.: *Die Fechtkunst im XV. und XVI. Jahrhunderte*, Prag 1896
Hergsell, G.: *O šermu šavlí*, Praha 1888
Vaníček, J.: *O rohování a šermu holí dlouhou*, Praha 1898
Tuček, J.: *Pražští šermíři a mistři šermu*, Praha 1927
Tvarůžek, R.: *Šerm končím*, Brno 1933
Černohorský, J.: *Šerm fleuretem školy francouzské*, Praha 1947
Plch, P.: *Přehled historie evropského šermu*, Praha 1969
Olivová, V.: *Lidé a hry*, Praha 1979
Letošníková, L.: *Zbraně, šerm a mečíři*, Praha 1983
Šindelář, V.: *Šermíři, rváči, duelanti*, Praha 1994
Vincenc, J.: *Stručná historie šermu*, Praha 2000

Velmi komplexní bibliografie světové šermířské literatury je obsažena v knize:

Thimm, C.: *A complete Bibliography of Fencing and Duelling...*, London 1896

Zusammenfassung:

Vladimír Šindelář

Fecht-Kunst, Lehrbücher der Fechtkunst in der Strahover Bibliothek

Die Strahover Bibliothek besitzt neben theologischer Literatur auch einige Werke weltlichen Charakters. Dazu gehören vier interessante Fecht-Lehrbücher aus dem 16.-18. Jahrhundert.

Der älteste verfasste 1573 in Paris der provençalische Fechtmeister Henri de Saint-Didier. Der Titel lautet: „Traicté contenant les secrets du premier livre sur l'espée...“. Das Buch befasst sich mit dem Schwertfechten, ohne den Gebrauch eines Dolches oder Schildes oder Mantel in der linken Hand. Ein Exemplar durfte Didier König Karl IX. persönlich übergeben. Bei dieser Gelegenheit wurde er aufgefordert, zu einem Schaufecht mit dem Herzog von Guise anzutreten. Das war jener Herzog von Guise, der 1588 auf Weisung Heinrich III. im Schloss von Blois ermordet wurde.

Ein weiteres Fechtbuch stammt aus den Jahren kurz vor 1616 und hat den Titel „Neu künstlich Fechtbuch“. Sein Autor ist der Nürnberger Fechtmeister Sebastian Heussler, ein Bewunderer der italienischen Fechtkünstler Fabris und Capo Ferra. Er widmet sich in seinem Lehrbuch dem Stichfechten mit dem langen italienischen Rapier, und im zweiten Teil des Buches dem Fechten mit dem Rapier und dem Dolch zugleich.

Das dritte Fechtbuch in Strahov ist ein Werk des berühmten venezianischen

Fechtmeisters Nicoletto Giganti, es heisst „Scola overo teatro“ und ist eine der zahlreichen Ausgaben, deren erste 1606 erschien. Giganti beschreibt hier sehr gefährliche Arten des Fechtens mit dem Rapier, die vor allem das Gesicht des Gegners treffen sollen, und er dokumentiert hier auch im Besonderen das italienische „stesso tempo“, d.h. die Gleichzeitigkeit von Verteidigung und Angriff, wie es damals die charakteristische Art des Fechtens war.

Das letzte der vier Bücher in dieser Sammlung ist das Werk eines irischen Fechtlehrers, Alexander Doyle, 1715 in Nürnberg unter dem Titel „Neu alamo-dische Ritterliche Fecht- und Schirm-Kunst“ erschienen. Doyle wirkte damals als Fechtmeister am kurfürstlichen Hof zu Mainz. Er legt hier den Lesern ein Auswahl aus der damals gebräuchlichen französischen Fechtschule für den kurzen barocken Degen vor – er fügt auch einige italienische Formen hinzu, die damals schon „archaisch“, also altmodisch, wirkten. Obwohl dieses Werk das jüngste unter den angeführten ist, gibt es uns einen guten Einblick in die Kenntnisse der Fechtkünste in unserem Land, denn das Werk stammt aus dem Besitz des Herrn Joachim Hroznata Grafen von Guttenstein.

Portrét Henri de Saint-Didiera v jeho příručce
Traicte contenant les secrets
du premier livre..., Paris
1573.

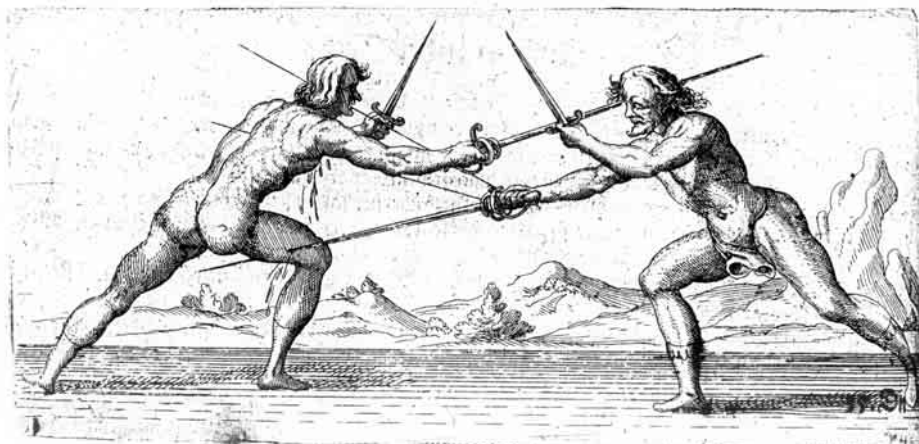

Vyobrazení z Traicte contenant les secrets du premier livre..., Paris 1573.

Titulní strana učebnice šermu Sebastiana Heusslera Neu künstlich Fechtbuch, vytištěná v Norimberku 1616.

Vyobrazení z Neu künstlich Fechtbuch, Nürnberg 1616.

SCOLA, OVERO

Bibliotheca *Archivario*
T E A T R O.

Nelquale sono rappresentate diuerse maniere, e modi di parare, e di
ferire di Spada fola, e di Spada, e Pugnale;

Doneogni studioso potrà essercitarsi, & farsi pratico nella professione dell'Armi.

DI NICOLETTO GIGANTI VINITIANO.

ALL'ILLVSTRISSIMO SIGNOR

L A Z A R O S T V B I C K

DI KOENIGSTEIN, &c.

IN P A D O V A,

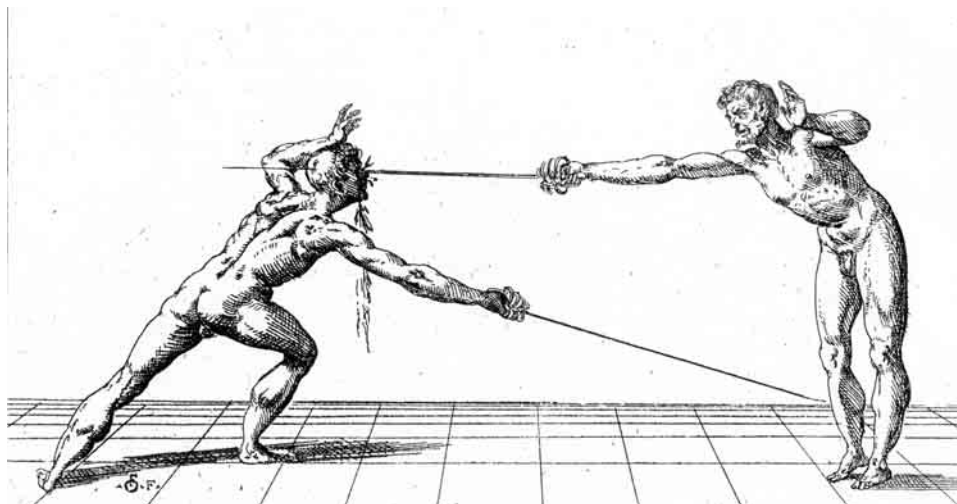
APPRESSO PAOLO FRAMBOTTO. M DC XXVIII.

Con licenza de' Superiori.

Titulní strana spisu Scola, overo teatro, Padova 1628 od Nicoletta Gigantiho.

Nicoletto Giganti na mědirytu ve své Scola, overo teatro, Padova 1628.

Instruktažní vyobrazení ze spisu Scola, overo teatro, Padova 1628 od Nicoletta Gigantiho.

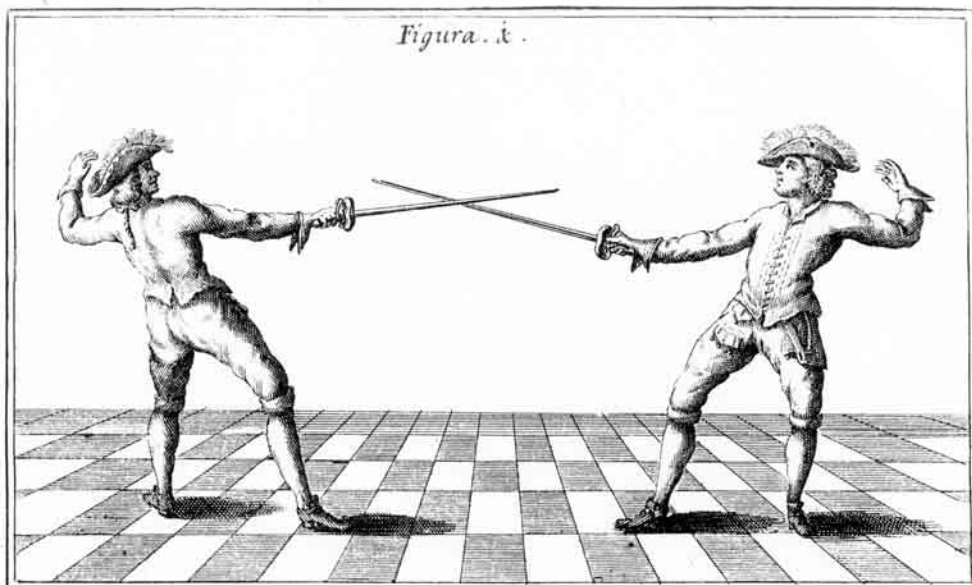

Titulní strana učebnice šermu Alexandra Doylea Neu alamodisch ritterliche Fecht- und Schirmkunst, Nürnberg und Franckfurt 1715.

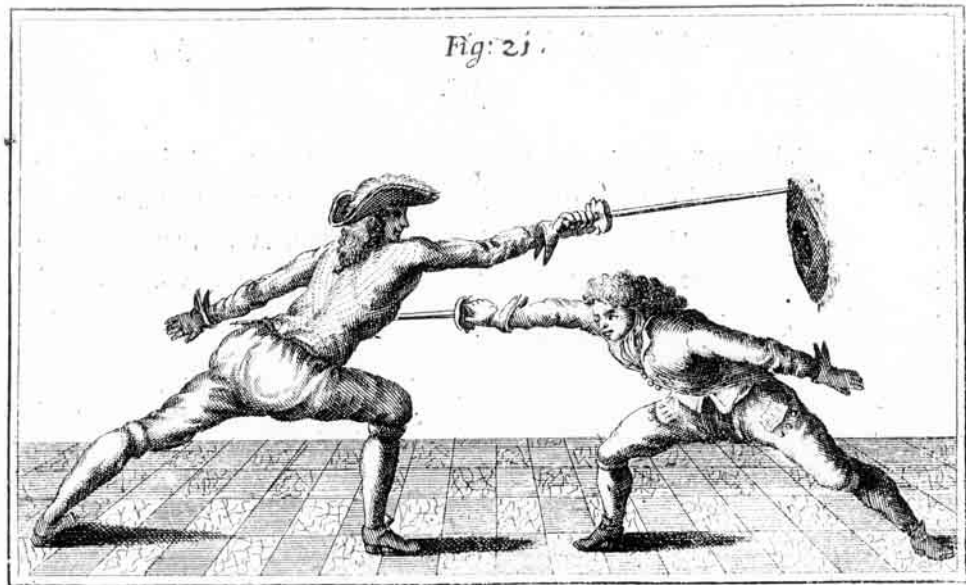

Rytý portrét Alexandra Doyle v jeho učebnici šermu *Neu alamodisch ritterliche Fecht- und Schirmkunst*, Nürnberg und Franckfurt 1715.

Ukázka z učebnice šermu Alexandera Doyla Neu alamodisch ritterliche Fecht- und Schirmkunst, Nürnberg und Franckfurt 1715.

Ukázka z učebnice šermu Alexandera Doyla Neu alamodisch ritterliche Fecht- und Schirmkunst, Nürnberg und Franckfurt 1715.

The Fresco of God the Father & Wisdom Creating the World in the Theological Hall in the Library of the Strahov Monastery in Prague

Giles Davison

Introduction

I first visited Prague in 1964 with my parents, to visit two families of Czech friends whom they had known since 1930, and have been quite a few times since then to the Strahov Library. The Theological Hall of the Strahov Library has fresco decorations which were painted in the period 1724-27 by the Strahov Premonstratensian monk, Siard Nosecký. Portrayed here are scenes on themes from the Books of Wisdom and Proverbs, Psalms and the New Testament concerning the relation between wisdom and human knowledge in confrontation with religion.¹⁾

It was only in April 2003 that I noticed one feature of the principal fresco, showing God the Father and Wisdom creating the World, which seemed rather unexpected. This feature shows an old or waning moon in its last two of three days, with a thin sickle of direct sunlight from the rising sun and reflected light or earthshine on its darker face. Furthermore, I found that there was another feature of this fresco that was equally unexpected but which was linked to the portrayal of the waning moon. This feature was two craters on the surface of the newly created world, with the lips of the craters illuminated by the first rays of the rising sun.

The purpose of this paper is to describe these two features in greater detail and to suggest a scientific and religious background to them which appears to have influenced the painter, which apparently have not previously been commented upon. This omission is regrettable because both features would have been considered significant in 1727 from both a scientific and a religious standpoint.

The History of the Theological Hall in the late 17th & early 18th centuries

Before going into the detail of these two features, some background knowledge of the history of the Theological Hall would be helpful. Fortunately, this is contained in the so-called Golden Book by Pravoslav Kneidl, Anna Rollová

- 1) Šidlovský, E. G. – Posselt, M. – Palán, O. – Krob, M. & Jeřábek, J.: Strahov, Strahov 1995.

& Pavel Preiss, Praha 1988; this contains a detailed description in Czech of the history of the library and these frescos with a summary in English.

This summary reads as follows: „*The oldest part of the Strahov library – the Theological Hall – was constructed early in the abbacy of Abbot Jeremy Hirnhaim, in the years 1670-1679. In spring 1671 Jan Dominik Orsi was put in charge of building, and in November the same year the structure was completed. The founder of the library, the writer, visitor of the Premonstrant Order in Bohemia and Vicar-General, Jeremy Hirnhaim, had the opportunity, as a philosophy teacher at the Archbishop's Monastic Seminary and the Norbetin Premonstrant College, to spread his ideas among a wide circle of pupils. In 1676 his major work De Typho Generis Humani was published in Prague, followed two years later by his Meditationes. In 1676 he published for his fellow-monks a work of ascetism in the spirit of the founder of the order, St Norbert, called...sermo. In De Typho (which soon found its way onto the Vatican Index), Hirnhaim opposed the scholasticism of the period and its proponents, who believed that they were capable of penetrating and proving everything with the aid of reason, and thus taking possession of truth. Towards the end of his book he dealt with the question of true or false wisdom, claiming that the former was not a question of study through reason but of the state of preparedness of the entire person, taught by faith. It would, however, be a misconception to suppose that Hirnhaim was against education and knowledge. On the contrary, on many occasions in his writings and also in everything he did he showed himself an enthusiastic supporter of both as a basis on which to build other things.*

Exactly fifty years later, in 1721, the Abbot of the time, Marian Hermann, had to have the library hall extended because of an increase in the number of books, and to consider the question of renewing the fresco work. The situation was a pressing one in other respects too; the year 1727 was approaching and with it the centenary of the transfer of the relics of St Norbert from Magdeburg to Strahov in Prague. But a painter for the decoration was readily available in the person of one of the monks. In October 1714, the eldest son of the painter Václav Nosecký, František Kristián Ezechiel (born 1693), entered the Strahov monastery and took the monastic name Siard.

The iconographically fascinating frescoes of the Theological Hall, begun in 1721, are the first major work of S. Nosecký. This type of hall, known as the corridor type, gives the characteristic impression of weight and confinement, due to the dominance of the vaulting. Compelled to work around the original and several new areas of stucco, the painter created seventeen large groups of figures and eight complementary motifs. The lively colours of the painting fit in well with the rich deep, white stucco and form an impressive whole of the interior, which they are entirely suited to and which they alleviate.

The subjects of the paintings, which are in some cases surprising as decorations for a monastery library, are based on Hirnhaim's main work, *De Typho*. Three chapters are important here, NO. XXX *Scientia laus et necessitas*, XXXII, *De vera et falsa sapientia*, and XX-XIII, *Vera sapientia demonstratur*. Here we may find corresponding quotations from the Bible and the fathers of the Church used by Hirnhaim to support his assertions, and later become the inspiration of the frescoes in the library, and also a corresponding overall conception.

The central feature of the paintings is true or divine wisdom. In personified form this divine attribute appears in the central panel, in one of the most important paintings (C). There is a unifying theme running through the individual scenes and the relations between them.....“ [Fresco (C) contains the two features mentioned above – GD]

The Catholic Church and Astronomy:

Examples of related developments in the early 18th century

Before addressing the comments which arise when looking at this particular fresco, it would be helpful briefly to remind ourselves of the changing attitudes to astronomy within the Catholic Church at this time both in Rome and in Prague which is evidenced by the following examples:

§ The gift by Marsigli, commander of the Papal troops in Italy during the War of Spanish Succession – and an active astronomer, of Donato Creti's astronomy paintings to Pope Clement XI in 1711 which elicited the Pope's agreement to provide funds for the construction of an observatory in Bologna, which was a major positive development in the attitude to astronomy within the Catholic Church (these lovely paintings, which for their time are remarkably detailed in their painting of the Moon, are now in Papal Museum in the Vatican City in Rome).

§ The construction by the Jesuits of the astronomy tower in the Clementinum in Prague in the 1720s which must have followed a period of discussion and debate,

It is also interesting to note that there are some twenty books by Johannes Kepler and one by Michael Mästlin in the Strahov Library, including Kepler's Optics of 1604, and a copy of Copernicus's De Revolutionibus Orbi um Coelestium, Libri vi of 1543, although it is not known when these individual volumes were added to the Strahov Library.

Description of Fresco (C): God the Father and Wisdom Creating the World

This fresco, a reproduction of which is attached, shows two figures, God the Father with a golden crown on his head and dressed in a bright yellow vestment and a bright grey cloak seated floating on clouds in the sky during the creation of the world; next to him there is a female figure of Wisdom in a blue and pink vestment, sitting on billowing clouds holding a sceptre, on the top of which there is a shining eye surrounded by a nimbus, in her right hand. Between and above them is the Latin text Cum eo eram cuncta componens or Then I was by him, as one brought up with him (Proverbs chapter 8 verse 30).

The clouds on the left of the fresco are lighter (from early morning sun given the fresco and the character of the moon – see below), but above and below and to the right they are darker. Below the two figures there is a break in the clouds and we see the surface of the world, rocky, mountainous, with two round craters newly lit by the rising sun and then the rocky surface stretching away to the horizon of the globe (a more detailed description of this landscape follows below).

To the right of and below this vista there is the waning moon with a bright sickle of direct sunlight from seven o'clock to two o'clock and earthshine or reflected light on the darker face (see following section), with three stars (two on its lower left side and one larger star above – this might well be intended to be Venus) close to the moon and thirteen stars in the distance against a darker sky to the right in contrast to some lighter sky to the left as the sun's light starts to come over the horizon (these stars seem to be simply decorative as I have been advised that they do not represent any constellation).

Earthshine or Reflected Light: the Phenomenon and its Explanation

By earthshine is meant light from the sun reflected from the earth upon the dark face of the moon just as the earth receives light (moonshine) from the sun reflected from the moon. Earthshine is sunlight reflected from the continents of the earth, and

so it is generally invisible if these continents are covered in cloud. There are mentions of interest in this question from the Renaissance onwards but this last mentioned factor was only finally confirmed by NASA photographs in the 20th century.

Earthshine is frequently visible as an ash-grey light either in the evening on the dark face of the new moon in its first days, or in the early morning on the dark face of the old moon in its last days. As the face of the new moon grows in visibility towards half the new moon's face being visible, the visibility of earthshine steadily diminishes and then disappears, and it is not seen on a gibbous moon, i.e. when more than half the face of the moon is visible either side of a full moon. Earthshine then re-appears and steadily increases as the old moon wanes.

The first correct explanation of earthshine was published in the 16th century: by Michael Mästlin, who had taught mathematics first at Heidelberg and then at Tübingen, in his *Disputation on Eclipses* published at Tübingen in 1596 – unfortunately no copy of this book has apparently survived. Fortunately, one of Mästlin's pupils at Tübingen was Johannes Kepler who was taught this explanation as a student. In 1604 Johannes Kepler, by then Imperial Mathematician to the Emperor Rudolph II in Prague, published his *Optics* in Frankfurt-am-Main under Imperial License. In this book he included the text from Mästlin's book and endorsed what Mästlin had written.²⁾

Then in Venice in March 1610, Galileo published his *Siderius Nuncius* which covered his descriptions of the earth-like face of the moon, the phenomenum of the planets of Jupiter, but in between his explanation of earthshine or reflected light. The first paragraph of the text on reflected light reads:

*„In this place I wish to explain the cause of another lunar phenomenon worthy of notice. This phenomenon was observed by us not recently but rather many years ago, shown to some close friends and pupils, explained, and given a causal demonstration. But since the observation of it is made easier and more noticeable with the aid of glasses, I thought it not unsuitable to be repeated here, and especially so that the relationship and similarity between the Moon and Earth may appear more clearly.“*³⁾

Galileo sent a copy of *Siderius Nuncius* to the Medici Tuscan ambassador in Prague, asking him to obtain the comments of the Imperial Mathematician. Johannes Kepler replied promptly the next month and published his reply as *Conversations with Galileo's Sidereal Messenger* in Prague later in 1610; in this reply he comments *„But the proof that this light is derived from our earth was already known to Mästlin 20 or more years ago. I transferred it from his exposition to my «Optical Part of Astronomy», Chapter 6, Number 10, page 252, with a very full discussion“*.⁴⁾

This is important because this explanation of earthshine shows that the earth and the moon have, in this regard, a si-

- 2) **Donohue, W. H. (trans.):** *Johannes Kepler, Optics, Paralipomena to Witelo and optical parts of astronomy*, Frankfurt-am-Main, 1604, Green Lion Press Santa Fe, New Mexico, 2000, Chapter 6, Section 10 On the mutual illumination of the moon and the earth, pp. 263-268.
- 3) **van Helden, A. (trans.):** *Galileo Galilei, Siderius Nuncius or the Sidereal Messenger*, University of Chicago Press 1989, pp. 53-57.
- 4) **Rosen, E.:** *First Complete Translation with an Introduction and Notes of Kepler's Conversation with Galileo's Sidereal Messenger*, Johnson Reprint Corporation, New York and London, 1965, Chapter V, p. 32.

milar relationship with the sun. Kepler had published his acceptance of the Copernican heliocentric theory in his *Mysterium Cosmographicum* published in Tübingen in 1596, with Chapter I – The Reasoning with which the Hypothesis of Copernicus Agree, and Exposition of the Hypothesis of Copernicus, which includes the following passage „....so that this mention will make it clear to the reader another reason for my having been completely converted to Copernicus's side“.⁵⁾ Kepler sent copies of this book to Mästlin, Tycho Brahe and Galileo; in the last named's reply dated 6 August 1597 he acknowledged his copy with congratulations on Kepler's courage in openly supporting the Copernican theory, which circumstances, he said, had prevented him from doing himself.⁶⁾

The phenomenon of reflected light is also thought to have further influenced Galileo from 1610 towards Copernicus's heliocentric arguments during a turbulent period of his life. There was not only his dispute with Christoph Scheiner SJ over the sunspots during the period 1612-13, but also with Ludovico delle Colombe and the Aristotelians at the university at Pisa, and he was attacked by the Dominican, Tommaso Caccini, from the pulpit in December 1614 as a mathematician, thus pointing at both Copernicus and Galileo. In 1616 he was admonished by Cardinal Bellarmine SJ and instructed to refer to Copernicus's theory only as an hypothesis.⁷⁾

5) **Duncan, A. M. (trans.):** *Johannes Kepler, Prodomus, Mysterium Cosmographicum*, Tübingen 1596 Chapter I, p. 79.

6) **Crowther, J. G.:** *Six Great Astronomers: Kepler, Hamish Hamilton & Bertrand, Les Fondateurs de l'Astronomie Moderne*, Paris 1865. In both cases I have found an extract or summary of this letter, but have not yet found the full text.

7) **Ronan, C. A.:** *Galileo*, Weidenfeld and Nicolson, 1974, Chapter II, Arguments and Accusations pp. 141-153.

The Craters on the Surface of the World

I have quoted above one of Galileo's statements about the similarity of the surfaces of the earth and the moon. For Siard Nosecký to follow Galileo in this way is a strong statement by this young painter, even though it would appear that those who understood the implications here preferred not to raise the issue in public! For this essay, the issue can best be addressed in three different ways:

§ to describe the craters in the fresco as Siard Nosecký painted them,

§ to quote from the translation of a passage from Galileo's *Siderius Nuncius*, illustrating Galileo's ability to identify what it was that he was observing,

§ to summarise the talents Galileo enjoyed as an artist and his training in perspective.

The following amplifies the earlier brief description of the surface of the world in this fresco. Siard Nosecký has painted the surface of the earth as rocky, with a major valley with sharply rising mountainous sides pierced by smaller side valleys which would have had fast flowing streams and waterfalls. The valley is in shadow but the top of the mountains behind are lit by the sunrise. Behind this foreground there is an uneven rocky plateau in which there are two craters; on both craters the outer lip of the crater nearest the rising sun has been lit by the first rays of dawn, and on the further cra-

ter the inner lip of the crater has also just been touched by the rising sun. Behind the craters an uneven rocky surface, with patches of shadow, stretches away to the horizon.

In *Siderius Nuncius* there are many passages describing the earth like appearance of the surface of the moon: Galileo wrote, *inter alia*, the following passage which illustrates this argument:

„Let us note...that the said small spots always agree in having their blackened parts directed towards the Sun, while on the side opposite the Sun they are crowned with bright contours like shining summits. There is a similar sight on Earth about sunrise, when we behold the valleys not yet flooded with light though the mountains surrounding them are already ablaze with glowing splendour on the side opposite the Sun. And just as the shadows in the hollows in the hollows on Earth diminish in size as the Sun rises higher, so these spots on the Moon lose their blackness as the illuminated region grows larger and larger. Again, not only are the boundaries of shadow and light in the Moon seen to be uneven and wavy, but still more astonishingly many bright points appear within the darkened portion of the Moon, completely divided and separated from the illuminated light part and at a considerable distance from it. After a time these gradually increase in size and brightness, and an hour or two later they become joined with the rest of the lighted part which has now increased in size. Meanwhile, more and more peaks shoot up as if spouting now here, now there, lighting up within the shadowed portion; these become larger, and finally they too are united with that same luminous surface.....And on the Earth, before the rising of the Sun, are not the peaks of the mountains illuminated by the Sun's rays while the plains remain in shadow? Does not the light go on spreading while the larger central parts of those mountains are becoming illuminated? And when the Sun has finally risen, does not the illumination of plains and hills finally become one?“⁽⁸⁾

When one compares Siard Nosecký's fresco with Galileo's comments about the dawn it can be compared to one still clip from a video or film.

Today it is recognised that Galileo's telescope, with its twenty times magnifying power, was only one of three factors that contributed so notably to the success and acceptance of *Siderius Nuncius*. The second and third factors were his natural talent as an artist and his knowledge of perspective which he had studied with his friend Lodovico Cigoli at the Accademia in Florence:

„As his contemporaries remarked, he knew something of painting and was particularly skilled in the specialized Florentine practice of disegno. This activity was much more than just a casual pastime for Galileo. It contributed crucially to at least one of his revolutionary astronomical discoveries: the true physical appearance of the surface of the moon.....I should also add that by the sixteenth century the study of linear perspective in general and of chiaroscuro in particular

- 8) van Helden, *op. cit.*, pp 40-49; Edgerton, Jr., S. Y.: *The Heritage of Giotto's Geometry, Art and Science on the Eve of the Scientific Revolution*, Cornell UP, 1991, Chapter 7 Geometrization of Astronomical Space: Galileo, Florentine Disegno, and the „Strange Spottednesse“ of the Moon, p. 245.

appealed not only to artists but ever more to professional scholars, especially in Italy and Germany, who otherwise had no interest in the visual arts."⁹⁾

A comment from another author supports and amplifies this:

„Early in his career Galileo had taken lessons in perspective from the mathematician Ostilio Ricci, which he had done in Florence along with the artist Lodovico Cigoli, a life long friend. Galileo's first biographer, Vincenzo Viviani, has also said that Galileo's original ambition was to become a painter; his father, however, discouraged such a career. That he was knowledgeable about artistic technique is proven by the ink wash images he gave to the engraver for the final pictures of Siderius Nuncius.“¹⁰⁾

Galileo's emphasis on the rugged earth-like terrain of the moon was for the Jesuits and other adherents to the growing importance of Marian dogma and the Virgin's symbolic links to a perfect crystalline moon a very difficult problem. In March 1611, shortly before Galileo was due to visit Rome, Cardinal Bellarmine invited the opinions of four expert Jesuits at the Collegio Romano on Galileo's findings, including on whether the moon has a rough and uneven surface. One Jesuit, Clavius, could not accept Galileo's interpretation of his observations as regards the surface of the moon, but all four accepted the reality of Galileo's observations.¹¹⁾

Finally in Prague *„About the mid-18th century, heliocentrism was already permitted, a development in which Stepling played an important role.“¹²⁾*

Decisions on the Frescos

While Siard Nosecký painted the frescos in the Theological Hall, it would be most unusual for the design of the frescos not to have followed *„normal procedures“* for such an important and costly decoration within the monastery. There would have been discussions between the painter and the stuccoists and between them and the abbot, Marian Hermann, and Siard Nosecký would have known from his artist father that it was common practice for an artist then to prepare sketch proposals for the agreement of his patron. In a monastery, the abbot might choose to involve some of his senior colleagues in the discussions before taking his decisions. The English summary in the Golden Book is silent on this point so the decisions taken on the frescos do not seem to have been controversial.

Conclusion

This fresco of God the Father and Wisdom creating the world is a skilful and beautiful combination of religion and evidence of scientific astronomical phenomena discreetly introduced

9) Edgerton, *op. cit.*, Chapter 7 pp. 223-224.

10) Montgomery, S. L.: *The Moon & the Western Imagination*, University of Arizona Press, 1999, Chapter 8, Galileo Maps without Names, pp. 123-124.

11) van Helden, *op. cit.*, Conclusion, pp. 110-112.

12) Šíma, Z.: *Astronomy and Clementinum*, National Library of the Czech Republic, Prague 2001, p. 86.

and comprehensible to those knowledgeable in this field, with the sun providing the common linking element.

So that we can only conclude that while the scene in the fresco is the creation of the world, for Marian Hermann and Siard Nosecký it is a world that is part of a heliocentric planetary system with notable similarities between the Moon and the Earth, truly „*the relation between wisdom and human knowledge in confrontation with religion*“.

Shrnutí:

Giles Davison

Freska Stvoření světa Bohem Otcem a Moudrostí v Teologickém sálu v knihovně Strahovského kláštera v Praze

Předkládaná práce o fresce Siarda Noseckého Stvoření světa v Teologickém sále Strahovské knihovny z let 1724-1727 se zaměřuje na dvě zvláštnosti, jež se dosud nestaly předmětem výkladu, totiž na:

ubývající Měsíc, jehož srpek je v přímém slunečním světle a na jehož odvrácené straně je patrné odražené světlo Země, a na nerovný povrch Měsíce se dvěma krátery ozářenými Sluncem.

Freska byla pořízena v době, kdy se měnil postoj katolické církve k astronomii, jak o tom svědčí rozhodnutí vybudovat observatoře v Boloni a pražském Klementinu.

Svitem Země je míněno sluneční světlo odražené od Země na temnou stranu Měsíce, obdobně jako na Zemi dopadá měsíční svit, což je světlo Slunce, který odráží Měsíc. První správné vysvětlení zemského svitu publikoval Michael Mästlin v Tübingen r. 1596, a Johannes Kepler, bývalý Mästlinův student a posléze císařský matematik Rudolfa II. v Praze, je r. 1604 zahrnul do svých *Optica*. V roce 1610 Galileo vydal svou práci *Siderius Nuncius*, a v části, kterou věnoval zemskému svitu, podpořil Mästlinova a Keplerova tvrzení. Druhý z astronomů se veřejně přihlásil ke koperniánské heliocentrické teorii již ve svém díle *Tajemství vesmíru* (1596); to přimělo Galileu, aby mu gratuloval k odvahu. V roce 1616 kardinál Bellarmine, S. J. káral Galileu za to, že demonstroval koperniánské heliocentrické názory, jež by měly do bu-

doucna být považovány jen za pouhou hypotézu.

Siard Nosecký na fresce znázornil povrch Země jako skalnatý, s hlavními údolím s ostře vystupujícími hornatými úbočími protkanými menšími údolími. Údolí se nachází ve stínu, ale vrcholky hor za nimi zalévá sluneční svit. Za touto scénérií se rozprostírá nerovná skalnatá pláň se dvěma krátery; okraj toho, který se nachází blíže vycházejícímu Slunci, je zaléván prvními paprsky rozbřesku, okraj druhého je jimi jen částečně zasažen. Za krátery leží nerovný skalnatý terén se skvami stínů, táhnoucí se až k obzoru.

Zobrazení zemského povrchu se dvěma krátery, které se podobá Galileovým kresbám kráterů na Měsíci a souhlasí s jeho popisem paprsků Slunce osvětlujících rozečkaný hornatý povrch Měsíce, jasně odkazuje na jeho astronomický spis.

Freska zobrazující Boha Otce a Moudrost tvořící svět je střídavě prezentovaná, obratná a půvabná kombinace víry a vědeckého důkazu astronomického jevu, pochopitelná těm, jež se odborně v tématu orientovali, zároveň představující Slunce jako spojovací prvek. Z toho lze usuzovat, že zatímco pro široké publikum freska znázorňovala stvoření světa, pro opata Mariana Hermanna a malíře Siarda Noseckého byla zobrazením Země jako součásti heliocentrického planetárního systému s důrazem na významnou podobnost mezi Měsícem a Zemí.

The Fresco of God the Father & Wisdom Creating the World in the Theological Hall in the Strahov Library by Siard Nosecký, before 1727.

Spisy Prokopa Diviše

Josef Smolka

Na rozdíl od svých současníků, kteří působili na universitách, vystupoval Prokop Diviš – žijící ve svém zralém věku v klášteře v Louce a později na faře v Příměticích – jako autor jen velice zřídka. Zatímco např. bibliografie Scrinciho čítá 16 čísel, Steplingova je ještě bohatší, nemálo publikoval třeba i Tesánek, uveřejnil Diviš všeho všudy pouze dva spisy. Časově prvním je teologický spis „*Ara theologica in qua ... duo tractatus de Deo uno et Beatitudine juxta illibatam mentem Divi Thomae Aquinatis concinati ardent ...*“, Rötzii 1735, který vznikl účelově k roku 1733 jako podklad pro udělení doktorátu teologie na universitě v Salzburgu. Druhým spisem je „*Längst verlangte Theorie von der meteorologischen Electricite, welche er selbst Magiam naturalem benahmet*“, který vyšel v Tübingen v roce Divišova úmrtí, v r. 1765, v druhém vydání pak v r. 1768.¹⁾ Vedle traktátu Divišova jsou v tomto svazku otištěny i příspěvky dalších autorů. Oba spisy se vyskytují v našich knihovnách jen zřídka: Strahovská má jako jediná obě publikace,²⁾ klementinská Národní má jen prvé vydání „*Theorie*“,³⁾ knihovna Národního musea a Akademie věd je vůbec neznají. Druhé vydání „*Theorie*“ se u nás nevyskytuje vůbec. V zahraničí se pak Divišovy spisy vyskytují jen naprosto ojediněle (je však přece jen s podivem, že např. vídeňská Nationalstejně tak jako Universitätsbibliothek tento spis nevlastní). Účelem těchto řádků není ale podat soustavný výklad o obou spisech – to by malý rozsah vyhrazený pro tento příspěvek ani neunesl – ale připojit k nim jen několik drobných poznámek o věcech, jichž si dosavadní literatura dosud nepovšimla, a několik otázek, které zatím čekají na další osvětlení.

Prvý Divišův spis „*Ara theologica...*“ je velice rozsáhlý, má téměř 800 stran a tím vysoce převyšuje běžnou knižní produkci, s níž se můžeme v této době u nás setkat. Přesto zatím uniká zcela pozornosti našich historisujících teologů a tak se mu dodnes, téměř 3 století po jeho vytištění, nedostalo ani prvního meritorního zhodnocení. Pokud by se domnívali, že tato slova jsou pro ně jakousi výzvou, pak by se nemýlili, bylo by skutečně dobré, kdyby se někdo

1) Druhé vydání nese nezměněný název, je však datováno jako „*Frankfurt und Leipzig 1768*“. Čeští autoři – pokud o něm vůbec mluví – uvádějí jako místo vydání pouze Frankfurt. To je drobným důkazem pro to, že nikdo z nich exemplář druhého vydání asi neměl v ruce.

2) Srv. SK, sign. EM XV 3, resp. HJ VII 5.

3) Srv. NK, sign. 14 H 411.

z kompetentních teologů mohl tímto Divišovým spisem zabývat. Základní orientace spisu – jak naznačuje již titul – bude asi tomistická. My jsme po něm sáhli v minulých letech nikoli ve snaze hodnotit jeho úroveň teologickou. Chtěli jsme se jenom pokusit odpovědět na otázku, kterou nadhazují – pravda, zcela bez důkazu – některé jeho biografie, že se totiž Diviš o přírodovědeckou problematiku zajímal již od svého mládí nebo že přírodním vědám v louckém klášteře dokonce vyučoval.⁴⁾ O tom však v pramenech nenacházíme bohužel ani zmínky. Nejranejší zprávy, které dokazují Divišův zájem o elektřinu, jsou spojeny s rokem 1748.⁵⁾ Není bez významu, že mu v této době bylo právě 50 let. Připomeňme si zároveň, že byl v této oblasti absolutním laikem, jemuž se nedostalo nikdy ani nejmenšího přírodovědeckého školení.

Teologická disertace je Divišovým nejstarším známým výtvorem, který se nám zachoval, a tak je pochopitelné, že jsme nechtěli tento pramen – i když podle našeho odhadu málo nadějný – opomenout. Prošli jsme jej poměrně detailně a pozorně, ale výsledek pracného hledání se ukázal zcela negativním: v celém spise jsme nenašli ani jedinou pasáž, ani ojedinělé místo, které by naznačovalo zájem budoucího „elektrikáře“ o zkoumání jakýchkoli přírodních procesů. Jeho spis v tomto smyslu nevybočil ani v nejmenším z účelového rámce, pro jehož naplnění, to je udělení teologického doktorátu, vzniknul.

S Divišovou teologickou disertací je spojena i další otázka, která v literatuře dosud nebyla ani položena, natož zodpovězena: proč jel Diviš obhajovat svůj doktorát právě do Salzburgu a nikoli do bližších míst, jako byly např. Olomouc, Vídeň či Praha. Uvažme navíc, že Salzburg nebyl místem, které by se v nepříliš široké paletě politických a kulturních zájmů našich zemí těšilo nějaké zvláštní přízni. Byly to osobní vazby louckých premonstrátů na tamní universitu? Nebo snaha vyhnout se jesuitům, kteří měli na všech výše jmenovaných universitách dominantní postavení a s nimiž nebyl premonstrátský řád v právě nejlepších vztazích? Jedním z neuralgických bodů byly např. i majetkové spory obou řádů v pozdějších Divišových Příměticích.⁶⁾

Druhý Divišův spis, „*Längst verlangte Theorie ...*“, byl vydán s veliký časovým odstupem více než tří desetiletí. Nevznikl však najednou a vyvíjel se prakticky po celých deset let. Jeho prvou versi můžeme shledávat ve stati nazvané „*Deductio theoretica de electrico igne*“.⁷⁾ Je to pojednání, jímž se chtěl Diviš zúčastnit soutěže petrohradské akademie věd na rok 1755, která zadala úkol „nalézt skutečnou příčinu elektrické síly a sestavit její úplnou teorii“.⁸⁾ Divišova *Deductio* zabírá dva listy oboustranně hustě popsaného foliového formátu⁹⁾ a předkládá své názory ve

4) Poprvé tento názor vyslovil už **Pelzel, F. M.:** *Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler...*, III. Theil, Prag 1777. Jeho oprávněnost nebyla v době Pelclové – a není dodnes – bohužel podložena ani nejmenším materiálem.

5) Jsou to slova „*ante quinque annos*“, jež Diviš připojil k popisu jednoho ze svých pokusů. Jsou obsažena v Divišově „*Reflexio ... super infelicitate tentatum experimentum ...*“ vyvolané tragickou smrtí prof. Richmana, adresované petrohradské akademii a datované 24. října 1753. Tuto Divišovu úvahu otiskl spolu s dalšími dokumenty **Smolka, J.:** *Divišova korespondence s L. Eulerem a petrohradskou Akademií věd*, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 8, 1963, str. 139 an., zde cit. místo str. 145.

6) Materiál k této otázce je poměrně dobře zachován, srv. **Švábenský, M.:** *Jesuité ve Znojmě 1243-1773 (inventář)*, Brno 1953, odst. 290 an.

7) Srv. **Smolka, c.d.**, str. 154 an.

8) Blíže o celé soutěžní otázce srv. **Kuzněcov, B. G.:** *Razvitije učenija ob električestvě v russkoj nauke XVIII v.*, Trudy Instituta istoriji jestestvoznanija i tehniky 19, Moskva 1957, str. 348 an.

9) Je uložen v *Archivu Akademii nauk Peterburg*, f. 1, op. 3, N. 45, fol. 1-2.

třech nesterjně dlouhých paragrafech: nestručnější z nich je *I. De igne naturali*, nejdelší *II. De igne elementari et electrico*, závěrečná část je nazvána *III. De meteorologia seu tempestate micro-cosmica*. Celý traktát není datován, Divišův průvodní dopis petrohradské akademii nese však datum „*Prendicii penes Znoymam die 8. martii 1755*“.¹⁰⁾

Diviš v této soutěži neuspěl, jeho zásilka došla pozdě, již po uzavření konkursu.¹¹⁾

Myšlenka zveřejnit své dílo však Divíše už neopustila. Koncem padesátých a počátkem šedesátých let koncipuje několik pojednání, spíše několik verzí jednoho a téhož pojednání, které – jak se vydání spisu protahovalo – dostávalo každý rok nový název. Divišovi totiž velice záleželo na tom, aby název každého rukopisu byl chronogramem pro daný rok.¹²⁾ Všechny verse Divišova díla jsou si formálně i obsahově velice podobná.¹³⁾ Jsou to rozšířené verse jeho „petrohradského pojednání“, proti tomuto pravzoru přinášejí navíc zejména zprávy o fungování jeho v r. 1754 postaveném bleskosvodu. To vše jen stvrzuje názor, že Divišovy představy se zformovaly již v první polovině padesátých let a že v jejich druhé polovině – přes bouřlivý vývoj v zahraničí – v podstatě již žádný vývoj nezaznamenaly.

Podmínkou pro vydání knihy byl tehdy stále ještě souhlas censury. Diviš o něj požádal arcibiskupskou konsistoř v Olomouci, její vyjádření bylo však negativní.¹⁴⁾ Nebylo to však vyjádření meritorní, sklouzlo spíše do teologické polemiky, jako kolik má člověk duší, kolik je Adamů apod. Diviš chtěl poté získat censurní souhlas z Vídně. Z podnětu svého poradce van Swieten a zřídila císařovna nedlouho předtím tzv. censurní komisi, již Swieten sám předsedal. Ani na této úrovni Diviš neuspěl: jeho snaha odvozovat vznik elektřiny z biblické genese¹⁵⁾ nemohla vídeňské osvěnce některak nadchnout. Obdržel proto záporné stanovisko, údajně mu však byla dána možnost spis vydat, pokud to bude mimo území habsburské monarchie.¹⁶⁾

Tak se i stalo. Diviš využil nabídky svého přítele, s nímž se asi nikdy osobně nesetkal, od počátku padesátých let s ním ale korespondoval. Byl to württemberský protestantský duchovní, žák Johanna Albrechta Bengela,

10) Teprve zde nalézám příležitost, abych opravil erratum, k němuž došlo v dataci dokladu č. 11 mé edice. Datum má znít správně 8. března (martii) 1755 a nikoli 8. března (martii) 1756, jak je uvedeno chybně v záhlaví a na poslední řádce textu. **Smolka, c.d.**, str. 152 resp. 153.

11) Originál Divišova pojednání je označen poznámkou „*Acceptum die 1. julii 1756*“, průvodní dopis pak dokonce „*10. augusti 1756*“. Čtrnáctiměsíční zpoždění pošty prý způsobil ruský vyslanec ve Vídni, Diviš chtěl touto diplomatickou cestou urychlit doručení své zásilky. Vyslanec ji však našel zapomenutou a odeslal dále teprve více než po roce.

12) Název – chronogram pro rok 1761 zní např. NoVa DoCVMeMta eLeCtRI, pro rok 1763 NoVa eLeCtRICItatIs fVnDaMeMta.

13) Jejich rukopisy jsou uloženy ve *Státní vědecké knihovně v Olomouci*, rkp. III. 28, N. I-V. K nim patří i autograf ze sbírky Cerroniho, srv. *Zemský moravský archiv*, Divisch: Miszelle, Cerr. II 135.

14) Přímé doklady pro to neexistují, všechno je známo pouze z výpisů, které si pro své potřeby pořídil sám Diviš. Jsou uloženy v jeho pozůstalosti ve SVK Olomouc, sign. III.28, N. VIII. Odpověď z Olomouce není datována (Diviš proti ní sepsal rozklad o 12 fol. stranách), bohatší korespondence s Vídní nese na závěr datum 24. března 1763.

15) Podrobnější analýsu Divišových teoretických názorů srv. např. **Smolka, J.:** *Příspěvky k badání o Prokopu Divišovi*, Sborník pro dějiny věd a techniky 3, 1957, str. 131 an.

16) Ani k této záležitosti není dochován přímý materiál. Moje pátrání po aktech censurní komise skončilo zjištěním, že právě z těch se nedochovalo vůbec nic, ani ty nejmenší zbytky (srv. **Bittner, L.:** *Gesamtinventar des Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchivs*, 2. Bd., Wien 1937, str. 228). A my se můžeme dohadovat, zda to je náhoda nebo výsledek pozdějšího záměrného „čištění“. Podobně jako v předchozím případě jsme odkázáni na Divišovy vlastní poznámky. Ani zde neznáme však přesné vnočení.

pietista Friedrich Christoph Oetinger (1702-1782).¹⁷⁾ V okruhu jeho žáků a spolupracovníků se začal Divišův latinský rukopis překládat do němčiny.¹⁸⁾ Konkrétně to byl Oetingerův nejlepší žák, zkušený a Divišovi dobře známý Johann Ludwig Fricker (1716-1766) a student Theophil Friedrich Rösler (1740-1790).¹⁹⁾ Divišovi se však překládání nelíbilo, neboť se domníval, že v němčině bude mít jeho spis daleko menší ohlas než by měl v latině. Němčina byla prý ale požadavkem tübingského tiskaře-nakladatele a tak byla tato debata rychle ukončena. Divišův text doplnili jeho württemberští přátelé ještě dalšími příspěvky: byl to výklad Divišova spisu z pera samotného Frickera, Oetingerův článek o významu elektřiny pro chemii a konečně stať švýcarského autora o elektrování dřeva: přidané příspěvky svým rozsahem však Divišův text daleko převýšily.

Divišův spis pak vyšel ve výše uvedené kombinaci se třemi dalšími autory v Tübingen v r. 1765. Nevíme, v jak velkém nákladu vyšel, patrně asi ve velmi malém. Příliš velký ohlas ve středoevropských vědeckých kruzích ale zřejmě nezaznamenal: dodnes není známo, že by na něj reagoval někdo ze soudobých učenců či některý z referativních časopisů. A tak je vlastně s podivem, že za tři roky, již po Divišově smrti, vyšel tento spis znovu. Řekli jsme již v úvodu tohoto příspěvku, že obě vydání Divišova spisu jsou dnes poměrně vzácná a že druhé vydání snad u nás vůbec neexistuje. Kromě washingtonské Congress Library nevím o žádné jiné knihovně, která by vlastnila obě vydání. To vysvětluje alespoň částečně skutečnost, že až dosud obě vydání žádný z badatelů nesrovnal.

To se stalo teprve v poslední době. Franz Pichler, profesor linecké Kepler-Univesität, který je vedle svých historických zájmů mj. i sběratelem starých tisků, byl natolik laskav, že přivezl do Prahy druhé vydání Divišova spisu, které je v jeho majetku. To mohlo být pak porovnáno s exemplářem prvního vydání z fondu klementinské Národní knihovny, sign. 14 H 411. Trochu zklamaně musím přiznat, že to nebyla velká práce. K několika změnám došlo jen na úvodních stránkách. Vlastní text, který je paginován na str. 1-180, zůstal ve druhém vydání naprosto beze změn, s týmiž tiskovými erraty

17) O jejich korespondenci se v české i německé literatuře traduje, že byla rozsáhlá a měla na oba učence nesmírný vliv, dodnes je z ní však znám pouze jeden jediný dopis. Je to rozsáhlý Oetingerův list z 25. února 1753, který je evidentně odpovědí na dopis Divišův; ten patrně tuto korespondenci na konci roku 1752 nebo počátkem roku 1753 zahájil. Dopis otiskl před časem z olomoucké Divišovy pozůstalosti R. Breymayer, a to v rozsáhlých poznámkách k edici Oetingerových „*Die Lehrtafel der Prinzessin Antonia*“ (ed. Breymayer R.-Häusemann Fr.), Teil II. – Anmerkungen, Berlin – New York 1977. V jejich rámci vydal též badatel i Divišovu zatím neobjemnější bibliografii. Oetingerův dopis Divišovi byl tedy vydán, ale ani z české, ani z německé strany se dosud nedočkal potřebné analýsy.

18) Budiž na tomto místě řečeno, že se dosud nenašel badatel, který by podstoupil ne-li trnitou, alespoň velice kamenitou cestu, a pokusil se stanovit, který z několika Divišových rukopisů (srv. pozn. 13) se stal podkladem pro vydání jeho spisu.

19) Mladý Rösler, stipendiát württemberského knížete, stál těsně před ukončením studia, které uzavřel podáním disertace s názvem „*Commentatio exegetico-physica qua de luce primigenia Genes. I.3 ...*“, Tübingae 1764. Není pochyb, že se v ní dal Divišem inspirovat – vždyť lux primigenia, světlo prvního dne, bylo podle Divíše základem všech elektrických jevů – bylo jedním ze základních stavebních prvků jeho teoretické konstrukce. „*Die Arbeit geht also zeitlich der Veröffentlichung der Theorie der meteorologischen Electricité des Procop Divisch voran ... setzt aber deren Kenntnis voraus*“, přiznává německý autor Benz, E.: *Theologie der Elektrizität. Zur Begegnung und Auseinandersetzung von Theologie und Naturwissenschaft im 17. und 18. Jahrhundert*, Mainz 1971, str. 41 an.

i chybami věcnými, které se do Divišova spisu vloudily.²⁰⁾ Vše nasvědčuje tomu, že druhé vydání bylo vytištěno z téže sazby jako vydání první. K malým změnám došlo na titulním listě: byla zde vynechána poznámka „zum Druck durch Vorsorge des Württemberischen Superintendenten in Herrenberg, Fridr. Christoph Oetinger“ a provedena změna místa vydání, které u druhého vydání zní „Frankfurt und Leipzig 1768“. Větší změna se týká dedikace spisu. Prvé vydání bylo připsáno císaři Františku I. a my se můžeme dohadovat, že se o to přičinil sám Diviš, který se s ním – a pravděpodobně více než jedenkrát – osobně setkal a byl od něj údajně i dekorován. Čtyři stránky dedikace byly ve druhém vydání zcela vypuštěny – vždyť císař František Lotrinský zemřel v témž roce 1765 jako Diviš. Druhé vydání nebylo dedikováno nikomu. Beze změny zůstala stručná předmluva podepsaná Oetingerem. Jenom její datace se z 15. května 1765 změnila na 15. května 1768. Samozřejmě je obtížné uvěřit, že zde po třech letech došlo ke shodě přesně na den, spíše se vtírá myšlenka na určitou ledabylost, daleko menší péči o vydání spisu, než tomu bylo před třemi roky.

Není bezprostředně patrné, proč k druhému vydání spisu došlo. To byla sama o sobě událost naprosto ojedinělá: v oblasti elektřiny neznám do té doby, tedy do dvou třetin 18. století, žádné jiné dílo, které by se dalšího vydání dočkalo. Výjimkou je jen vědecký bestseller poloviny století a padesátých let, „*Experiments and observations on electricity*“, Franklinovy dopisy psané z Philadelphie londýnskému kupci Collinsonovi vytištěné poprvé r. 1750, později znovu vydané i překládané. Otázka, proč se Divišův spis objevil ve druhém vydání, je proto tím naléhavější. K jejímu řešení nemáme u nás bohužel žádné podklady a tak musíme uvést alespoň jediné vysvětlení, které se dosud objevilo.²¹⁾

Vydání Divišova spisu údajně zaujalo vévodu Carla Eugena z Württembergu. Ten se ale zajímal o elektřinu nikoli z vědeckých důvodů, ale proto, že prý byl – ano, patologickým pyromanem, který se objevoval osobně všude, když někde v okolí vypukl požár. Tento fakt náš, jinak velmi seriózní autor E. Benz, detailně dokumentuje. Je pravdou, že první kapitoly Divišova spisu jsou nazvány „*Von dem natürlichen Feuer*“, resp. „*Von dem elementarischen und electrischen Feuer*“²²⁾ zdá se mi však, že tuto skutečnost nelze nikterak přeceňovat:

20) Jsou to vedle několika tiskařských errat i dvě chyby naprosto kardinální, a to v datování událostí, které mají v Divišově biografii základní význam. První je „Richmannův případ“ (u nás o něm pojednal naposled zasvěceně Štoll, I.: **The Lightning of Professor Richmann**. In: *Beginnings of Electricity Research*, Praha 2000, str. 53 an.): petrohradský profesor byl 26. července 1753 zabit náhodným bleskovým výbojem. Diviš na to reagoval dopisem a úvahou zaslanou 24. října 1753 berlínské akademii věd (srv. Smolka, *Divišova korespondence, c.d.*, str. 144 an.). V textu jeho spisu však čteme, že Diviš „über dieses unglückliche Experiment eine Relation abgefasst, und selbige Anno 1754 nach Berlin abgeschickt ...“. Druhá chyba je v datu postavení bleskosvodu: v textu Divišova spisu je uveden rok 1755, bylo to však rovněž o rok dříve. Zprávy o tom byly uveřejněny již v r. 1754 v řadě zahraničních novin a časopisů (souborně je uvádí např. Haubelt, J.: *Der Blitzableiter Václav Prokop Diviš*, *Historica* 26, 1987, str. 171 an.). Těžko dnes zjistíme, zda chyba ve dvou tak závažných datech byla chybou samotného Diviše, jeho překladatelů či tiskaře. Možná to byl Diviš sám, v olomouckém rukopise (sign. III. 28, N. 1, fol. 139, odst. 68) uvádí alespoň rovněž rok 1755. Objevit tuto chybu ale mohli všichni: dlouhá zpráva o Divišově bleskosvodu proběhla v r. 1754 i v „*Tübingschen Berichten von gelehrten Sachen*“ (str. 531-534). Podstatné ale je, že ani v druhém vydání Divišova spisu opravena nebyla.

21) Následující pasáž se opírá o údaje výše uvedeného spisu **Benzova**, *c.d.*, str. 43 an.

22) Srv. **Diwisch**, *Längst verlangte Theorie ...*, str. 1, resp. str. 9.

identifikace řady elektrických jevů s ohněm nebyla v polovině 18. století nikterak výjimečná, našli bychom ji u celé řady autorů. Vévoda Carl Eugen byl nicméně nadšen do té míry, že obešel všechna ustanovení konsistoře o právu navrhopat a jmenoval Oetingera přímo, sám o sobě, prelátem v Murrhardt – svou úlohu přitom ale sehrál i Oetingerův příspěvek v Divišově spise věnovaný významu elektřiny pro chemii. Oetinger se tak jakoby osudově dočkal náhrady za svou péči, kterou vydání Divišova rukopisu věnoval. Celé vysvětlení pro druhé vydání Divišovy knihy nám zní poněkud fantaskně, nemáme však zatím jiné a tak do doby, než se objeví další, rozumnější, je musíme více či méně přijmout. Ale bude to obtížné, Divišovy názory mohly osvětské vědce svým obsahem sotva zaujmout.

Používáme této možnosti ještě k jedné věci, informaci, která dnes již není zcela nová, ale – zdá se – tak trochu unikla pozornosti naší širší veřejnosti. U příležitosti 300. výročí Divišova narození schválila Mezinárodní astronomická unie (IAU) návrh Jany Tiché (Hvězdárna Klet) a Martina Šolce (Astronomický ústav UK Praha), aby planetka s pořadovým číslem 5103 objevená 4. září 1986 Antonem Mrkosem na Kleti nesla jméno našeho fysika. A když to dosud neučinili sami Američané, navrhla výše zmíněná dvojice obdobnou počtu i pro Divišova současníka Benjamina Franklina (1706-1790) – oba návrhy byly schváleny současně. Oficiální citace tohoto rozhodnutí IAU má následující formu:

(5103) Diviš = 1986 RP1	(5102) Benfranklin = 1986 RD1
objev: 4. 9. 1986	Anton Mrkos týž 2. 9. 1986
zveřejnění obou případů: <i>Minor Planet Circular</i> , str. 34621 ze 4. května 1999	

© Josef Smolka

Zusammenfassung:

Josef Smolka

Die Schriften von Procopius Diwisch

Der folgende Beitrag behandelt zwei Schriften eines nur selten publizierenden Autor. Es ist der böhmische Physiker, Konstrukteur eines Blitzableiters (1754), Prämonstratenser Pfarrer an der süd-mährisch-österreichischen Grenze, Procopius Diwisch (1698-1765). Beide Schriften findet man in den tschechischen sowie in den ausländischen Bibliotheken nur sehr ausnahmsweise. Die erste Schrift „Ara theologica ...“ (1735) ist seine theologische Doktordissertation, mit der er an der Salzburger Universität promoviert hat. Die Theologiehistoriker werden aufgemuntert sie kritisch zu analysieren, was noch nie der Fall gewesen war. Der Verfasser dieses Beitrags hat in der Schrift die Spuren der späteren Diwisch's naturwissenschaftlichen Interessen verfolgt: leider vergeblich, in den thomistischen Texten ist kaum was zu finden. Die Frage wird gestellt, warum Diwisch seine Dissertation gerade in Salzburg vorgelegt hat - und nicht in den näheren Universitätsstädten wie Olmütz, Prag oder Wien. „Längst verlangte Theorie von der meteorologischen Electricite“ ist der Titel seiner zweiten Schrift, die in dem Diwisch's Todesjahr 1765 in Tübingen erschienen ist. Die Schrift hat eine verwickelte Vorgeschichte. Seinen Kern stellt eine

Abhandlung vor verfasst von Diwisch als Antwort an die Preisfrage der Petersburger Akademie der Wissenschaften im Jahre 1755.

Die Abhandlung wurde darnach mehrmals umgearbeitet, inzwischen durch die doppelte Zensur abgelehnt: zuerst durch das Erzbischöfskonsistorium in Olmütz, später in Wien persönlich durch van Swieten. Die Diwisch's Bestrebung die Entstehung der Elektrizität von der biblischen Genesis abzuleiten konnte den aufgeklärten Maria Theresia's Beirat nicht begeistern.

Die Schrift hat später Diwisch's Freund, protestantischer Theologe, Württemberger Piätist Friedrich Christoph Oetinger (1702-1782) herausgegeben. Erstaunlicherweise erschien sie im Jahre 1768, drei Jahre nach Diwisch's Tod, in der zweiten Auflage. Die beiden Auflagen werden (dank dem Prof. Franz Pichler aus Linz) verglichen, die Gründe für eine neue Auflage untersucht.

Zum Schluss wird darauf aufmerksam gemacht, dass der Entscheidung der Internationalen astronomischen Union nach trägt der Planetoid Nr. 5103 seit dem Jahre 1999 den Namen unseres Physikers.

Übersetzt von Autor

Procopii Divisch

Theologiae Doctoris & Pastoris zu Prenditz bey Znaim
in Mähren

längst verlangte

Theorie

von der

meteorologischen

Electricite,

welche Er selbst

MAGIAM NATVRALEM

benahmet.

Samt einem Anhang

vom Gebrauch

der electrischen Gründe zur Chemie,

Frankfurt und Leipzig.

1 7 6 8. (

Titulní strana spisu Prokopa Diviše Theorie von der meteorologischen Electricite,
Frankfurt und Leipzig 1768

• III •

MISCELLANEA

Drobnosti

K ikonografii relikviáře sv. Maura

Evermod G.
Šidlovský

Dříve než se začneme zabývat popisem relikviáře sv. Maura, je potřeba věnovat pozornost místu, kde se po dobu téměř šesti set let nacházel, protože jeho současná podoba je v mnoha momentech odvislá od událostí, které se odehrály na tomto místě. Místo se nazývá Florennes a dnes patří do Belgie, provincie Namur. Historicky je to však Lotrinsko a jako takové až do vzniku Belgie patřilo do svazku Říše římské národa německého. Církevně-územně náleželo Florennes do 11. století do diecéze Cambrai, od 11. století do roku 1802 do diecéze Liège (Lüttich) a od té doby až dodnes je v diecézi Namur.¹⁾

Ve Florennes vznikly začátkem 11. století dvě významné církevní instituce. První z nich byla Kolegiátní kapitula sv. Gengulfa založena Arnoulfem, synem hraběte Godefroida de Hainault, který nechal postavit kostel, kde uložil ostatky sv. Gengulfa, a který byl posvěcen biskupem Notgerem. Datem *ante quem* se tak muselo stát je rok smrti biskupa Notgera, tj. 1008. Svatyně menších rozměrů byla zvětšena Gérardem, pozdějším biskupem v Cambrai, synem to Arnoulfa. Gérard založil ve Florennes také opatství sv. Jana Křtitele²⁾, kde se již v roce 1012 podle pramenů konaly bohoslužby. Hned v počátcích byly opatství sv. Jana Křtitele Gérardem věnovány ostatky sv. Jana Křtitele, a to prst, který obdržel darem od svého přítele a kolegy kanovníka v Remeši Richarda de Mountfaucon. Zároveň s tímto ostatkem se dostaly do Florennes i další relikvie, mezi nimi i tělo sv. Maura.³⁾

Klášteř byl osazen benediktiny a kolegiátní kapitula se stala závislou na něm.⁴⁾ Obě instituce spadaly do jurisdikce biskupa v Liège. Klášteru se dostalo velké podpory ze strany císaře Jindřicha II., posléze i papeže Lva IX. Byl jedním z center lotrinského církevního reformního hnutí a na vrcholu svého rozmachu stál kolem poloviny 13. století. Ke konci tohoto století se dostává do ekonomických potíží a začátkem 15. století je vypálen vojsky Guillauma de Hainault. První polovina 16. století se nese ve znamení oprav kláštera a obnovy řeholního života.

1) K popisu místa a etymologii názvu viz **Brouette, É.**: art. Florennes in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques*, tom. XVII, Paris 1971, s. 574-575; **Cottineau, L. H.**: art. Florennes in: *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés*, I, Macon 1939, s. 1161.

2) Datum založení opatství se pohybuje mezi lety 1010 a 1011. Blíže viz **Dierkens, A.**: *Abbeyes et Chapitres entre Sambre et Meuse (VII-XI siècles)*. Contribution à l'histoire religieuse des campagnes du Haut Moyen Age, in: *Beihefte der Francia*, herausgegeben vom Deutschen Historischen Institut Paris, Bd. 14, Sigmaringen 1985, s. 261-265.

3) Cfr.: *Ex Miraculis S. Gengulfi auctore Gonzone abb. Florinensi*, in: MGH, *Scriptorum tomi XV. Pars II.*, Hannoverae 1888, s. 790-796; *Auctuarium Gemblacense*, in: MGH, *Scriptorum tomi VI.*, Hannover 1844, s. 390. Blíže o založení opatství sv. Jana Křtitele, kapituly sv. Gengulfa a jejich vývoji viz **Dierkens, o.c.**, s. 260-279; **Brouette, o.c.**, s. 576-580; **Vones-Liebenstein, U.**: art. Florennes in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, III. Bd., Freiburg-Basel-Rom-Wien 1995, s. 1323; **Kupper, J.-L.**: art. Florennes in: *Lexikon des Mittelalters IV*, München-Zürich 1989, s. 552-553; **Berlière, U.**: *Monasticon Belge*, tome I, Bruges 1890, s. 5-14; **Migeotte, J.**: *Chronologie des Abbés de Florennes*, *Revue bénédictine* 40 (1897), s. 440-448, 497-510; **Sammartahanus, D.**: *Gallia Christiana*, tomus III., Paris 1876, s. 977-980. Zde je uvedena rozsáhlá literatura a prameny.

4) O závislosti kolegiátních kapitul na klášterích viz **Misonne, D.**: *Chapitres seculiers dependant d'abbayes benedictines au Moyen Âge dans l'ancien diocese du Liège*, in: *La vita comune del clero nei secoli XI e XII in Atti della Settimana di studio: Mendola, settembre 1959, volume I*, (Miscellanea del Centro di Studi Medievali III), Milano 1962, s. 412-432.

V roce 1554 je klášter znovu vypálen, tentokráte vojsky francouzského krále Jindřicha II. Znovu následuje obnova. V roce 1601 je opětovně vysvěcen opatský kostel. Klid není nadlouho, nový francouzský vpád v roce 1640 a holandský, v roce 1677, přerušují klášterní život. Tento znovu obnoven je definitivně ukončen Francouzskou revolucí, kdy byl v roce 1798 klášter zrušen.

Tyto pohnuté osudy způsobily, že se z původního bohatého kulturního majetku kláštera mnohé nezachovalo. Archiv i knihovna byly zvětší části zničeny, preciosa rozkradena a budovy částečně zdevastovány.⁵⁾

Jednou z mála movitých památek zachovaných dodnes je relikviář sv. Maura. Jeho poslední popis vyšel z pera R. Didiera. V rozsáhlém článku „*The Shrine of St Maurus Rediscovered*“ uveřejněném v *Apollo* 127 (1988), s. 226-243, se autor zabývá dějinami, umělecko-historickým a ikonografickým rozbořem relikviáře a jeho zařazením do skupiny jemu podobných děl z oblasti rýnsko-mosanské.⁶⁾

Následující stránky jsou pokusem o předložení trochu jiné ikonografické interpretace, než bylo činěno doposud. Tato naše je poněkud rozdílná od té, kterou učinil R. Didier, ale i M. A. Kotrbová a D. Hejdová, které se ikonografickým popisem relikviáře v posledních letech zabývaly. Ke cti R. Didiera je nutno poznamenat, že ač neměl nikdy možnost fyzicky relikviář sv. Maura shlédnout, vyslovil mnohé názory, které jsou správné a to byť jenom na základě popisu jiných nebo na základě fotografií.

Relikviář sv. Maura je klasickým příkladem toho, jak jeho tvůrce nebo tvůrci z konce 12. století vnímali svět kolem sebe, jak realizovali navenek svoje náboženské přesvědčení a citění. Myslí se tím především tvůrci duchovní, kteří stáli za těmi, jež relikviář přímo fyzicky zhotovili.⁷⁾

Při popisu relikviáře sv. Maura, zejména při ikonografickém zhodnocení jeho umělecké výzdoby se naráží na dva základní problémy.

První se týká relikviáře jako takového, tj. pro ostatky koho doopravdy byl zhotoven. Určitě byl určen pro ostatky sv. Maura, avšak nejen pro ně. Do Florennes byly v různých časových údobích, ještě před vznikem relikviáře darovány různé ostatky svatých (blíže o tom v odstavci o reliéfech). Dle poznatků dnešních restaurátorů jsou některé jeho části, zejména postavy Krista a sv. Maura (zdá se, že i některé figury apoštolů) starší než ostatní části relikviáře. Dle jejich tvrzení byly zhotoveny kolem roku 1150 pro relikviář, který měl být původně menších rozměrů.⁸⁾ Dnes se již pravděpodobně nedozvíme, jaký byl původní záměr objednavatele relikviáře. V dnešní podobě je zhotovení relikviáře datováno do rozmezí let 1180-1220.⁹⁾ Přikláníme se k názoru, že jako celek spíše vzniknul ke konci uváděného rozmezí let a to vzhledem ke stáří dřeva, z něhož byl vyroben korpus relikviáře.¹⁰⁾

5) O zbytcích movitých památek z Florennes viz **Brouette, o.c.**, s. 576n.

6) K osudům relikviáře sv. Maura z české tvorby viz **Janoškovec, J.:** *Relikviář sv. Maura – přehled dokladů z arch. Fondu Rodinný archiv Beaufort-Spontin*, uloženo v SOBA Plzeň, pob. Žlutice, zpráva z 30. 5. 1996; **Klvaňa, K.:** *Relikviář sv. Maura – legenda a skutečnost*, Kriminalistický sborník 9 (1992), 319-327; **Hejdová, D.:** *K historii relikviáře sv. Maura*, rukopis, Praha 2000.

7) O relikviářích, jejich původu, vývoji a o literatuře k nim viz: **Leclercq, H.:** art. *Reliques et reliquaires* in: *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, tome XIV, Paris 1948, s. 2294-2359; **Elbern, V. H.:** art. *Reliquiarium* in: *Enciclopedia dell'arte medievale*, vol. IX, Roma 1993, s. 892-910; **Elbern, V. H.:** art. *Reliquiar* in: *Lexikon des Mittelalters VII*, München 1995, s. 699-701; **Angenendt, A.:** art. *Reliquien* in: *Lexikon des Mittelalters VII*, München 1995, s. 702-703; **Engemann, J.:** art. *Reliquiengrab* in: *Lexikon des Mittelalters VII*, München 1995, s. 704-705.

8) **Šumbera, A.:** *Odpovědi na otázky* – uvádí rok cca 1150 pro vznik postavy Krista a sv. Maura, s tím, že stanovuje původně zamýšlenou délku relikviáře na cca 110-120 cm.

9) **Didier, o.c.**, s. 241-242; **Šumbera, o.c.**

10) *Znalecký posudek č. 54-06/98 (Ing. Josef Kyncl)* uvádí, že strom z něhož byl původní korpus relikviáře vyroben, byl smýcen po r. 1197. Připočteme-li k tomu dobu potřebnou k vysychání dřeva a čas potřebný na výrobu relikviáře, blížíme se velice k roku 1220.

Ať byl původní úmysl tvůrců jakýkoliv, dnes máme relikviář v podobě schránky na ostatky sv. Jana Křtitele a svatých mučedníků – Maura a Timoteje. Její vytvoření bylo pro autora nebo autory bezesporu nelehkým úkolem. Vždyť relikviář v podobě archy, musel být symbolem nejen Církve – mystického těla Kristova, ale i obrazem nebeského Jeruzaléma a musel zároveň zobrazit důležité úseky ze života světců, jejichž ostatky byly v něm uloženy.

Pro jednodušší popis jsme rozdělili relikviář na jednotlivé části:

- I. figury Krista, sv. Maura a apoštolů,
- II. emailové cvikle s výjevem ze Starého zákona,
- III. kruhové reliéfy,
- IV. reliéfy s proroky a anděly.

I. Kristus, sv. Maur a apoštolové

Vycházíme z předpokladu, že ústřední postavou v teologickém slova smyslu na relikviáři je postava Ježíše Krista. Hned po ní následuje postava sv. Maura, jako mučedníka, jehož ostatky tvořily největší část z těch, které byly v relikviáři uloženy. Důkazem toho je i řazení postav apoštolů – po Kristově pravici sedí sv. Petr, jako první a nejdůležitější z nich, a po jeho levici sv. Pavel; od figury Krista se začíná odvíjet historie sv. Jana Křtitele. Jedině příběh svatých Maura, Timoteje a Apolináře začíná u postavy sv. Maura, sedícího, jako protějšek Kristovi figury, ve druhém čele relikviáře. Toto uvádíme proto, abychom zdůvodnili číslování pořadí při jednotlivých popisech, neboť není v souladu s číslováním, které předkládá ve své práci R. Didier, a které nebere ohled na obsahovou stránku uspořádání výzdoby relikviáře, ale vychází z předpokladu, že první je čelo se sv. Maurem a že počítání začíná od něj.¹¹⁾

Architektura relikviáře sv. Maura je typickým příkladem typu archy, tolik oblíbeného ve vrcholném středověku. Je nejen příbytkem svatého mučedníka na zemi,¹²⁾ je také obrazem stavby Církve, kterou založil Ježíš Kristus a zde na zemi zůstává jako viditelné znamení a pokračování jeho života, jako jeho nevěsta.¹³⁾ Je založena na apoštolech jako na sloupech, které nesou budovu Církve.¹⁴⁾ Vedle nich jsou na relikviáři zobrazeny scény ze Starého zákona, který předchází Novému, jenž je jeho pokračováním a naplněním. Scény ze Starého zákona jsou chápány jako předobraz Nového zákona ve smyslu symbolickém a teologickém. K tomu se připojují reliéfy proroků a andělů vyobrazených na malých medailonech po obvodu celého relikviáře a tak doplňují obraz Nebeského Jeruzaléma.¹⁵⁾ Vyvrcholením a završením jsou výjevy ze života mučedníků, který dosvědčili svoji věrnost a vytrvalost ve víře obětováním svých životů. Oni – mučedníci – jsou důkazem společenství svatých, oni jsou přímluvci u Boha za ty, kteří žijí na této zemi, oni jim pomáhají v jejich životních těžkostech svoji mocnou ochranou a přímluvou. Takto je tvořeno společenství Církve. Relikviář má zároveň i podobu kostela, svatyně, kde se odehrává velká část života křesťana. Je místem kultu, místem setkávání s Bohem a s bližním v jednotě se svými předky a předchůdci. Je zhotoven ze vzácného materiálu, vyzdoben emaily a kameny, je dílem nejzručnějších rukou, aby bylo zdůrazněno, jaká důležitost byla přikládána víře, Církvi a posmrtnému životu.¹⁶⁾

11) Didier, o. c., s. 235.

12) Elbern, V. H.: art. *Reliquiario*, s. 903.

13) Elbern, V. H.: art. *Kirche. Symbolik und Kunst* in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. VI, s. 186n.

14) Myslivec, J.: art. *Apostel* in: *Lexikon der Christlichen Ikonographie* (dále jen LCI), 1. Bd., Rom-Freiburg-Basel-Wien, 1994², s. 154-155.

15) Cfr. Skrobucha, H.: art. *Himlisches Jerusalem*, LCI, 2. Bd., s. 394n.

16) Elbern, V. H.: art. *Reliquiario*, s. 903; Bandmann, G.: art. *Architekturbild*, in: LCI, 1. Bd., s. 180-181.

Bezesporu toto dílo, řemeslně a umělecky velice náročné, bylo náročné i na finanční prostředky vynaložené na jeho pořízení. Od původního záměru, který byl evidentně skromnější, co se rozměru a výzdoby týče, bylo přikročeno k variantě bohatší.

Když si uvědomíme, že relikviář byl zhotoven na přelomu 12. a 13. století, a z pramenů a literatury se dovídáme, že klášter, který jej pořídil, se zanedlouho, ani ne za sedmdesát let, dostává do takové finanční krize, že musí prodat velkou část své pozemkové držby, aby mohl existovat, je namístě se domnívat, že vedle změn politických a hospodářských v tehdejší Evropě a s nimi související ekonomickou krizí k tomu přispělo jistou měrou i zhotovení tohoto relikviáře.¹⁷⁾

První figurou na relikviáři, jak již bylo řečeno, je bezesporu postava Ježíše Krista. Bosá postava sedí na trůnu, z něhož jsou vidět opěrky rukou a část předních nohou. Po levé straně je patrný kousek stavby.¹⁸⁾ Patrně se jedná o budovu, jež znázorňuje budovu Církve, kterou Kristus založil. Jeho roucho, tunika, je přepásáno pláštěm, který splývá přes pravou ruku a levé rameno až na levé koleno a zároveň je obtočen i kolem kolena pravého. Kolem krku a na koncích rukávů tuniky je lem, na kterém zdobení znázorňuje vyšívání a drahé kameny. Pravá ruka se zdviženými dvěma prsty je vztyčena k žehnání, levá ruka přidržuje otevřenou knihu opřenou o levé koleno. Pozice, ve které je postava Krista znázorněna je nazývána *Maestas Domini*.¹⁹⁾

Druhou dominantní postavou je sv. Maur. Bezvousý mladík sedící na trůně, oděný v tuniku (albu), přes kterou má dalmatiku a ornát. I jeho tunika (alba) má na koncích rukávů lemování, podobně jako Kristus. Ornát je u krku zdoben lemem, na kterém je zdobení znázorněno, jako u Krista, vyšívání a drahé kameny. V pravé ruce sv. Maur drží meč, jehož dnešní podoba je novodobá, ale bezesporu nahradila stejný atribut původní. V levé ruce drží model kostela. I tento atribut je novějšího původu, dle architektury lze usuzovat na 17. století. Oba atributy upozorňují na dvě skutečnosti ze života sv. Maura. První – meč se stal nástrojem jeho mučednické smrti; druhý – model kostela svědčí o tom, že sv. Maur byl spolupatronem kostela, v němž jsou jeho ostatky uloženy. Protože tento atribut i ruka s rukávem jsou relativně mladšího data než figura sama a zdejší zobrazení sv. Maura je jediné, které je nám známé, můžeme vyslovit domněnku, že původní atribut mohl být zcela jiný. Mohl držet cokoli – knihu, nádobu na vodu, kterou křtil apod. Pokud se však nenajde jiné zobrazení sv. Maura, a to starší, než jsou novodobé doplňky, zůstane tento dohad pouze dohadem. Zatím všechny dosavadní ikonografie vycházejí z dnešního stavu a přisuzují sv. Maurovi jako atributy meč a model kostela.²⁰⁾

Problémem, který vyvstává při popisu relikviáře sv. Maura, je určení figur apoštolů. Na relikviáři je jenom dvanáct míst a tvůrce měl možnost výběru ze třinácti postav. Apoštolů, v pravém slova smyslu jako přímých učedníků Ježíše Krista, bylo sice dvanáct (po smrti Jidáše byl zvolen jeho nástupcem sv. Matěj), ale osobu, kterou nemohl tvůrce opomenout, byl sv. Pavel. Tento je postavou natolik důležitou a významnou, že již od raných dob Církve mu byl přiřčen titul apoštola a téměř vždy byl zobrazován hned na druhém místě za sv. Petrem.²¹⁾ Takže, pokud nejsou vyobrazení všichni a je vyobrazen sv. Pavel, jeden z apoštolů vypadá. Otázka zní, který?

17) **Berlière**, *L'abbaye de Florennes*, Le Messenger des Fidèles VI, Maredsous 1889, s. 8-69; **idem**, *Monasticon Belge*, s. 10-11.

18) Cfr. **Bandmann**, G.: art. Kirche, Kirchenbau, in: *LCl*, 2. Bd., s. 514-529.

19) K typologii, vývoji a zobrazování *Maestas Domini* a ikonografii postavy Krista viz **Ladner**, G. B.: *Handbuch der frühchristlichen Symbolik*. Gott. Kosmos. Mensch, Wiesbaden 1996; art. *Maestas Domini*, in: *LCl*, 3. Bd., s. 136-142; **Skrobucha**, H.: art. Christus, Christusbild, in: *LCl*, 1. Bd., s. 355-454.

20) **Kaster**, G.: art. *Maurus von Florennes*, in: *LCl*, 7. Bd., s. 614; **Braun**, J.: *Tracht und Attribute der Heiligen in der deutschen Kunst*, Stuttgart 1943, s. 531-533; **Réau**, L.: *Iconographie de l'art chrétien*, III/2, Paris 1956, s. 932.

21) **Myslivec**, o. c., s. 151n.

Porovnáme-li tzv. katalogy nebo kánony apoštolů, jak je podávají knihy Nového zákona – evangelia: Matouš 10, 2-4; Marek, 3,16-19; Lukáš 6, 14-16 a Skutky apoštolské 1, 13 – s pořadím apoštolů na relikviáři, je zřejmé, že toto přesně neodpovídá ani jednomu, nebo lépe řečeno, dnes neodpovídá ani jednomu z novozákonných kánonů.

Je zcela jasné, že v průběhu osmi set své existence prošel relikviář v důsledku ne vždy příznivých životních osudů jistými změnami a úpravami.

Požáry, válečné pohromy, které opatství sv. Jana Křtitele ve Florennes postihly, způsobily mnohdy i stěhování relikviáře. Pramenně jsou doložitelná dvě otevření relikviáře před koncem 18. století²²⁾ a stěhování relikviáře v roce 1641 do nedalekého Dinant.²³⁾ Zrušení kláštera za Francouzské revoluce a rozprodej jeho majetku postihlo i relikviář. Posléze je zakoupen vévodou de Beaufort-Spontin a odvezen z Belgie do Čech. V důsledku těchto změn se dostává mimo místo svého původního určení.²⁴⁾

To všechno nejen mohlo, ale jistě i způsobilo, že byl relikviář vícekrát více či méně odborně „restaurován“. Svědčí o tom doplňky barokní i novodobé mosazné.²⁵⁾ Tak také mohlo eventuelně dojít k zpřeházení postav apoštolů při některém z opravných zásahů.

R. Didier určuje postavy apoštolů následujícím pořadím: Petr, Jan Evangelista, Filip, Matěj, Jakub Starší, Ondřej, // Matouš, 1. neznámý apoštol, Jakub Mladší, Bartoloměj, 2. neznámý apoštol a Pavel.²⁶⁾

M. A. Kotrbová zase následovně:

Petr, Jan Evangelista, Filip, Matěj, Jakub Starší, Ondřej, // Matouš, Tomáš, Juda Tadeáš, Bartoloměj, Jakub Mladší a Šimon.²⁷⁾

Oba autoři identifikovali postavy apoštolů v první skupině stejně. Na rozdíl od kánonů apoštolů z novozákonních knih vkládají do této skupiny postavu sv. Matěje, který v kánonech není uváděn, protože byl do apoštolského kolegia přibrán až po Jidášově smrti, aby se počet doplnil na dvanáct.

Je sice pravdou, že mnohdy je jeho postava při zobrazování, zejména do konce 12. století vynechávána, a odhlédneme-li i od možnosti, že atribut (sekyra) v pravé ruce není kopií původního, je možné tvrdit spolu s R. Didierem a M. A. Kotrbovou, že tato postava znázorňuje sv. Matěje. A to proto, že vedle klasického a obecného atributu všech apoštolů – knihy – drží spolu s ní v levé ruce kámen, jako svědectví toho, že byl před stětím sekýrou kamenován. Podle pramenných svědectví se dá tvrdit, že v době tvorby relikviáře se kult sv. Matěje na území Římské říše národa německého značně rozšířil, a to zejména díky přenesení jeho ostatků do Trevíru, což se nutně muselo projevit i v ikonografii.²⁸⁾

Dostáváme se ke druhé skupině apoštolů, ve které se oba uvádění autoři shodli na postavách Matouše a Bartoloměje.

22) První dosvědčuje olovená autentika, nalezená při posledním restaurování, která podle všeho pochází z původního uložení ostatků do relikviáře, jak lze soudit z paleografického rozboru textu, jenž zní: CORPVS S[AN]C[TI] MAVRI PRESBIT[ERI] ET PRECIOSI MART[IRIS] CU[M] CAPIT E ALTERIVS MARTIRIS, a která má na rubu záznam: Anno 1483° factu[m] fuit scrutinium et inspectio huius fereti; a druhé, jak uvádí Didier, o.c., s. 230, bylo ověření ostatků v relikviáři apoštolským legátem, biskupem z Vercelli Francescem Bonhomim v rozmezí let 1545-1563.

23) *Ibidem*.

24) Janouškovec, o. c., s. 1-10; Hejdová, o. c., s. 4-6.

25) Viz Hyršl, J.: *Gemmologická charakteristika kamenů na relikviáři sv. Maura*, rukopis, Praha 1998; Ondřejová, I. – Bouzek, J.: *Antické gemmy z relikviáře sv. Maura*, rukopis; Šumbera, o. c.

26) Didier, o. c., s. 235.

27) Určení apoštolů a jejich pořadí učinila M. A. Kotrbová na zasedáních komise pro restaurování relikviáře sv. Maura.

28) Lechner, M.: art. *Matthias*, in: *LCI, Bd. 7*, s. 603.

Postava označená M. A. Kotrbou jako sv. Jakub Mladší a R. Didierem jako 2. neznámý apoštol, představuje osobu středního věku, robustní a se zakulaceným plnovousem. V levé ruce drží knihu, pravou má přiloženou k boku. Je velice pravděpodobně, že se jedná o sv. Jakuba Ml., protože ten, jak se obecně soudí, byl až do 13. století zobrazován bez atributu svého umučení, tj. tyče, kterou byl utlučen, jenom s knihou jako s obecným atributem apoštola.²⁹⁾

Další sporná postava je R. Didierem určena jako sv. Jakub Ml. a M. A. Kotrbou jako sv. Juda Tadeáš. Vzhledem k dnešnímu atributu je to určitě sv. Juda Tadeáš, i když to nelze tvrdit zcela jednoznačně, protože obě ruce s částí rukávu na levé ruce a kyj jsou novodobé. Zdá se však, že pravá ruka vzhledem ke sklonu postavy nemůže mít jiný sklon než má, a potom atribut, který by postava měla v ní držet, tj. kyj, musí být umístěn přibližně stejně, jak je tomu dnes.

Předposlední problematičtější postava je R. Didierem nazvaná 1. neznámý apoštol a M. A. Kotrbou sv. Tomáš. Vzhledem k atributu, který dnes postava drží v ruce (otevřená kniha) a kazatelskému gestu je možné tvrdit, že se jedná o sv. Tomáše, plně v souladu s M. A. Kotrbou. Typově (krátce střižený vous) tomu odpovídá. Avšak obě ruce i kniha jsou novodobé, a tak lze jenom doufat, že byly správně okopírovány z poškozeného originálu.

Dostáváme se k poslední sporné postavě. R. Didier tuto postavu nazývá sv. Pavlem a M. A. Kotrbou vzhledem k atributu (pila), který dnes v ruce drží, sv. Šimonem. Je více než jisté, že musíme dát za pravdu R. Didierovi, a to bez ohledu na atribut. Ten je i s rukou od předloktí nový, ale to ještě nic neznamená. Důležitá je postava, zejména její hlava, která je původní. Typově (pleš, přísný pohled, vrásky na čele mezi očima, brada, typ vousů) všechno odpovídá „typu“, který byl pro sv. Pavla v křesťanském umění vytvořen. Takže jeho atributem by měl být meč, vedle knihy, kterou drží na prsou. Možné je, že při úpravě relikviáře v 19. století již tento atribut chyběl, nebo byl natolik poškozen, že byl pokládán za pilu, nebo restaurátor nezapočítal sv. Pavla do počtu apoštolů, což je zcela možné, pročítáme-li apoštolské seznamy v Novém Zákoně. Avšak pozice sv. Pavla v křesťanské ikonografii je již od jejích počátků zcela zřejmá. I na úkor jiných apoštolů je zobrazován hned na druhém místě po sv. Petrovi a jeho pozice je neoddiskutovatelná. V čele relikviáře jako hlava Církve sedí Kristus, po jeho pravici sv. Petr a po levici sv. Pavel.³⁰⁾

Takže můžeme zcela jednoznačně tvrdit, že tato postava znázorňuje sv. Pavla.

Na základě výše uvedeného je možno identifikovat apoštoly v tomto pořadí. Po Kristově pravici směrem ke sv. Maurovi jsou to: sv. Petr, sv. Jan Evangelista, sv. Filip, sv. Matěj, sv. Jakub Starší, sv. Ondřej, po Kristově levici opět směrem ke sv. Maurovi: sv. Pavel, sv. Jakub Mladší, sv. Bartoloměj, sv. Juda Tadeáš, sv. Tomáš a sv. Matouš.

Neuvádíme zde charakteristiku jednotlivých postav apoštolů, ale odkazujeme na literaturu, kde jsou popisy dostatečné.³¹⁾

II. Emailové cvikle

Emailové cvikle se starozákonními výjevy v kruhových medailonech tvořící horní zakončení obou delších stran relikviáře jsou umístěny mezi jednotlivými apoštoly a začínají nad sloupky, které ohraničují niky, ve kterých apoštolové sedí. Je možné rozdělit je do dvou skupin, a to ne podle tematického či chronologického řazení, ale podle autorství.

29) Böhm, B.: art. *Jakobus Minor*, in: *LCI*, 7. Bd., s. 47-51.

30) Myslivec, o. c., s. 150-173; Lechner, M.: art. *Paulus*, in: *LCI*, 8. Bd., s. 128-147.

31) Příslušná hesla v *Lexikon der christlichen Ikonographie*, Bd. 1-8, Rom-Freiburg-Basel-Wien 1994².

1. skupina zahrnuje cvikle II/1, II/3, II/4,
2. skupina cvikle II/2, II/5, II/6, II/7.

1. Postava Mojžíše v této skupině je stejná – vrásky nad očima, schematicky zobrazené prsty na ruce i na nohou, zavalitější postava, nohy prosvítají pod tunikou maximálně do výše kolen. Záhyby na rouchu Boha a Mojžíše jsou provedeny v modrém emailu. Červený email je použit pouze pro znázornění ohně v hořícím keři. Svatozář kolem hlav Boha a Mojžíše na II/3 je z bílého emailu, podobně bílou svatozář má Mojžíš na II/4. Na II/1 je bez svatozáře. „Rohy“ na jeho hlavě jsou posazeny výše, nad čelem.

Rostlinné motivy vyplňující plochu cviklů jsou provedeny zlatě na modrém emailovém podkladu a jsou hladké.

Medailony s výjevy ze Starého zákona na rohových cviklech II/1 a II/4 mají jednoduché zlaté orámování. U II/3 má medailon dvojité zlaté orámování kde prostor mezi linkami je vyplněn modrým emailem. Tento je v jiném odstínu než je celkové pozadí cvikle a také než je vnitřek medailonu. Kromě svatozáří a ohně je na těchto cviklech použita jenom modrá barva v různých odstínech.

Celkově působí tyto tři emaily relativně ploše a v porovnání s druhou skupinou primitivněji, co se provedení týče.

2. Všechny stojící postavy v této skupině jsou štíhlejší a vyšší než ve skupině první. Svatozář kolem hlav Abraháma a anděla na II/2, Jakuba na II/6, Mojžíše a Árona na II/7 je červená. Mojžíš na II/5 svatozář nemá. Postavy jsou oděny v tuniku, přes ní mají plášť, který je delší než u první skupiny. U Abraháma prosvítají pod oblečením celé nohy. Postavy, na rozdíl od první skupiny, kde jsou všichni bosí, mají obuv typicky středověkou. Záhyby na oděvech postav jsou gravírovány. „Rohy“ u Mojžíše jsou posazeny níž než u první skupiny, téměř na čele.

Liší se i barevnost. A to nejen u svatozáře. Je použito několik odstínů modré, ale i barva zelená. Bílá se vyskytuje na II/2 a II/5 na vnitřním orámování medailonů a cviklů.

Rostlinné motivy vyplňující plochu cviklů mimo medailony jsou provedeny plastičtěji – jsou částečně gravírovány.

Zajímavá je i barevná kompozice cviklu II/2. Ten má pravou polovinu se světle modrým podkladem lemovanou zeleným pásem a levou s tmavě modrým podkladem lemovanou světle modrým pásem.

Cvikle II/2, II/5 mají dvojité orámování medailonu s bílým středním dělicím kruhem, II/6 také, ale dělicí pruh není bílý, nýbrž modrý. II/7 má jenom jedno orámování, a to tlustší a zlaté.

Co se týče pořadí cviklů, nejsou řazeny ani ve sledu chronologickém, ani tematickém. Zdá se, že jejich umístění je původní. Jsou evidentně dílem dvou autorů. Pokračovatel v díle (autor druhé skupiny) již plně nerespektoval myšlenku mojžíšského cyklu (jak se zdá) původního autora, tj. tvůrce první skupiny a proložil ji dle své invence i jinými scénami ze Starého zákona.

I když relikvíř skýtal možnost umístit větší počet emailů, je jich pouze sedm. Číslo sedm je bráno jako číslo posvátné znamenající dokonalost, svatost a nebeskou harmonii.³²⁾

32) Cfr. **Dinkler – von Schubert**, E.: art. *Sieben*, in: *LCI*, 4. Bd., s. 154-156; **Holl**, O.: art. *Zahlen, Zahlen-symbolik*, in: *LCI*, 4. Bd., s. 560-561.

Pro úplnost předkládáme popis jednotlivých emailů v pořadí v jakém se nacházejí na střeše relikviáře s jejich výkladem:

II/1: Mojžíš a zlaté tele (Ex 32,19).

Mojžíš oděný v tunice, přes ní má plášť, v pravé ruce drží dvě desky Zákona (může to být i rotulus znázorňující knihu Zákona). Stojí naproti zlatému teleti (nebo býčkovi), jež se nachází na kusu architektury symbolizujícím oltář, které zhotovil Áron pro Izraelity v době své nepřítomnosti. Gesto levé ruky vyjadřuje odpor a rozhořčení nad činem Izraele.³³⁾

II/2: Obětování Izáka (Gen 22,10-13).

Abrahám obětuje na hoře Moria svého syna Izáka. Ve chvíli, kdy se jej chystá zabít, zjevuje se anděl a zadržuje Abrahámovu napřaženou pravici s mečem. Zároveň prstem ukazuje za Abraháma, na berana, který uvízl v křoví, čímž dává Abrahámovi pokyn, aby jej obětoval místo Izáka. Izák je zobrazen v kleče na obětním oltáři s rukama svázaným vepředu a s urputným výrazem ve tváři.³⁴⁾

II/3: Mojžíš a hořící keř (Ex 3,2-5).

Mojžíš pásal ovce svého tchána Jethra a viděl zdáli podivný úkaz – keř, který hořel plamenem, ale neshořel. Stalo se to na hoře Horeb. Když se ke keři přiblížil, aby se podíval na tuto zvláštnost, zjevil se mu v hořícím keři Bůh a promluvil k němu. Na medailonu jsou znázorněny dva trnové keře, jeden menší v pozadí a druhý větší v popředí. Větší hoří plamenem a v něm je polopostava znázorňující Boha. Ten má pravou ruku na prsou a v levé drží mluvící pásek s nápisem „SOLVE CAL“. Před Bohem klečí Mojžíš.³⁵⁾ Je velice pravděpodobné, že scéna zde zobrazená není pouze Boží oslovení Mojžíše a výzva k zutí opánek, protože půda, na kterou vstoupil, je díky Boží přítomnosti svatá. Gesto pravé ruky Boha může vyjadřovat i pokračování této scény z knihy Exodus (Ex 3, 6), kdy Bůh o sobě říká, kdo je.

II/4: Mojžíš píše znamení „T“ [tau] (Ex 12,7,22).

Podle Božího příkazu měli Izraelité večer před poslední „ranou egyptskou“ (usmrcení prvorozených) pomazat veřeje a horní břevno dveří svých příbytků krví beránka, aby se jim vyhnul anděl, který měl egyptské prvorozence usmrtit. Mojžíš je zde zobrazen, jak oděn v tunice přes kterou má plášť píše „T“ na střední oblouk trojitě arkády na sloupech s hlavicemi zdobenými rostlinnými motivy. V pravé ruce drží psací náčiní a v levé roh, do kterého jej namáčí jako do kalamáře.

Písmeno „T“ znamená znamení, symbol a používá se také jako jeden z typů kříže. Zároveň je symbolem ochrany před smrtí nebo smrtelné nemoci.³⁶⁾

II/5: Mojžíš a měděný had (Num 21,8-9).

Medailon znázorňuje Mojžíše v tunice a plášti, držícího v levé ruce dvě desky Zákona, pravou rukou ukazujícího na měděného hada. Izraelité byli potrestáni Hospodinem za svoje reptání proti němu pohromou jedovatých hadů. Avšak každý, kdo byl uštknut jedovatým hadem a pohlédl na měděného hada, kterého vyrobil Mojžíš, byl zázračně uzdraven. Had, spíše podobný drakovi či baziliškovi, spočívá na sloupu a svým tělem jej obtáčí. Dva Izraelité s typickými klobouky na hlavách sedí pod sloupem a oba se ho dotýkají. Jeden je starší s vousem a druhý mladý bez vousu.³⁷⁾

33) Schlosser, H.: art. *Moses*, in: *LCI*, 3. Bd., s. 282n.

34) Lucchesi Palli, E.: art. *Abraham*, in: *LCI*, 1. Bd., s. 20n.

35) Schlosser, *ibidem*.

36) Dinkler - von Schubert, E.: art. *Siegel*, in: *LCI*, 4. Bd., s. 158; Sauser, E.: art. *Tau*, in: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. IX, s. 1306-1307.

37) Graepler - Diehl, U.: art. *Eherne Schlange*, in: *LCI*, 1. Bd., s. 583n.; Eckert, W. P.: art. *Juden, Judentum*, in: *LCI*, 2. Bd., s. 449-454; Schlosser, o. c.

II/6: Jakub žehná synům Josefa (Gen 48,14-16).

Jakub (Izrael) žehná dvěma nejstarším synům Josefa, svého syna. Po pravici Jakubově je prvorozený Manasse a po levici Efraim. Jakub sedí, oba mladíci klečí u jeho nohou. Oba jsou v pozici, jak je k Jakubovi přivedl Josef, tj. aby pravá ruka Jakubova spočinula na Manassem jako na prvorozeném a levice na druhorozeném Efraimovi. Avšak Jakub se rozhodl, že prvorozenecké požehnání dostane Efraim, ač druhorozený, a proto překřížil své ruce, aby mohl svůj úmysl uskutečnit.³⁸⁾

II/7: Mojžíš vyvádí vodu ze skály (Ex 17,6; Num 20,11).

Dvě scény ve Starém zákoně popisují Mojžíšovo zázračné vyvedení vody ze skály na poušti při putování izraelského národa do zaslíbené země. Na medailonu je Mojžíš s holí v pravé ruce. Levicí drží postavu se svatozáří za její pravici a přivádí ji k vodě, která je znázorněna jako pramen, studna nebo cisterna, umístěná ve výši Mojžíšova pravého kolena. Touto postavou je bezesporu Áron – díky svatozáří a proto je pravděpodobnější, že se jedná o scénu z Num 20,11, kde se vysloveně mluví o Mojžíšovi a Áronovi. Postava chlapce po Áronově levém boku by mohla znázorňovat Mojžíšova průvodce Jozua, nebo Áronova průvodce Hura, nebo i izraelskou pospolitost shromážděnou v očekávání zázraku.³⁹⁾

Ještě několik vět k symbolice těchto starozákonných výjevů:

- II/1 – tak jako odstranil Mojžíš modloslužbu znázorněnou zlatým teletem a nastolil náboženství jednoho Boha pro vyvolený národ, tak je křesťanství, jako pokračování Starého zákona a jeho naplnění, jediným pravým náboženstvím vyznávajícím jediného Boha.
- II/2 – tak jako Abrahám přivedl svého syna Izáka k oběti, tak Bůh dal svého jediného syna k oběti na kříži pro spásu světa.
- II/3 – tak jako se Bůh zjevuje Mojžíšovi v hořícím keři a dává se mu poznat, tak se Bůh dnes zjevuje ve svém Slově, kterým je Kristus.
- II/4 – tak jako znamení na veřejích zachránilo Izraelity před smrtí a předznamenalo jejich vyvedení z egyptského otroctví, tak kříž a duchovní znamení, které člověk obdrží křtem, znamená jeho přechod ze smrti do věčného života.
- II/5 – tak jako měděný had na holi zachránil ty, kteří na něj pohlédli, tak Kristus vyvýšený na kříži svojí obětí zachraňuje ty, kdo v něj věří.
- II/6 – tak jako Jakubovi nezáleželo na prvorozenectví Manasseho a vyvolil si druhorozeného Efraima, tak Bohu již nezáleží na prvorozenectví Izraele, ale vyvolil si nový národ, nový Izrael.
- II/7 – tak jako je voda zdrojem života a byla vyvedena ze skály pro záchranu Izraele, tak voda, která vytekla z boku Kristova na kříži, je zdrojem věčného života.

Díky svému symbolickému významu a funkci předobrazů novozákonních příběhů byly emaily se starozákonními scénami umístěny na relikviář.

Existuje ještě mnoho dalších symbolických významů zde popsanych scén, ale domnívám se, že stačí vyjmenovat pouze tyto, protože jde o výklad základní a často užívaný.⁴⁰⁾

38) Kauffmann, C. M.: art. *Jakob*, in: *LCI*, 2. Bd., s. 370n.

39) Schlosser, o. c.

40) Severin, H.-G.: art. *Altes Testament*, in: *LCI*, 4. Bd., s. 268-274.

III. Kruhové tepané reliéfní medailony.

Proti doposud zavedenému popisu kruhových tepaných reliéfních medailonů na relikviáři sv. Maura zobrazujících životní osudy sv. Jana Křtitele z pera R. Didiera a D. Hejdové nelze nic namítat, protože plně odpovídají popisům života tohoto světce, jak jej uvádějí knihy Nového zákona.

Šest medailonů (III/1-III/6) znázorňuje šest dramatických výjevů z konce života sv. Jana Křtitele. Není nic nezvyklého na tom, že na relikviáři sv. Maura nacházíme tyto výjevy. Jelikož se nejedná jenom o relikviář sv. Maura, ale o relikviář, který by se v plném znění vlastně měl nazývat relikviářem svatých Maura, Jana Křtitele, Timoteje a Apolináře. Část ostatků sv. Jana Křtitele byla opatství ve Florennes darována již při jeho založení, podruhé pak někdy mezi léty 1153-1164.⁴¹⁾ Je velice pravděpodobné, že ostatky z druhé donace byly uloženy v tomto relikviáři spolu s ostatky svatých Maura, Timoteje a Apolináře. Dle R. Didiera byl v opatství sv. Jana Křtitele ve Florennes chován relikviář s prstem sv. Jana Křtitele (i když ze 16. století),⁴²⁾ tedy podle všeho schránka na ostatek, který byl opatství darován při jeho založení, takže do relikviáře sv. Maura musely být vloženy relikvie sv. Jana Křtitele, které opatství obdrželo v rozmezí let 1153-1164. Tomu nasvědčuje i celkové pojetí relikviáře, jak jej známe dnes. Jestli bylo s pracemi na relikviáři započato v letech kolem roku 1150 a to postavami Krista, sv. Maura a některých apoštolů,⁴³⁾ je namístě se domnívat, že ostatky sv. Jana Křtitele, vložené do relikviáře, jsou z druhé donace. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že životní osudy sv. Jana Křtitele se nacházejí pouze na střeše relikviáře. Původní koncepce s ním pravděpodobně nepočítala a musela se z novou donací nějak vypořádat. Proto byly na polovině střechy relikviáře jakoby „dodatečně“ znázorněny výjevy ze života Předchůdce Páně, i když v hierarchii svatých je bezesporu před sv. Maurem i ostatními svatými.

Na relikviáři se takto setkávají všichni – Kristus, apoštolové, sv. Jan Křtitel jako předchůdce Kristův a poslední prorok Starého zákona, spolu s mučedníky Nového zákona.

Scény zobrazené na medailonech se sv. Janem Křtitelem jsou natolik ikonograficky signifikantní, že vůbec nelze pochybovat o jejich totožnosti. Abychom však vyvrátili pochybnosti a názory, které tvrdí, že by se mohlo jednat o scény ze života někoho jiného, je potřeba několik upřesnění.

S lokalitou Florennes jsou historicky, kromě sv. Maura, Timoteje a Apolináře, spjata jména světců, kteří mají nějakým způsobem co do činění s tímto místem. Jsou to svatí Martin z Tours, Gengulf, Rigobertus, Walhero a Gérard.

Sv. Martina z Tours můžeme vyloučit *a priori*, ač je patronem farního kostela ve Florennes. Ani jedna ze scén neodpovídá jeho životu a N. B. nebyl mučedníkem.⁴⁴⁾

Sv. Gérard z Orchimontu byl opatem ve Florennes, zemřel v roce 1138, svatořečen byl v roce 1234 a také nebyl mučedníkem.⁴⁵⁾

41) Berlière, U.: *Frédéric de Laroche, évêque d'Acres et archevêque de Tyr. Envoi de reliques à l'abbaye de Florennes (1153-1164)*, *Revue bénédictine* 23 (1906), s. 501-513; *Idem*, *Une lettre de Frédéric de Laroche évêque de S. Jean d'Acres (1153-1161)*, *Revue bénédictine* 24 (1907), s. 123-125.

42) Didier, o. c., s. 228-229.

43) Šumbera, o. c.

44) Kimpel, S.: art. *Martin von Tours*, in: *LCI*, 7. Bd., s. 572-579.

45) Migeotte, J.: *Chronologie des abbés de Florennes*, *Revue bénédictine* 14, Maredsous 1897, s. 445; Berlière, U.: *Monasticon Belge*, s. 8-9; Kupper, J.-L.: art. *Florennes*, in: *Lexikon des Mittelalters* IV, s. 552-553.

Dalším světce je sv. Gengulfus, jehož jménu byla zasvěcena kolegiální kapitula se svým kostelem ve Florennes. Tento sice zahynul násilnou smrtí a je ctěn jako mučedník, ale ani jedna ze scén na relikviáři neodpovídá jeho životním osudům. Byl totiž laik a byl zabit knězem, s kterým cizoložila jeho manželka.⁴⁶⁾

Pak následuje sv. Rigobert, biskup z Remeše, jehož rameno bylo darováno do Florennes. Ani tento nebyl mučedníkem a výjevy na medailonech neodpovídají jeho životu.⁴⁷⁾

Posledním ze světců, majících přímý vztah ke Florennes, je sv. Walhero, který byl rurálním děkanem ve Florennes a byl zavražděn při výkonu svých povinností 23. srpna 1199 svým synovcem, kaplanem v d'Hastières. Avšak ani v tomto případě ani jedna ze scén jeho života neodpovídá těm, které se nacházejí na relikviáři.⁴⁸⁾

Popis medailonů s reliéfy (ve směru od Krista ke sv. Maurovi):

III/1: Sv. Jan Křtitel napomíná krále Heroda (Mt 14,4; Mk 6,18.20; Lk 3,19).

Král Herodes sedící, oděný v tuniku a plášť, před ním stojí sv. Jan Křtitel se zvednutou pravou rukou a vztyčeným ukazováčkem v kárajícím gestu. Král je napomínán pro svůj nemravný život, kdy byl odvedl svému bratrovi manželku Herodias a žil s ní v nemanželském svazku.

III/2: Sv. Jan Křtitel je odváděn do vězení (Mt 14,3; Mk 1,14.6.17; Lk 3,20).

Sv. Jan Křtitel s rukama svázanýma vpředu je odváděn stráží do vězení. Dvě postavy v krátkých tunikách (exomis?) jej odvádějí. Jedna postava ho strká rukama i nohou, jako symbol násilí. Vězení je znázorněno otevřeným vchodem s mříží.

Postavy strážců, ale také Herodes, mají na hlavách malé čepičky, které se mnohdy v ikonografii používají na zdůraznění nejen židovství, ale i pohanství – viz scény na medailonech se sv. Maurem, sv. Timotejem a sv. Apolinářem, kde je mají na hlavách Římané.

III/3: Tanec Salome (Mt 14,6; Mk 6,22).

Za nízkým stolem přikrytým našasenou textilií sedí Herodes a Herodias. Před nimi se v extatickém tanci s mečem v ruce svíjí Salome, Herodiadina dcera. Gesta Heroda a Herodias jakoby vyjadřovala rozhovor: Herodes – „*Ta ale tančí!*“ Herodias – „*Tak se předved' a odměň ji!*“ Předehra k Herodovu příslibu splnit cokoli, oč požádá. Salome je zobrazena jako štíhlá dívka s rozpuštěnými vlasy. Extatický tanec navozuje situaci, která dráždí Herodovi smysly a je ochoten slíbit cokoli. Meč v ruce Salome je nejen znamením, že bude smrtícím nástrojem, ale tanec s mečem byl považován za tanec barbarský, takže nelze očekávat nic jiného, než barbarský čin.

III/4: Rozmluva Herodias a Salome (Mt 14,8; Mk 6,24).

Jak je psáno v Markově evangeliu – „*Ona (Salome) vyšla a pravila své matce: Co mám žádat?*“. Salome po tanci a Herodově příslibu jakékoliv odměny odchází se poradit se svou matkou Herodias o odměně. Ta jí řekne, ať žádá hlavu Jana Křtitele. Prostředí, v němž se rozhovor odehrává, znázorňuje pravděpodobně komnaty Herodiadiny

46) Fisen, B.: *Sancta legia Romanae Ecclesiae filia, sive Historiarum Ecclesiae Leodiensis partes duae, I*, Leodii 1696, s. 156-160; Marilier, J.: art. Gengolfo, in: *Bibliotheca Sanctorum* VI, Roma 1965, s. 127-128; *Ex Miraculis S. Gengulfi auctore Gonzone abb. Florinensi*, in: MGH, *Scriptorum* tomi XV. Pars II., Hannoverae 1888, s. 790-796; Delehay, H.: *Guibert abbé de Florennes et de Gembloux*, *Revue des questions historiques* 46/2 (1889), s. 173n.; *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, supplementi*, Bruxelles 1911, s. 497-498.

47) Rouillard, Ph.: art. Rigoberto, in: *Bibliotheca Sanctorum* XI, Roma 1968, s. 186; *De S. Rigoberti Remensis Archiepiscopi Reliquiis*, *Analecta Bollandiana*, tomus II., Paris-Bruxelles-Genève 1883, s. 473-474; *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, supplementi*, Bruxelles 1911, s. 1051-1052

48) Brouette, É.: art. Walhero, in: *Bibliotheca Sanctorum* XI, Roma 1968, s. 1382-1383.

a důkazem rozhovoru jsou mluvící pásy. První mluví Salome. Pásek zdvižený v levé ruce jako otázka položená hned při vstupu. Odpověď následuje poté. Pásek je níž. Co je nahoře, je první, co je dole, je druhé, následující.

III/5: Salome přináší hlavu sv. Jana Křtitele na míse Herodiadě (Mt 14,11; Mk 6,28).

Salome doprovázena služebnou (společnicí) přináší hlavu sv. Jana Křtitele své matce. Ta se jí dotýká levou rukou.

III/6: Pohřeb těla sv. Jana Křtitele (Mt 14,12; Mk 6,29).

Janovi učedníci vzali jeho tělo a pohřbili jej. Osudy hlavy a těla světce byly rozdílné.⁴⁹⁾ Bezhlavé tělo leží v rakvi, která má podobu lodičky. U nohou stojí dvě postavy. Jedna z nich drží v pravé ruce kříž na dlouhé tyči (jeden z atributů sv. Jana Křtitele) a v druhé nádobu na svěcenou vodu, používanou na vykropení rakve a hrobu zemřelého. Třetí postava stojí v místě „u hlavy“ zemřelého. V levé ruce drží knihu a pravou žehná. Typické zobrazení pohřbu. Kniha, modlitba, požehnání, pokropení svěcenou vodou, kříž. Žehnající postava je oděna v roucho s kapucí, připomínající mnišský hábit. To je připomínka Janova asketického a kontemplativního života, o jaký se snažilo církevní reformní hnutí nejen z Cluny, ale i Gorze a také z Lotrinska.

Dalších šest medailonů, jak již bylo řečeno, by mělo dle R. Didiera a D. Hejdové znázorňovat výjevy ze života sv. Maura, Timoteje a Apolináře s důrazem na postavu Maurovu,⁵⁰⁾ což podle našeho výkladu neodpovídá skutečnosti. Medailony jsou sice na rubu číslovány, číslování schází na dvou, prvním a posledním medailonu, avšak není původní, ale mladší. Možnost přehození jednotlivých reliéfů je tedy nasnadě (viz apoštoly), protože restaurátor v minulosti se mohl z neznalosti dopustit omylu a medailony zpřeházet.⁵¹⁾ Relikviář byl považován za schránku na ostatky sv. Maura, jehož postava vedle Krista jakoby vévodila celému dílu, a byl schránkou i nazýván. Proč by tedy tyto reliéfy neměly zobrazovat jeho život? Samozřejmě, sv. Maur na těchto reliéfech figuruje, avšak ne jako postava prvotní důležitosti. Ze šesti reliéfů je zobrazen jistě pouze na třech.

Avšak než se dostaneme k samotnému popisu medailonů, je potřeba uvést několik údajů o životě svatých Maura, Timoteje a Apolináře a o „pohybu“ jejich ostatků. Zároveň se pokusíme odpovědět na otázku, jak byly jejich ostatky uloženy ve Florennes před zhotovením dnešního relikviáře.

Sv. Maur. Podle Flodoarda byl knězem, který působil v Remeši, v noci přišel do vězení, kde byl uvězněn sv. Timotej a další křesťané, pokřtil tam mnohé, mezi nimi i Apolináře a byl spolu s dalšími 50 popraven dne 22. srpna⁵²⁾. Toto všechno se odehrálo dle jedněch za císaře Neronu, dle jiných ke konci 3. století⁵³⁾. Spolu s Griffem se přikláníme k druhému datu, protože v době Neronově v Galii žádné pronásledování křesťanů nebylo.⁵⁴⁾ Maur byl pohřben spolu s Timotejem a dalšími v bazilice, kterou pro ně vystavěl jistý Eusebius⁵⁵⁾. V 8. století za remešského arcibiskupa Tilpinia byly ostatky sv. Maura a dalších jeho spolumučedníků vyzvednuty ze starého hrobu

49) Weiss, E.: art. *Johannes der Täufer*, in: LCI, 7. Bd., s. 185n.

50) Hejdová, D.: *K ikonografii reliéfních kruhových medailonů*, rukopis, Praha 2000; Didier, o. c., s. 237.

51) Tuto možnost připouští i Didier, o. c., s. 237.

52) Flodoardus Remensis: *Historia Remensis Ecclesiae*, in: MGH, *Scriptores*, tomus XXXVI, Hannover 1998, s. 69; *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, supplementi*, Bruxelles 1911, s. 846.

53) Del Re, N.: art. *Mauro*, in: *Bibliotheca Sanctorum* IX, Roma 1967, s. 233; *Acta Sanctorum Augusti*, tomus IV., Antverpiae 1739, s. 515.

54) Sordi, M.: *I Cristiani e l'Impero Romano*, Milano 1998⁴, s. 80n.; Griffe, É.: *Le Gaule chrétienne à l'époque romaine. I. Des origines chrétiennes à la fin du IVe siècle*, Paris 1964, s. 131n.

55) Flodoardus Remensis, o. c., s. 69.

a pohřbeni v bazilice sv. Celsina v tumbě před hlavním oltářem⁵⁶⁾. Za arcibiskupa Arnoulfy byly jeho ostatky, kromě hlavy, která byla chována nad hlavním oltářem v katedrále v thece ze slonoviny, darovány spolu s ostatky dalších spolumučedníků do opatství sv. Jana Křtitele ve Florennes a to na žádost Gérarda, kanovníka remešského, rodáka z Florennes a pozdějšího biskupa v Cambrai. To se stalo kolem roku 1010. Mluví se výslovně o hlavě sv. Timoteje, o dalších, jako o sv. Apolináři, pramení mlčí.⁵⁷⁾

Sv. Apolinář. U Flodoarda o něm čteme, že byl svědkem kázání sv. Timoteje, na jehož základě se obrátil na víru, byl spolu se sv. Timotejem uvězněn a ve vězení spolu s dalšími pokřtěn sv. Maurem. Zjevil se mu anděl, který mu slíbil, že se dostane do ráje. Byl popraven 23. srpna spolu se sv. Timotejem. Byl pohřben spolu s ostatními, tj. sv. Maurem, sv. Timotejem a dalšími 50 v bazilice, kterou vystavěl Eusebius.⁵⁸⁾ Spolu s ostatními byly i jeho ostatky vyzvednuty z původního hrobu.⁵⁹⁾ K jeho cti a sv. Timoteje byla zbudována bazilika, která byla zničena za Francouzské revoluce⁶⁰⁾. Jeho kult spolu s kultem sv. Timoteje byl také velice rozšířen. Část ostatků sv. Apolináře byla přenesena i do Německa⁶¹⁾ a část se jich dostala do Florennes. Ve 14. století došlo k translaci části jeho ostatků i do Paříže.⁶²⁾ Ve Florennes byl pro něj a pro sv. Aubina zhotoven relikviář v podobě ramene. Pochází sice až ze začátku 16. století, ale může to být svědectvím jeho účty i mimo relikviář sv. Maura.⁶³⁾

Sv. Timotej. Flodoard o něm říká, že přišel z Východu a hlásal Slovo Boží. V Remeši byl předveden před prefekta Lampadia a když nebyl ochoten k apostasi, byl mučen; v průběhu svého mučednictví byl povzbuzován anděly, zjevil se mu Kristus, který mu slíbil, že třetího dne s ním bude v ráji; Lampadiem byl uvržen do vězení, kam za ním přišli mnozí, aby je povzbudil ve víře; byl odsouzen na smrt a 23. 8. spolu se sv. Apolinářem popraven. Pohřben byl spolu se sv. Maurem, sv. Apolinářem jistým Eusebiem v bazilice, kterou pro ně zbudoval.⁶⁴⁾ Tilpiniem byl vyzvednut ze starého hrobu a znovu pohřben v bazilice jemu zasvěcené. Část jeho ostatků císař Otto I. převezl do Magdeburgu⁶⁵⁾, a hlava se spolu s tělem sv. Maura dostala do opatství ve Florennes.⁶⁶⁾ Při bazilice zasvěcené jeho jménu v Remeši bylo zřízeno kolegium kanovníků.⁶⁷⁾ Podobně i na jiných různých místech v Galii byly zbudovány kostely k jeho počtě.⁶⁸⁾

Co se týče uložení ostatků těchto svatých mučedníků před zhotovením relikviáře sv. Maura, se domníváme, že tvrzení R. Didiera o existenci jakési „*shrine*“ z 11. století⁶⁹⁾ je přehnané, protože dle svědectví Flodoarda, Marloty a Molana sice byly někdy uloženy v „*arca*“, ⁷⁰⁾ ale zde se jedná o jednoduchou schránku kvádrovitého tvaru z dřeva, nanejvýš ozdobenou stříbrem a zlatem, anebo byly uloženy v „*capsae*“, ⁷¹⁾ což

56) Flodoardus Remensis, o. c., s. 69-70.

57) Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 516-518.

58) Griffe, É.: *Le Gaule chrétienne à l'époque romaine*, II, L'église des Gaules au Ve siècle, Paris 1966, s. 47.

59) Flodoardus Remensis, o. c., s. 69.

60) Longnon, C.: *Géographie de la Gaule au VIe siècle*, Paris 1978, s. 391-392.

61) Viz pozn. 3 k edici Flodoardus Remensis, o. c., s. 71; Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 574-575.

Někdy docházelo i k záměně osob a Apolinář z Remeši byl zaměňován za Apolináře z Ravenny, cfr.

Lucchesi, G.: art. Apollinare, in: *Bibliotheca Sanctorum* II, Roma 1962, s. 248-249.

62) Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 577.

63) Didier, o. c., s. 229.

64) Flodoardus Remensis, o. c., s. 67-69; Griffe, É.: *Le Gaule chrétienne à l'époque romaine*, II, s. 47; *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis, supplementi*, Bruxelles 1911, s. 1201.

65) Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 574.

66) Fisen, o. c., s. 160; Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 516.

67) Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 575.

68) Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 573.

69) Didier, o. c., s. 240.

70) Flodoardus Remensis, o. c., s. 70.

71) Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 577.

jsou textilní schránky na relikvie, které bývaly ve středověku bohatě zdobený drahými kovy a kameny. Těžko předpokládat, že byla pro ostatky sv. mučedníků zhotovena schránka nějak podobná dnešnímu relikviáři. Odporuje tomu nejen skutečnost, že relikvie byly často vystavovány k veřejné účtě mimo relikviář, což bylo definitivně zakázáno až IV. Lateránským koncilem v roce 1215,⁷²⁾ ale i skutečnost, že ještě ve 14. století byly některé jejich ostatky uloženy v „capsae“, nebo v „thecae“.⁷³⁾

Když uvážíme, že relikvie svatých Maura, Timoteje a eventuelně i Apolináře byly do Florennes darovány kolem roku 1010, že počátek prací na dnešním relikviáři je datován postavami Krista a sv. Maura kolem roku 1150⁷⁴⁾, a že relikviář, vzhledem k výše uvedeným skutečnostem o době ukončení prací na něm, byl dokončen zhruba roku 1220⁷⁵⁾, dojdeme k tomu, že relikvie byly asi 140 let uloženy mimo tento relikviář. Po tuto dobu mohly být zcela přirozeně uloženy v „bursae“, „thecae“ nebo „capsae“ a vystaveny k veřejné účtě a nebylo tudíž pro ně potřeba vytvářet něco jiného. Teprve když nastala vhodná doba, tj. když opatství uznalo za nedostačující stávající uložení, byl pořízen nový relikviář. Ale těžko si představit nějakou jinou archu před rokem 1200,⁷⁶⁾ když obecně bývaly relikvie uloženy jiným způsobem, ba dokonce často bez jakéhokoliv relikviáře, jenom v textilních, i když drahými kovy ozdobenými schránkách. Průzkum textilních pozůstatků z relikviáře sv. Maura do velké míry potvrzuje tuto skutečnost. Textilie svým tvarem a dobou vzniku a použitím dotvrzují, že mohly být použity jako schránky pro veřejné vystavování.⁷⁷⁾

Nyní se znovu dostáváme k otázce obsahové náplně kruhových tepaných reliéfů označených III/7 až III/12.

Údajů o životních osudech sv. Maura, Timoteje a Apolináře je bezesporu poskrovnu, zvláště v případě prvního z nich.

Oficiální církevní text *Martyrologium Romanum* uvádí pouze, že dne 22. srpna „*Rhemis, in Gallia, sanctorum Martyrum Mauri et Sociorum*“ a dne 23. srpna „*Rhemis, in Gallia, natalis sanctorum Timothei et Apollinaris, qui, ibidem consummato martyrio, caelestia regna meruentur*“.⁷⁸⁾ Řehoř z Tours v *Liber in gloria martyrum* poznamenává jen, že v Remeši byli umučeni Timotej a Apolinář a k jejich cti byla zbudována basilika.⁷⁹⁾ Sakramentář katedrály v Remeši, který byl sepsán v rozmezí 8. až 13. století, mluví při připomínkách liturgických akcí především o Timotejovi a Apolináři, a Maura zmiňuje jenom okrajově.⁸⁰⁾ O Flodoardovi jsme se zmínili již výše.

Těžko však lze souhlasit s tvrzením D. Hejdové „*Ostatní scény byly <domyšleny> a to s pomocí skutků Timotheových, případně Apollinariových, kteří – podle R. Didiera, s nímž v tomto ohledu souhlasím – byli k líčení života sv. Maura přidruženi jako osoby méně podružné. Aby byla zdůrazněna role sv. Maura v celém sledu scén a aby vynikl on jako hlavní osoba, byly jemu přiřčeny některé skutky Timotheovy ...*“.⁸¹⁾

72) *Enchiridion Symbolorum Definitionum et Declarationum de rebus Fidei et Morum*, ed. H. Denzinger et A. Schönmetzer, Freiburg 1967/34, 266.

73) *Acta Sanctorum Augusti*, tomus IV., s. 516 a 577.

74) Šumbera, o. c.

75) Viz pozn. čís. 9 a 10.

76) Elbern, V. H.: art. *Reliquiario*, in: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, volume IX, s. 900-903.

77) Wilckens von, L.: *Textilie z relikviáře sv. Maura*, rukopis, München 1996.

78) *Martyrologium Romanum*, ed. C. Johnson, A. Ward, Roma 1998, s. 207-208.

79) *Gregorii Episcopi Turonensis Liber in gloria martyrum*, in: *Gregorii Episcopi Turonensis Miracula et opera omnia*, in: MGH, *scriptores rerum Merovingicarum*, tom I pars II, ed. B. Krusch, Hannoverae 1885, s. 75-76.

80) *Sacramentaire et Martyrologe de L'abbay de Saint-Remy. Martyrologe. Calendrier. Ordinaires et Prosaire de la Métropole de Reims (VIIIe-XIIIe siècles)*, in: *Bibliothèque Liturgique*, tome 7, ed. U. Chevalier, Paris 1900, s. 84, 201-202, 248.

81) Hejdová, K *ikonografii reliéfních kruhových medailonů*, s. 4.

Domníváme se, že právě donace těla sv. Maura – kromě hlavy – do Florennes podnítila vznik a rozšíření Maurova kultu, který, jak dosvědčují prameny, byl zcela ve stínu sv. Timoteje a Apolináře. Proto byla jeho postava zobrazena na relikviáři jako Kristův protipól a takto viditelně vystavena k veřejné úctě. Avšak (sic!), nebylo možné opomenout ani „dávno“ uctívané světce Timoteje a Apolináře a proto jim, a především jim, byla věnována vyobrazení na střeše relikviáře.

Co se týče identifikace postavy označované jako sv. Timotej, je na místě uvést, že je jediným z účastníků příběhu, odehrávajícího se na reliéfech relikviáře, který má pouze tonsuru, aby byl označen jeho duchovní stav (nepočítáme v to postavičku klerika na III/7, který jakoby doplňoval scénu). Je to jediná možnost, jak označit jeho nižší klerický stav, je nazýván levitou,⁸²⁾ tj. tím, kdo má nižší svěcení, ale není knězem jako sv. Maur, jehož kněžský úřad je znázorněn štolou. Jako takový může kázat, ale nemůže např. křtít. Proto je ve scéně křtu sv. Apolináře zobrazen sv. Maur. Celá *Acta SS. Timothei et Apollinaris* jsou v podstatě příběhem sv. Timoteje. On přichází, on káže, on se pře s prefektem remešským Lampadiem, on je mučen a je při tom povzbuzován anděly, k němu promlouvá Kristus z nebe, za ním přicházejí do vězení obyvatelé Remeše, o něm se mluví před popravou.⁸³⁾ Sv. Maur se objevuje sám jenom ve scéně, kdy v noci přichází do vězení, aby tam pokřtil mnohé, mezi nimi i sv. Apolináře, který se obrátil na víru díky kázání a hrdinství při mučení sv. Timoteje. Sv. Maur je jako duchovní křesťanské obce popraven spolu s dalšími, ale vrcholem pronásledování křesťanů Lampadiem v Remeši je poprava sv. Timoteje a Apolináře. V důsledku výše uvedeného předkládáme tento popis medailonů s reliéfy (seřazených ve směru od sv. Maura ke Kristovi):

III/7: Stojící postavy na tomto reliéfu znázorňují podle Didiera sv. Pavla žehnajícího Timoteje.⁸⁴⁾ Zřejmě tak usuzuje podle středověkého zaměňování postavy Timoteje, mučedníka z Remeše s Timotejem, společníkem a žákem sv. Pavla. Podle nás se jedná o zcela jinou scénu. Sv. Timotej, delegovaný sv. Petrem přichází do Remeše hlásat evangelium. Tam zjišťuje, že zde již existuje církevní obec, presentuje se jejímu představiteli, knězi Maurovi – pásek v levé ruce – a předává mu pozdrav a požeňování od „knížete apoštolů“, Petra. Tomu přihlíží třetí postava, jakoby vycházející z města, zřejmě také klerik, protože dle všeho má také tonsuru.

III/8: Sv. Maur v popředí se štolou odznakem kněžské hodnosti kolem krku a sv. Timotej po jeho pravici, v Remeši znázorněném architekturou, vykládají slovo Boží. Zdvižené ukazováčky u obou postav dokumentují kazatelské gesto. Naslouchá jim obec věřících, ale také jak se zdá i pohané – čepičky na hlavách – s úžasem na tváři nebo znuděně, jakoby by jim to nic neříkalo.

III/9: Scéna z vězení. Sv. Maur křtí sv. Apolináře. Jako duchovní správce své remešské obce přichází sv. Maur v noci do vězení, aby tam před popravou pokřtil ty, kteří se k víře hlásili a byli pro ni uvězněni. Nad postavami sv. Maura a sv. Apolináře se vznáší postava anděla s mluvícím páskem, což znázorňuje zjevení anděla a jeho proslov k Apolináři podle Flodoarda.⁸⁵⁾

82) *Acta Sanctorum Augusti, tomus IV., s. 516.*

83) **Flodoardus Remensis**, *o. c.*, s. 67-69. Podobně mluví jenom nebo především o umučení sv. Timoteje a Apolináře Beda Ctihodný, viz **Migne, J.-P. (ed.):** *Beda Venerabilis, Martyrologium*, in: *Patrologia Latina, tomus XCIV*, Paris 1862, s. 1014; **Krusch, B. (ed.):** *Gregorii Episcopi Turonensis Liber in gloria martyrum*, in: *Gregorii Episcopi Turonensis Miracula et opera omnia*, in: *MGH, Scriptores rerum Merovingicarum, tomi I pars II*, Hannoverae 1885, s. 75.

84) **Didier**, *o. c.*, s. 235, 237.

85) **Flodoardus Remensis**, *o. c.*, s. 68.

III/10: Reliéf zobrazuje sv. Petra apoštola a sv. Timoteje. Postava sv. Petra je znázorněna ve svém „typu“ – kudrnaté vlasy, bez pleše a kudrnatý plnovous – a s klíčem jako svým atributem. Sv. Petr žehná sv. Timotejovi a vysílá jej na misi. Sv. Timotej je vypořádán s plnovousem a tonsurou, tedy jako levita. Osobní kontakt obou postav lze dovodit dle zmínky Flodoarda, že učení o víře se sv. Timotej dověděl od hlavy Církve.⁸⁶⁾

III/11: Lampadius odsuzuje sv. Timoteje do vězení a na smrt. Prefekt sedí v křesle, nohu přes nohu, pravou rukou v příkazovacím gestu nařizuje stráž – postava s mečem – odvést křesťany do vězení. Ti jsou představováni dvěma postavami – jedna je vousatá, druhá bez vousů. Jsou to sv. Timotej a sv. Apolinář. Další postava za prefektem se zdá být členem jeho družiny, má totiž čepičku jako ostatní pohané.

III/12: Poprava. Dvě postavy s meči stínají hlavy dvěma postavám před nimi. Jedna hlava je již useknutá a leží na zemi. Druhá je právě usekávána. Obě hlavy mají plnovous. Třetí postava má svatozář – anděl odnáší do nebe duši popraveného.

Scéna znázorňuje popravu sv. Timoteje a sv. Apolináře. Je však velice, že je konfusí poprav sv. Maura s popravou sv. Timoteje a sv. Apolináře. Typově by tomu postavy odpovídaly. I když nebyli všichni popraveni najednou, ale v rozmezí dvou dnů, pro vyobrazení v podstatě společného martyria by to nebylo nic neobvyklého. Diedierovo tvrzení, že ani jedna z postav není bezvousá⁸⁷⁾ a tudíž že se jedná pouze o popravu Timoteje a Maura, neobstojí, ledažeby duše vousatého člověka byla zobrazena bez vousů. Podle nás je to duše sv. Apolináře.

Na základě výše uvedeného popisu jednotlivých reliéfů je vidět, že jejich uspořádání je chronologicky nesprávné a mělo by být následující:

1. Sv. Petr žehná sv. Timotejovi a vysílá jej na cestu do Galie (III/10).
2. Sv. Timotej přichází do Remeše, kde již existuje křesťanská obec a prezentuje se jejímu představiteli – knězi sv. Maurovi. Předává mu pozdrav a požehnání od hlavy Církve (III/7).
3. Sv. Maur spolu se sv. Timotejem kážou v ulicích Remeše a to jak křesťanům, tak pohanům (III/8).
4. Sv. Timotej je předveden před prefekta Remeše Lampadia a pro svoji neústupnost a vytrvalost ve víře je odsouzen k smrti i se sv. Apolinářem, který se obrátil na víru díky jeho kázání a hrdinství (III/11).
5. Do vězení přichází sv. Maur a křtí tam obrácené na víru, mezi nimi i sv. Apolináře, jemuž se zjevuje anděl (III/9).
6. Římané popravují sv. Timoteje a sv. Apolináře, eventuelně sv. Maura (III/12).

IV. Andělé a proroci.

Čtrnáct vousatých polopostav starozákonních proroků se svatozáří vyplňujících dolní cvikle mezi kruhovými medailony s výjevy ze života sv. Jana Křtitele a sv. Timoteje, kteří jsou umístěni na střeše relikviáře sv. Maura, nezobrazuje žádného z proroků konkrétně, ale jsou jenom symbolickým znázorněním účasti proroků na dějinách spásy. Jejich prorocký úřad, předznamenávající prorocký úřad Kristův, jim zajišťuje místo v nebi.

Dále je na střeše relikviáře sv. Maura čtrnáct bezvousých polopostav andělů se svatozáří, které vyplňují horní cvikle mezi kruhovými medailony s výjevy ze života sv. Jana Křtitele a sv. Timoteje. Jakoby doplňovaly obyvatele nebe.

86) Flodoardus Remensis, *o. c.*, s. 67.

87) Didier, *o. c.*, s. 238

Oba druhy postav, jak proroci, tak andělé, neznázorňují nikoho konkrétně, ale jsou pouze symbolem existence v nebeském Jeruzalémě, kde obklopují světce, jež se tam dostali. Počty, ve kterých jsou zobrazeni, tj. sedm andělů a sedm proroků na každé straně střechy relikviáře, neznamená podle všeho nic jiného, než zdůraznění posvátného čísla sedm, označujícího dokonalost, svatost, nebeskou harmonii.⁸⁸⁾

Evermod G. Šidlovský

---

88) Viz pozn. 32.

Celkový pohled na relikviář. V čele postava sedícího Krista.

Sv. Maur.

Reliéfy na střeše s výjevy ze života sv. Jana Křtitele, v textu III/2 a III/3.

Reliéfy na střeše s výjevy ze života sv. Maura, v textu III/7 a III/8.

Reliéfy na střeše s výjevy ze života sv. Maura, v textu III/9 a III/10.

Reliéfy na střeše s výjevy ze života sv. Maura, v textu III/11 a III/12.

Zprávy

Symposium ve Žďáru nad Sázavou

„Opásejme si tedy bedra vírou a konáním dobrých skutků a pod vedením evangelia se vydejme po jeho stezkách, abychom si tak vysloužili patřit na toho, kdo nás povolal do svého království.“¹⁾ Právě tato slova z Benediktovy řehole mohla provázet skupinku cisterciáckých mnichů, která se roku 1252 usadila v nově založeném klášteře ve Žďáru nad Sázavou. A s toutéž myšlenkou přišli do západočeského Nového Dvora cisterciáci přísné observance (trapisté) v době zcela nedávné. Na konferenci konané ve Žďáru nad Sázavou 3. září 2002 zazněly příspěvky, které se vracely jak k té události 750 let staré, tak k té současné. A nejen to, mluvilo se také o osudech cisterciáků a žďárského kláštera v průběhu staletí, o hospodářství, literární tvorbě, architektuře, hudbě i spiritualitě.

Účastníky konference uvítal v sálech žďárského zámku, na který byl cisterciácký klášter přeměněn po svém zrušení, jeho současný majitel dr. Radslav Kinský. Na všechny čekalo ve Žďáru milé překvapení: sborník obsahující většinu referátů, které měly během následujících hodin na sympoziu zaznít, byl už na světě.²⁾

Z referentů se jako první ujala slova Kateřina Charvátová, která ve svém příspěvku popisovala příchod cisterciáků do našich zemí. Zakládání klášterů rozdělila na několik etap, porovnávala podíl šlechty a příslušníků panovnického rodu mezi zakladateli a konfrontovala poměry v Čechách s poměry na Moravě.

Také referát Tomáše Borovského se věnoval období středověku. Sledoval vztahy žďárského kláštera s jeho zakladateli, pány z Obrán, i s dalšími světskými vrchnostmi, které nastoupily na jejich místo po vymření tohoto rodu, a jejich vliv na hospodářskou situaci kláštera.

Motiv příchodu cisterciáků z Pomuku do Žďáru nad Sázavou se objevil i v příspěvku Jana Royta. Na paměť této události se totiž konala pouť ze Zelené hory ke klášteru v rámci barokních oslav uspořádaných roku 1735 u příležitosti třicetiletého výročí nastoupení Václava Vejmluvy, iniciátora výstavby zelenohorského kostela sv. Jana Nepomuckého, do opatského úřadu. Putování ke sv. Janu Nepomuckému ze Žďáru nad Sázavou zasadil doc. Royt do širšího kontextu nepomucenských poutí do Janova rodiště, k jeho vězení a k náhrobku v katedrále.

Alexandr Stich ve zkratce přiblížil výsledky svého bádání o literatuře žďárského kláštera, tedy především o výjimečné osobnosti Jindřicha Řezbáře. Tohoto autora kroniky žďárského kláštera představil jako prvního spisovatele v Čechách, který do svého díla výrazně promítal vlastní subjektivitu, což dokládá např. na Jindřichově popisu života spolubratří obsahujícím mnoho detailů. Také jazykové kvality Jindřichovy kroniky prof. Stich vyzdvihl – oponoval v tom přístupu J. Ludvíkovského, který Jindřicha „omlouval“ že jeho latina není nejlepší, protože toto středolatinské dílo posuzoval podle měřítek klasické latiny.

Václav Ventura podal v rámci popisu cisterciácké spirituality průřez dějinami cisterciáckého řádu a především jeho větve s přísnou observancí, k čemuž ho inspiroval nedávný příchod trapistů do Nového Dvora. Od příčin a impulsů pro vznik řádu postupoval přes návrat k přísnému životu podle Benediktovy řehole, který provázal

1) *Regula Benedicti. Řehole Benediktova*, Benediktinské arcidiecézní úřady sv. Vojtěcha a sv. Markéty, Praha 1998, s. 7.

2) (citace sborníku)

formování kongregace trapistů, až k roku 1969, kdy byla zrušena závaznost uniformy trapistů a mniši dostali možnost inkulturace v jednotlivých zemích.

Do světa francouzských klášterů zavedla svým příspěvkem účastníky sympozia Martine Plouvier z Národního archivu v Paříži. Představila dochovaná zobrazení kláštera v Citeaux zničeného za Francouzské revoluce a porovnávala jeho architekturu se stavbami, ve kterých se konají generální kapituly cisterciáckého řádu v současné době.

Opomenuta nezůstala ani architektura žďárského kláštera. Zdeněk Chudárek se věnoval stavebnímu vývoji kláštera od jeho založení až do doby barokní. Upozornil i na osud zdejšího kostela, který se lišil od osudu většiny ostatních klášterních kostelů poničených za husitských válek: protože u žďárského konventního kostela nebyla prolomena klenba, mohli jej mniši i nadále užívat pro slavení mší a nemuseli vyhledávat náhradní prostory.

Zvláštní příležitost proniknout o něco hlouběji do Santiniho architektonických konceptů skýtal referát Jana Sedláka. Ten srovnával Santiniho stavby s projekty architektů 20. století a poukazoval na momenty společné Santiniho barokní gotice a např. kubismu nebo architektuře projektované s pomocí moderní počítačové techniky.

Další referáty žďárského sympozia zazněly v konventním kostele. Z kazatelny přednesla Markéta Kabelková svůj příspěvek o hudebninách dochovaných v archivu žďárského kláštera a o dalších pramenech, které vydávají svědectví o hudbě provozované na kůru zdejšího kostela. Hudba žďárského kláštera se účastníkům konference představila i „osobně“, a to v podání souboru Colegium Cantitorum.

Referát Štěpána Váchy se věnoval ikonografickým „specialitám“ konventního kostela. K nim patří hlavně boční oltář připomínající legendu o mariánském zjevení u žďárské studánky: mariánská socha se skutečně jakoby vznáší nad studánkou, která je znázorněna malou pozlacenou replikou okovu na vodu.

Za posledním příspěvkem, který si připravil Mojmír Horyna, účastníci sympozia putovali do poutního kostela sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře. Vyprávění o opatu Vejmluvovi, Janu Blažejovi Santinim a projektu zelenohorského kostela, vystavěné umně jako Santiniho architektura, doplňovaly varhanní improvizace. Když symposium skončilo, nad Zelenou horou i celým Žďárem se už klenula noční obloha. Možná, že si některý z účastníků konference vzpomněl na barokní legendu o jasné hvězdě, kterou spatřili dělníci nad kamennou hvězdou – kaplí, která vyrůstala pod jejich rukama. Myslím, že i žďárské symposium mělo svou šťastnou hvězdu.

Kateřina Zilynská

800 let kláštera Chotěšov

Ve dnech 16. a 17. září 2002 uspořádalo občanské sdružení „Klášter Chotěšov“ v obci Chotěšov konferenci věnovanou výročí založení zdejšího ženského premonstrátského kláštera. Obec spolu se sdružením v současné době pečuje o tuto památku, jejíž stav by dělal těžkou hlavu i mnohem movitějším správcům, a je chvályhodné, že i přesto věnuje prostředky na odbornou a kulturní akci tohoto druhu. Klášter založený blahoslaveným Hroznatou a velkolepě přestavěný v první polovině 18. století zrušil v rámci svých církevních reforem roku 1782 Josef II. V roce 1822

přešel klášterní statek a stavby koupí do rukou rodiny Thurn-Taxisů, která roku 1878 pronajala (a roku 1937 odprodala) konventní budovu sestrám řádu Navštívení Panny Marie zvaným salesiánky. Sestry nechaly přistavět ke konventu kostel Nejsvětějšího Srdce Páně, protože původní klášterní kostel zanikl během první poloviny 19. století. V klášteře vznikla vyhlášená dívčí škola a penzionát, jejichž činnost ukončila 2. světová válka, kdy zde byl zřízen ženský starobinec. Po roce 1950 ovládla na čtvrtstoletí budovy kláštera Československá armáda, jejíž pobyt znamenal pro celý objekt naprostou devastaci. Až do začátku 90. let 20. století se střídali různí správci, v roce 1991 přešly v rámci restitucí necelé dvě třetiny areálu zpět do vlastnictví řádu, zbytek patří obci Chotěšov, která v současné době vykonává bezplatně také správu rádrového majetku, o jehož převodu na obec se jedná. Vzhledem k tomuto vývoji zazněly na konferenci nejen příspěvky týkající se historie, ale i zprávy informující o současných opravách a záchraně kláštera. Neformální diskuse o využití objektu, které by nebylo v rozporu s jeho původním určením, ale zároveň umožnilo majitelům alespoň zčásti pokrýt nemalé náklady spojené s jeho opravami a údržbou, provázela celou konferenci.

Po slavnostním zahájení, jehož se kromě představitelů obce zúčastnil také plzeňský biskup František Radkovský, uvedl konferenci Petr Kubín svým příspěvkem o zakladatelském období kláštera a o Hroznatově sestře Vojslavě. Na něj navázal Dariusz Karczewski z Bydgoszcze s příspěvkem pojednávajícím o kontaktech mezi českými a polskými premonstrátskými kláštéry ve světle nekrologií polských klášterů, nechybělo ani objasnění obecnější struktury kontaktů, vyplývající ze zápisů v nekrologiích, mezi polskými kláštéry. Jan Soukup pohovořil o opravách chotěšovského kláštera od odchodu armády až do současnosti, a poté následoval příspěvek Kateřiny Kubínové o misálu Sulka z Chotěšova. Tento středověký rukopis se po zrušení chotěšovského kláštera dostal do knihovny mužského premonstrátského kláštera v Teplé, odkud se kolem roku 1950 ztratil. Poslední stopa pochází z roku 1995 z hamburského aukčního katalogu, současného majitele se nepodařilo zjistit. Vzhledem k tomu, že fotografická dokumentace k rukopisu je značně fragmentární, pohybují se i závěry rozboru misálu na úrovni více či méně pravděpodobných hypotéz. Pečetí chotěšovských proboštů se týkal příspěvek Jitky Křečkové a Petry Nevimové, k nejzajímavějším objevům jejich průzkumu patřil nález druhotného užití pečetního prstenu patrně arcibiskupa Arnošta z Pardubic. Do konferenčního sborníku (měl by vyjít v rámci periodika *Minulostí západočeského kraje*) zařadí tyto autorky ještě článek mapující současný rozptyl chotěšovských archiválií. Filologickým rozбором německé legendy o bl. Hroznatovi z doby chotěšovského probošta Zachariáše Bandhauera, jež byla zpracována pro potřeby řeholnic, se zabývali Hildegard a Václav Bokovi. K problematice chotěšovského kláštera v kontextu krajinného vývoje se ve svém příspěvku vyjádřil Karel Drhovský.

Velkým zážitkem prvního dne konference byla prohlídka samotného kláštera. Značně skličující dojem ze vzhledu většiny interiérů (prakticky zničený kostel Nejsvětějšího Srdce Páně, silně poškozené fresky v sálech kláštera, hrubě devastující stavební zásahy z doby pobytu Československé armády) i alarmujícího celkového stavu objektu a jeho okolí vyrovnávají výsledky snahy současných správců, které si, třebaže se ve srovnání s rozsahem prací, jež by bylo třeba udělat, zdají skromné, zaslouží obdiv. Nejrozsáhlejším projektem byla záchrana fresky s námětem putování řeholnic k Bohu nad hlavním schodištěm. O fresce přímo při prohlídce podrobně pojednal Pavel Preiss, stejně jako o malířské výzdobě kapitulní síně (autorem byl v obou případech západočeský malíř František Julius Lux).

Druhý den konference začal ve znamení uměleckohistorických příspěvků: K. Foud hovořil o kostelních stavbách na panství Chotěšov, především o jejich úpravách v 19. století (tedy vesměs v režii tepelského kláštera), další příspěvek pojednával o pravděpodobných pokračovateli stavitele Jakuba Augustona v Chotěšově. Historií kostela na Křížovém vrchu (Vrabíně) nedaleko od Chotěšova se zabýval Hroznata Janoušek. V uplynulých desetiletích postihla kostel, stejně jako řadu dalších sakrálních památek, pozvolná zkáza a v současné době zbyla z kdysi oblíbeného poutního místa ruina. Rudolf Eisenhammer se věnoval poslední chotěšovské klášterní komunitě. Na závěr přečetl Milan Hlinomaz příspěvek nepřítomné Michaely Bäumlerové o epigrafických památkách v chotěšovském klášteře a přednesl vlastní práci dotýkající se některých tezí z dějin kláštera s přihlédnutím k tepelským fondům. Důležitou poznámkou bylo upozornění na chotěšovské prameny, které se nacházejí v Řezně v archivu Thurn-Taxisů. Konferenci uzavřel za pořadatele Jaroslav Cuřín.

Pořadatelům konference patří díky i zaslužený obdiv. Cíle, které si stanovili – rozšířit znalosti o některých aspektech klášterních dějin a upozornit na jedinečnou a v posledním půlstoletí těžce zkoušenou památku – konference rozhodně splnila.

Hedvika Kuchařová

Solemnitas. Barocke Festkultur in Oberpfälzer Klöstern. Symposium des Kultur- und Begegnungszentrums Abtei Waldsassen

Ve dnech 25.-27. října 2002 uspořádalo kulturní centrum opatství Waldsassen (Kultur- und Begegnungszentrum Abtei Waldsassen) v bývalém refektáři kláštera (mužské cisterciácké opatství bylo roku 1803 sekularizováno, dnes žije v části areálu komunita cisterciáček) symposium věnované barokním slavnostem a kultuře slavností v hornofalckých klášteřích. Pořadatelé se záměrně soustředili na tento region; jak dokázali Manfred Knedlik a Georg Schrott v úvodním příspěvku *Klio wick mit Fleiss ... Polemische und programmatische Bemerkungen zur Oberpfälzer Klosterforschung*, je bavorským klášterům jižně od Dunaje věnována podstatně větší badatelská pozornost než řeholním domům v severní oblasti země.

Téma bylo koncipováno poměrně široce, takže již předem se dala předvídat poměrně velká pestrost přednesených příspěvků, od prací shrnujících aspekty kultury slavností v konkrétním klášteře (např. *Die Kloster- und Festkultur im Zisterzienserkloster Fürstenfeld* Petera Pfistera), přes komparativní statě specializující se např. na literární produkci, až po příspěvky zabývající se pojmem slavnosti a „slavnostního“ v obecnějším smyslu a ve vazbě na řádovou spiritualitu. Pořadatelé se pokusili rozdělit symposium do několika bloků (*Die Kunst im Dienst der klösterlichen Festkultur*, *Akademische Festkultur*, *Klösterliche Festliteratur*, *Benediktinische Akzente der Festkultur* a *Klösterliche Festkultur im Vergleich*), některé příspěvky však mohly vzhledem k obsahu zaznít i v jiné sekci než v té, do níž byly zařazeny; při rozdělování zřejmě hrála roli také snaha zachovat proporcionality jednotlivých bloků a časové možnosti přednášejících. Na programu prvního večera se tak kromě uvítacího proslovu abatye kláštera M. Laetitie Fech a zmíněného úvodního příspěvku octly

dva „obtížněji zařaditelné“ příspěvky: první, *Die Musik im Kloster Walderbach am Ende des 18. Jahrhunderts und sein bedeutendster Komponist, Eugen Pausch (1758-1838)* Hanse Faltermieiera patrně proto, že šlo v rámci sympozia o jedinou přednášku zabývající se hudební kulturou, druhý, *Die Darstellung der Klosterweihe in der Waldsassener Stiftskirche* Anity Zwicknagl nejspíše z časových důvodů. Úvahy o zobrazení zakladatelské legendy na fresce klášterního kostela by se stejně dobře hodily do prvního bloku následujícího dne, který se zabýval uměním ve službách klášterních slavností. V jeho rámci zazněl příspěvek Christiny Grimminger *Klösterliche Festsäle in Waldsassen, Walderbach und Speinshart* (autorka věnovala pozornost mj. výzdobě a umístění slavnostních sálů v rámci klášterního areálu s ohledem na velikost a stavební možnosti kláštera, stejně jako na funkce, jimž slavnostní prostory sloužily) a Elisabethy Fendl *Pompa funebris. Zu form und Funktion von Trauergerüsten in Oberpfälzer Klöstern*, jehož obsah, vzhledem k rozboru nápisů castra doloris, hraničil s literární tematikou.

Následující tři bloky měly poměrně vyrovnanou náplň. V prvním, věnovaném akademické kultuře, se o zasvěcený úvod postaral Ulrich Leinsle v příspěvku *Festdisputationen in Prälatenkloster*, příspěvek *Das Studium Waldsassener Mönche am erzbischöflichen Seminar und Collegium Bernardinum in Prag* autorky zprávy měl doplňkový charakter. Velmi dobře na sebe navazovaly přednášky zabývající se literaturou vzniklou u příležitosti klášterních slavností a sice *Festschriften zu den Säkularfeiern des 18. Jahrhunderts in Oberpfälzer Klöstern* Stefana Rommelta a *Festa theatraalia. Dramen, Singspiele und Kantaten in Oberpfälzer Klöstern* Manfreda Knedlika. Večerní blok se zabýval podstatně sakrálnějšími tématy, ať už šlo o příspěvek Güntera Lorenze *Benediktus- und Schutzgebilder in Oberpfälzer Benediktinerabteien. Kunst im Kontext der klösterlichen Lebensform* nebo o přednášku Thomase Dentera, opata kláštera Marienstatt *Die Feier des Sonntags – Strukturelemente in der Regel des heiligen Benedikt*, v níž zajímavě shrnoval problematiku slavení neděle, pravidelně se opakující slavnosti, s ohledem na řádové zvyklosti a s poukazem na dnešní způsoby „slavení“ víkendu. Do závěrečného nedělního bloku byly zařazeny příspěvky, které shrnovaly problematiku slavnostní kultury v jedné lokalitě: zmíněná stať o klášteře Fürstenfeld a příspěvek Georga Schrotta *Spiritualität – Seelsorge – Herrschaft. Dimension der Festkultur im Stift Waldsassen*, upozorňující na nesamoučelnost slavnostní kultury a zařazující ji do celku klášterního života a jeho ryze duchovních i světštějších cílů.

Symposium nebylo pouze jednáním o slavnostech, ale organizátorům se podařilo vytvořit slavnostní atmosféru. K tomu přispělo i sobotní předčítání z barokních slavnostních kázání z Waldsassen a nedělní bohoslužba v bazilice. Sborník, který by měl vyjít během roku 2003, obohatí znalosti z historie klášterů v našem blízkém sousedství, spojených v minulosti s českými cisterciáckými kláštéry nezřídka pevnými řádovými svazky.

Hedvika Kuchařová

Život ve středověkém klášteře: infirmarium

Centrum medievistických studií AV ČR a UK v Praze, v tomto případě reprezentované Dušanem Foltýnem, Kateřinou Charvátovou a Petrem Sommerem, uspořádalo 17. prosince 2002 první diskusní setkání v rámci ohlášené řady tzv. kulatých stolů, nazvané „Život ve středověkém klášteře“. Tato pracovní sezení se mají dle jejich organizátorů zabývat různými aspekty klášterního života; na základě shrnujících referátů se předpokládá interdisciplinárně laděná diskuse.

Prvním diskutovaným tématem byla problematika infirmarií. Setkání uváděl Petr Sommer, který po stručném zahájení, během něhož se zmínil i o publikačních možnostech, pohovořil o benediktinském principu infirmaria. Na ideálním plánu benediktinského kláštera ze svatohavelského opatství P. Sommer demonstroval přesné dispozice staveb a objektů spojených s infirmariem, pochopitelně i s ohledem na svatobenediktinskou řeholi (lékařský dům, dům nemocných, lékárna, hřbitov-sad, atd.). Přednášející vysvětlil pojetí kláštera u Benedikta z Nursie, který jej vnímal jako obraz světa „*in claustrum*“, zastavil se u stavebního vývoje kláštera v Cluny a poté obrátil svou pozornost k českému prostředí, především k ostrovskému klášteru, kde nezávislou, ke kostelu přistavěnou kapli interpretoval díky nalezené kamenné transeě jako kapli infirmária, neboť umožňovala nemocným sledovat očima a ušima bohoslužby, ale zabráňovala tělesný kontakt. Nakonec se P. Sommer zmínil o zvláštním režimu v infirmáriu, který umožňoval nemocným úlevy od přísného dodržování řehole (vytápění, požívání masa, a.j.).

V následné diskusi Milena Hauserová z ČVUT hovořila o vytápění kouřem (hypocaustum – kouř procházel prostorem pod dusanou podlahou) a vznesla několik dotazů ohledně dobové terminologie i na přítomné filology. Následná debata se zaměřila na způsoby vytápění infirmarií.

Druhý referát zazněl z úst Milady Říhové z Ústavu pro dějiny lékařství UK. Shrnoval vývoj speciální formy lékařství, tzv. klášterní medicíny („*médecine des moines*“). Ta se rozvíjela od 5. do 11./12. století. M. Říhová vyšla z řehole sv. Benedikta, dle níž byl opat medicus capiens, zástupce Krista (supremus medicus) a zastavila se u význačných myslitelů křesťanského středověku (Cassiodor, Isidor Sevillejský, Hrabanus Maurus, Valafriid Strabo, Odo Magdunensis, Hildegarda atd.), kteří se lékařstvím zabývali. Hlavním rysem klášterní medicíny byla fytotherapie. Její postupy a receptury je dnes obtížné interpretovat a to především kvůli nedostupnosti terminologie. Koncily v Clermontu (1130) a Tours (1160) zakázaly kněžím vykonávat krvavé lékařské úkony; tím se de facto zlatá doba klášterní medicíny uzavřela.

Hana Floriánová hovořila o pouštění žilou, především na základě Křišťana z Prachatic, o technice, termínech a také o povinné minuci. Na to navázal diskusním příspěvkem Karel Černý z ÚDL, který poukázal na pravidelnou minuci v určitých termínech u jezuitů až do 18. stol., naopak o tom, že u františkánů přísné observance irské provincie v Praze (hybernici) nic takového alespoň dle řádových statut neexistovalo, se zmínil Jan Pařez ze Strahovské knihovny.

Dana Martínková z Ústavu pro klasická studia AV ČR podala krátký, ale hutný přehled o výrazu infirmarium ve středověkých českých latinských pramenech. Nejprve poukázala na různé podoby tohoto termínu, potom statisticky na frekvenci. Nejvíce zmínek je v souvislosti s cisterciáky, nejstarší premonstrátská zmínka je v r. 1288 (kanonie v Louce). D. Martínková také uvedla, že méně přísný režim v infirmariu se leckdy zneužíval k hodování a pitkám, což mělo později pochopitelně za následek zaznamenání do análů.

Kateřina Charvátová promluvila o infirmariích cisterciáckých klášterů v Čechách ve světle nejen pramenů cisterciácké provenience, ale i řádových statut. Zmínila se o zvláštním režimu nemocných, o areálu infirmarií včetně bylinných a okrasných zahrad, o fytoterapii, správné výživě, zvláštních podmínkách (světlo, teplo) a stavební podobě (hala nemocných).

Poslední příspěvek přednesl Z. Chudárek. Zabýval se stavební podobou klášterů. Zopakoval Sommerovy poznámky z počátku debaty (infirmarium – clausura v clausuře se všemi funkcemi), povšiml si i konvršů a civilních zaměstanců (ti se léčili ve špitálu). Poté uváděl příklady dispozic ve Walesu (benediktinský Tintern), Anglii, Francii (Clairveaux, kartouza Villeneuve u Avignonu), v Čechách (Zbraslav, Zlatá Koruna), ve Španělsku (St. Cruz, Poblet). Zmínil se sice o některých zajímavých vývojových prvcích (transformace provisoria do infirmaria, vztah zakladatelovy residence a infirmaria), ale vzhledem k tomu, že několikanásobně překročil vymezený čas (mělo se jednat o podnět k diskusi, nikoliv o sebe prezentaci), odešel jsem na svařené víno na Staroměstské náměstí.

Jinak se z mého pohledu jednalo o setkání velmi vydařené. Hlasy odborníků ze „zainteresovaných“ oborů dodaly diskusi velmi specifický ráz, a přestože se jednalo „pouze“ o středověké období, byl kuatý stůl přínosný i pro badatele pozdějších období. Jedná se sice o dobu, kdy mnohé staré řády upadaly a nové na poněkud odlišných principech vznikaly, ale přesto je nutno vnímat klášterní domy v dlouhodobém vývoji, kdy docházelo k transformaci starých forem stavebně-dispozičních i duchovních do nových. Proto za velice užitečné považuji pozvání odborníků specializujících se na mladší období.

Jan Pařez

Konference „Rekatolizace v českých zemích ve středoevropském kontextu“ ve Vranově u Brna

Ve dnech 4. - 5. 6. 2003 se v kulturním centru při paulánském klášteře ve Vranově u Brna konala konference, věnovaná problematice činnosti řeholních řádů v 17.-18. století. Pod záštitou grantu Úloha církevních řádů v pobělohorské rekatolizaci Čech ji připravila Ivana Čornejová spolu s P. Františkem Holečkem, OFP. Sešlo se tu pestré spektrum badatelů z řad historiků, kunsthistoriků, archivářů, samotných řeholních bratrů a studentů historie.

Jednání zahájila sama organizátorka pozdravy od P. Preisse, A. Fechtnerové a M. E. Ducreux, kteří se nemohli zúčastnit, a pokračovala svým příspěvkem *Rekatolizace v českých zemích ve středoevropském kontextu*. Otevřela jím blok zaměřený na teoretické otázky výzkumu. Pokusila se definovat různé přístupy k pobělohorské době a činnosti církve. Krátce se zastavila u jejího označení jako *katolické reformace*, *protireformace*, *rekatolizace* či *konfesionalizace*. V návaznosti na M. E. Ducreux se dotkla obtížnosti či nemožnosti přesného určení konfesijního přesvědčení lidových vrstev a závěrem položila několika otázek: Jak zkoumat něco, co můžeme označit jako rekatolizaci? Lze postihnout její dopad na mentalitu obyvatelstva? Jak se máme dívat na vynucené konverze?

Podobným otázkám se věnoval i *P. František Holeček*, který svůj pohled zaměřil do období od konce 15. století až po tridentinum v širokých evropských souvislostech, vycházejí především z italské a francouzské historiografie (např. J. Delumeau, A. Vauchézé). Obracel se tak ke kořenům katolické reformace a svým výkladem tento pojem zčásti zpochybnil. Za pramen reformace vůbec, ať protestantské nebo katolické, označil všeobecnou krizi církve 15. století. Klasifikoval její projevy nejen na příkladu renesančního papežství, ale i v teologických ohledech. Soustředil se na reformy první poloviny 16. století, mezi něž řadil rovně Lutherovu se vznikem řádů řeholních kleriků (kajetáni, barnabiti, jezuité), s reformními myšlenkami Karla Boromejského a dalších. První blok uzavřel *Jiří Mikulec*, který stručně charakterizoval jednotlivé způsoby prezentace a propagace katolicismu v českých zemích v 17.-18. století.

Druhá část započala příspěvky věnovanými působení jednotlivých církevních řádů. *Jan Pařez* a *Hedvika Kuchařová* se zaměřili na úlohu strahovských premonstrátů. Dějinám paulánského řádu v českých zemích se věnoval *Jiří Mihola* (PedFMU Brno). S příspěvkem o řádu servitů vystoupila studentka *Veronika Čápská* (FHSUP Olomouc). Archivář *Martin Štindl* (MZA Brno) prezentoval obsáhlou sítí dokumentující spolupráci i rivalitu mezi jednotlivými řády působícími v oblasti jihozápadní Moravy. Následovaly dva referáty věnující se morovým epidemiím raného novověku, první zaměřený na kult morových světců, který přednesl student *Jiří Havlík* (UK Praha, PedF). *Karel Černý* (UK, Praha, 1. LF) pohlížel na podobné téma z hlediska dějin lékařství.

Druhý den pokračoval jednáním soustředěným na dějiny umění a písemnictví. *Petra Nevímová* (SÚA, Praha) mluvila o vlivu jezuitské spirituality na ikonografickou výstavu řádových kostelů. Demonstrovala vliv ignaciánských cvičení na kompozici kostelů Il Gesù v Římě, sv. Michaela v Mnichově, sv. Ignáce na Novém Městě pražském a sv. Jana Nepomuckého v Odolené Vodě. Na ikonografii kostelů křížovníků s červenou hvězdou se zaměřil příslušník tohoto řádu, absolvent KTF v Praze *Martin Pučálík*. Sérii příspěvků zakončil student FFUK *Štěpán Vácha*, který se věnoval kultu cisterciáckých mučedníků doby husitské zvláště z pohledu jeho výtvarné prezentace v díle M. L. L. Willmanna.

Sekci literárních referátů otevřel konceptuálním kázáním o černých kvítcích na jarní louce *Miloš Sládek*. Vyložil tak svým napjatým posluchačům, jak katoličtí kazatelé citovali a parafrázovali protestantské autory. *Martin Svatoš* se soustředil na lidové kající misie v 18. století a misijní knížky. Ve svém příspěvku šel napříč všemi zemskými literaturami - českou, německou a latinskou. Dotkl se v ní Koniášova působení a položil ho do souvislosti s ostatními misionářskými snahami. Po něm vystoupil *Jan Linka*, který zkoumal kult českých zemských patronů v díle Jiřího Fera Plachého.

Absolvent PedFUK a student FF UK *Jakub Zouhar* představil kapitolu ze své diplomové práce nazvané *Barokní dějepísectví dominikánského řádu*. Řádové historiografii, se věnoval i student FFUP v Olomouci *Filip Hradil*, který se zabýval analitikou late-ránských kanonů v Olomouci a ve Šternberku v 18. století. Po něm vystoupil *Tomáš Sedoník* (FFUP Olomouc) s referátem o příborských piaristech a jejich kultu svatých. Křesťanské gymnázium v Praze reprezentovala svou práci o tom, jak zasáhli řádoví bratři do života Klatov, *Jana Svobodová*.

Jako poslední z řeholních bratrů vystoupil *P. Pacifik M. Matějka*, OFM Cap. z hradčanského konventu. Soustředil se na osobnost polského kapucína P. Františka z Rozdražewa působícího v 1. polovině 17. století v Praze.

Martin Jiřinec (student FFUK Praha) představil studii, již se snaží doplnit výzkumy Iva Kořána a Antonína Novotného o pražských cyriacích v letech 1628-1729. Celou konferenci zakončil *Zdeněk Hojda* prezentací seminárního projektu, jehož se účastnili studenti pražské filozofické fakulty. Jednalo se o výzkum obnov fundací k záduším v Praze v letech 1620-1720. V něm spolupracovali Martin Jiřinec (kostel sv. Kříže při klášteře cyriaků), V. Bezděková (kostel Panny Marie před Týnem) a J. Marek (kostel sv. Jakuba na Starém Městě).

Konference, na níž zaznělo mnoho nového o doposud historickým výzkumem méně akcentovaných církevních řádech (cyriaci, premonstráti, augustiniáni, servité...), ale i řada zajímavých informací o už tradičně českou historiografií akcentovaných jezuitách, se nesla převážně v přátelském duchu. Vyjevilo se tu množství aspektů doby, kterou označujeme jako *pobělohorská*, *protireformační* atd. Pořadatelé konference vyzvali k vytvoření pracovního centra za účelem shromažďování poznatků o tematice řeholních řádů v raném novověku a pořádání dalších podobných setkání.

Všechny příspěvky budou publikovány ve sborníku, který připravuje nakladatelství Scriptoirum. Navíc by měly být doplněny o tři další statě Petry Zelenkové (NG Praha), Kamily Garkischové (studentka PedFUK) a Jany Cíglerové (studentka FFUK, ÚKS AVČR) a archivní zprávou Martina Svatoše o bohemikálních prame-nech římského jezuitského archivu.

Jiří Havlík

Recenze

New Catholic Encyclopedia.

Second Edition, Detroit-New York-San Diego-San Francisco-Cleveland-New Haven-Waterville-London-Munich 2003.

Na konci roku 2002 získala Strahovská knihovna poslední vydání Nové katolické encyklopedie, tak čerstvé, že v měla v tiráži jako datum vydání uveden až rok příští. Když jsem encyklopedii několikrát používal v internetové formě (nutno podotknout, že v souvislosti s irskou problematikou), byl jsem kvalitou i kvantitou spokojen. Ovšem počet Američanů irského původu a jazyková dostupnost dokumentů a literatury irské provenience je zřejmě jedna věc, zatímco ostatní části světa druhá, jak jsem se záhy přesvědčil. Nehodlám tu samozřejmě revidovat všechna hesla týkající se střední Evropy, ale chtěl bych se pozastavit nad některými, která se vztahují k naší zemi.

Některá hesla jsou výborně zpracovaná, mám tu na mysli kupř. husity, které připravil P. de Vooght, a jasně svědčí o všeobecném přehledu autorově. Podívejme se blíže na další hesla. Mezi nimi najdeme i Strahovský klášter. Již první věta je poněkud zvláštní: tvrdí se v ní, že premonstrátské opatství na Strahově je známo jako česká hora Sion (Czech Mt. Sion). Ponechme stranou nesprávné užití přídavného jména (správně Bohemian, výraz Czech se vztahuje na záležitosti jazykové či etnicky české). Ovšem celá věta zní jaksí podivně. Latinský název pro Strahov byl od počátku Sion, a to s největší pravděpodobností kvůli etymologii obou slov, která mají v češtině i hebrejštině stejný význam.

Prvotní konvent (předpremonstrátský) nepřišel z Palestiny, ale pocházel z „domácích“ obyvatel. Jeho světský zakladatel nebyl Ladislav (Ladislaus), ale Vladislav. O jeho potvrzení Zdíkova založení v r. 1140 není nic známo. Strahov byl osídlen premonstráty na podzim 1142, nikoliv 1143.

Výraz mnich (monk) není relevantní v souvislosti s premonstráty, kteří jsou řeholní kanovníci. Tvzení, že Josef II. zredukoval strahovské opatství na farní kostel, je, velmi mírně řečeno, zcela nepravdivé a zavádějící. Naopak, v té době se knihovna dočkala dalšího sálu a několik generací strahovských premonstrátů patřilo k intelektuální elitě země.

Opat Jarolímek byl r. 1958, do kdy dle hesla byl v úřadě, byt' zrušeném komunisty, již sedm let po smrti.

Vzhledem k tomu, že od návratu premonstrátů na Strahov uplynulo již třináct let a od navrácení knihovny do jejich rukou již deset a vzhledem k všeobecné znalosti o změnách po r. 1989 ve východní Evropě, bylo by snad vhodné v dnešním světě nesmírně rychlých komunikačních možností opravit údaj o tom, že knihovna a galerie jsou součástí státního musea; stejně tak opat Jarolímek není poslední hlavou kláštera.

I heslo o Teplé hyří chybami a omyly. Opat Jan Kurz nastoupil do úřadu o dvacet let dříve, než autor uvádí. Na rozdíl od autora hesla, který se zmiňuje o Janu Kurzovi jako o osobě, která upevnila klášterní disciplínu, aby zatlačil na ústup luteránství, je pravda taková, že za Kurze naopak disciplína zcela upadla: Kurz posílal studenty do Lipska a Wittenbergu a údajně korespondoval s Lutherem a Melancthonem! Mezi dalšími chybnými údaji bije do očí o čtvrtinu nižší počet rukopisů (správně 800). O celém závěru hesla platí totéž, co u hesla o Strahově, údaje jsou zmatené a termín mnich pro premonstráta vše ztěžá usnadní. Autorem obou hesel je L. Němec, zatímco další má na svědomí B. L. Marthaler.

Jde o heslo věnované Janu Lohelovi. Již jiná forma jeho jména Lohel (autor uvádí Lochel) je tak neobvyklá a řidce užívaná (osobně jsem se s ní nikdy v pramenech nesetkal), že je nesmyslné ji uvádět, navíc přímo v nadpisu hesla. Autor patrně vůbec neznal české reálie, neboť německou variantu Lohelova rodiště, Eger, překládá jako Ohře. Dosti zjednodušeně je Lohel prezentován jako odpůrce kalvínského zasahování, autor patrně vůbec nezná problematiku vývoje náboženského vývoje v českých zemích a principy náboženské tolerance definitivně dané Rudolfovým majestátem.

Šlo by se snad vymlouvat na nedostatek literatury v zahraničí, kdyby nevyšla v Římě v r. 1971 kniha Tadeáše Řeháka (pod pseudonymem T. Říha) Svatý Norbert a jeho dědictví. Problémem zůstává pro tzv. odborníky zřejmě jazyková bariéra, pro česky mluvící neschopnost získat dostatečné a kvalitní údaje. Je otázka, proč vydavatelé nepožádali někoho z českého prostředí o revizi starších údajů. Avšak pokud tak učinili, zaslouží si domácí nebo na české prostředí se specializující autoři jen slova výtěk: v Čechách by s takovými znalostmi neprošli prvním semestrem. A to je skutečně donebevolající ostuda.

Jan Pařez

Hugh Lawrence: Dějiny středověkého mnišství.

CDK Brno a Vyšehrad Praha, 2001.

Kniha *Dějiny středověkého mnišství* medievalisty Hugha Lawrence z londýnské univerzity, jejíž překlad třetího vydání s doslovem k českému vydání „Ke stavu naší monasteriologické literatury“ od Libora Jana vydaly loni společně brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury a pražský Vyšehrad, patří k soustavným pojednáním o dějinách řeholního života ve středověku; její vydání alespoň částečně zaplní mezeru v našich knihovnách. Kniha byla napsána pro studenty jako pokus o vysvětlení přítomnosti a funkce klášterů ve středověku; z pochopitelných důvodů je často zmiňována realita na britských ostrovech.

Rád bych se zastavil u názvu překladu – Dějiny středověkého mnišství. Anglický název zní „*Medieval monasticism*“. Český název tu nebyl zvolen nejšťastněji, neboť termín „*monasticism*“ má mnohem větší rozsah než jenom mnišství; spíše se jedná o klášterní život jako takový (jak uvidíme, autor se zabývá nejenom mnichy, ale i kanovníky a mendikanty).

Ač je v první kapitole, popisující počátky mnišství, zmíněn i vývoj monasticismu na křesťanském Východě, text pojednává jenom situaci na křesťanském Západě. V následujících kapitolách nevynechal podrobně popsanou situaci sv. Benedikta a okolnosti i formální i materiální stránku vzniku jeho Řehole. Obšírně se mluví o iroskotském mnišství a jeho podobě a vlivu v Evropě a zvláště na území někdejší Galie. Poté autor představil počátky benediktinského mnišství v Anglii i jeho vliv v Evropě (na příkladu osobností typu sv. Bonifáce).

Zvláště zdařilá je 5. kapitola „Císař a řehole“, zabývající se zájmem Karlovců o řeholní život. Na tuto kapitolu navazuje 6. kapitola „Éra Cluny“. Po popisu vzniku, vnitřního života a ideálů i různých vztahů a reformní činnosti Cluny se autor zabýval i dalšími pokusy o reformu mnišství, které byly více či méně ovlivněné Cluny.

V následující kapitole „Klášter a svět“ je hlouběji rozvedena otázka celkového života a postavení kláštera ve společnosti na pozadí různých *consuetudines*.

Gregoriánská reforma, podporována opatstvím v Cluny, je kontextem vzniku či reformy dalších řeholních institucí, odvolávajících se na praxi prvotní církevní obce v Jeruzalémě. V 8. kapitole je popsán vznik řady poustevnických řádů. Také řeholní kanovníci a premonstráti jsou zahrnuti do této kapitoly, nazvané „Hledání základů“, ač podle českého názvu knihy bychom to nečekali; viz výše uvedenou kritiku překladu. Nicméně, pokud je ambicí textu popsat řeholní život (nejenom mnišství) v oné době, pak řeholním kanovníkům jako významnému prvku gregoriánské reformy a apoštolského hnutí je věnována nedostatečná pozornost – zasloužili by si obšírnější pojednání. V této kapitole se nachází i zajímavé tvrzení o obdivu Norberta, zakladatele kláštera a řádu v Prémontré, vůči svatému Bernardovi, což mělo být důvodem pro přijetí cisterciáckých zvyklostí premonstráty (str. 168).

Cîteaux a cisterciáctví bylo věnována vlastní kapitola. Autor se pokusil dobře vystihnout „protivážnost“ Cîteaux vůči Cluny. Nachází se tu i vysvětlení zvláštních jevů v cisterciáctví – velký počet konvršů, atraktivita cisterciáků pro vznešené a vzdělance a další. Pak se autor zaměřil na organizaci řádu a zvláště na fenomén povýtce cisterciácký, generální kapitolu. Snaha o objektivitu se projevila kritickým přístupem, který pokračuje v další kapitole pojednávající o polemikách mezi Bernardem z Clairvaux a Petrem Ctihodným z Cluny a o jejich rozdílných přístupech při výkladu Benediktovy Řehole.

Kapitola o rytířských řádech je zajímavá; platí však i zde to, co bylo výše uvedeno v souvislosti s termínem „mnišství“ v názvu knihy.

Otázkou žen v řeholním životě se zabývá 12. kapitola „Sestry nebo služky“. Autor v ní popisuje řešení „*Frauenfrage*“ – postavení ženy v církvi té doby a v řeholních institucích na pozadí clunyské sféry života. Dále ukazuje přístupy premonstrátské, cisterciácké či přístup řádu ze Sempringhamu. Překlad je narušen užíváním zastaralého termínu „jeptiška“. Ač s mnišstvím nemá mnoho společného, je zde zařazeno i pojednání o bekyních.

Poměrně rozsáhlou kapitolu věnuje autor žebravým řádům. Nastiňuje společenský kontext doby jejich vzniku i problémy církevní. Mendikantské řády byly výsledkem stále sílící touhy po návratu k apoštolskému životu v jeho plné síle; v tom se staly pokračovatelem ideálů předchozího věku i osobností typu sv. Norberta, jak autor zdůrazňuje. Popisuje i další řešení „*Frauenfrage*“.

Ač středověk 13. stoletím nekončí, autor své vyprávění ano. Co se dělo pak, úpadek i nové obnovné snahy, popisuje v epilogu, nazvaném „Jednotlivec a společenství“, poukazujícím na postupný růst individualismu. Připomíná i vznik nových hnutí a společenství (*devotio moderna*).

Doslov Libora Jana přináší čtenáři informaci o monasteriologických medievalistických bádáních v českém jazyce; snad opomenutím či nedopatřením vynechal ročenku Bibliotheca Strahoviensis.

Snad ještě dalších pár slov k překladu. „Řeholně-historická“ terminologie, uznávám, nepatří mezi povinnou látku jazykových škol. Uvedu pár lapsů, chybiček krásy na překladu. Str. 111: „Po odpívání chvalozpěvu na mrtvé“ je překladem anglického „*After singing the Lauds of the Dead*“, což věcně (jedná se o Ofícium za zemřelé) není tak „morbidní“, jak by se z překladu zdálo. Str. 278: „beneficiální opat“; známe komendatární opaty, což snad lépe odpovídá anglickému „*the commendatory abbot*“. Nebo na str. 280 „eximované domy“; ti, jež jsou „dotčeni“ latinou pochopí smysl, ale známe termín „exemptní domy“, který lépe odpovídá anglickému „*exempt houses*“.

Také termín „sborové modlitby“ je vhodnější překládat jako „chórové“ či „společné modlitby“.

Přes všechny nedostatky je tato kniha hodna přečtení, alespoň jako možnost poznat pohled anglického profesora na monasteriologii.

Filip M. Suchán

Mirosław Daniluk SCJ: Encyklopedia instytucji życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego, Pojęcia, terminy, instytucje, dokumenty, czasopisma.

Redakcja wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 2000.

Encyklopedie určitě patří k neodmyslitelným pomůckám vědecké práce. V množství různých encyklopedií se objevuje dílo polského řeholníka sercana Mirosława Daniluka, které je blízké jazykově české jazykové oblasti a svým vymezením pak pozoruhodné a specifické.

Jak v předmluvě autor píše, účelem díla je ukázat bohatství, různorodost a evoluci jednotlivých elementů zasvěceného života. Encyklopedie je přepracováním a doplněním díla Mirosława Daniluka a Karola Klauzy *Podręcznej encyklopedia instytucji życia konsekrowanego i stowarzyszeń życia apostołskiego, Pojęcia, terminy, instytucje, dokumenty, czasopisma, sigła*, Lublin 1994. Přepracování vypouští oddíl znaků a zkratk institutů zasvěceného života (později přepracováno rozšířením, vydané v Krakově v roce 1999).

Hesla encyklopedie jsou řazena abecedně s objasněním jejich etymologie a s odkazy na příbuzné pojmy. Po každém hesle následují bibliografické odkazy, využívající zkratk, uvedených po úvodní vysvětlující kapitole; bibliografie obsahují odkazy na prameny, literaturu i periodika. Obsahové hesla vysvětlují pojmy z oblasti zasvěceného života, uvádějí periodika o zasvěceném životě, dokumentech, atd., a to i z oblasti křesťanského Východu. V heslové části jsou i některá hesla, jejichž spojitost se zasvěceným životem je volnější, a to proto, aby se uživatel encyklopedie nemusel zbytečně uchýlovat k jiným příručkám. Ač podle autora není encyklopedie zaměřena na historii jednotlivých institutů, přece může být dobrou pomůckou pro monasteriologa, protože mnohá hesla se vztahují k jevům, s nimiž se monasteriolog běžně setkává.

Po heslové části následují čtyři přílohy. První příloha v tabulce popisuje klasifikaci institutů zasvěceného života a společnosti apoštolského života podle *Annuario Pontificio* z roku 1997, na dalších stránkách pak několik příkladů pro každou kategorii – vše podle *Annuario Pontificio* z roku 1997. Druhá příloha v přehledné tabulce podává kritéria rozdělení institutů zasvěceného života. Třetí příloha, rovněž v tabulce, popisuje strukturu Kongregace pro instituty zasvěceného života a společnosti apoštolského života. Ve čtvrté příloze je stemma graficky pojednávající vývoj minoritského řádu (františkánů) vzhledem ke složitosti jeho historického vývoje.

Práce Mirosława Daniluka je dílem, které, ač rozsahem na encyklopedii nečekaně útlé (pouze jeden svazek o 418 stranách), určitě bude dobrou pomůckou nejen monasteriologů. Snad se dočká své „sestry“ i v české podobě.

Filip M. Suchán

Uwe Czubatynski: *Armaria ecclesiae. Studien zur Geschichte des kirchlichen Bibliothekswesens.*

Veröffentlichungen der Arbeitsgemeinschaft der Archive und Bibliotheken in der evangelischen Kirche 24. Veröffentlichungen des Evangelischen Zentralarchivs in Berlin 6. Neustadt an der Aisch 1998, 381 s.

Ve své tištěné disertační práci, kterou obhájil na theologické fakultě Humboldtovy university, se autor potýkal nepochybně s velkým množstvím materiálu. Cílem jeho studie bylo podat historický vývoj církevních knihoven na území bývalé braniborské marky. Už tady měl problémy s geografickým horizontem, neboť Braniborsko vlastně nikdy jako politický celek neexistovalo. Knihovnami se zabýval od středověku až do 19. století, přičemž důraz položil na období reformace: to je však vzhledem k tomu, že v oblasti (Wittenberk) byla kolébka německé reformace, přirozené.

Téma zpracoval ve dvou hlavních oddílech, z nichž první se týká přehledu knihoven a jejich fondů v chronologickém pohledu od středověku do 19. století, druhý je založen na tématické bázi. Následují dvě přílohy: výběr dokumentů k dějinám knih a knihoven v 48 ukázkách z let 1237 až 1941 a rozsáhlá bibliografie k dějinám knih a knihoven.

Vzhledem k obsahu knihoven, který byl zcela zásadně proměněn reformací a které byly od té doby evangelické, je pochopitelné, že právě reformace je z hlediska církevních knihoven ve středu zájmu. Přístupu Martina Luthera a jeho spolupracovníků George Spalatina a Bugenhagena se proto autor věnoval dosti podrobně. Neopominul však podrobně popsat stav knihoven a jejich sbírek ještě v době katolicismu. V tom je jistě velká cena práce, neboť heslo „knihy mají své osudy“ tu byla vrchovatě naplněno.

Knihovny předreformačního období se vyskytovaly především u biskupských (Havelberg, Brandenburg, Ratzeburg, Lebus, Stendal, aj.) a kolegiálních kapitul a také v klášterech. Při rušení starých institucí však vzaly za své především klášterní, neboť kapituly byly zachovány a fungovaly jako evangelické. Prudce však vzrostl význam lokálních kostelních knihoven, jejichž zakládání a vedení reformátoři podporovali. Knihovny kostelů ostatně existovaly i v předreformačním období, tehdy ovšem jen u největších kostelů.

Luther se domníval – jako dle autora nejsečtější autor své doby – že kniha může šířit evangelium a pravou víru do celého světa a považoval knihtisk za „*summum et postremum donum Dei*“. V počátcích reformace vyžadoval kritický přístup ke knihám, zvláště k nespočetnému množství právnické a scholastické literatury, neboť skrze ni nelze Krista vyučovat a poznat. Na druhé straně Luther ostře odsuzoval scholastiku, především její summy, komentáře, sbírky kanonického práva a jejich komentáře, sbírky kázání, atd. Jeho vztah byl dialektický: byl zároveň ničitel a příznivec.

Theolog Bugenhagen byl nazván Radlacher „*otcem evangelických církevních a městských knihoven*“. Věděl, že knihy jsou významné pro vzdělávání farářů a spojil péči i knihy se správným zvěstováním evangelia. První nařízení (Kirchenordnung) je již z r. 1528 (Brunšvik), pak Hamburk (1529) a Lübeck (1531). Později Bugenhagen působil na kodaňské universitě a ovlivnil i další reformátory.

Vědomé ničení klášterních a kapitulních knihoven, tak jak tomu bylo v selské válce nebo v Curychu, v Braniborsku neexistovalo a velké ztráty knih měly jiné příčiny, např. požáry (františkáni v Sorau, Dolní Lužice). Další přežití klášterních knihoven také záviselo na tom, zdali existovalo místo, kam se mohly nově uložit a případně dále rozšiřovat. Tak tomu např. ve Frankfurtu nad Odrou, kde univerzitní universita

přebírala po reformaci knihovnu místní kartouzy nebo v Rostoku, kde knihovna tamní kartouzy přešla do držby kostelní knihovny St. Marien a v 19. stol. do rostocké university.

O poreformačních knihovnách a jejich obsahu nás informují visitační protokoly nebo inventáře, např. visitační rejstřík dominikánského kláštera v Prenzlau z r. 1543, či františkánského kláštera tamže. Tyto knihovny obsahovaly především liturgické knihy, hlavně německé.

V období baroka se objevilo množství dalších míst, kde se vytvářely knižní sbírky; zvláště nutno podotknout, že zakladatelé pořizovali knihovny i u vesnických kostelů. Berlínská kapitulní knihovna, ve které byly uloženy knihovny klášterů v Strausbergu, Lehninu a Brandenburgu, se stala základem privátní kurfiřtské knihovny 1663. V baroku se objevují také první knihovnické spisy: Branibor Johann Christian Goclenius vydal v r. 1713 v Lipsku a Stendalu „*Philobiblion sacrum*“, jedinou jeho větší práci. Goclenius znal dobře starší knihovnickou literaturu (Morhof, Naudé, Hottinger, Mader/Schmidt, Jean Garnier). V osmi kapitolách zdůrazňuje potřebu knihoven pro kazatele i kvůli vedení úřadu a dalšímu vzdělávání. Pro financování knihoven také navrhuje využít pokuty z patrimoniálních soudů. O velkém přehledu autora svědčí seznam doporučených titulů, v němž dominuje theologie, ale nechybí filosofie a medicína.

V období pietismu a osvícenství došlo k poslednímu rozkvětu církevních knihoven. Postupně narůstal význam soukromých sbírek, které po smrti přecházely do církevních knihoven.

Poslední dozvuky církevních knihoven můžeme sledovat v čtenářských kroužcích a společnostech, které byly zakládány většinou privátními osobami, a v synodálních knihovnách, vznikajících jako centrum vzdělávání kazatelů v určité oblasti.

V druhém hlavním oddílu se autor zabýval různými aspekty provozu knihoven a struktury knižních sbírek.

Veřejné knihovny hrály důležitou roli v tom, že od nejstarších časů vlastnily knihy, které byly příliš drahé nebo nedostupné pro jednotlivce. To autor dokládá už citátem z Bugenhagenova církevního nařízení z r. 1528. Pravidelný přísun finančních prostředků však byl složitý. Některé knihovny vznikly na základě testamentu a už se dále nezvětšovaly, jiné byly budovány po dobu života nějaké významné osoby. Prostředky na knihovnu však mohly být uloženy jako kapitál, čímž vznikla možnost pravidelného doplňování fondu. Při nákupech ve starší době sloužila jako pomůcka bibliografie Konráda Gessnera, proto ji také v knihovnách často nalézáme. Jako akviziční pomůcka fungovaly i mešní katalogy (16. stol.). Později to byly práce Martina Lipenia „*Bibliotheca realis theologica*“, Frankfurt a. M. 1685, či Paula Boldana, „*Bibliotheca theologica*“, Jena 1614. Z dalších autorů lze jmenovat Gabriela Naudé, „*Bibliographia politica*“, a Johannese Mollera, „*Cimbria litterata*“, Kodaň 1744.

Katalogizace a využití byly z dnešního pohledu nepatrné; první záviselo na zájmu knihovníka, druhé na množství osob s přístupem.

Nejstarším způsobem zabezpečení bylo přikování k pultům. Takovou knihovnu na řetěze vlastnil kostel v Goldbergu, jiná byla se Wittenbergu. Většina církevních knihoven utrpěla škody kvůli nedostatečné péči, nezájmu, což mělo za následek např. poškození vodou nebo napadení červy.

O jednotlivých druzích knih se autor zmiňuje v deváté kapitole. Poměrně stručný je přehled středověkých rukopisů. Novověké dělí do tří hlavních skupin: kázání, zápisy přednášek a kronikářské zápisky. Dále se zmiňuje o prvotiscích a postinkunábulích (paleotypy). Pod termín *Makulatur* zahrnuje nejspíše zlomky a konstatuje, že v jejich výzkumu se pokračuje jen pomalu. Jiné drobné tisky, které se vyskytují v církevních

knihovnách jsou pohřební kázání, universitní tisky, školní programy a letáky. Pro život farností byla důležitá i musicalia, především soupisy repertoáru varhaníků.

Periodika zastoupená v církevních knihovnách jsou jednak odborné časopisy, které se objevují od 18. století, především theologické. Kupodivu se tu nalézají i noviny, velmi cenné jsou zprávy z třicetileté války. Důležitým pramenem jsou i úřední tisky, které souvisely s církevní správou: „*Das Amtsblatt des Konsistoriums der Mark Brandenburg*“ patří dodnes k povinné výbavě každé fary, důležitý je i „*Amtsblatt der Provinzialregierung*“.

Poslední kapitolu základní části věnoval autor dějinám výzkumu církevních knihoven, jejichž cena byla odbornou veřejností rozpoznána jen poznamenáhl. Centrem výzkumu se stala Královská, dnes Státní knihovna v Berlíně, která od 17. století shromažďovala bývalé klášterní a další církevní knihovny.

Snahy o centrální katalog lze datovat do poč. 18. stol., počátky skutečného soupisu až od r. 1935, kdy byl nejprve sepsán pro Slezsko. Centrální katalog církevních knihoven byl založen v r. 1967 v Naumburku z iniciativy Dr. Konráda von Rabenau, tehdy docenta vedoucího knihovna v semináři, v práci se pokračovalo v Berlíně od 1975. Od r. 1993 byl centrální katalog přičleněn k Ústřednímu evangelickému archivu v Berlíně, z finančních důvodů byla jeho činnost definitivně přerušena v r. 1996. Tehdy měl přes 403 000 položek. Soupisové práce pokračují prostřednictvím Příručky historických knižních fondů. Podle ní má nejvíc svazků knihovna v Perlebergu (1665), svatokateřinská v Brandenburgu (1550), v Altlandsbergu (1322) a v svatogoththardská v Brandenburgu (1285). Ovšem titulů je nejvíc v svatokateřinské knihovně v Salzwedelu (4200), v svatogoththardské v Brandenburgu (3667) a svatokateřinské v Brandenburgu (3598).

Po druhé části následují přílohy. Příloha I: Prameny k dějinám knih a knihoven uvádí jejich průřez od 1237 do 1941. Nejstarším dokladem je nadání brandenburských františkánů (1237), pak dary, odkazy, atd., od reformace se jedná o různé dokumenty (edikt proti Lutherovu překladu bible), doklady o zakládání knihoven, knihovní řády (např. Gardelegen 1581), seznamy knih, protokoly o převzetí knih (1672 z Witsctocku). Přílohu I uzavírají ukázka z ústředního katalogu pro Slezsko (1935) a oběžníky (1941).

V Příloze II je bibliografie k církevnímu knihovnictví v německy hovořících oblastech (všeobecně k historiografii knihoven, všeobecně k církevnímu knihovnictví, církevní knihovny v jednotlivých lokalitách).

Zpracování velkého tematického a chronologického záběru se autor zhostil s neobyčejnou akribií a se schopností generalizovat. Podobnou příručku si v Čechách můžeme jen přát.

Jan Pařez

Zdeňka Hledíková: *Prodromus vatikánských Monument a listina Klimenta V. pro premonstráty.*

ČČH 98, 2000, s. 1-17.

Autorka převzala v roce 1995 přípravu úvodního svazku ediční řady Monumenta Vaticana. S tímto svazkem se původně nepočítalo, neboť období do r. 1342 mělo být zpracováno společně pro celou rakousko-uherskou monarchii. Pro velké množství písemností a po vzniku Československé republiky bylo rozhodnuto o samostatném svazku pro české země a zpracování svěřeno Věře Kosinové-Jenšovské. Z. Hledíková podává informaci o tomto svazku, který zahrnuje vlády papežů Klimenta V. (1305-1314), Jana XXII. (1316-1334) a Benedikta XII. (1334-1342), v časovém rozmezí 13. ledna 1306-8. dubna 1342, a je nyní připraven k tisku. Úhrnem jde o 69+1063+246 písemností.

Teritoriální vymezení odpovídá dosud vydaným svazkům Monument. Určitá nejistota u slezské látky byla vyřešena zařazením vratislavských písemností v celém časovém úseku. Obsahová skladba písemností byla rozšířena vedle listin z papežských register o písemnosti hospodářské povahy z kamerálních register a účtů. Tam se zřetelně ukázala disproporce mezi českými diecésemi a vratislavskou.

Uspořádání odpovídá vydaným svazkům Monument. Jsou zachyceny všechny kuriální písemnosti, které reagují na politickou aktivitu Jana Lucemburského v evropském rozsahu, nikoli však písemnosti, jež se týkají jeho lucemburského panství.

Se zřetelem k podřízenosti pražského a olomouckého biskupství mohučskému arcibiskupství před r. 1344 bylo nutné zahrnout v určitém vymezení i písemnosti týkající se tohoto arcibiskupství.

Určitý výběr musel být proveden také u obecně platných papežských ustanovení, kde platí pouze předpoklad, že musela být v českých zemích známá, ale nebyla tam přímo adresována ani se tam nedochovala. Totéž platí o privilegiích a dalších listinách ve prospěch církevních řádů. Na takové kusy se upozorňuje stručným registrem.

Vydávané písemnosti vycházejí jednak z Vatikánského tajného archivu, jednak z písemností dochovaných u příjemců. Z problematičtějších písemností autorka věnuje zvláštní pozornost listině Klimenta V. z 28. října 1309, kterou nakonec do Prodromu nezařadila. Tato listina se objevuje teprve v dubnu 1413 v konfirmaci Jana XXIII. Autorka osvětluje souvislost s dalšími papežskými listinami z počátku 15. století a vcelku přesvědčivě dokládá, že práva listinou poskytnutá neodpovídají dobovým podmínkám, že listina vznikla až po zmíněných dalších listinách a že jejím původcem byl vratislavský premonstrátský opat Kristián Cobant, v té době prokurátor premonstrátského řádu u pisánské kurie, dobře seznámený s jejími diplomatickými zvyklostmi. Listina se týká duchovní správy členy premonstrátského řádu a vykazuje řadu ustanovení v té době obtížně představitelných.

Argumentace autorky je přesvědčivá. Nevzala však v úvahu starou edici pramenů k dějinám premonstrátského řádu I. le Paige, Bibliotheca Praemonstratensis ordinis, Parisiis 1633 (reprint Averbode 1998). Tam jsou uvedena v knize III, oddílu Privilegia pontificia et regia, všeobecná privilegia udělená premonstrátskému řádu i opatu a klášteru v Prémontré, jak byla uchováována v tamním středisku řádu, které bylo později zničeno za Francouzské revoluce. Podle toho Kliment V. udělil opatovi v Prémontré tři listiny pod shodným datem 28. června 1312, kterými konfirmoval všechna privilegia udělená řádu i jeho klášterům papeži i panovníky, ve druhé listině nosit mitru a sandály, ve třetí pak přenosný oltář (pp. 694-695).

Obdobně je tomu u listin udělených premonstrátskému řádu Janem XXIII. Z nich dvě byla vydána v Římě u sv. Petra 27. dubna 1413, tedy v místě a s datem shodnými

s konfirmací Jana XXIII., o kterou jde (pp. 708-711). Z nich druhá listina uvedeného data (privilegium CXXXII) se týká potvrzení privilegií řádu ve zmíněném širokém rozsahu.

Výše uvedené úvahy by zřejmě měly být ověřeny na připomenutých a možná i dalších textech listin premonstrátského řádu, které byly uchovávány v jeho hlavním archivu a které nyní jsou doloženy alespoň v diplomatárii v le Paigeově díle. Totéž se týká i role C. Cobanta, který se nejméně v r. 1412 zúčastnil generální kapituly v Prémontré a ve svém vysokém postavení mohl mít k listinám přístup.

František Hoffmann

Dariusz Karczewski: Dzieje klasztoru norbertanek w Strzelnie do początku XVI wieku.

Polskie towarzystwo historyczne, oddział w Inowrocławiu, Innowrocław 2001, 320 s.

Monografii o ženském klášteře premonstrátek v polském Střelně od Dariusze Karczewského nelze nazvat jinak než pečlivě připravenou a do nejmenších podrobností vypracovanou knihu. S akribií a smyslem pro detail, který je mu vlastní, autor popsal středověké dějiny střelenských „norbertánek“, jak se v Polsku premonstrátky nazývají. První oddíl obsahuje obsáhlý přehled písemných pramenů i výsledky archeologického, potažmo stavebně historického výzkumu. Ji doplňuje bibliografie na konci práce. Autor využil velmi rozsáhlou škálu rukopisů, vzato kvantitativně i teritoriálně. Čerpal z archivů a rukopisných sbírek v Polsku (arcidiecézní archiv v Hnězdně, diecézní archiv ve Włocławku, archivy ve Varšavě, Bydgošti, Toruni, Vratislavi, klášterní archiv krakovských premonstrátek, univerzitní knihovna ve Vratislavi), Čechách (Státní ústřední archiv), Itálii (archiv premonstrátského řádu) a Rusku (knihovna Saltykova-Ščedrina v Petrohradě). Dalšíh osmdesát edic a kolem třistaosmdesáti titulů literatury svědčí o zevrubnosti, s kterou si D. Karczewski vybudoval pramennou základnu.

Následující tři oddíly jsou věnovány dějinám kláštera. V prvním z nich je pojednána, jak jinak, jeho fundace. Po rozsáhlé analýze pramenů i jejich dosavadních interpretací stanovil autor, že klášterní kostel založený Piotrem Włostowicem byl vysvěcen 16. března 1133 biskupem Świdgerem. Zabýval se také osobou zakladatele, pokusil se rozklíčovat motivy založení a určit původní zasvěcení kostela a konventu, které v písemných zprávách kolísá mezi Sv. Křížem a Pannou Marií.

Další oddíl (třetí) se zabývá hospodářskými základy proboštství ve Střelně. Prvotní majetek kanonie, který čítal dvacet vesnic, je znám až z ochranného privilegia papeže Celestina III. z r. 1193. I když byl konvent soukromého založení, získával také majetek od místních vládců a prelátů. Autor pak líčí podrobně další zisky v průběhu 13. století, na jehož konci se počet klášterních lokalit téměř zdvojnásobil. Následovala krize na počátku 14. století, prvotně způsobená válečným sporem mezi českým panovníkem a inowrocławskými knížaty v r. 1305, a posléze protahování díky konfliktu mezi Polskem a řádem německých rytířů, kteří okupovali část gdaňského Pomoří. Teprve počátkem 2. poloviny 14. století se objevuje první doklad o vlastním hospodaření konventu, zpráva o vrchnostenském dvoře (1364 v Łojewě)

Se střídavými úspěchy premonstrátky spravovaly svůj majetek, ale koncem 15. století (1489) držely pouhých 14 lokalit. Hospodářská aktivita konventu nebyla významná a úpadek postupoval dále i ve století následujícím. Vedle proměn pozemkové držby si autor povšiml i dalších ekonomických prvků – především mlýnů, a dalších zdrojů příjmů, věčných platů na nemovitostech, které konvent získal prostřednictvím odkazů. Zvláštní část věnoval autor desátkům, které přicházely ze 37 vsí, a další i příjmům z panovnického regálu, postoupeného proboštví: z krčem, z cel, trhů (trh ve Střelně se označoval *forum liberum*), atd. V r. 1220 obdržel klášter hospodářskou imunitu od knížete Konráda Mazovského. Od toho času klášter získával další imunity, které známe i z českého prostředí, především soudní. Výkon bezprostřední soudní moci byl v rukou šoltyse, soudil ale probošt, který měl všechny soudní pravomoci od r. 1356; od toho roku panovník řešil jen odvolací záležitosti. Šíření německého práva z území (a částečně i na území) Říše na východ bylo všeobecným jevem vrcholněstředověké Evropy. Premonstrátský klášter ve Střelně nikdy neorganizoval kolonizaci. Německé právo se poprvé na klášterním majetku objevilo r. 1282, kdy bylo Łojewo obdařeno od innowrocławského knížete Ziemomysla magdeburským právem. Od té doby začaly dostávat emfyteutické právo i další vsi. Autor se podrobně věnoval popisu, jak se postupně rozmohly prodeje dědičných rychet, na jejichž „provozování“ byly mj. vázány další požitky, např. právo založit svobodnou krčmu, masné krámy, pekárnu a právo věnovat se určitým řemeslům. Ve snaze udržet svobodnou rychtu pod kontrolou kláštera, vkládali probošti do listin články i tom, že budoucí držitel rychty bude nešlechtic a že jeho rychtářský úřad bude podléhat schválení probošta (přestože první rychtáři byly jak urozeného tak selského původu). Zájem o rychtu ze strany nižší šlechty byl dle autora motivován ekonomicky, neboť její držba byla výnosná a postavení rychtáře přitom poměrně nezávislé a svobodné. Poslední část tohoto oddílu pojednává o založení Střelna a poměru, který k němu mělo premonstrátské proboštví.

Ve čtvrtém a posledním oddíle popsal D. Karcewski vnitřní organizaci a život kláštera ve Střelně. Zmínil se o příslušnosti k premonstrátskému řádu, postavení vůči dalším institucím a především klášteru sv. Vincenta ve Vratislavi, který měl vrchní právo (*ius paternitatis*). Na jeho základě byl svatovincentský opat zástupcem proboštví vůči ostatním církevním autoritám, měl obecný dohled nad statky ženského konventu, atd. Další části popisují vnitřní strukturu řeholního domu. V čele stál probošt, který reprezentoval klášter při jednání se světskými stranami a měl pochopitelně i další pravomoci administrativně-právní povahy. O jeho volbě se zachovaly zajímavé dokumenty ve strahovském klášterním archivu, které D. Karczewski využil. Tato část je velmi zajímavá, ozřejmuje pozici kláštera v tehdejší společnosti, vztahy k biskupství a dalším církevním institucím. Po zmínce o založení dvou dalších domů ze Střelna, tedy Żukowa (1212-1214) a Krzyżanowice (po 1241), a poněkud neústrojně o premonstrátském řádovém oděvu, následuje výklad o funkcích, které zastávaly členky konventu. V jeho čele stála převora, v počátečním období nazývaná magistra, jež byla volená členkami konventu. Dohlédala na dodržování řehole, rozhodovala o vnitřních záležitostech konventu, předsedala kapitule, atd. Její zástupkyní byla podpřevora. Další funkce byly kantorka, kustodka a cirkátorka. Původ řeholnic, především v souvislosti s místními lokalitami, je pojednán v dalším textu. Poslední kapitola se zabývá farním patronátem a duchovní správou.

Monografie D. Karczewského není, jak sám autor v závěru upozorňuje, věnovaná jen hospodářské problematice, ale zabývá se i vnitřním chodem instituce a strukturou. To je pochopitelně nezbytné, neboť by bylo jen obtížné vyložit vývoj hospodářských rysů bez jednoznačného určení pravomocí jednotlivých osob v klášteře. Jedná

se o klasickou materiálovou studii, sice velmi pečlivě zpracovanou, vynikající i po stránce interpretace, ale postrádající srovnání výsledků s jinými kláštéry, ať už premonstrátskými či jinými, a to jak v Polsku, tak v okolních zemích. Dle mého názoru by bylo třeba alespoň stručné shrnutí na závěr, i když – jak vyplývá z obsáhlého seznamu pramenů a literatury – autor zřejmě záměrně ponechal celkové zhodnocení pro jinou příležitost. Na druhou stranu je třeba konstatovat, že se v každém případě jedná o vynikající výchozí materiál pro další výzkum i pro komparační potřeby a že jako takový nepochybně dobře poslouží.

Jan Pařez

Kateřina Charvátová: Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 2. svazek.

Kláštéry založené ve 13. a 14. století.

Praha 2002, 402 s.

Po čtyřech letech se čtenářům dostává do rukou druhý svazek zamýšlených trojdílných dějin řádu cisterciáků ve středověkých Čechách.¹⁾ Obsahuje dějiny dodnes živého kláštera Vyšší Brod, královských fundací Zlaté Koruny a Zbraslavi, v důsledku husitských válek zaniklých klášterů Svaté Pole a Skalice a dvou ženských fundací v Pohledu a v Sezemicích. Stejně jako v prvním dílu je u každého opatství věnována pozornost okolnostem založení, dějinám do husitských válek, zhodnocení dochovaných písemných pramenů, vztahu kláštera ke kurii, k cisterciáckému řádu a k českým panovníkům, konventu a osobnostem opatů, majetkové držbě a ekonomickým aktivitám a tam, kde to pramenná základna umožňuje, také kulturním a duchovním aktivitám.

Je přirozené, že se pozornost soustředila na kláštéry, jejichž působení a dochované památky vzbuzují dodnes pozornost a jež poskytují historikovi dostatek materiálu, z něhož může čerpat informace o vývoji příslušného řeholního domu. Nejobsažnější je kapitola o Zbraslavi, již bylo věnováno osmdesát stran, Vyššímu Brodu a Zlaté Koruně zhruba o deset stran méně. Zatímco zmíněné kapitoly se mohou opřít o starší monografie nebo dílčí studie pojednávající o různých aspektech klášterních dějin, představují části např. o klášteru ve Svatém Poli nebo v Sezemicích první souhrnné pojednání o těchto zaniklých řádových domech vůbec. Přes značnou disproportionality pramenů a literatury k jednotlivým klášterům se autorce podařilo zachovat jednotný a ucelený ráz kapitol, takže celek působí vyrovnaně.

Z badatelského hlediska patří k nejvděčnějším opatstvím Vyšší Brod, a to díky zachovanému souboru středověkých archiválií, v průběhu staletí málo pozměněným stavebním objektům, pozoruhodné kolekci středověkého umění a obsáhlé sbírce rukopisů. Kapitulu autorka obohatila o oddíly pojednávající o úzkých vztazích k mateřskému klášteru Wilhering a o duchovních aktivitách vyšebrodských mnichů. Tento oddíl spíše naznačuje, jakým směrem by se mohl v budoucnu ubírat průzkum, na rozdíl od jiných opatství je vzhledem k dochovaným pramenům takové bádání možné.

1) Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. 1. svazek. Fundace 12. století, Praha 1998, srv. Bibliotheca Strahoviensis 4-5, s. 287-288.

Podobná situace je i v klášteře Zlatá Koruna, byť se ohledně malby, sochařství či dochovaných knih nemůže s Vyším Brodem měřit. Ve zbraslavském klášteře došlo k téměř úplnému zničení původního středověkého areálu, mezi českými cisterciáckými kláštery má však zvláštní postavení jako královské pohřebiště. V oddílu věnovaném duchovním aktivitám zbraslavských mnichů se mohla autorka opřít o výzkum děl vyšších z opatství (Zbraslavská kronika, Malogranatum) nebo o práci profesora Kadlece o působení zbraslavských cisterciáků na pražské univerzitě.

Nejméně známý český cisterciácký klášter je Svaté Pole. Nejenže se dochovalo málo písemných pramenů, které se o něm zmiňují, ale z povrchu zemského zmizel i klášter sám. Autorka se zabývá se značnou erudicí otázkami kolem data založení kláštera, osob zakladatelů a případné předcisterciácké minulosti fundace. Zatímco informace, které mohly přinést písemné prameny, jsou dnes již vyčerpány, nová zjištění by mohla vyplynout z archeologického průzkumu na místě kláštera.

O něco příznivější je situace skalického kláštera, kde se částečně dochovaly písemné prameny a fragmenty architektury. Zvláštní pozornost je v kapitole věnována fundátorovi, kancléři Karla IV. Dětrichovi z Portic, který mezi zakladateli cisterciáckých klášterů v Čechách tvoří hned několikanásobnou výjimku: byl cizinec, pocházel z neurozené rodiny a Skalici založil z titulu církevního hodnostáře (jako biskup mindenský). Jeho vlastní příslušnost k řádu vysvětluje volbu cisterciáků, v pozdním 14. století již poměrně neobvyklou.

Ženské kláštery Pohled a Sezemice, oba šlechtické fundace, patřily ve středověku k méně významným institucím. Zatímco pohledský klášterní archiv nabízí relativně velké množství středověkých písemností, sezemický archiv zanikl za husitských válek. Ve výkladu byla proto dána přednost Pohledu (třebaže z chronologického hlediska jsou patrné o několik málo roků starší Sezemice, přesné datum založení však není známo), do textu jsou navíc na příslušných místech vloženy krátké obecné exkurzy objasňující vztah řádu k ženským klášterům či strukturu a hodnostářky ženského konventu.

Kniha je zdařilým a vyrovnaným pokračováním prvního dílu, je vybavená kvalitními černobílými fotografiemi, seznamem pramenů a literatury a rejstříkem. Samozřejmostí jsou seznamy opatů a abatýší u každého řeholního domu. V případě velkých opatství (Vyší Brod, Zlatá Koruna, Zbraslav) nabízí syntetický a zasvěcený výklad počátečního období klášterních dějin a bohaté odkazy na literaturu pro čtenáře, kteří potřebují znát podrobněji některé speciální aspekty, v případě méně známých klášterů pak vyčerpávající shrnutí současného stavu poznání.

Hedvika Kuchařová

Pacifik M. Matějka: Prvopočátky kapucínského řádu.

Praha – Olomouc 2002, 88 s.

Tomáš Černušák – Augustin Prokop – Damián Němec: Historie dominikánů v českých zemích.

Praha 2001, 239 s.

V útlé publikaci vydané Institutem františkánských studií mapuje autor, sám kapucín, spleť a nelehkou historii vzniku svého řádu. Knížka je určena nejenom příznivcům řádu, ale také širší odborné veřejnosti; vzhledem k tomu je úvodní kapitola věnovaná reformám františkánů, které zůstaly na rozdíl od kapucínské reformy na úrovni různých proudů v rámci řádu, ale jejich stručný výčet dobře poukazuje na tendence, jimiž byla snaha o změnu a zlepšení života vedena.

Touhu po co nejdokonalejším následování sv. Františka nevyřešilo rozdělení menších bratří v roce 1517 na konventuály a observanty. Snahu o život podle ideálu zakladatele pravidelně umocňovala upadající kázeň mezi bratry, ale od určitého stupně zpravidla narazila i ta nejlepší vůle na odpor, v lepším případě jenom nedůvěru, představených. K těmto obtížím se nezřídka přidaly po čase rozpory uvnitř reformované komunity. Takto by bylo možné obecně shrnout také historii vzniku kapucínů, kteří se ovšem shodou celé řady okolností (spolu s autorem ji mohou spirituálněji zaměření čtenáři nazývat vůle Boží) nerozplynuli po úmrtí charismatických zakladatelů zpět mezi své nereformované spolubratry, ale vyvinuli se v samostatný řád.

Za „praotce“ kapucínské reformy je považován bratr Matouš Serafini, kterého uvolněné poměry v rámci provincie dovedly k aktivnímu úsilí o nápravu života svého i svých spolubratří. K němu se přidali pokrevní bratři Ludvík a Rafael Tenagli z Fossombrone, jimž se roku 1528 podařilo prosadit papežskou bulou uznání nové kongregace, jež ovšem spadala nikoli pod observanty, kterým byly reformní snahy trnem v oku, ale pod konventuály. Velkou oporou byla bratřím vévodkyně Kateřina Cybo, neteř papeže Klementa VII. V roce 1529 se konala první generální kapitula nové kongregace. Poměrně záhy se však uvnitř kongregace objevily rozdíly v názoru na vlastní poslání: křídlo reprezentované Ludvíkem Tenagli zůstávalo rezervovanější vůči studiu a kladlo důraz na poustevnický způsob života a drobný apoštolát, křídlo zastoupené Bernardinem Ochinem prosazovalo otevřenost studiím, organizovanost a mnohotvárný apoštolát. Rozpor umocňovaný nespokojeností s rolí, jakou chtěl Ludvík v rámci kongregace hrát, tak vedl k první větší roztržce. Je zajímavé, že jak Matouš, tak Ludvík skončili svůj život mimo řád, okolnosti Ludvíkova úmrtí jsou navíc dosti nejasné. Další z výrazných členů, Bernardin Ochino, který ze strachu, že některé jeho sporné výroky bude projednávat inkvizice, uprchl do Ženevy. Úsilí o samostatnost kongregace se završilo roku 1619, kdy byli kapucíni uznáni jako samostatný řád.

Autor v dosti zhuštěné, ale pro pozorného čtenáře stále ještě srozumitelné formě, představuje neobyčejně zajímavou kapitolu z církevních dějin, opřenou, soudě podle seznamu na konci, jak o studium edic dokumentů, tak nejnovější sekundární literaturu. Ze závěrečných exkursů ocení čtenář seznam papežských dokumentů, které se týkají prvních sto let života řádu (autor neusiloval o vyčerpávající přehled, ale ke každému dokumentu přikládá regest), seznam generálních představených a pojednání o konstitucích z roku 1536. Trochu neorganicky zařazený se jeví *Exkurs o bule Inter graviores*, který se dotýká úprav poněkud zvláštního postavení španělských kapucínů v 19. století. Časové vymezení tématu a strukturace textu by si vůbec možná zasloužily krátký úvod.

Zdařilému dílku je však nutné vytknout jeden nedostatek, a tím je použití nesjednocených tvarů vlastních jmen. Autor se sice v úvodním odstavci pokouší o stanovení jakýchsi rámcových pravidel, buď je však vytyčil příliš vágně nebo podcenil – většinou náročnou – závěrečnou úpravu textu. Můžeme se tedy setkat s Giovannim Pili z Fana (s. 8), Giovannim Pili da Fano (s. 10) a na téže straně s Janem Pili z Fano, nemluvě o řadě drobnějších diferencí v jiných jménech. Je škoda, že tato nedůslednost snižuje úroveň textu, o jehož odborných kvalitách jinak nemůže být pochyb.

Druhá ze zmíněných publikací na první pohled čtenáře trochu zavede svým názvem. Nejedná se, jak by se mohlo zdát, o kompendium mapující dějiny dominikánského řádu na našem území od příchodu bratří až do současnosti, ale o dvě důkladně zpracované kapitoly z působení řádu kazatelů v českých zemích. Tuto skutečnost ostatně přiznávají editoři na zadní straně obálky. První část nazvaná *Vznik provincie a její rozvoj do husitských válek* je disertační prací Tomáše Černušáka (v předmluvě snad jenom postrádáme údaje o tom, kdy a kde byla obhájena). Jedná se o kvalitní, standardní historiografické dílo, které vzhledem k ponechaným obecněji pojatým úvodním kapitolám poslouží i čtenáři, jenž se v problematice teprve orientuje. „Vnějším“ dějinám se věnují kapitoly o příchodu dominikánů do Čech a vzniku konkrétních mužských a ženských klášterů, vzniku české provincie a jejím rozvoji, o krizi řádu ve 14. století a jejích projevech v českém prostředí a kapitola o hospodářství dominikánských klášterů. Vztahy k ostatním institucím církve se zabývají kapitoly o inkvizici a o poměru řádu k diecéznímu kléru. Dosti velký prostor je ponechán náboženským a kulturním aspektům působení řádu – ať už s ohledem na nejvlastnější řádovou činnost, kazatelství, nebo na nové typy středověké zbožnosti či vědecké snahy jednotlivých členů řádu. Některé problémy, např. detailnější rozbor ekonomického zázemí těch klášterů, kde by bylo možné pokusit se o analýzu, ponechal autor vzhledem k syntetickému charakteru práce stranou, naznačuje však možné směry dalšího bádání.

Třetí část publikace je otiskem licenciátní práce Damiána Němce O. P. (rovněž bez uvedených údajů, kdy a kde byla obhájena) *Česká dominikánská provincie po jejím obnovení v r. 1905*. Práce je pozoruhodná už svým námětem, protože systematické zpracování nejnovějších dějin řeholních institucí není v současné odborné literatuře příliš časté; zatím zpravidla zůstává na úrovni nepublikovaných diplomových prací. Autor se zaměřuje především na institucionální a právní aspekty života provincie: okolnosti obnovení provincie v roce 1905, problematiku postavení konventů v jazykově německých oblastech a na Slovensku, růst provincie a vznik nových domů, vztah českých dominikánů k jejich řádovým představeným, problémy provincie po rozpadu Československé republiky a působení řádu v protektorátu a ve Slovenském štátu (mezi dominikány najdeme několik obětí nacistické zvůle) a snahu uspořádat poměry v několika relativně svobodnějších letech po válce. Další část práce se zabývá komunistickou perzekucí řádu od přelomu 40. a 50. let a postupným přechodem na činnost v ilegality a budování řádových struktur odpovídajících nenormálním poměrům. Závěrečná kapitola informuje o obnově komunitního života po roce 1989.

Práce vychází nejenom z archivních pramenů uložených v řádových archivech v Praze a v Římě, ale i z cenných svědectví pamětníků, která jsou pro dobu, kdy každý dokument znamenal potencionální ohrožení, nenahraditelná. Je pochopitelné, že zvláště poslední kapitoly mají spíše informativní charakter – chybí jak delší časový odstup, tak přístup k některým materiálům (např. ve vatikánských archivech). Celek však představuje dobré výchozí dílo pro dějiny českých a slovenských dominikánů ve 20. století, k němuž se příští, nejen řádoví historici, budou jistě vracet.

Obě dvě uvedené části spojuje krátký text Augustina Prokopa, zpracovaný na základě starší literatury a nepublikovaných rukopisů, který čtenáři poskytne základní informaci o provincii v 15.-19. století. Jeho zařazení je sice opodstatněné, je však otázkou, jestli by nebylo vhodné odlišit ho i typograficky od kvalitativně zcela odlišných prací Černušáka a Němce.

Hedvika Kuchařová

Malgorzata Borkowska: Zycie codzienne polskich klasztorów zenskich w XVII-XVIII wieku.

Warszawa 1996, 376 s.

Kniha benediktinky Malgorzaty Borkowské mapuje téma, které není v české a moravské historiografii nejen systematicky prozkoumané, ale s úspěchem uniká i okrajové pozornosti badatelů. Téměř se nelze ubránit povzdechu, že ženské kláštery, odhlédneme-li od průzkumu architektonických památek nebo snad ještě majetkových poměrů, prostě nestojí odborné veřejnosti za námahu; jako by se práh klauzury neodvažovala překročit ani historie, ačkoli je rodu ženského.

Zpracování tématu je asi bližší historičkám než historikům; případná příslušnost k nějaké řeholní instituci se při erudici Borkowské ukazuje jako výhoda. Umožňuje totiž autorce zasvěcený pohled a interpretaci „zevnitř“, rychlou orientaci v souvislostech, které by pro badatele neznalého reálného života v klášterní komunitě mohly znamenat tvrdý oříšek a pomáhá jí vyhnout se jak příliš nezáživnému výkladu, tak sklouznutí k pouhé snůšce zajímavých až skandálních historek.

Jak upozorňuje autorka v předmluvě a jak čtenář zjistí při četbě soupisu pramenů, v centru pozornosti stál vlastní řád Borkowské – benediktinky. Ze starších ženských řádových odnoží věnovala pozornost také premonstrátkám a augustiniánkám, dále dominikánkám, karmelitkám, františkánským terciárkám a brigítkám, z novějších řádů pak vizitantkám, u nás známým jako salesiánky. Jakkoli by takový souhrn materiálu umožňoval postihnout zvláštnosti v pojetí každodenního života jednotlivých institucí, případně teritoriální rozrůzněnost v rámci jedné instituce, rozhodla se autorka zachytit obecnější rysy klášterního života. V knize nenajdeme rozbory konkrétních statut, konstitucí nebo vizitačních zpráv; jako zásadnější se Borkowské zdálo vyjádřit jazykem srozumitelným i pro nehistorika nebo člověka povrchně obeznámeného s řeholními reáliemi podstatu jiných hodnotových priorit, odlišného životního rytmu a specificky rozděleného prostoru za zdmi kláštera.

Kniha je rozdělená do pěti částí, věnovaných lidem v řeholní komunitě, „domu“, tj. klášteru jako souboru budov plnícímu přesně vymezené funkce, klášternímu hospodářství, církevním strukturám (nejen struktuře konkrétní komunity či řádu, ale i vazbám na místní církev), událostem cyklicky se opakujícím i mimořádným a nakonec klášterním múzám – tedy pěstování umění a věd. Promyšlená výstavba jednotlivých částí, které každodennost váží k obecnější a duchovnější poloze probírané problematiky (např. u hospodářských záležitostí je to otázka slibu chudoby, u záležitostí strukturálních slibu poslušnosti) a zároveň zmiňují i mimořádná, nevšední vybočení z žádané normy, umožňuje zachytit každou oblast ve značně širí a nezřídka i rozporuplnosti.

Páteř první části tvoří události života řeholnice – počínaje obdobím před přijetím (kandidaturu), během jejíhož trvání se zjišťovala vhodnost dívky nebo mladé ženy pro povolání řeholnice (pozornost je věnována také úsilí raně novověké církve zaomezit vynuceným vstupům do řádu nebo vstupům v dětském věku, a záležitostem kolem věna), přes obláčku, noviciát, sliby, život v komunitě (zde je popsána především široká klášterní rodina, tj. i s kněžími, zpovědníky a lidmi „ze světa“, kteří k ní dočasně patřili) až k úmrtí a pohřbu. Část věnovaná domu v úvodu pojednává o dvojí, značně rozdílné funkci kláštera – má umožňovat jak společný život komunity, tak poskytovat řeholnicím prostor pro samotu a mlčení. Následuje popis specifických prostor kláštera, a to jak společných, tak sloužících jednotlivým sestrám (cely) a jejich funkcí, a kapitoly věnované institutu klauzury a klášternímu kostelu. Pojednání o hospodářství začíná záležitostmi týkajícími se „svatě chudoby“ a dále probírá autorka nejrůznější aspekty hmotných statků – jídlo, pití, oděv, až ke klášternímu hospodářství v užším slova smyslu a problémech (začasté právního rázu) s ním spojených.

Část nazvaná Struktury je věnována jednak vnitřní struktuře komunity (představená, hierarchie komunity, různé úřady a úkoly), jednak vazbám na mužské nadřízené ženských řeholních institucí, ať už šlo o místní ordináře nebo představené vybrané z mužských klášterů téhož řádu. Narozdíl od mužských klášterů jednoho řádu, které zpravidla vytvářely těsnější nebo volnější vazby na teritoriálním principu, zůstávaly ženské kláštery vesměs v izolaci a pokusy o sdružování se příliš nerozvíjely. Také styk s církví za zdmi kláštera měl své rozměry: bratrstva v klášterních kostelích nebo pomoc potřebným, třebaže se řeholnice na životě vnějšího světa podílely spíše modlitbami než viditelnou aktivitou. Poslední kapitola této části pojednává o vztazích k fundátorům.

V páté části píše Borkowská o cyklech dne, týdne a roku, určených chórovými modlitbami, týdenní zpovědí a přijímáním a obdobími a svátky liturgického roku. Vybočení pro jedince a v horším případě i pro komunitu znamenala nemoc, již je věnována zvláštní kapitola, a naprostý protiklad k obvyklému životu představovaly živelné a válečné katastrofy, které se nevyhýbaly ani klášterům. Závěrečná část si všímá především klášterní hudby (liturgické i mimoliturgické), literární tvorby, klášterních knihoven, divadla a dějepisectví, sváteční kultury a kultury odpočinku.

Kromě nezbytného soupisu pramenů a literatury doplňuje knihu slovníček základních pojmů z oblasti klášterního života; najdeme tu nejen užší odborné výrazy jako „breviář“ nebo „převorka“, ale i pojmy, které jsou základním kamenem řeholního povolání a – snad právě pro svou šíři a předpokládanou samozřejmost – čtenářům v podobných publikacích nevysvětlované, jako je „čistota“ nebo „láska“. Je to elegantní řešení, jak ještě více zpřístupnit téma, a zároveň se vyhnout v historickém textu neorganickým exkursům duchovní povahy, které však vysvětlují leccos, co by jinak mohlo být špatně pochopeno. Konečný úsudek o řeholnicích raného novověku závisí na čtenáři, nicméně kniha ukazuje mnohotvárnost života za zdmi kláštera a klauzury, a to způsobem, jemuž nechybí ani erudice, ani vtip.

Hedvika Kuchařová

Anna Pobóg-Lennartowicz: Kanonicy regularni na Śląsku. Życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu.

Studia i monografie Nr 269, Uniwersytet opolski Opole 1999, 264 s.

Přední polská odbornice a jedna z organizátorských duší dnes již pověstného cyklu mezinárodních monasteriologických konferencí v Opolí, Anna Pobóg-Lennartowicz, vydala monografii o středověkých kláštorech augustiniánů řeholních kanovníků ve Slezsku. Práci rozdělila do pěti hlavních oddílů.

V prvním se autorka po stručném úvodu, v němž se pokusila vyrovnat s některými terminologickými obtížemi, zabývá dosti podrobně fundacemi a počátky dvou augustiniánských klášterů. Klášter Nejsvětější Panny Marie na Piasku byl založen z Arrovaie ve 40. letech 12. století na Šlénze z vůle Petra Włostovice, po r. 1148 přenesen do Vratislavi, první zpráva o něm zde pochází však až z r. 1193. Patřila k němu celá řada proboštví – Mstów, Kościelna Wes, Kamieniec, Górka, Krzydlina Wielka a Olešno – a špitály sv. Ducha ve Vratislavi a sv. Jiří v Olešnici.

Druhý augustiniánský řeholní dům – také klášter Nejsvětější Panny Marie – byl založen patrně na přelomu desátých a dvacátých let 13. století v Nowogrodě Bobrzańském, v poslední čtvrtině téhož století (1284) však byl přemístěn do Żaganě. Proboštví byla teritoriálně koncentrovanější než u vratislavského konventu: Bytom nad Odrou, Warzyn, Zielona Góra a špitál sv. Ducha v Żagani.

V další části se autorka podrobně věnovala hierarchii osob v klášterních úřadech, tedy především opatovi (předpoklady jeho úřadu, volba, kompetence, atd.), proboštům a převorovi a posléze i dalším úředníkům, jimiž byli především podpřevor, kanтор, kustos, provisor, vestiarius, infirmarius, bibliotékař, atd. Takový pohled na strukturu komunity mohl být ještě relativizován jiným dělením: na seniory, novice, konvrše.

Třetí oddíl se zabývá dosti podrobně průběhem každodenního officium divinum a některými dalšími základními rysy společného života v řeholní komunitě: konání kapitul, dodržování silentia, společnou práci, apod.

Čtvrtá část je věnována životu v konventu s ohledem na dva podstatné rysy duchovního vývoje každého člena řádu, na profesi a duchovní formaci.

Poslední kapitola shrnuje úspěšné i neúspěšné snahy augustiniánů řečených klášterů konce středověku reformovat vnitřní život v atmosféře celkové krize katolické církve.

Autorka vycházela nejen s dokumentů normativní povahy jako byla statuta, ale také z opatské korespondence, visitačních akt a dalších archiválií, které tyto normativní prameny pro nás do jisté míry „napravují“.

Je velmi typické pro české prostředí, že v něm obdobná práce v podstatě chybí. Přitom se život v klášterní komunitě naprosto zásadně odlišoval od života za klášterní zdí.¹⁾ Řeholníci se rozhodli dobrovolně vstoupit do zcela jinak organizovaného prostředí, než které je obklopovalo od narození až do vstupu do kláštera a podřídit se zcela odlišným požadavkům a normám. Tím se také naplň – od formálních po sociální rysy – klášterního života vyčleňovala z života světské společnosti, zde můžeme najít zcela jiné cíle, záměry a vnitřní tense uvnitř komunity. Jestliže se nejednotlivější studie pokoušely postihnout postavení klášterů ve společnosti, výklad o vnitřním (ne-hospodářském) chodu konventu byl v českých zemích výrazně opomíjen. Pokud se někde objevily alespoň zmínky o těchto rysech, nemohu se ubránit dojmu, že byly chápány jako celek, jako by denní naplň v kláštorech a hierarchizace funkcí byla jednotná nebo velmi podobná ve všech řádech. To je ovšem na škodu věci, ne-

boť co řád, někdy dokonce klášter, to zvláštní organizace. Jak obrovský je kupříkladu rozdíl mezi mendikanty, kteří nesměli vlastnit žádný majetek, a rytířskými řády, spravujícími rozsáhlá území (to je sice právě příklad „vnějších“ rysů, ale zcela zásadně se projevil i ve vnitřním uspořádání). A to se tu ani nechci zmiňovat o mladším období, kdy nově vzniklé řády dokonce upustily od označení klášter pro své řeholní domy (kupř. jezuité).

Přítom inspiraci (metodologickou i tématickou) můžeme nalézt u našich nejbližších sousedů, s nimiž byly naše řády nejvíce spřízněny. Pro prostředí polské tu nemám na mysli jen tuto práci Anny Pobóg-Lennartowicz, ale i velmi zajímavou knihu Małgorzaty Borkowské pro období pozdější.²⁾ Velmi přehlednou práci zabývající se všemi aspekty klášterního života publikoval pro prostředí západoevropské, především francouzské Léo Moulin.³⁾

Nezbývá než nejen politovat, ale také vyzvat české badatele k systematickému výzkumu právě v tomto směru. Bez bádání o vnitřním životě klášterů si nelze pochopení toho, o co až doposud badatelům šlo, tedy hospodářský a politický význam řeholních domů, správně pochopit.

Jan Pařez

---

1) Demyttenaere, A.: The Claustalization of the World, in: *Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym*, red. M. Derwich a Anna Pobóg-Lennartowicz, Wrocław – Opole 1996, s. 23-41.

2) Borkowska, M.: *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku*, Warszawa 1996. Recenzi H. Kuchařové srv. výše.

3) Polský překlad Moulin, L.: *Życie codzienne zakonników w średniowieczu (X-XV wiek)*, Warszawa 1986.

Anotace

Od tohoto čísla se Bibliotheca Strahoviensis rozšiřuje o oddíl Anotace. Velmi stručnou formou tu budou podávány zprávy o české i zahraniční monasteriologické literatuře, která byla získána do fondů Strahovské knihovny a která je tudíž ve studovně k mání odborné i širší veřejnosti. Jedná se pochopitelně o výběr z celkové akvizice Strahovské knihovny.

Milan M. Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. I. díl. Řády rytířské a křižovníci.

Libri, Praha 2002. 215 s.

Práce obsahuje přehled řádů v avizovaném rozsahu od nejstarších až po řády (v některých případech spíše pseudořády) vzniklé v současnosti. Části věnované jednotlivým řádům jsou členěny do několika pododdílů, popisujících zejména organizaci a strukturu, dějiny obecně i v českých zemích, seznamy představených, přehledy významných členů a kulturní a historický přístup. To bývá doplněno o některá specifika, kupř. soupisy inkorporovaných far. Užitečným přídatkem se jeví slovníček termínů a bibliografie.

Milan M. Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. II. díl/II svazek. Řeholní kanovníci.

Libri, Praha 2003. 164 s.

Původně plánovaný II. díl byl po dohodě nakladatelství a autora rozdělen kvůli rozsahu do dvou svazků. Jako v prvním díle, i zde se setkáme s množstvím základních informací, které přes některé vcelku malé dílčí nedostatky nejsou v současnosti v české literatuře v takové šíři jinde dostupné. Autor se dosti podrobně věnoval i jednotlivým řádovým domům a opětně i řadám jejich představených, užitečné je uvedení německých a latinských názvů klášterů.

Milan M. Buben, Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích. II. díl/2. svazek. Mnišské řády.

Libri, Praha 2004. 400 s.

Zamýšlená pentalogie, jež po svém dokončení nebude mít v českých poměrech obdoby, se dočkala druhého svazku svého druhého dílu. Ten byl věnován mnišským řádům, resp. benediktinům, cisterciákům, kartuziánům, celestinům, trapistům a basiliánům.

Joseph A. Gribbin: The Premonstratensian Order in Late Medieval England.

Boydell Press, Woodbridge 2001. 283 s.

Autor podal na základě rozboru visitačních zpráv z let ca. 1478-1500 obraz anglických premonstrátských opatství oné doby. Významnou úlohu při visitacích hrál tehdejší visitátor a generální komisař Richard Redman. Gribbin uvedl knihu hutným přehledem založení a vývoje anglických cirkárií, popsal Redmanovu visitaci, v části věnované každodennosti se věnoval stravě a oděvu konventuálů, ale i jejich sexuálním výstřelkům a odpadlictví, dále liturgii anglických premonstrátů, spiritu-

alitu a dal nahlédnout i do jejich knihoven. V závěru přidal šest příloh, v nichž zpracoval v tabulkách či výtazích pramenné informace.

Hagiologion. Lebensbilder der heiligen, Seligen und grossen Gestalten des Prämonstratenser-Ordens.

Hrsgb. von Donatian De Clerck unter Mitarbeit von Gabriel Wolf, Poppe-Verlag, Windberg 1999. 326 s.

Přehled osobností premonstrátského řádu, které byly buď kanonizovány nebo se v řádu těší mimořádné úctě. Rušivě působí nepravdivé střídání latinské a německé formy jmen (Petrus – Peter), v příjmeních českých premonstrátů je ignorována česká diakritika. Práce je bohužel, alespoň co se českomoravské oblasti týče, zatížena velkým množstvím faktografických chyb jak v personálních údajích, tak v historických datech a souvislostech. Připravovaná anglická verze by měla tyto nedostatky odstranit.

William A. Hinnebusch, Dějiny Řádu kazatelů.

Krystal OP, Praha 2002. 141 s.

Překlad anglického originálu *The Dominicans: A Short Story*, Dublin 1985.

Stručný přehled dějin dominikánského řádu je jakýmsi pendantem k práci R. Černušáka, A. Prokopa a D. Němce o našich dominikánech. Přes množství údajů chybí poznámkový aparát a základní prameny a literatura se omezuje na sedm titulů a citaci webových stránek.

Milan Hlinomaz: Klášter premonstrátů Teplá. Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska.

Státní okresní archiv Karlovy Vary, Karlovy Vary 2003. 317 s.

První současná (moderní) práce o premonstrátské kanonii v Teplé mapuje v širokém záběru dějiny této instituce od jejího založení (1193) až do současnosti. Před napsáním monografie autor pojednal řadu problému v dílčích studiích. Šest hlavních kapitol se věnuje historickému přehledu, hospodářství, spiritualitě a duchovní správě, kulturnímu a vědeckému významu kláštera, a konečně i ženskému protějšku tepelské kanonie, kláštera v Chotěšově. Závěr obsahuje užitečné pomůcky včetně zeměpisného rejstříku, přílohy pak uvádí několik významných dokumentů k dějinám kláštera. Význam obrazové přílohy spočívá v zařazení mnoha zcela neznámých obrazů, fotografií a iluminací, které tak výstižně doplňují celé dílo.

Veronika Kuříková, Nová Paka. Pohnutý osud paulánského kláštera.

Nová Paka, vl. nákladem 2002. 93 s.

Dějiny konventu (1654, resp. 1701-1785) jsou doplněny osudy budov po zrušení kláštera. Osobní zaujetí autorky bylo někdy na škodu skutečnému historiografickému přístupu k interpretaci pramenů. Četné chyby v latině a koncepční nevyváženost (množství tematických odboček) jsou stinnou stránkou práce, již nelze upřít poměrně rozsáhlou pramennou základnu.

Isfried H. Pichler (ed.): Urkundenbuch des Stiftes Schlägl. Die Rechts- und Geschichtsquellen der Cisterce Slage und des Prämonstratenserchorherrenstift Schlägl von den Anfängen bis zum Jahr 1600.

Stift Schlägl, Aigen 2003. 847 s.

Listář premonstrátské kanonie (a jejího cisterciáckého předchůdce) v rakouském Schläglu (Drkolná) je pro české badatele významný díky těsnému personálnímu i administrativnímu vztahu tohoto řeholního domu k Čechám v dějinách. Je nezapustitelnou pomůckou pro historický výzkum (nejen) jižních Čech, rakousko-českých vztahů a i církevní a světské správy. Významná osobnost schläglského archivu a bibliotékaře zaručuje kvalitní zpracování rozsáhlé látky a významně doplňuje výzkum bohemik A. Kubíkové v hornorakouských archivech (výsledky publikovány v posledních letech na stránkách Archivního časopisu).

Jiří Pořízka: Maltézští rytíři v Čechách a na Moravě 1870-1998. České velkopřevorství řádu maltézských rytířů a jeho představitelé.

Votobia, Olomouc 2002. 207 s.

Autor navázal na své starší publikace (např. Řád maltézských rytířů. Z Palestiny na Via Condotti, Praha 1997). Kritický aparát a seznam literatury napovídají, že jde o precizně zpracované dílo, které spolu s řadou personálních údajů a fotografií činí z práce základní příručku k dějinám českého velkopřevorství v posledních 130 letech.

Günther Schneider (ed.): Das Urbar des niederösterreichischen Zisterzienserklosters Zwettl von 1457. Auswertung und Edition.

Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2002. 609 s.

Edice a tabulkové zpracování urbáře cisterciáckého kláštera ve Světlé si zasluhují pozornost nejen pro důkladné pojetí, ale i pro doprovodný text, který v širokém záběru analyzuje nejrůznější ekonomické a společenské aspekty klášterní držby. Rozbor takových jevů jako jsou užívaná měna, termíny splátek, forma, metrologické údaje, atd. je samozřejmostí, stejně jako pečlivě zpracované rejstříky jmen, míst a věcí, i připojené mapky.

Studien zum Prämonstratenserorden. Hg. von Irene Crusius und Helmut Flachenecker.

Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2003. 712 s.

Protokol konference, pořádané v rámci projektu "Germania sacra", obsahuje příspěvky řady badatelů, zavedených na poli dějin klášterů a mapuje tak nejrůznější aspekty premonstrátských klášterů ve středoevropském prostoru. Vyjma známých osobností z německé oblasti, dlouhodobě se věnujících výzkumu premonstrátů (kupř. Kasper Elm, Ludger Horstkötter či Ingrid Jöster) je ve sborníku zastoupena dvakrát česká obec (Ivan Hlaváček, Karel Dolista) a jednou Polsko (Marek Derwich).

Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.-5. 6. 2003.
Sestavila Ivana Čornejová.

Univerzita Karlova v Praze, Ústav dějin Univerzity Karlovy – Archiv Univerzity Karlovy a Skriptorium, Praha 2003. 391 s.

Protokol konference, o jejímž obsahu je pojednáno blíže ve zprávě Jiřího Havlíka v tomto čísle Bibliotheca Strahoviensis.

Jan Pařez

Seznam zkratk

AČ	Archivní časopis
AF	archiv fary
AM	archiv města
AMB	Archiv města Brna
APraem	Analecta Praemonstratensia
BS	Bibliotheca Strahoviensis
ČLČ	Časopis lékařů českých
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
DP	Documenta Pragensia
FF	filosofická fakulta
HD	Historická demografie
HSK	Historický sborník Karlovarska
HÚ	Historický ústav
JSH	Jihočeský sborník historický
MGH	Monumenta Germaniae historica
MU	Masarykova univerzita
MVGDB	Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen
MZA	Moravský zemský archiv
MZK	Minulostí západočeského kraje
NK	Národní knihovna
RBM	Regesta Bohemiae et Moraviae
ŘA	řádový archiv
SHK	Sborník historického kroužku
sign.	signatura
SK	Strahovská knihovna
SOA	Státní oblastní archiv
SokA	Státní okresní archiv
StR	Studie o rukopisech
SÚA	Státní ústřední archiv
UJEP	Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
VKČSN	Věstník Královské české společnosti nauk

Spojení na autory:

Michaela Bäumlová: biskupstvi@klastertepla.cz

Karel Černý: karel.cerny@lf1.cuni.cz

Giles Davison: G&R@gdavison.demon.co.uk

Vladimír Juřen: vjuren@free.fr

Dariusz Karczewski: historia@ab-byd.edu.pl

Marie Kletečková: marie@strahovskyclaster.cz

Václav Mílek: 13435@mail.muni.cz

Jan Pařez: honza@strahovskyclaster.cz

Pavla Semerádová: marketa@tynska.cuni.cz

Josef Smolka: smol@iol.cz

Vladimír Šindelář: milevske.muzeum@volny.cz

Evermod G. Šidlovský: gejza@strahovskyclaster.cz

Štěpán Vácha: stepan.vacha@centrum.cz

Ostatní autory lze kontaktovat přes redakci Bibliotheca Strahoviensis:

honza@strahovskyclaster.cz

